

ИНСТИТУТ ЗА ЕКОНОМИКУ ПОЉОПРИВРЕДЕ, БЕОГРАД

Др Зоран Д. Симоновић

УПРАВЉАЊЕ АГРАРОМ СРБИЈЕ У ТРАНЗИЦИЈИ

Монографија

Београд, 2014.

ИНСТИТУТ ЗА ЕКОНОМИКУ ПОЉОПРИВРЕДЕ, БЕОГРАД

Др Зоран Д. Симоновић

УПРАВЉАЊЕ АГРАРОМ СРБИЈЕ У ТРАНЗИЦИЈИ

Монографија

Београд, 2014.

ИНСТИТУТ ЗА ЕКОНОМИКУ ПОЉОПРИВРЕДЕ БЕОГРАД

УПРАВЉАЊЕ АГРАРОМ СРБИЈЕ У ТРАНЗИЦИЈИ

Монографија

Уредник

Проф. др Драго Цвијановић

Рецензенти

Проф. др Драган Михајловић

Проф. др Драго Цвијановић

Проф. др Снежана Ђекић

Издавач

Институт за економику пољопривреде

11060 Београд, Волгина 15

Телефон: 011/6972-858

Факс: 011/6972-858

За издавача

Проф. др Драго Цвијановић

Штампа

DIS PUBLIC Д.О.О.

11000 Београд, Браће Јерковић 111-25

телефон: 011/397-97-89

Тираж

500 примерака

ISBN 978-86-6269-037-1

Штампање ове монографије је у целини финансирано од стране
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

САДРЖАЈ:

ПРЕДГОВОР	7
I РАЗВОЈ ТЕОРИЈЕ МЕНАѢМЕНТА И ЊЕГОВА ПРИМЕНА У СРБИЈИ	9
1. Развој теорије менаѢмента	9
2. Настанак менаѢмента и ситуација данас	15
3. МенаѢмент у Србији	18
4. Неопходност модернизовања система менаѢмента – изазови менаѢмента	22
5. Промене у менаѢменту услед унутрашњег мењања организације	26
6. МенаѢмент у аграру	34
II АГРАРНА ПОЛИТИКА СРБИЈЕ У ПРЕДТРАНЗИЦИОНОМ ПЕРИОДУ	39
1. Еволуција концепта аграрне политике	39
1.1. Програмске основе аграрне политике	39
1.1.1. Појам аграрне политике	39
1.1.2. Аграрна политика Кнежевине и Краљевине Србије	41
1.1.3. Осврт на аграрну политику између два светска рата	44
2. Програмске основе аграрне политике	51
3. Транзиција аграра и трансформација аграрне политике	57
III УПРАВЉАЊЕ АГРАРОМ У ПРОЦЕСУ ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ	67
1. Европски модел пољопривреде и процес транзиције	67
1.1. Анализа аграрне политике и развоја аграра ЕУ	67
1.1.1. Циљеви аграрне политике и механизми за њихово остварење	68
1.1.2. Развој заједничке аграрне политике	73
1.1.3. Реформе ЗАП 2003. и 2006. године	78
1.1.4. Развој пољопривреде ЕУ	86
1.2. Утицај европског модела пољопривреде на пољопривреду земаља у транзицији	92
2. Обележја развоја пољопривреде и аграрне политике у Европским земљама у транзицији	95
2.1. Улога савременог управљања у аграрној политици	98
2.2. Економски значај аграрног сектора	99
2.3. Производња и спољнотрговинска размена у аграрном сектору	102
2.4. Аграрна политика и подршка пољопривреди ка тржишној економији	106
3. Уређење аграрног тржишта и подржавање интегралног аграрног развоја у процесу транзиције	110
3.1. Тржишно – ценовна политика	110
3.2. Проблеми интегралног аграрног развоја	112
3.3. Политика развоја јавних служби за пољопривреду	113
3.4. Пореска политика и обезбеђивање социјалне сигурности	115

IV UPRAVLJAЊE АГРАРОМ СРБИЈЕ У ПРОЦЕСУ ТРАНЗИЦИЈЕ 121

1. Развојне карактеристике пољопривреде	121
1.1. Глобалне карактеристике привредног развоја	121
1.2. Раст пољопривредне производње и продуктивности	124
1.3. Агрегатна понуда и тражња аграрно – прехранбених производа	133
1.4. Спољнотрговинска размена и подршка извозу пољопривреде Србије	136
1.5. Еволуција политике аграрног развоја и импликације на аграрни сектор	142
2. Производно–организационе карактеристике пољопривредних газдинстава	144
2.1. Структурне карактеристике пољопривредних газдинстава	144
2.2. Организациона структура агрокомплекса	150
2.3. Задруга као модел предузетништва у пољопривреди	153
2.4. Мала и средња предузећа у аграру	160
2.5. Вертикална и хоризонтална повезаност пољопривредних субјеката	165
3. Инвестиције и економски положај пољопривреде	167
3.1. Инвестиције у пољопривреди	167
3.2. Економски положај пољопривреде	171
4. Ценовна и доходовна подршка пољопривреди	175
4.1. Подршка произвођачима	176
4.2. Подршка потрошачима	183
4.3. Укупна подршка пољопривреди	185

V РЕФОРМА АГРАРНЕ ПОЛИТИКЕ СРБИЈЕ У ПРОЦЕСУ ТРАНЗИЦИЈЕ И ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА 189

1. Програмски циљеви и реформа аграрне политике	189
1.1. Анализа развоја аграрне политике у периоду од 1991 – 2000. године	189
1.2. Реформа аграрне политике у периоду од 2000 – 2013. године	192
1.3. Преговори са ЕУ и задаци аграрне политике у пружању интерне подршке пољопривреди Србије	195
1.4. Компаративна анализа усклађености аграрне политике Србије са ЗАП	198
2. Развој јавних служби за пољопривреду	200
2.1. Пољопривредно – саветодавна служба	201
2.2. Стручни рад – облици, циљеви, организација	201
2.3. Подршка научно – истраживачког рада, усмеравања аграрног образовања и развој информационе инфраструктуре	205
3. Пореска политика и социјална сигурност пољопривредника	206
3.1. Пореска политика у пољопривреди	206
3.2. Систем здравственог осигурања пољопривредника	215
3.3. Систем пензионог и инвалидског осигурања пољопривредника	216
4. Компатибилност аграрне политике србије са зједничком аграрном политиком европске уније	220
4.1. Компаративна анализа усклађености аграрне политике Србије са ЗАП	220
4.2. Усклађивање аграрног развоја и еколошки прихватљиве пољопривреде	222
4.3. Проблематика стандарда квалитета у агропрехрамбеном сектору	223

4.4. Трговински преференцијали у сектору пољопривреде и ниво тарифне заштите у светлу споразума о слободној трговини	225
4.5. Организационо – технолошки развој пољопривредних газдинства	229
4.6. Еколошки проблеми заштите животне средине	230
4.7. Заштита културне баштине	232
4.8. Развој локалних заједница	233
4.9. Праћење процеса реформи политике аграрног развоја до приступа ЕУ	236

VI ИСТРАЖИВАЊЕ РЕЗУЛТАТА ПРИМЕНЕ УПРАВЉАЊА АГРАРОМ СРБИЈЕ У УСЛОВИМА ТРАНЗИЦИЈЕ НА ПРИМЕРУ НИШАВСКОГ ОКРУГА (ЈУН-АВГУСТ 2013. ГОДИНЕ)	237
1. Обрада истраживања x2 тестом	239
1.1. Демографске и социоекономске карактеристике анкетираних	239
1.2. Питања везана за производњу и продају пољопривредних производа	249
1.3. Питања везана за примену аграрне политике	264
2. Дискусија о резултатима истраживања x2 тест-ом	281
3. SWOT анализа стања пољопривреде Нишавског округа	285
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	289
ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ	303
Прилог 1	321
Прилог 2	325

ПРЕДГОВОР

Из наслова монографије *Управљање аграром Србије у транзицији* види се да обухвата два аспекта истраживања. Први је управљање аграром у условима који пружа Европска унија у фази укључивања нашег аграра у ЕУ. Други аспекти истраживања односе се на транзицију, односно на стварање услова за превазилажење нетржишних односа у аграру и исправљање погрешака те политике.

Проблем је сам по себи сложен, јер се ради о промени у грани привреде која је традиционално била и остала најзначајнија за живот и рад у Србији. Ради се дакле, о радикалној промени концепта управљања, односно ради се о оријентацији на тржишни облик привређивања, и о превазилажењу друштвеног концепта схватања аграра. Модерно газдинство мора бити организовано по моделу који важи у Европској унији и то по правилу на већој површини земље уз савремену технику и опремљености, а самим тим уз високу продуктивност и рентабилност производње.

У монографији читав један део посвећен је проблему интеграције, уређењу и организацији аграрне производње у Европској унији. Анализирани су сви важни аспекти управљања аграром да би се детаљно сагледали принципи функционисања аграрне политике Европске уније. Сматрало се да је то потребно ради спознавања метода управљања и припреме за лакшу и бржу транзицију и интеграцију српског аграра.

Разуме се да је главна пажња посвећена аграру Србије. Истражене су и анализиране све важније мере аграрне политике, дакле сви важнији аспекти изградње савременог концепта управљања аграром у условима припреме за његово укључење и функционисање у систему какав је аграрни систем Европске уније. Овом проблему компаративне анализе посвећена је одговарајућа пажња. Настојало се да се испитају битнији компаративни услови интеграције и транзиције у аграрној структури Србије.

У циљу остварења увида у стање садашње примене управљања аграром Србије у условима транзиције извршили смо посебно емпиријско истраживање на подручју Нишавског округа. Ово истраживање је показало да у примени има много проблема и да методе његове импликације тек треба развијати.

Ова Монографија је део резултата истраживања и рада аутора на пројекту III - 46006 „ОДРЖИВА ПОЉОПРИВРЕДА И РУРАЛНИ РАЗВОЈ У ФУНКЦИЈИ

ОСТВАРИВАЊА СТРАТЕШКИХ ЦИЉЕВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ОКВИРУ ДУНАВСКОГ РЕГИОНА“финансираног од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

На овом месту желим да се захвалим рецензентима који су ми у току писања пружили значајну подршку, као и свима који су ми помогли у реализацији књиге.

Београд,
2014. године

Аутор

I РАЗВОЈ ТЕОРИЈЕ МЕНАЏМЕНТА И ЊЕГОВА ПРИМЕНА У СРБИЈИ

1. Развој теорије менаџмента

Са развојем пословања током последњих деценија менаџмент се паралелно развијао и усложњавао. У својим најранијим облицима менаџмент као процес неминовно је настао када су људи почели да се организују и да деле посао. Сваки облик руковођења људима било да се ради о једном племену којима управљају поглавица и врач или још раније, групи људи који лове заједно добијајући инструкције од једног вође који сагледава ситуацију представља рани облик менаџмента.

У данашње време, не може се занемарити чињеница да је менаџмент дубоко ушао у поре функционисања модерног друштва. Robbins i Coulter наглашавају широку лепезу могућности где менаџмент може да се имплементира, па кажу: „У којој мери је потреба за менаџментом у организацијама универзална? Можемо са апсолутном извесношћу да рећи да је менаџмент потребан организацијама свих врста и величина, на свим нивоима и у свим секторима. Такође, неопходан је организацијама у целом свету, без обзира на локалну припадност. Ову карактеристику препознајемо као универзалност менаџмента.“¹

У стручној литератури могу се наћи различита схватања менаџмента, зависно од критеријума и области дефинисања. Менаџмент значи координисање активности које су у вези са послом, тако да се оне обаве ефикасно и ефективно - с људима и уз помоћ других људи. Ефикасност значи извлачење максимума уз минимална улагања и односи се на „обављање посла на прави начин“. Ефективност значи обављање активности тако да се постигну организациони циљеви. Односи се на „радити праве ствари“.²

Стонер одређује менаџмент као „праксу свесног и сталног моделовања организације. Менаџмент је процес планирања, организовања, вођења и контролисања посла чланова организације и коришћења свих расположивих средстава организације да се постигну назначени циљеви.“ Он менаџмент посматра одвојено и као специјалност за питања времена и међуљудских односа и нуди неколико различитих разумевања:

¹ Robbins, P. Stephen i Coulter, M. (2005): „Menadžment“, Data Status, Beograd, 17-18.

² Исто, 7-8.

- Менаџмент је покушај да се оствари жељена будућност, имајући у виду прошлост и садашњост.
- Менаџмент се спроводи у одређеном историјском периоду и његов је одраз.
- Менаџмент је пракса која ствара одређене последице и ефекте који израњају током времена

Management представља управљање, вођење. Процес планирања, организовања, мотивисања у правцу постизања одређених компанијских циљева. Пословна филозофија која настоји остварити циљ на основу свих средстава које има, знање и умеће без којег је процес рада немогућ. У предузећима менаџмент је усмерен на координирање акција у свим фазама процеса репродукције. Менаџмент врши снажан утицај на управљање, односно на органе управљања који се састоји у одређивању циљева и формулисању политике остваривања тих циљева у једном предузећу.³

Једна од најпознатијих енциклопедија данашњице, Wikipedia, одређује менаџмент полазећи од термина „management“ који означава процес и/или групу људи који предводе и усмеравају целокупну или део организације кроз употребу и манипулацију ресурса (људских, финансијских, материјалних, интелектуалних и неопипљивих).⁴ У датом смислу, а полазећи од Oxfordovог речника, реч „manage“ потиче до италијанске речи *maneggiare* (држати - посебно коња), која опет потиче од латинске речи „*manus*“ која значи рука. Метафоричким менаџмент укључује моћ кроз позицију, док лидерство укључује моћ кроз утицај.

Сви извори, наводе и дефиницију „менаџмент је оно чиме се баве менаџери“ коментаришући да је, иако непрецизна, можда управо најбоља јер реално постоји тешкоћа калупљења тако динамичне и разноврсне науке у формулацију од једне реченице.

Mary Parket Follet, која је писала о менаџменту почетком 20. века, дефинисала је менаџмент као „умеће завршавања послова кроз људе“. Такође, присутне су и дефиниције да је менаџмент „акција константног мерења квантитета учинка и прилагођавања иницијалног плана“ или да је то „предузета акција да би се досегао нечији зацртани циљ“, при чему може да се односи и на ситуацију где није ни било плана за акцију. Интересантно је и одређење француског економисте, раног теоретичара менаџмента Henri Fayola који каже да се менаџмент састоји из пет функција: планирања, организовања, вођења, координације и контроле.

Уобичајени начин гледања на менаџмент је поистовећивање са „бизнис администрацијом“, мада то искључује менаџмент у другим секторима,

³ Михајловић Д., (2008): „Лексикон појмова у менаџменту“, монографија, Факултет за менаџмент, Зајечар, 130.

⁴ Wikipedia. Dostupno na <http://en.wikipedia.org/wiki/Management>

као што су непрофитни или јавни. Чак се и универзитетска одељења која предају менаџмент називају „бизнис школама.“

Према професору др Мићи Јовановићу „Менаџмент је једна од основних функција која у великој мери одређује пословни резултат, успешност, стабилност и развој пословања сваке организације.“⁵

Ма каква да је дефиниција менаџмента, чињеница је да је он доживео много промена током 20. века, и да је у зависности од земаља и економских система у којима се примењивао имао потпуно различите облике. Или је можда боље рећи, био је и јесте још увек у различитим облицима и различитим степенима развитка у зависности од тога коју земљу посматрамо. Када је услед рецесије у САД током 2001. и 2002. године почела акција реструктурирања компанија, економски стручњаци су на специјализованим економским ТВ каналима истицали да је стање које САД покушава да достигне реструктурирањем, Јапан већ раније прошао и управо тада је почињао нову, другачију фазу реорганизације система функционисања компанија.

Очигледно је да менаџмент, као инструмент и процеси помоћу којих се компанијама управља, доживљава упоредо и континуирано промене и побољшања како се мења контекст.

Изучавајући теорије и стратегије менаџмента, са једне стране, као и динамичну слику савремених организација на глобалном тржишту са друге стране, уочава се да је заокруживање постојећих и стицање нових сазнања процес који је сталан и као такав императив свим менаџерима и људима који се баве менаџментом.

Теорија менаџмента је склона променама и адаптацији на промене околности у комплексном глобалном привредном окружењу. Од строго вертикалне хијерархије где се сваки организациони ниво веома лако разликовао од других нивоа, а и сектори унутар једне фирме су били строго подељени, у последњих 30 година, прво су разлике између организационих нивоа почеле да се смањују, затим је дошло до већег наглашавања термина „тим“ (уместо до тада уобичајених група, канцеларија, сектори), и начина функционисања по тимовима која намеће другачије односе, како између менаџера и осталих чланова тимова, тако и између самих чланова у тиму. Мање се наглашава позиција, више се стимулише заједничко креативно размишљање и размена идеја.

Опет, повећањем сложености односа са клијентима, повећањем броја услуга које нуде клијентима додатно је дошло до компликовања односа унутар сваке компаније или корпорације. Тимови су почели да се праве на краћи период, чак и између различитих секторских група, тако менаџер новоствореног тима на новом пројекту организује рад неколико људи из потпуно различитих одељења: истраживања и развоја, продаје, маркетин-

⁵ Јовановић, М.,(2009): „Увод у бизнис са основним принципима менаџмента“, Мегатренд универзитет примењених наука, Београд.

га, производње, односа са јавношћу итд. По завршетку посла, а понекад је то и период од годину дана, сваки члан тима враћа се у свој сектор или иде на други пројекат, већ у зависности од тренутне организације у компанији.

Глобализацијом пословања, отварањем великог броја пословница у различитим земљама, увођењем подуговарања (*outsourcing* - екстернализација дела пословања) као начина обезбеђивања јефтине услуге или добијања полу-производа по бољој цени поштујући правила доброг пословања и користећи предности усложњавања светског тржишта, створиле су се нове варијабле на које је менаџмент морао да се прилагоди ширењем описа свог посла.⁶ Многе компаније данас екстернализују широки спектар својих делатности трећим странкама-продавцима који најчешће услужују неколико компанија унутар једне индустрије и којима обично недостају потицаји да помогну једном клијенту да развије значајну предност. Outsourcing и offshoring могу помоћи компанији да буде у корак са конкурентима, но ретко када уроне значајном властитом предношћу.

Са аспекта менаџмента глобално финансирање такође мења слику света. С једне стране, финансијска тржишта се отварају и крећу са пословањем брзо, и свако је све више повезан са сваким. Компјутери који оперишу великом брзином и технологија комуникација пружају могућност да се оствари неко крајње необично финансирање с учешћем десет различитих монета за само неколико дана. То омогућује разраде и пробоје у производњи као што је „глобално коришћење извора“ у коме фирме слободно купују од неколико земаља истовремено, обично користећи извор бројних компонената који намеће најнижи трошак. Даље, ништа се не може предвидети. Трансакције промена валута у данашње време износе укупно 80 билиона долара годишње, од чега је само 4 билиона потребно за финансирање трговине робом и услугама. Осталу су у суштини спекулације с валутом, и то је један разлог што је свеопшта финансијска ситуација добила етикету „друштво казина“. Цене главних валута, некада стабилне у оквирима једнопроцентних промена током деценија, данас иду горе-доле по 5 одсто недељно, 50 процената годишње. Цене енергије, пољопривредних производа и метала такође су променљиве. Дакле, не зна се данас каква ће сутра бити цена енергије или новца. Не знамо да ли ће протекција и престанак намиривања дугова затворити границе стављајући у тешку збрку и глобално коришћење извора и трговину, или да ли ће можда глобално финансирање још више растворити и олакшати ствари. Не знамо да ли више смисла има у фузији или у разлагању, нити знамо ко ће с ким бити у партнерском односу сутра или следеће недеље, да и не говоримо о следећем месецу. Не знамо ко ће нам бити конкуренти, нити одакле ће нам конкуренција долазити. Овакав сценарио односи се на сваког менџера, руководиоца у здравству, директора

⁶ Welch, J., Byrne, J. (2001): „What I’ve learned leading a great company and great people“, Hodder Headline, London.

неког јавног предузећа, произвођача инстант супе, да не говоримо о произвођачима компјутера - свим организацијама потребна је велика хируршка интервенција. Необуздане и све брже промене, данас сасвим уобичајене, постаће вода која се наводи на воденицу успешних који умеју да искористе прилике. Губитници ће овакву конфузију посматрати као проблем којим се треба позабавити.

Већ на основу наведеног, може се рећи да је у суштини савремени менаџмент еволуирао до стања које се не може у потпуности једноставно схватити и објаснити. Стога је неопходно да се кроз призму дешавања у светској економији истражи и додатно анализирају промене које су настале у менаџменту, као и да се нагласе главни изазови који стоје пред појединцима који прихвате посао менаџера.

Свет функционише у раздобљу непрестаних и неминовних промена. Глобализацијом пословања, отварањем великог броја пословница у различитим земљама, увођењем подуговарања (*outsourcing*) као начина обезбеђивања јефтине услуге или добијања полу-производа по бољој цени поштујући правила доброг пословања и користећи предности усложњавања светског тржишта, створиле су се нове варијабле на које је менаџмент морао да се прилагоди ширењем описа свог посла.

Имајући у виду неопходност константних промена и прилагођавања предузећа сталним променама на тржишту, не може а да се не направи поређење превише крутих, тромих и инертних организација са диносаурусима. По свим информацијама којима наука тренутно располаже, били су највећа створења која су икада шетала нашом планетом и самим тим најмоћнија, а заправо су нестала и изумрла са земље само из једног разлога: нису могла да се прилагоде изненадним променама услова. Нека су била прегломазна, преспора и требало им је превише природних ресурса да би опстала. Друга су имала пребрз метаболизам и морали су стално да уносе нову храну, што у временима када је хране било у изобиљу није био проблем, али када је дошло до оскудице, нису могли на време да се промене. Прединамична промена околине довела је до њиховог врло брзог нестајања из простог разлога: нису били прилагодљиви.

Слично се дешава и са компанијама које не могу да се прилагоде променама на тржишту. После Другог светског рата у развијеним тржишним економијама дошло је до промене пословне стратегије крупних компанија које заправо пресудно утичу на понашање у целој привредној структури.

Разлагање производње и њено упућивање ка непрестано све мањим производним јединицама тече непрекидно и неумитно. Индустријске погоне, које воде мали самостални носиоци посла користећи се свим најновијим компјутерски подржаним техникама све више се јављају као извођачи рада за носеће корпорације од којих ће многе на крају можда бити присиљене да се реше властитих производних јединица и да почну да купују готове

производе. То значи да су прегажене монтажне линије Хенри Форд које ваде душу, а креирају богатство. Већина ствари које фабрике данас праве било да је реч о аутомобилима, камерама или воштаним свећама - стиже у малим партијама предвиђеним да се удовољи променљивим тржишним ђудима. У 21. веку успешне као произвођачи биће оне земље и њихов менаџмент чије фабрике најбрже мењају своје производе.

Глобализација и глобални феномени у пословању и развоју организације све су више на делу. Велике компаније приморане су на максимизирање продукције и раста билансних сума, за шта имају подршку на доста експанзивном макроекономском плану, монетарном и фискалном политиком која је фокусирана на постизање и одржавање врло ниских стопа инфлације. Револуционарна напредовања нових технологија значајно су умањила трошкове производње роба и услуга. Компаније које нису у стању да са успехом одговоре на нове промене и изазове, ризикују своју самосталност и постојање на тржишту.

Као одговор на развој оваквих трендова током протеклих двадесетак година забележен је рекордан број компанија чији је менаџмент излаз видео у прилагођавању новонасталим условима и унапређењу свог пословања кроз структурну и функционалну промену организација како би је оптимално прилагодили перформансама које очекују.

Менаџмент савремених организација под најизразитијем је утицају глобалних промена и трендова. При том он пресудно мора да амортизује све веће последице турбуленције на тржишту што омогућује компанијама да се прилагоде шансама из окружења и на бољи начин позиционирају као би оствариле већи профит. Тржиште корпоративне контроле као јак контролни механизам корпоративног управљања интензивно промовише способност успешне адаптације и реорганизације менаџмента ради остварења бољих пословних перформанси компаније.

Продубљена знања с подручја менаџмента уопште и добро разумевање процеса реорганизације предузећа повећаће могућност амортизовања глобалних и неминовних промена, јер спада у круг обавезних знања за све учеснике у окружењу, а поготово за руководеће менаџере који доносе кључне одлуке и пресудно утичу на ток процеса.

Уколико менаџери желе профитабилно да служе своје предузеће, они морају да усклађују своју веру са разумом. Менаџери који траже одговоре на промењени амбијент треба да имају на уму обим опасности и особине нових конкурената - углавном младих и флексибилних. Њихови стратегијски модели су нови, понашање им је свеже и без аутоцензуре. При томе одликује их брзина, флексибилност, сналажљивост и енергија - потребне за превазилажење екстремне конкуренције и морају бити учвршћене у стратегијско оперативно размишљање свих предузећа.

Намеће се закључак да у свету брзих промена остати исти као раније представља велики ризик. Успешан менаџмент мисли и планира много

година унапред. У великим компанијама са великим бројем радника, готово је сигурно да исказују да би огромна већина запослених имала идеје како се може унапредити посао у њиховим секторима. Неке од тих идеја би вероватно биле потпуно непримењиве, неке би готово је сигурно биле јако оригиналне и највероватније би могле да дају добре резултате. Много битнија ствар је да је сваки запослени помислило макар једанпут, а многи то и константно мисле, да би могли да буду добри менаџери, макар на нижем нивоу менаџмента. Неки од њих ће добити шансу да се покажу, већина највероватније неће.

2. Настанак менаџмента и ситуација данас

Разуман човек прилагођава себе свету; неразуман истрајава у настојањима да свет прилагоди себи. Према томе, сав напредак зависи од тог неразумног човека. (George Bernard Shaw). На Бадњак 1968. године командни модул Аполла 8 постао је први предмет који је створио човек који је направио круг око Месеца. Током повратка на земљу, син контролора упитао је тату: Ко управља свемирском летелицом? Када је исто питање упућено посади која се враћала кући, Bill Anders је одговорио: Мислим да сада већином вози сир Isaac Newton.⁷

Попут тог знатичељног дечака може се поставити питање: Ко данас управља нашим предузећима? Можемо доћи до одговора да је то главни извршни директор или извршни тим, или, пак, припадници менаџмента. И имали бисмо у праву, но то, ипак, не би била потпуна истина. Нашим компанијама у великој мери тренутно управља мала група одавно преминулих теоретичара и практичара који су изумели правила и конвенције „модерног“ менаџмента још раних година 20. века. Они су духови који настајују застарелу машинерију менаџмента. Управо њихови едикти који одјекују кроз декаде, неприметно диктирају начин на који наша предузећа алоцирају ресурсе, одређују прорачун, расподељују моћ, награђују људе и доносе одлуке.

Утицај ових праочева толико је свеprisутан да технологија менаџмента само незнатно варира од компаније до компаније. Већина њих има мање - више сличну хијерархију менаџмента. Имају аналогне системе контроле, управљања људским ресурсима и планирања, те се ослањају на међусобно упоредиве структуре одговорности системе ревидирања. Управо због тога главни извршни директор једне фирме с лакоћом може прећи у неку другу - полуге и мерила менаџмента више - мање идентични су у пилотској кабини сваке корпорације.

⁷ Hamel, G. (2009): „Budućnost menadžmenta“, Mate, Zagreb, 21.

Но, за разлику од закона физике, закони менаџмента нису ни унапред одређени ни вечни, што је добра ствар, јер се опрема менаџмента сада развија под напором терета који никада није требало носити. Изненадне и жестоке промене, пролазне предности, технолошке потешкоће, провокативни конкуренти, расцепкана тржишта, свемогући потрошачи - ови изазови који обележавају 21. век истражују структурне границе организација дилем света и дају на видело недостатке модела менаџмента који није успео да иде у корак с временом. Сетимо се револуционарних производа који су се појавили у протеклих десет или двадесет година и променили наш начин живота: персонални компјутер, мобилни телефон, дигитална музика, електронска пошта. Сада покушајмо да се сетимо неке иновације у пракси менаџмента која је имала сличан učinak на пословни свет - било чега што је драстично променило начин управљања великим компанијама. Нимало лаган задатак. Управо се ту крије проблем.

Менаџмент је застарео. Попут мотора са унутрашњим сагоревањем и ово је технологија која се увелико престала развијати, а то није добро. Зато што је менаџмент - способност управљања ресурсима, осмишљавања планова, програмирање рада и подстицање на улагање труда - кључан за задовољавање људске сврхе. Ако је мање делотворан него што би могао или требало да буде, сви плаћамо цену тога. С обзиром на то колико се мало у протеклих неколико деценија променила пракса менаџмента, не зачуђује чињеница да већина људи тешко може замислити начин на који би се менаџмент могао модернизовати у декадама које предстоје.

Када се присетимо значајних промена којима смо у последњих педесетак година могли да посведочимо у подручју технологије, животног стила и геополитике, чини се да се пракса менаџмента развијала пужеvim кораком. Рецимо, да главни извршни директор из 60-их година 20. века изненада ускрсне, сигурно би остао задивљен флексибилношћу данашњег реал-тима ланца снабдевања те способношћу пружања 24-часовне услуге клијентима седам дана у недељи, но закључио би да је већина данашњих обичаја менаџмента само мало другачија од оних који су владали животом корпорација из прошле или претпрошле генерације. Можда су хијерархије постале блаже, али нису нестале. Запослени на највишим нивоима можда су паметнији и квалификованији, али од њих се и даље очекује да послушно делују у скалду са директоровим одлукама. Ниже менаџере и даље именују виши менаџери, стратегију и даље одређују челни људи. Значајне позиве и даље обављају људи високих титула и још виших плата. Можда се данас мање запошљава средњих менаџера – но они који постоје, обављају оно што су менаџери одувек радили – одређују прорачун, додељују задатке, надгледају извршавање и постичу своје подређене на бољи рад.

Нажалост, менаџмент је доживео свој разиграни и инвентивни пубертет пре готово стотину година. Већина су кључних средстава и техни-

ка модерног менаџмента, заправо, изумели људи рођени у 19. веку недуго по завршетку америчког грађанског рата. Ти су неустрашиви пионири развили стандардизоване описе радног места и методе рада. Осмислили су протоколе за план и распоред производње. Савладали су компликације рачуноводства трошкова и анализе добити. Утемељили су извештавање на бази изузетака (*exception-based reporting*) и развили детаљне финансијске контроле. Осмислили су шеме компензације као подстицаје те утемељили одељења за запослене. Развили су софистицирана средства за капитално прорачунавање те су око 1930. године такође направили основну архитектуру организације која се састоји од више одсека и набројали начела менаџмента марке.

Да бисмо се ослободили конвенционалног начина размишљања, морамо разликовати уверења која описује свет онаквим какав он то јесте од уверења која описују свет онаквим какав мора остати. Године 1900. било би тачно рећи да људска бића не могу летети, но било би погрешно рећи да никада неће летети. Оно што је толико дуго времена држало људски род везан за земљу није био закон гравитације него недостатак инвентивности. Иста ствар је и са менаџментом.

Чињеница је да се ретко која од пракси менаџмента темељи на закону природе. Менаџери се морају носити са свим бихевиористичким инстинктима који су урођени људским бићима. Међутим, то није толико ограничење колико се можда мисли. Присетимо се како је модерна индустрија направила послушне раднике из ратара, препродаваца и кућних помоћница. Ритам и оквир менаџмента не ограничава људска природа него наша његова уверења.

Јасно је да је модерни менаџмент, упркос својим досадашњим постигнућима, оставио у наслеђе неколико сложених загонетки, неколико забрињавајућих компромиса који очајнички позивају на мудро размишљање и смишљање свежих приступа. Ако само привиримо у будућност, морамо се суочити са гомилом нових проблема - тешких ситуација дилема које су одраз ограничења наших истрошених система и процеса менаџмента. Током свог развоја, модерни менаџмент савладао је многе велике проблеме, али то је постигао уз високу цену. Машинерија садашњег менаџмента тера бунтовне, тврдоглаве људе слободног духа да делују у складу са стандардима и правилима и тиме траћи запањујућу количину људске инвентивности и иницијативе. Развија дисциплину приликом операција, но угрожава организацијску прилагодљивост. Умножава куповну моћ потрошача широм света, међутим милионе људи чини робовима у готово феудалним хијерархијским организацијама. И док је, с једне стране, модерни менаџмент помогао пословању постане значајно делотворније, с друге стране постоји мало доказа да је побољшао њихову пословну етичност. Модерни менаџмент је пуно тога донео, али и узео зауврат, а то и даље ради.

Морамо научити како ускладити напоре хиљаде људи без стварања тегобне хијерархије њихових надређених, како држати трошкове под контролом, а да се истовремено не угуши људска иновативност, те како стварати организације у којима дисциплина не искључује слободу и обрнуто. У овом веку морамо превазићи наоко неизбежне компромисе који су ружно наслеђе модерног менаџмента. Можда се пракса менаџмента не развија брзо као некада, но околина у којој делују компаније 21. века превртљивија је више него икада пре. Можда је овај век тек почео, но већ је покренуо повећи број застрашујућих изазова за менаџмент који су видно другачији од оних који су мучили наше претке.

Таква нова ситуација захтева нове организационе и менаџерске способности. Да би опстале у све дезорганизованијем свету, компаније морају постати стратешки прилагодљиве колико и оперативно делотворне. Ако желе да сачувају своју маржу, морају постати заговорнице иновација које руше правила. И ако имају намеру да надмаше у иновацијама и размишљањима све већу гомилу почетника, морају да науче како да подстакну своје запослене да сваки дан дају најбоље од себе. То су изазови са којима се морају суочити иноватори менаџмента 21. века.

Бројни менаџери тврде да непромењиви закони људске природе ограничавају спектар могућих опција мобилисања и организовања људског напора. Тврде да постоје ограничења у броју људи које једна особа може ефикасно надгледати, у степену до којег се може поделити одговорност, у обиму у којем се може веровати запосленима, у вољи појединаца да своје интересе подреде интересима целокупног предузећа. Већина менаџера види себе као прагматичаре од акције, а не као нереалистичне сањаре. Према њиховом искуству, напредак је у менаџменту поступан, а не револуционаран - и имају мало разлога да верују да би могло бити икако другачије. Наиме, будућност ће потврдити да све може и мора бити другачије. Свакако, прави изазов није дијагностичне, него терапеутске природе. Доста се зна о томе зашто велике фирме нису компетентне за одређене ствари, но упркос бројним саветима и упозорењима, чини се да је мало којој пошло за руком да савлада та ограничења. Оно што недостаје није проницљива анализа, већ уистину одважан и инвентиван одговор *status quo* менаџмента - и војска иноватора који имају снаге да менаџмент из темеља промене.

3. Менаџмент у Србији

Очигледно је да је менаџмент заступљен свуда и да заиста има примену у сваком облику организованог деловања људи. Међутим, за разлику од модерних тржишних економија, Србија тренутно пролази кроз деценију транзиције и у складу са тим треба узети са резервом тренутни облик и стање у коме се налази менаџмент у Србији.

У циљу разумевања и стварања тренутне слике менаџера и менаџмента у Србији могло би се поћи од истраживања које је јануара 2002. године објављено у часопису „Пословна политика” под називом „Један ‘мали’ поглед на српски менаџмент”. На свега неколико страна текста дата је скромна студија заснована на емпиријском истраживању о томе како студенти Универзитета, пре свега Факултета за економију и менаџмент виде домаће менаџере. Неки од закључака тог врло провизорног истраживања били су да универзитетска омладина менаџере у Србији није видела баш у превише позитивном светлу. Чак сасвим супротно, више од 60% анкетираних је на помињање речи „српски менаџер” имало неку од негативних асоцијација. Тај налаз се поклапао и са перцепцијом студената о стању менаџмента у Србији на почетку 21. века, где је 63% анкетираних домаћи менаџмент видело као нешто негативно или чак врло негативно. Поновљено истраживање након две године урађено је још детаљније обухватајући поред студената и саме менаџере и експерте из те области. Слично као и код претходног истраживања доминирале су негативне асоцијације са 57,6% одговора. Од већег броја треба посебно истаћи следеће асоцијације: неорганизованост, нестручност, сујета, произвољност, мангуплук, безобзирност, итд.

Ово истраживање спроведено је и над експертима и добијени су следећи резултати: негативних појмова је слично као и код претходне две групе било највише, али у нешто мањем обиму - свега око 45%. Према мишљењу експерата, о најважнијим проблемима са којима се домаћи менаџери сусрећу, доминирали су следећи одговори:⁸

- мањак стручних знања - 27,7% анкетираних истиче као главни проблем домаћих менаџера,
- недостатак јасне визије – 22,7%,
- нестабилност окружења и превелики утицај политике на економски живот – 18,1%,
- неспремност на промене – око 9%,
- питање морала (етике) у домаћем бизнису – такође око 9%.

Сигурно је да је пред Србијом веома дуг пут, како у поправљању правне регулативе, економске ситуације у земљи, развијање брзе и дубине тржишта, промени размишљања према послу, пуна примена усвојеног правила о стандардизацији финансијских извештаја, али и можда најважније ствари: потпуног увођења принципа корпоративног управљања (*corporate governance*) како у великим компанијама тако и у приватним предузећима средње величине. Тек када се раздвоји положај власника предузећа, тзв. „газде” од функције менаџера предузећа, односно генералног директора,

⁸ Машић, Б., (ур) (2004): „Методe радикалних промена у организацијама“, Зборник радова, Београд, 53.

тада ће бити постављена основа да даљи развитак менаџмента у Србији, јер корпоративно управљање поставља све односе, лимите, права и задужења свих битних функција у предузећу на своје место.

У магазину „Економист”, у чланку посвећеном управо корпоративном управљању и потребом успостављања оваквог система у Србији, цитирани су ОЕБС-ови принципи корпоративног управљања. Издвајамо следећи део:⁹

- Корпоративно управљање треба да осигура стратешко вођење компаније, одбору управе надзор рада менаџера, али и полагање рачуна компанији и акционарима. Због тога чланови одбора управе треба да делују на основу потпуних информација, у добром уверењу, с посебном бригом и пажњом за највиши интерес компаније и акционара.
- Одбор треба да осигура подвргавање одређеним законима и да води рачуна и о интересима других заинтересованих, као и да испуњава одређене функције. То су: преиспитивање и вођење корпоративне стратегије, креирање годишњих буџета и планова, вођење политике ризика, надзор над главним капиталним расходима, аквизицијама и продајама, избор и награђивање главних надзорних лица, надзирање и управљање могућим конфликтом интереса, укључујући злоупотребе, корупцију и деловање између повезаних лица, обезбеђење интегритета система рачуноводства и извештавање корпорације, независност ревизора и одговарајући систем контроле функција, надзор процесом управљања и објављивања података.

Имплементирањем свих горе наведених ствари требало би да омогући постављење и класификацију у српском менаџменту која већ постоји у компанијама које послују у развијеним тржишним економијама.

Отварањем Србије према свету као и доласком све више иностраних компанија у нашу земљу, неминовно је и да се све те промене и изазови сагледају кроз идеју да ли и на који начин, добри практични примери примењиви у фирмама које послују у светској економији, могу да се примене и у Србији. Српска пословна ситуација, јасно је судити, убрзо ће постати део унутрашњег тржишта Европске Уније, иако је већ подложна глобалној конкуренцији.

У таквој ситуацији наши менаџери чија ће улога бити још актуелнија у условима убрзане глобализације пословања, јаке конкурентности и динамичких промена, мораће да прате и промене у области глобалног управљања како би остали у бизнису. Тим пре, јер тржиште корпоративне контроле као јак контролни механизам корпоративног управљања интензивно промовише способност успешне адаптације и реорганизације менаџмента ради остварења бољих пословних перформанси предузећа.

⁹ Економист магазин број 344 (децембар 2006), НИП Економист медиа груп, Београд, 31.

Као својеврстан преглед теорије менаџмента и дешавања у светској економији у последној деценији 21. века, нагласак треба дати на то како су се промене у менаџменту рефлектовале на управљања у нашим организацијама. У складу са свим овим, основна идеја је да се пружи довољно информација о изазовима који долазе из окружења, уз прихватање посла менаџера као и потребним квалитетима које српски менаџер треба да има.

Нажалост, ниво едукације менаџера у Србији још је релативно низак. Селекција људи који добијају боља запослења је још увек по принципу разних врста веза (политичких, родбинских, пријатељских итд.), што не ствара праву климу за стварање квалитетних менаџера.

Развој малих и средњих предузећа ће, ако се настави, створити нова радна места, али то још увек не гарантује да ће власници приватних предузећа добро водити фирме ако немају довољно знања. Тешко је замислити да неког власника и директора приватне фирме, нарочито ако фирма постоји на тржишту већ 10 година и ако послује релативно просечно, можете да убедите да чита књиге из менаџмента или да похађа петодневни курс. Нажалост, док приватни предузетници, директори сопствених предузећа и менаџери у корпорацијама не схвате предност стицања и теоријског знања, а не само практичног кроз склапање послова у земљи чија економија још увек нема чисте принципе пословања, тешко се могу направити радикални помаци у стању менаџмента у Србији.

Са друге стране, један од сигурних закључака је да је како у свету, тако и у Србији, за посао менаџера дефинитивно потребно да менаџер буде ефикасан, ефективан, добар организатор, добар мотиватор, способан да зна све законе пословања и да у оквиру њих тражи најбољи пут ка што бољем резултату. Поред тога, поштовање сваког запосленог, наметање узајамног поштовања међу свим члановима тима, инсистирање на размени мишљења и форсирање креативног начина размишљања су правци деловања и принципи који ће увек бити добро прихваћени како од виших нивоа менаџмента тако и од свих колега. Све ово се не може потпуно остварити у пракси и добити врхунске резултате, ако не постоји довољан ниво знања о економији регије, земље, континента или чак и целог света, што свакако зависи од тога на ком тржишту компанија већ послује или има намеру да послује у ближој будућности.

Управљање људским ресурсима може бити дефинисано као стратегијски и кохерентан приступ управљању највреднијим средствима једне организације – људима, који појединачно и колективно доприносе остварењу циљева. Један од основних принципа управљања људским ресурсима је да прави човек, буде у право време на правом месту, да свако добије оно што му припада, да се сваком омогући да напредује сразмерно својим способностима, квалитетима и резултатима итд.¹⁰

¹⁰ Јовановић, М., Кулић Ж., Цветковски Т., (2004): „Менаџмент људских ресурса“, Мегатренд, Београд, 12.

Такође, поред знања (теоријског и практичног) о менаџменту и принципима пословања, унутрашњих квалитета менаџера и способности да се вредности пренесу на целу околину око себе, пресудну улогу за добро вођење тима, сектора, или компаније, несумњиво игра психологија, емпатија и разумевање начина размишљања људи које у сваком случају зависи од целокупне ситуације, како у земљи, тако и у њиховој породици и околини.

Нека особа може бити препуна знања, вредна, марљива, карактерна и добар говорник, али ако није у стању да разуме сва стања у којима његови чланови тима могу да се нађу, ако не успева да се прилагоди променама до којих долази, изливима емоција чланова тима, тешко да ће успети да постигне добар резултат у раду са људима.

Врло је вероватно да овакав закључак изазива утисак да је можда превише ствари које особа мора да испуни да би могла да буде успешан менаџер. Али, то и треба да буде утисак. Није свако за тај посао. На крају крајева, генерално рад са људима је напоран и дефинитивно треба имати квалитет више у односу на остале људе управо да тај рад на послу менаџера не би постао мучење како за менаџера тако и за остале чланове тима.

Свако ко има амбицију да напредује у својој каријери, како кроз велике компаније, корпорације, или намерава да покрене своју фирму, треба да зна да ће прелазак на посао менаџера у њиховим каријерама и животима изазвати велики шок и захтеваће одређени период прилагођавања. Ко се добро покаже на том нивоу, имаће довољно основа да планира своју будућност у том послу и да објективно очекује унапређење у будућности које ће га увести у средњи ниво менаџмента. Ко не буде имао добре резултате на нижим нивоима менаџмента, или ће врло брзо учити на својим грешкама или му је боље да схвати да није за тај посао. Није страшно констатовати да нисте за посао менаџера. Страшно је не схватити то у прве три године рада као менаџер нижег нивоа или надати се да ћете тиме што сте у међувремену основали своју фирму имати више успеха.

4. Неопходност модернизовања система менаџмента - изазови менаџмента

Несумњиво је да је менаџмент ушао у све поре развијеног профитног и непрофитног сектора друштва. На крају крајева и вођење јединице у војсци спада у менаџмент, само се не зове тако, јер реч „командовање” више наглашава потенцијалну казну за непослушност у испуњавању постављених задатака. Самим тим је и потреба за менаџментом и менаџерима велика, а и отварањем све већег броја наставних установа које имају као основни предмет менаџмент, несумњиво се повећава број људи који теже или већ раде

посао менаџера. Сви покушавају да што боље раде исти посао, да бирају људе, тренирају их и мотивишу свој тим.

Такође, сви они имају исту жељу - да удовоље својим надредјенима, да стекну поштовање свог тима и изнад свега, да избегну све проблеме који се често појављују при менаџерисању људима и изазове које нуди овај посао.

Без обзира на комплексне промене у окружењу, већина организација данас показује знаке устајалости. Међутим, и поред тога, чак и најновије теорије о менаџменту игноришу питања креативности и страсти за револуционарним променама. Шта више, данас има више теорија које у ствари наговештавају гушење креативности и сузбијање пословне страсти у време када су оне постале главни ствараоци економске вредности.

Не тако давно, Давид Вајс из Northern Telecoma је приметио: Деведесете године ће бити деценија журби - наносекунд култура. Постојаће само две врсте менаџера - брзи и мртви.¹¹ Како исти аутор истиче, као људска бића ми смо зачуђујуће прилагодљиви и креативни, па ипак већина нас ради за компаније које то нису. Другачије речено, људи раде за организације које нису увек адекватне. Чини се да постоји нешто у модерним организацијама што уништава природну отпорност и креативност људи, нешто што временом дословно исисава ове квалитете из запослених. Ко је кривац за то? Начела и процеси менаџмента који с једне стране протежирају дисциплину, тачност, економичност, разумност и ред, а са друге стране не стављају довољан нагласак на креативне способности, неконформизам, оригиналност, одважност и ентузијазам. Једноставно речено, већина је фирми тек незнатно социјална јер остављају места само за мали део квалитета и способности које људе чине људима. Милијарде људи дође на посао сваки дан, но има их превише који само ходају као у сну. Резултат су организације које системски раде испод свог потенцијала. Другим речима, велика већина људи који су на послу широм света дају мање од себе него што би то уистину могли. Чини се да лидере организација не узнемирава збуњујући контраст између темељне природе људских бића и организација у којима оне раде. У прошлости је можда било могуће игнорисати ову противусловност, но то се више не може, не у свету у којем су прилагодљивост и иновација постале неизоставни предуслов за конкурентски успех. Изазов је, дакле, модернизовати актуелне системе менаџмента како би се подстакли људи да сваки дан на посао са собом доносе све своје способности.

У том смислу Џорџ Хег, стратешки планер из компаније 3М својевремено је изјавио: „Ми покушавамо да продамо све више интелекта и све мање материјала”, или како је приметио Фред Муди новинар часописа *The New York Times magazine*:Једина имовина фабрике Микрософт јесте људска машта, која је главни извор вредности у новој економији. Наведене

¹¹ Mulroney, B. (1991): „The Quick and the Dead, Big Business and the Seduction of Canada“, New York, Viking.

концепције садржане у овим једноставним фразама окрећу свет наопачке. Савремене компаније морају да нуде више интелекта, мање робе; оне морају да додају вредност користећи машту, да пружају професионалне услуге, шта год да су радили раније, сада су пословни актери који чине све што је неопходно.

Дакле, свака организација и њен менаџмент морају бити спремни да напусте све што сада чине, написао је Питер Дракер.¹² У двомесечном часопису о технологији, Форбес САП, технолошки саветник Џорџ Гилдер, изјавио је: У ери све убрзаније транзиције, правило за успех биће самоуништење. Највећи успех менаџмента јесте да збаци један од компанијиних успешних (профитабилних) производа, јер уколико она брзо не превазиђе сопствене врхунске производе, то ће учинити неко други. Дакле, ново пословно оружење и ново време захтевају нове организације и другачији менаџмент. То значи да је време за промену прошло, а време за револуцију је близу.

Историја трговине, на жалост, указује на то да вођство на тржишту скоро увек компанију своди на конзервативизам. Чак и ако компанија успе да избегне ароганцију и самозадовољство, уништиће је конзервативизам. Ако менаџмент жели да и даље организацију одржи на врху, мора непрестано да ствара и да се мења. Једноставно је, али и мало вероватно. Менаџменту је за то потребна храброст да нападне сам себе, без милости и без престанка. Свака компанија која нема храбрости да сама себе уништи постаје рањива у односу на оне који спуштају цену, а чекају одмах иза ћошка. А тај ћошак је много ближи него што већина мисли. Чињеница је да ће овај убрзани, хаотични темпо промена наставити вечно да траје и да ће наставити да се убрзава, рекао је Ед МекКракен, генерални директор компаније Silicon Graphics.¹³ Компаније би морале саме себе да спале до темеља и поново изграде сваких неколико година, изјавио је Роџер Мартин.¹⁴

Све ово указује на креирану потребу за новом теоријом менаџмента. Већина лидера није успела да се носи са изазовима који произилазе из МекКракеновог и Мартиновог коментара. Ово важи за врх и за топ менаџере, за велике и мале компаније. Углавном све што данас мучи корпорације и њихов менаџмент произилази из недостатка храбрости у свим деловима и на свим нивоима организације. Ларс Колинд, генерални директор Oticon-а сматра да је веома опасно прескакати провалију у два скока. Он инсистира да тајна успеха у стварању нове организације лежи у томе се све измене уведу одједном. У случају његове компаније ово је укључивало организациону структуру, културу, физички амбијент и саму природу посла. На-

¹² Drucker, P. (septembar 1992): „The New Society of Organizations“, Harvard Business Review, 98.

¹³ Prokesch, (novembar-decembar 1993): „Harvard Business Review, 137.

¹⁴ Martin, R., (novembar- decembar) „Changing the Mind of the Corporation“, Harvard Business Review, 92.

равно, менаџери данас углавном знају да тапшање по рамену убија и да је непрекидно побољшање неопходно. Међутим, није довољно ни непрекидно побољшање. Потребна је револуцијау менаџменту и то непрекидна револуција уз форсирање акције и толерисања промашаја. Нажалост, типичан менаџер се жежи од саме помисли на неуспех. Паметан менаџер мада није љубитељ малодушних покушаја, зна да ово непрестано форсирање значи и повремено ударање главом о зид. Сва тајна његовог успеха, рекао је издавач Џон Браун у току разговора о Ричарду Брансону, оснивачу компаније Virgin group, састоји се у његовим неуспесима. Он стално започиње пројекте који се често заврше неуспехом, али не хаје. Он наставља даље.

Свакако, истина је често непријатна. Ова константација се везује за чињеницу да менаџмент не само да успорава организације већ их и уназађује. Он такође зна и да загушује корпорацијске токове. У актуелној пословној пракси у скорој прошлости, како се америчка економија мењала, тако се у исто време и у великом броју смањивао менаџмент нарочито на средњем нивоу по корпорацијама. У ствари, стањивањем средњег управљачког нивоа повећавао се пословни учинак код компанија које то чине. Произилази да компаније раде много боље са много мањим стручним кадром, што у ствари није тачно. Намеће се питање: Како да се различити управљачки нивои прилагоде променама у моћи, сада када су се нашли на удару корпорацијских превирања. Нажалост, потпуно је небитно да ли је лако или тешко превазићи осећај немоћи. Немоћ једноставно неће ићи у комерцијалном свету где губитак моћи у наносекунди може изазвати комерцијални хаос.

Дакле, данашње компаније не могу да функционишу уколико менаџмент нема поверења у људе на првим линијама. Многе се компаније, чак и оне скромне по величини, децентрализују на папиру, али по начину понашања углавном остају централистичке. Данашњи посао - било у биотехнологији или услугама корпорације је непредвидив. Менаџмент организације која извршава посао изгледаће потпуно другачије у односу на јучерашњи модел. У суштини менаџмент треба да окупи групе људи са свих страна и да истраже нови простор на тржишту. Затим ће се „организација” распасти и никада се више неће појавити у истом облику. Ово упућује на једноставан закључак да све што се може урадити на вертикалан начин, може се јефтинеје урадити окупљањем неколико специјализованих компанија хоризонтално организованих. С тим у вези Рич Тирлинк, генерални менаџер Harley-Davidson специфицирао је једноставну, али моћну званичну филозофију која је претворила ову компанију у светску звезду:

- реците истину,
- одржите обећања,
- будите поштени,
- поштујте појединца,
- подстичите радозналост.

У свом цитираном годишњем извештају из 1992. године, Велч¹⁵ је рекао следеће: Оно што непрестано покушавамо да учинимо јесте да душу мале компаније, и брзину мале компаније, убацимо у тело велике компаније. Дакле, задатак менаџмента данас јесте да подели велике организације у мале и истински независне јединице, што треба да сеже далеко више од амбиција традиционалне децентрализације. Неопходна је изванредна организациона гимнастика, неограничен прелазак са вертикалног начина размишљања (сектори појединачних производа владају неограничено) на хоризонталан, због кога производ/ продаја/ испорука/ услужне делатности немају одређену границу и потпуно се уклапају и систем, ритуале и културу клијената. Након нивелисања организације, менаџмент се мора концентрисали на хоризонтални процес додавања вредности. Но без обзира колико ово било важно, ипак није у питању последњи корак за компаније. Увек постоји следећи корак, који ће пратити људе који се појављују и одлазе из организације, деле знање и раде заједно како би створили нову вредност и искористили пролазне повољне прилике на тржишту.

Јасно је да у фокусу менаџмента сваке организације увек морају бити купци, који су били и остали њихова најважнија тема, макар имлицитно. То значи да за менаџмент непредвидива времена, захтевају непредвидиве организације. Више интелекта, мање материјала, то данас чини суштину савремене теорије менаџмента. Једина трајна имовина је људска креативност. Она мора бити у функцији демонстрације да је могуће, а не само пожељно, служити купце маштовито и брзо на тржишту које је претрпано квалитетним производима, добрим услугама и снажним конкурентима са свих страна.

Да би се људи у постојећим маркетиншким одељењима навели да мисле на овај начин, мора се у потпуности реструктурирати организација и њен менаџмент и потенцирати значај менаџмент купаца. Односно, уместо да се организује на основу производа, организује се на основу портфолија купаца поређаним према очекиваној вредности куповине за цео живот. Чак и активности око развоја производа морају бити подређене структури менаџмента купаца.

5. Промене у менаџменту услед унутрашњег мењања организације

Промене унутар организације свакако утичу на менаџмент. На крају крајева то им је и циљ. Промене у менаџменту које су настале или настају услед промена у организацијама и окружењу најчешће се идентификују

¹⁵ Велч, Ц. (2005): „Вештина побеђивања“, Адигес, Нови Сад

као структуралне и физичке промене. Најкрупније структуралне промене у менаџменту су настале увођењем ИТ и компјутеризацијом пословања. Наравно, технолошка револуција је достигла брзину таман на време да се подудари са доласком глобалног села. И не постоји ниједно место за скривање, ниједна мирна жабокочина где бисмо могли сачекати да ово прође. У оној мери у коликој менаџмент покушава да заштити себе од неизбежног, у толикој мери кочи своју колективну способност да се прилагоди тектонском померању у економској бази.

Некако упоредо са тим је дошло до додатног јачања сектора за људске ресурсе (*human resources department*) у формалним организацијама чиме је систем селекције људи приликом запослења, па и сам процес отпуштања запослених измењен. До тада је вертикална хијерархија била толико наглашен принцип у свим аспектима функционисања организације, да се могло сматрати да су менаџери малтене газде унутар својих јединица. Отприлике слично односима у војсци. У сваком случају су имали прејакe инструменте у својим рукама. Крајем прошлог века, комбинацијом компјутеризације, постаје могуће да сви чланови тима раде на истом пројекту и стално размењују нове податке што укључује све чланова тима у проблем и појачава тимски дух и размену идеја а самим тим и потенцира промену структуре тимова са строго вертикалне ка више хоризонталној хијерархији. Јачањем ХР сектора, одлука о примању нових радника и давању отказа постојећим постаје далеко сложенија и више не зависи само од незадовољства менаџера. Менаџер постаје више тренер и лидер који сагледава ситуацију из више перспективе и пре свега само особа која својим искуством барата са више информација и лакше подноси терет подношења извештаја руководиоцима. Такође, он игра и улогу доброг адвоката целог тима, има добре преговарачке способности, штити тим, води га кроз тешкоће спровођења пројеката, добро делегира послове, води рачуна о доброј атмосфери и о роковима за завршавање посла.

Промене које се у том периоду дешавају на свим нивоима у организацијама, које по својој структури добијају нове облике промовишу нови тип организације тзв. „учешћу организације”. Под утицајем нових информатичких технологија, организације постају много динамичније него раније, а производни систем много више флексибилан него што је то било у производној ери. Управљање и руковођење се, такође, знатно променило. Средњи ниво менаџмента под утицајем информатичких технологија полако нестаје, док руковођење постаје мање ауторитарно, а више демократски орјентисано.

Виртуелна организација је организација која учи¹⁶. Систематичне студије, као и проучавања конкретних примера (Таурусов тим), говоре у прилог

¹⁶ Машић, Б. (ур)(2004), „Методe радикалних промена у Организацијама, Зборник радова, Београд, 41 – 42.

ефикасности тј. снажне надмоћности тимског приступа. Овде се наглашава концепт менаџмента који није спутан традиционалним западним функционализмом. Витални чинилац успеха је мултифункционална укљученост. Реч је о заступљености великог броја функција. Најбољи пример је приступ Компаније Форд: потрошачи, дилери, добављачи, маркетари, правници, производно особље, технички стручњаци, пројектанти и нуруководећи и руководећи кадар, све то и сви они су заступљени од старта пројекта. При томе, услов за успех јесте истовремена пуна укљученост. Кључни припадници тима, бар они задужени за пројектовање, производњу и пласман морају бити максимално ангажовани од самог почетка. И други, чак и правници, требало би да буду потпуно укључени док трају најинтезивније активности. Идеја је једноставно у удруживању.

Следећи битан чинилац успеха менаџмента представља комуникација. Бројне студије бележе запрепашћује експоненцијално опадање и слабљење комуникације до којег долази када се у простору испрече макар и танки зидови или неколико десетина метар раздаљине, без обзира на високу заступљеност ИТ. Дакле, сви припадници тима морају да „живе” заједно. Хоћете да људи из фабрике и инжењери разговарају? Ставите их у исту просторију, без преграда. Управљање простором и прављење просторних распореда још је један тврд орах, али недвосмислено може да се тврди да без обзира на недостатке, никад не можете да потрошите превише када је реч о стварању простора у којем ће људи бити у непосредној близини.

Најубедљивије је лидерско инсистирање на сталној комуникацији преко типично спорних функцијских граница. Делотворни форуми за доношење одлука су облик комуникације које посебно треба зазмотрити. Од суштинске је важности да се састанци у сврху одлучивања одржавају редовно, уз заступљеност свих функција. Решење, дакле, почиње једном потпуно новом поставком, а укључује радикално нове начине организовања, са потпуном трансформацијом менаџмента. Са револуционарном решеношћу и ставом, компанија је онда много уверенија у успех – неограничен број корених организационих идеја стварно излази на видело. Добављачи, дилери, и крајњи потрошачи / купци морају да постану партнери у развојном процесу од самог старта. Много ће иновација, ако не и већина, потећи од тих чинилаца, ако им покажете да им верујете (тј. пружите им све информације) и ако они верују вама. Међусобно поверење најзначајнија је ставка у неодложној потреби да се са супарничких односа пређе на сарадњу.

Компаније које теже успеху морају да установе такве менаџмент принципе којима ће уклањати функционалне баријере, ослањањем на сопствене изворе и снагу модификовања и прилагођавања конкретног делања и у функцији стварања додатне вредности за потрошача. С тим у вези, чињеница је да у будућности у фабрикама неће радити оволики број људи, али то није аргумент којим се руши значај производње. У фирми која припада бу-

дућности компаративне предности ће долазити од вредности оплемењене кроз квалитет, услугу, флексибилност, удовољавање потребама и захтевима потрошача, и непрестано иновирање.

Два најзанемаренија елемента типичне савремене корпорације су производња и продаја услуга. Они једноставно морају да стекну надмоћну предност уколико хоће поново да постану конкурентни. Игра са потрошачем се у коначном исходу добија или губи на првим линијама – тамо где потрошач долази у додир с било којим, односно сваким, припадником фирме. Екипа која игра на првој линији јесте читава фирма у очима потрошача. Према томе, људе из екипе са прве линије треба третирати као хероје, што они стварно и јесу. Такође их треба подржати „алатима менаџмента” (обука, системи) које им омогућују да редовно удовољавају потрошачима.

Данас (а сутра и више) може и те како да се покаже да је услуга са додатним квалитетима најбоља стратегија за опстанак, о победоносном успеху да се и не говори. Брига и потхрањивање које менаџмент пружа продајним и услужним снагама и још више, њихово претварање у иноваторе, има монументални значај.

Менаџери продаје услуга морају такође, редовно и по правилу, да прерасту у истакнути део пројектантских екипа и мултифункционалних тимова који се баве врховним питањем снажења укупне способности компаније да удовољава потребама и захтевима потрошача.

У данашње време повољне прилике нису у усавршавању устаљеног и редовног, већ у коришћењу предности од нестабилности - другим речима, прилике се креирају на основу свакодневно испрекиданих токова узбурканог тржишта. Да би се то постигло, потрошач својом душом и телом, мора да прожима читаву организацију. Менаџмент је тај који мора да покрене револуцију која је опседнута потрошачем. Редовно и обавезно треба да посматра и најтананију нијансу најситнијег програма очима потрошача, другим речима, онако како то потрошач прима и доживљава.

Интересантно је да су неке организације, у модификовању свог начина функционисања, поред тог мењања формалног односа између менаџера и његових запослених, ишле и даље да би додатно нагласиле лидерску и тренерску улогу, па су лишиле менаџера одвојене канцеларије и ставиле га у канцеларију са његовим тимом, наглашавајући на тај начин близак контакт и константну размену идеја као принцип функционисања који даје најбоље резултате.

С тим у вези је и организационо начело „*walking around*”, које подразумева да генерални менаџери не седе и не „примају” запослене у свом радном простору него се шетају од стола до стола. Та стална комуникација измену менаџера и особља (а не само путем мејла) омогућава размену мишљења, коментаре, али и могућност да се осете „вибрације” у оквиру тима.¹⁷

¹⁷ Економист магазин број 339 (новембар 2006), НИП Економист медиа груп, Београд, 44.

Физичке промене у менаџменту због промена у организацијама, настају када се услед инкременталних организационих промена тимови на нижим нивоима мењају временом истим темпом као и целокупна организација. Уколико је компанија у добром стању и број послова се увећава, тимови на нижим нивоима прате промену примањем више људи унутар тима (или неке друге организационе целине). Са друге стране, када компанији слабо иде, промене на лошије су опет постепене: прво се прекине са довођењем нових људи, а потом се смањују издаци почев од топ менаџмента. Услед радикалних промена у организацијама изазваних или лошим резултатима целог сектора или превише лошим резултатима саме компаније која због тога мора да спроведе неку од радикалних промена како би опстала на прединамичном или кризирајућем тржишту.

Развијањем и глобализацијом тржишта компаније су добиле могућност да своје производе нуде не више само на локалном или регионалном тржишту где се сви битни играчи међусобно знају, већ на светском тржишту. Тиме су се стекли услови да се зараде експоненцијално прошире, али је и конкуренција постала већа. Конкуренција у последњој деценији долази из земаља од којих се то није очекивало: Русије, Индије, Кине, Тајвана, а у последње време расте и Азијски тигар, Вијетнам. Такав расплет догађаја наметнуо је потребу промене система менаџмента, као и определио је околности које су, ма како претеће изгледале, колико толико могле да се предвиде.

Такође, велики проблем савременом менаџменту ствара чињеница да са глобализацијом тржишта и међусобног финансијског и корпоративног повезивања фирми из различитих крајева света, неизбежно долази и до много веће зависности финансијског успеха неке компаније од локалне политичке нестабилности. Отворени негативни став према америчкој влади у бројним земљама (Иран, Венецуела, Боливија...) сигурно не иде у прилог америчким компанијама и њиховом менаџменту које желе да послују са локалним становништвом.

Ма како привлачно било ширење послова у што је више земаља, зависност од политичке ситуације је веома проста: свака инвестиција везује одређену количину слободних средстава која треба да буду што пре враћена у облику профита. Менаџмент компаније се томе нада, инвеститори још више. Аналитичари на берзи и трејдери, такође. Политичка нестабилност доноси отежане услове за рад што доноси смањен принос, а често и губитак. Губитак доноси проблем менаџменту јер руши финансијски план, цене акција падају сразмерно величини улагања, инвеститори постају нервозни јер нису желели да им укупни портфолио губи на вредности. Са друге стране, компаније жељне већег профита нашле су начин да се снађу. Ма како лабилна политичка ситуација у некој земљи представљала изазов за добар бизнис план и остваривање зацртаних циљева, чињеница је да

од када постоји улагање у друге земље, постоји и коефицијент ризика као мерни показатељ политичке нестабилности који се урачунава у бизнис план и који даје одређену „маргину”, односно слободан простор у бизнис плану за компензацију неизвесности. Мултинационалне корпорације су навикле на то, да не кажемо да чак можда и планирају одређену нестабилност јер то теоретски може и да створи простор за зараду.

С обзиром на актуелну светску економску кризу и дубину проблема, било је за очекивати да ће пословање бити ограничено, и са мало шансе за напредак и развитак. Недостатак поверења инвеститора значио је пад вредности свих портфолија, како великих инвеститора тако и малих. Оне компаније чији је менаџмент одмах повукао радикалне потезе су буквално имале времена да се поставе како треба, а рационална унутрашња организација је јако битна за потенцијално нове потресе на тржишту.

Са друге стране, рецесија у економији доноси смањењу потрошњу, што опет утиче на смањену потражњу за готовим производима, а та чињеница у комбинацији са недостатком нових средстава за инвестиције неминовно проузрокује смањење тражњи за сировинама што доводи у веома незгодну ситуацију произвођаче да или гомилају залихе или, да ако спроводе „*just in time*” тип производње, смање производњу било да то значи гашење неких од производних линија или редукацију производње са задржавањем истог броја производних линија. Смањена тражња за производима ствара ситуацију где менаџмент фирме која задржава исти број радника, исти број производних линија и наставља да улаже у своју инфраструктуру, да би задржала корак са конкурентима већ прве године таквог функционисања прави катастрофалне губитке. Бизнис план за следећу годину ће, у зависности од тога колико је менаџмент компаније храбар, садржати мање или веће редукације радне снаге било да се ради о обичном доусизингу или реструктурирању или реинжењерингу процеса.

Кад је реч о тржишту, маркетинг менаџмент треба се усредсреди на стварање тржишта, не на тржишно учешће. Већина људи који се баве маркетингом поседује оно што се назива „менталитетом тржишног удела”. Они идентификују успостављена тржишта, па онда настоје да нађу неки начин да се домогну делића тог тржишта.¹⁸ Све такве стратегије усмерене су на освајање тржишног удела од других предузећа у истој делатности. Медјутим, неопходан је нов приступ.¹⁹ Уместо да размишљају о деоби тржишта, треба да размишљају о стварању тржишта. Уместо да грабе већи комад колача, треба да направе нови колач. Све то захтева нови начине размишљања.

¹⁸ Акер, А, В. Кумар, С. Деј, (2008): „Мартетиншко истраживање“, Економски факултет Београд, 682-683.

¹⁹ Harding, D., Rovit, S. & others, (2004): „Mastering the Merger“, Harvard Business School Press, Boston, Massachusetts.

Свакако, стратегије креирања тржишта се веома разликују. У таквим стратегијама менаџери размишљају као предузетници. Они су под изазовом да креирају нове замисли. Нагласак је на примењивању технологије, пружању образовања тржишту, развијању индустријске инфраструктуре и стварању нових стандарда. Изгледе за успешност има предузеће с највећим иновацијама и с највише креативности. Менаџмент мора да научи да иновира брзо: пробај, испитај, подеси, пробај опет, не ваља, прилагоди, баци, крени из почетка – мора да буде уобичајен образац. Режијс Мекена за све производе каже да су експерименти који трају. Јапанци производњу, а у ствари живот, сматрају непрестаном борбом за константно побољшање. Он живот у послу види на исти начин, као низ одговорних људи који се баве пилот пробама, било да су у погону, поред нас, или далеко хиљадама километара и у правом свету непрестано експериментирају са новим стварима. Наведени приступ је тврд, најтврђи могући, рационалан је и научан. У ствари одговара мери и начину на који је организација пригрлила есенцију научног метода - емпирију и експерименталан метод. Пилотирање је приступ заснован на подацима. За разлику од овог, одлучивање кроз испитивање и вагање предлога је у коначном смислу, мање рационално.

Ако менаџмент мисли само на поделу удела на тржишту, никад се неће укључити у пословање које се тек јавља и настаје. Да би се искористила предност стратегије високе диференцијације, високог квалитета, према ономе што наводи Џон Грук као доказе предузеће, производ мора да буде у мислима и осећају потрошача нешто што је изразито боље; није довољно спада у боље. Према резултатима проучавања, успешно су пословали и напредовали само они који постижу најнижу коначну производну цену у односу на конкуренте, у спрези с прихватљивим испорученим квалитетом и они који досежу највише позиције диференцирања производа, услуге, квалитета. Импликације ових емпиријских испитивања у суштини су на линији очекивања њиховог менаџмента. Просечан потрошач неће да узме каталог и да трага за производом са просечним бројем недостатака, по просечној цени. Он или хоће производ високог квалитета и хоће то и да плати, или ако му није претерано стало до квалитета, или је можда недоступан његовим могућностима, па хоће да прође најјефтиније што може. Оваква тврдња је без сумње одувек била истинита, а данас важи више него икад. У правој експлозији производа и конкурената потрошач је, било да је реч о појединцу или о привредном субјекту, затрпан могућим изборима. Стога менаџмент треба да дела у смислу да разликовање буде истакнуто, изразито, недвосмислено. Менаџмент треба да постави корпорацијску стратегију која треба да буде прецизна. Она не сме да буде погрешна и свако у организацији треба да је прихвати.²⁰ Другим речима, савршена стратегија, коју пројектују планери предузећа и која се сваке године дотерује и мења у складу са малим променама и помацима у тржишним

²⁰ Certo, S., (2008): „Moderni menadžment“, Mate Zagreb.

условима (ниски трошкови ове године, висок квалитет следеће), вреди мало или нимало уколико је не разумеју и не прихватају нашироко и уколико не представља основу за свакодневно делање кроз читаву фирму.

Ако је менаџмент уопште нешто научио у првој деценији овог века, онда је то чињеница да је блиставо извршење важније од блиставе стратегије. А услови без којих нема блиставог извршења су да свако зна правац и циљ према ком се фирма упутила, да се курс доследно одржава и да је пут којим се креће узбудљив и завређује учешће и ангажовање.

Усред информационо-технолошког (ИТ) бума, крајем прошлог века, компаније широм света су се утркивале која ће више понудити младим ИТ инжењерима и менаџерима само да дођу у њихову компанију. Предњачиле су фирме из САД, Енглеске, Немачке и Швајцарске. Није било ни битно да ли имају довољно велико искуство, примани су чак и почетници само ако су имали завршен технички факултет, интересовање за струку и неко знање. Тада се стицао утисак да су компаније спремне да примају сваког ко се јави на конкурс са минимумом знања. Постојало је убеђење да ће ИТ сектор расти и развијати се константно те да ће посла и наруџбина бити толико да трошкови радне снаге неће бити битни. Међутим, први проблеми настали су већ 2001. године. Прво је дошао као хладан туш период губитака, како фирми које су се бавиле ИТ хардвером, тако и фирми које су правиле софтвере. Појавило се неповерење у боље сутра, не само у ИТ сектору, већ на глобалном. Преко ноћи је дошло до пропадања мањих фирми, док су велике фирме прво престале да примају нове људе, али су и даље покушавале да производе исту количину свог производа мислећи да ће криза брзо проћи. То је био први шок за њихов менаџмент јер су менаџери морали да произведу исту количину производа са, за њих у том тренутку, „ограниченим бројем људи”, јер нису више могли да примају нове.

На даље, менаџери који су остали на свом послу током рецесије су срели су се са јако чудном ситуацијом. Неки су остали на послу, а изгубили су цео тим са којима су били уходани у послу. Други су изгубили пола тима при чему ни на који начин нису учествовали у одабиру радника који ће добити отказ нити оних који ће остати. И ту у ствари се долази до једног потпуно погрешног приступа у спровођењу радикалних промена у организацијама. Наиме, често се дешава да топ менаџмент одлучује о отказима по принципу сеци где стигнеш. Јасно је да када се даје отказ великом броју људи, тешко је улазити у превише детаља, али по информацијама људи који су радили у фирмама које су правиле тако драстично смањивање људства (нпр. Нортел у Канади, Дојче Телеком у Немачкој), сама редукација је спровођена наизглед без икаквог правила, а дефинитивно и без консултације надлежних менаџера и менаџмента различитог нивоа.

Такав принцип је примењиван често у компанијама које су морале брзо да смањују број запослених. То су успеле да избегну једино организа-

ције које су већ у првој години рецесије (2008) најавиле скраћивање великог процента своје радне снаге, чиме су себи купиле време од неколико месеци да консултују све менаџере и да заиста одаберу најбоље из своје организације да остану да раде.

Наравно да није увек тако нелогично прављена селекција да се поставља питање шта менаџмент уопште гледа кад одлучује коме дати отказ. Некад је проблем у компанији врло очигледан, само су процедуре да се проблем одстрани предугачке и презахтевне. Фолксваген (*Wolkswagen*) је пет година имао проблем са фабрикама у Немачкој јер су доносиле губитке, али због јаких и организованих синдиката нису могли никог да отпусте. Коначно, у септембру 2006. године, одлучили су се да затворе две фабрике и да преместе производњу у већем проценту на исток и развијајућа тржишта где је цена радне снаге и даље далеко нижа од западних земаља.

Иронија и загонетка леже у чињеници да брига због следеће серије отказа прогања већину менаџмента и доводи до конзерватизма управо у време када је потребна смелост. Само они који смело и неуморно раде на различитим пројектима и променама у каријери, и који се могу смејати падовима након примене неке стратегије, имају велике шансе да стигну до победничког круга и још веће да тамо остану. Најлогичнија претпоставка јесте да ниједна тренутна успешна пословна теорија менаџмента неће важити за 10 година, каже Петер Друкер, стручњак за менаџмент.²¹

6. Менаџмент у аграру

Менаџмент у аграру функционише као динамички процес који је присутан и на макро и на микро нивоу. Развој менаџмента у аграру у Србији предуслов је повећања ефикасности у идентификовању и решавању проблема у агробизнису и остварења стабилности производње.

Посебност менаџмента у аграру произилази из специфичности саме пољопривредне производње (органиски карактер производње, утицај природних услова и специфичности у коришћењу земљишта).

Менаџмент можемо посматрати као континуиран процес који би требао бити присутан на свим нивоима организације пословних субјеката у аграру. Сам аграрни менаџер при том не мора да буде власник предузећа, довољно је да он учествује у управљању.

Менаџмент у аграру се може дефинисати и као динамички процес остварења ефикасног коришћења расположивих аграрних ресурса. Тако дефинисан, менаџмент у аграру обухвата и активирање недовољно искоришћених ресурса и прилагођавање променама окружења.

²¹ Drucker, P., (2. februar 1993): „A Turnaround Primer“, The Wall Street Journal, A 14.

Према једној дефиницији менаџмент „означава функцију али и људе који је обављају. Означава друштвени положај и ранг, али и дисциплину и област пословања“.²² Такође, менаџмент се дефинише и као „скуп систематизованог знања о управљању пословним системима“.²³ Према неким ауторима процес менаџмента обухвата анализу, планирање, извршавање и контролу. Постоји и став да менаџмент обухвата управљање, планирање, организовање, руковођење и контролу. Као активности менаџмента помињу се и командовање и координисање.²⁴ Може се срести и дефинисање менаџмента као остваривања дугорочних циљева развоја помоћу одређених метода, начина и макроекономских инструмената. Оваква дефиниција се односи на стратегијски менаџмент. Такође, менаџмент можемо дефинисати као посебну мултидисциплинарну научну дисциплину, пословну вештину, професију и уметност која се намеће снагом својих правила (принципа) као погодан „алат“ за успешно управљање бизнисом, али и осталим људским делатностима ван бизниса (управљање непрофитним организацијама, породicom и сл.).²⁵

Постојање оволике разноврсности дефиниција је повезана са вишеструким значењем речи менаџмент. У нашем језику се најчешће уместо термина менаџмент користе термини управљање и руковођење. Употреба овог појма није баш најтачније јер менаџмент представља шири појам од управљања јер обухвата и оптимално искоришћавање расположивих ресурса.

Менаџмент обухвата као важне елементе доношење одлука о избору производних програма и о избегавању или умањењу ризика у пословању. Подсистеми менаџмента у аграру су менаџмент аграрне производње, финансијски менаџмент, организациони менаџмент, маркетинг менаџмент, кадровски менаџмент, иновативни менаџмент, менаџмент контроле квалитета.

Менаџмент у аграру је присутан и на макро (националном нивоу пољопривреде) и на микро нивоу (ниво пољопривредних предузећа, земљорадничких задруга и породичних газдинстава). На макро нивоу управљачке одлуке државе се односе на производњу, кадрове, стабилност и паритете цена, тржиште, увоз, извоз, финансирање, организовање стручне службе, квалитет и стандардизацију.

Менаџмент у аграру има велики утицај у развоју пољопривреде а који се огледа у остварењу стабилне и профитабилне производње у целокупном агробизнису. Квалитет резултата у функционисању аграрног менаџмента зависи у великој мери од субјективног - људског фактора, односно од креативности и знања.

²² Druker P., (1974): „Management“, Harper and Row (Publishers), New York, 5.

²³ DQM (2003): „Зборник са 6. међународне конференције“, Београд, 648.

²⁴ Fayol H., (1949): „General and Industrial management“, Pitman, London, 3.

²⁵ Ђорђевић Б. (1998): „Принципи менаџмента“ Економика, Ниш, 1.

Значај менаџмента у аграру произилази из значаја пољопривреде у привреди конкретне земље. Сложеност менаџмента у аграру произилази из разноврсности облика производних јединица по величини, власништву, комбинацији ресурса, организационој и производној структури, нивоу примењене технологије, кадровској структури, условима привредног окружења и конкуренције.

Специфичности производње и потрошње пољопривредно-прехранбених производа условљавају и специфичност карактера аграрног менаџмента. У пољопривредној производњи се не одвијају само процеси рада, енергетски процеси и процеси трансформације материјала, већ и процеси биолошке синтезе. Ти процеси биолошке синтезе изискују посебну пажњу менаџера у аграру.

Специфичност пољопривредног земљишта као ресурса у пољопривредној производњи и управљање овим ресурсом условљавају и специфичност менаџмента у аграру. Велика уситњеност пољопривредног земљишта у Србији као и специфичности које постоје приликом наслеђивања истога такође имају утицаја на пословање у сектору пољопривреде. Мере политике у аграру којима се елиминише уситњеност и разбацаност поседа су арондација и комасација.²⁶

Главни циљеви пословања пољопривредних предузећа морају да обухватају и обезбеђење квалитета природног окружења, јер се велики део пољопривредне производње обавља на отвореном простору. Менаџмент у аграру мора да буде прилагођен и том циљу пословања предузећа. Коришћење природних ресурса не сме се одвијати на штету обима и квалитета тих ресурса.

Економско окружење такође има велики утицај који је специфичан, јер се у пољопривредној производњи, нарочито у сточарству не може извршити измена производне структуре у кратком року. Због тога се прилагођавање пољопривредне производње захтевима тржишта не може одвијати брзо. Такође, повезаност и међусобна зависност пољопривредне производње и прераде пољопривредних производа утиче на сложеност проблема које решавају менаџери у аграру. Коришћење радне снаге у сезони утиче на сложеност кадрована као елемента аграрног менаџмента. Обезбеђење потреба за квалитетним хуманим ресурсом и пољопривредном механизацијом током целог процеса пољопривредне производње (посебно у јеку сезоне) је веома значајна активност менаџера.

Специфичност трошкова у пољопривреди произилази из њеног органског карактера и дејства природних услова. Улагања у агротехнику и зоотехнику повећавају трошкове у пољопривреди. Са друге стране, висина трошкова улагања утиче на висину остварене диференцијалне ренте. Значајан ризик у пољопривредној производњи условљава постојање

²⁶ Вујичић М., Ристић Ј., Малешковић Љ. (2006): „Менаџмент у агробизнису“, Крагујевац, 7.

трошкова осигурања. Због сезонског карактера производње постоји неуједначеност трошкова током године.

Производни циклус који је у неким гранама пољопривреде дуг, утиче на продужење везаности обртних средстава и повећање износа камата. Због повезаности ратарске и сточарске производње повећање цене коштања сточне хране утиче на повећање цене коштања сточарских производа и смањење тржишне конкурентности. Комбиновањем производњи менаџер долази до елиминисања непотребних трошкова. У биљној производњи трошкови се разликују према томе да ли се користе иностране високородне или домаће сорте. Повећана улагања у производњу високородних сорти су рентабилнија, јер код производње домаћих сорти долази до благог раста цене коштања, због нижег нивоа производње. Међутим, код екстензивне производње рентабилније је гајење домаћих сорти.²⁷

У основне функције аграрног менаџмента спадају: планирање, организовање, вођење и контролисање.²⁸ У функције менаџмента могу се убројати и управљање информацијама и координирање.

Планирање као фаза процеса управљања је усмерено ка будућности и односи се на све организационе делове пољопривредног предузећа. Посебно је значајно планирање потреба за финансијским средствима. Планирање обухвата и планирање потреба за кадровима и структуре кадрова, што је повезано са квалитетом одлука које се доносе у предузећима агробизниса. Такође, унапред треба да се планира коришћење информатичких ресурса. Краткорочни планови односе се на дефинисање оптималне производне структуре, финансијске токове у предузећу и сл. Дугорочно планирање се односи најчешће на реализацију инвестиција.

Организовање је повезано са управљањем. Као функција аграрног менаџмента организовање представља обједињавање сродних послова који се повезују у организационе јединице, али и мерење резултата. Организационе јединице једног предузећа треба да буду међусобно усклађене.

Сама организациона структура пољопривредног предузећа условљена је не само сложеносћу производног програма већ и нивоом примењене технологије. Сложени производни програм условљава то да лица задужена за контролу пословања поседују узани распон контроле.

Лидерством се утиче на запослене и оно се односи на сагледавање и селекционисање пољопривредних кадрова, као и на усмеравање образовања кадрова, у зависности од интереса предузећа. Не може се остварити пословни успех предузећа без правилног вођења сарадника од стране менаџера. Вођење подразумева тимски рад менаџера и кадрова у предузећу.

²⁷ Бировљев Ј., Томић Р.,(1996): „Менаџмент у пољопривреди“, Економски факултет, Суботица, 355-356.

²⁸ Стефановић Ж., (1999): „Менаџмент“, Економски факултет, Крагујевац, 5.

Функција контроле омогућава да се упоређењем планираних и остварених резултата утврде евентуална одступања и утврде њихови узроци. Контрола се односи како на извршавање задатака у оквиру пољопривредног предузећа, тако и на контролу рада појединаца. Ова функција менаџмента обухвата и вршење неопходних корекција пословних активности, уколико је то могуће.

Специфичности пољопривреде отежавају или онемогућавају исправљање грешака. Контролом се сагледава достигнута ефективност и ефикасност пословања конкретног пољопривредног предузећа.²⁹

Све функције менаџмента би требало да се континуирано и координирано одвијају да би били остварени циљеви пољопривредног предузећа. Добра интегрисаност свих функција менаџмента основа је успешности пословања једног предузећа.

На крају желимо да истакнемо да добра пољопривредна производња и успешан рад пољопривредног предузећа мора бити заснован на еколошки исправној производњи. У том смислу треба посматрати концепт одрживог развоја који подразумева уравнотежен економски, социјални и културни развој, без угрожавања животне средине. Суштина концепта одрживог развоја чини повезаност економског развоја и животне средине, уз поштовање принципа екологије. Овај концепт усмерен је ка рационалнијој употреби природних ресурса једне државе, а у складу са тим, и побољшању квалитета животне средине и квалитета живота. За остваривање одрживог развоја, неопходно је успостављање нових друштвених вредности заснованих на знању, креативности и способности људских ресурса, једном речју, потребно је стварање новог и квалитетног менаџмента.³⁰

²⁹ Ђекић С. (2010): „Аграрни Менаџмент“, Економски факултет, Ниш, 6.

³⁰ Mihajlović D., Ilić B., Stojanović D. (2011): „Companies management in function of sustainable development“. Zbornik radova 4th international conference Science and higher education in function of sustainable development SED 2011. Užice, 7-8.10., 232.

II ПОЛИТИКА У АГРАРУ СРБИЈЕ У ПРЕДТРАНЗИСИОНОМ ПЕРИОДУ

1. Еволуција концепта аграрне политике

1.1. Програмске основе аграрне политике

Распадом државне заједнице Србија и Црна Гора, Република Србија је поново дошла у ситуацију да почне да води своју самосталну аграрну политику. Скоро цео двадесети век Србија је била у саставу разних државних творевина које су носиле различите називе, као што су: Краљевина СХС, Краљевина Југославија, ДФ Југославија, ФНР Југославија, СФР Југославија, СР Југославија и Државна заједница Србија и Црна Гора. Аграрна политика Србије у свим овим државама била је подређена општим интересима целе заједнице. Ти интереси су најмање одговарали Србији. Србија као највећа земља југословенске заједнице често је свесно прихватала да своје интересе подређује другима. У периоду социјалистичке изградње тренд запостављања сопствених интереса је највише дошао до изражаја. У целини посматрано главна карактеристика овог периода је запостављање пољопривреде, а самим тим и аграрне политике. Период немарног односа и игнорисања проблема везаних за пољопривреду је настављен и данас. Процес занемаривања сопствене аграрне политике представља својеврстан континуитет који код нас траје више од шездесет година.

1.1.1. Појам аграрне политике

Аграрну политику треба посматрати као саставни део економске политике, која се примењује у пољопривреди. Аграрна политика се не може стварати ван принципа економске политике, нити интенције и концепт аграрне политике могу бити другачији од концепта економске политике.

Систематско изучавање аграрна политика у нас почиње од почетка XX века. Еуген Филиповић дао је прво веће дело о аграрној политици код нас (превод са немачког). Он дефинише аграрну политику као део економске политике.³¹

Мирко Косић сматра да је аграрна политика научна дисциплина. „Аграрна (или пољопривредна) политика као акција обухвата све оне мере државе, јавноправних тела и организација интересената које се управљене

³¹ Филиповић Е., (1913): „Аграрна политика“, Београд, 13-14.

на одржавање, унапређење или преображавање оне привредне гране која се обично назива пољопривредом или аграром. Аграрна политика као научна дисциплина један је део – и то први по реду логично-органског развоја савремене привреде – економске политике. Упознаје нас са аграрно-политичком делатношћу државе и осталих носиоца економско-политичких акција како би боље разумели данашње стање.³²

Драгољуб Јовановић, професор Београдског универзитета говори о аграрној политици у ужем и у ширем смислу. „Аграрна политика у ужем смислу је интервенција државе и других тела у аграрне односе, као и рад на унапређењу пољопривреде и на подизању пољопривредника. Кад се пак третира као теорија и као наука а не само као пракса, онда је то аграрна политика у ширем смислу.“³³

Професор Бранислав Милосављевић истиче да је: „Економска политика у пољопривреди спада у област која се ширим именом назива – економика пољопривреде. Треба разликовати економску политику као систем мера у једној држави од економске политике као науке. Економска политика као наука проучава законитости развика које се манифестују у привреди, специфичност тих манифестација у пољопривреди је кад се ради о економици пољопривреде.“³⁴ Дакле, професор Милосављевић сматра да нема разлике између аграрне политике као науке и економике пољопривреде. Економика пољопривреде је шире име за аграрну политику као науку.

Михаило Вучковић и Михаило Радић сматрају да аграрну политику треба посматрати у оквиру економике пољопривреде: „Економика пољопривреде је део економике СФРЈ као целине. Економика СФРЈ је јединствен предмет који чине поред економике пољопривреде и економика индустрије, трговине, саобраћаја, грађевинарства, комуналне привреде.“³⁵ Аутори истичу да се економика пољопривреде ослања на научну политичку економију као фундаменталну економску дисциплину.

Професори Петар Марковић и Драгољуб Симоновић у својој дефиницији економике пољопривреде истичу следеће: „Економика пољопривреде је примењена економска наука која проучава деловање економских закона на пољу пољопривреде. Она проучава развој пољопривредне производње, продуктивност, као и разне мере економске политике које се предузимају у циљу бржег развоја производње.“³⁶

Допринос развоју мисли о аграрној политици и економици пољопривреде уопште дали су и други аутори некадашње Југославије. Овом прили-

³² Косић М., (1925): „Основи економне политике“, Београд, 125.

³³ Јовановић Д., (1930): „Аграрна политика“, Београд, 13.

³⁴ Милосављевић Б., (1958): „Економика пољопривре (скрипта)“, Београд.

³⁵ Вучковић М. и Радић М., (1973): „Економика пољопривреде са здругарством“, Београд, 7-8.

³⁶ Марковић П., Симоновић Д., (1973): „Економика пољопривреде“, Савремена администрација, Београд, 11.

ком нарочито истичемо професоре Мију Мирковића и Владимира Стипетића.³⁷

Зорка Закић аграрну политику дефинише на следећи начин: „Посматрано у најширем смислу, аграрна политика се може дефинисати као програм усмеравања развоја аграрног сектора унутар већ одабраног модела развоја привреде као целине. Помоћу ове политике изражава се улога и значај државе у једној од највиталних области привређивања сваке земље.“³⁸

Што се тиче нашег схватања аграрне политике оно се поклапа са другом (два века) традицијом у овом изучавања и схватању.

1.1.2. Аграрна политика Кнежевине и Краљевине Србије

Добијањем националне слободе после 1815. године, а нарочито после 1830. године када су султановим хатишерифима укинута турски спахилуци долази до постављења основа слободном сеоском поседу. На овај начин српски сељак је извојевао своју правну слободу. Укидањем турске владавине укинута су и феудални односи који су до тада владали у Србији. Аграрну политику коју је успоставио Милош Обреновић говорила је да земља припада ономе ко је обрађује. Захваљујући томе дошло је до масовног досељавања, заузимања земљишта и формирања слободног породичног сеоског газдинства. У првим годинама живота у ослобођеној држави сам кнез Милош није дозвољавао злоупотребе и прекомерно богаћење својих старешина. Касније старешине на челу са самим кнезом Милошем су извршиле отимачину боље земље методама првобитне акумулације капитала. На овај начин сам господар и његови блиски сарадници формирали су своје велике поседе. Манастири су такође били велики поседници земље. Они су поседовали у просеку до 300 хектара земљишта. Разлог за оволику величину земљишних поседа манастира треба тражити у чињеници што су они наследили вакуфску земљу, а често је и колективна земља уступана манастирима.

Током XIX века односе на српском селу је обележио јак процес диференцијације. Пољопривредна газдинства су се са једне стране делила, ситнила, а са друге стране један број газдинстава додуше далеко мањи је повећавао своју величину. Задуживање сељака постало је константна појава која је довела до тога да су многа газдинства економски пропадала. Ова појава је довела до стварања сеоске сиротиње. Осиромашено сеоско становништво без земље почело је да врши притисак на мале вароши у циљу обезбеђења животне егзистенције. Али, и у варошима није било места за запошљавање. Због оваквог стања на српском селу кнез Милош доноси 1836. године познати Указ о окућњу. Одребе овог указа штите права сељака и то у

³⁷ Мирковић М., (1958): „Економика аграра ФНРЈ“, Загреб. и Стипетић В. и други, (1964-1968): „Економика Југославије први и други део“, Информатор, Загреб.

³⁸ Закић З., (2001): „Аграрна економија“, ЦИД, Економски факултет Београд, 120.

случају када му се ради дугова не може продати кућа и један део земље.³⁹ Установа окућња је обнављана и 1861. године.

Кредитно тржиште у правом смислу почиње да се формира у Србији тек шездесетих година деветнаестог века. Долази до оснивања Управе фондова која је имала за циљ да јефтиним хипотекарним кредитима помогне сељаштву односно да унапреди њихову пољопривредну производњу.⁴⁰ Ситно сељачко газдинство је у стварности могло да добије минималне износе кредита и то у случајевима ако је Фонд имао средства на располагању. Пољопривредни кредит се узимао у три случаја: 1) при набавци земљишта, 2) приликом побољшања квалитета земљишта (мелиорација) и 3) ради набављања потребног капитала за експлоатацију. На основу тога ове кредите можемо назвати својински кредит, инвестициони кредит и експлоатациони кредит.⁴¹

Ни Управа фондова ни окружне штедионице нису спасле српског сељака од зеленаша. Ово тешко стање је продубљено изузетно лошим годинама и великом новчаном кризом која је у то доба владала у западној Европи. У циљу ублажавања кризе основано је у Београду неколико новчаних завода: Прва српска банка 1869, Кредитни завод 1870, Прва Београдска Заједница и др. Све ове финансијске институције нису поправиле кредитне прилике у пољопривреди.⁴²

У случају разрешења аграрних односа у новоослобођеним крајевима Србије држава је заузела став да помогне свим сељацима, нарочито оним сиромашнијим да плате своје обавезе у откупу земље према муслиманским поседницима и читлук - сахибијама сходно одлукома Берлинског Конгреса. У том смислу држава је укинула дужничку солидарност сељака једног села и дозволила поделу дуга на поједине сељаке по сразмери земље која им је у својину припала. Да би решила овај проблем до краја држава је донела читав низ закона. То су: Закон о изменама и допунама аграрног зајма из 1882, Закон о одужењу аграрног зајма у ослобођеним покрајнама из 1891, Закон о изменама и допунама у закону о одужењу аграрног зајма у ослобођеним покрајнама из 1902. и Закон о изменама и допунама у закону о одужењу аграрног дуга у новоослобођеним покрајнама из 1907.⁴³ Садржина ових закона представља настојања владе да усклади финансијске могућности државе са захтевима за пружање олакшица аграрним дужницима.

³⁹ Петровић Ј., (1930): „Окућје или заштита земљишног минимума“, Београд.

⁴⁰ Вучо Н., (1955): „Привредна историја Србије до Првог светског рата“, Научна књига, Београд, 181.

⁴¹ Филиповић Е., исто, 176.

⁴² Јовановић Д., исто, 326.

⁴³ Стојичић С., (1987): „Аграрно питање у новоослобођеним крајевима Србије после српско-турских ратова 1878-1907“, Лесковац, 11-14.

Године 1895. Србија је имала 2. 300.000 становника. Сеоска домаћинства по занимању су била: 83,65% земљорадници, 4,81% трговци, 7,17% занатлије, 4,30% јавне службе.⁴⁴ Према попису из 1897. године било је укупно 293.421 поседник земље: у градовима 20.253 и селима 273.168.⁴⁵ Око 21% укупног броја имало је посед мањи од 2 ха, око 34% посед од 2-5 ха, 41% посед 2-20 ха, а осталих 4% посед већи од 20 ха.

Развој робно-новчаних односа и спори раст индустрије и градске привреде, доводили су до тога да су се пољопривредна газдинства ситнила деобом. На овај начин дошло је до повећања броја газдинства и пољопривредног становништва. Од 1889. до 1893. број газдинства се повећао за 65.000, а од 1895. до 1905. за даљих 42.500.⁴⁶

Табела 1. Број газдинстава у Србији 1897. години

Групе газдинства	Газдинства	
	број	структура
Сва газдинства	29.421	100
До 2 ха	61.733	21,1
2-5	98.642	33,7
5-20	121.604	41,5
20-50	10.617	3,6
Преко 50	852	0,1

Извор: Петар Ј. Марковић, Драгољуб Ч. Симоновић, Економика пољопривреде, оп. 194 страна.

Из табеле можемо да уочимо пораст броја газдинстава који је настајао услед уситњавања газдинстава пре свега наследном деобом.

У последњих пет деценија деветнаестог века, број стоке у односу на становништво скоро је упола смањен. Тако 1859. године на 100 становника долазило је око 74 говеда, а 1910. године 32 грла. У истом периоду број свиња на 100 становника је смањен од 64 на 23, а оваца од 220 на 131. Број коња је смањен од 13 на 6, на 100 становника.⁴⁷ Ово смањење је било резултат развоја ратарства и прелаза од сточарства које је постојало на пашњацима и бресту шуме, на шталско сточарство, односно сточарство које се храни са ограничене површине. Смањивање броја стоке није значило и смањивање производње. Напротив, дошло је до повећања производње. Сточарство је представљало и даље један од главних прихода села.

Земљорадња је у првим деценијама после ослобођења од Турака заостајала за сточарством. У последњим деценијама XIX века и почетком

⁴⁴ Илијић Н., (1999): „Историја задруге код Срба“, ЈП Службени лис СРЈ, Београд, 233.

⁴⁵ Статистички годишњак, Краљевине Србије, пета књига, 1900, Београд 1904, 182.

⁴⁶ Марковић П., Симоновић Д., (1973): исто.

⁴⁷ Марковић П., Симоновић Д., (1973): исто, 192.

XX долази до постепеног потискивања сточарства у корист земљорадње. Степен развоја земљорадње у техничком смислу био је доста неразвијен. Користили су се рало, дрвени плуг у мањој мери, гвоздени плуг, ашов и тр-нокоп. Ово су била оруђа којима је сељак углавном обрађивао земљу. Такође нису се примењивале савременије агротехничке методе при обради земље. Тако на пример употреба вештачких ђубрива није уопште била позната.⁴⁸

У земљорадњи су биле заступљене све врсте житарица које су до тада биле познате и у другим европским државама: кукуруз, пшеница, јечам, оvas, раж и хељда.

Табела 2. Засејане површине по врстама житарица

Година	Кукуруз	Пшеница	Јечам
1847.	421.543	183.632	54.562
1867.	445.820	248.936	58.715
1893.	531.806,48	317.069,50	92.121,32
1902.	524.652,52	325.583,85	88.188,53
1908.	566.407,20	379.665,07	103.521,95

Извор: Никола Вучо, Привредна историја Србије до Првог светског рата, оп.185 страна.

Као што се види на основу табеле кукуруз је заузимао највећу површину. Са друге стране пораст сејања кукуруза у односу на пшеницу је мањи. Јечам показује извесни напредак у погледу засејане површине.

У овом периоду долази до значајних промена у структури села. Велике крвне задруге које су представљале основну социјално-демографску јединицу натуралне привреде нагло су се почеле распадати продором робноовчаних односа на село. Према статистичким подацима из 1900. године било је 26.677 задруга са 11 до 15 чланова домаћинства, 5.610 задруга са 16-20 чланова и 1941 задруга са више од 20 чланова.⁴⁹

1.1.3. Осврт на аграрну политику између два светска рата

Пољопривреду овог периода карактерисала је велика хетерогеност. У Србији је била заступљена углавном натурална и сваштарска производња. Општи ниво пољопривредне продуктивности, приноси и слично био је низак. Из ових разлога није се могло говорити о некој рејонизацији и специјализацији газдинстава. И ако је негде постојала рејонизација то је била рејонизација која је била заснована на природним и климатским условима. Тако су на пример у планинским рејонима гајило сточарство, нешто ниже воћарство, а у брдским рејонима жито и виноградарство и др.

⁴⁸ Вучо Н., (1955): исто, 182-184.

⁴⁹ Статистички годишњак, Краљевине Србије, исто, 40.

Први светски рат је захватио читаву територију земље. Нанео је велику штету јер се углавном водио на државној територији Србије. Поред штета од рушења настале су и штете од запуштања земљишта, запуштања газдинстава, јер је недостајало радне снаге која је била у рату, није могла да се врши обнова средстава за производњу, није спровођена заштита биља и друго. Услед свега овога способност за производњу је била на нижем нивоу него пре рата. Била је нужна обнова да би се производња даље организовала. Једна од мера те боље организације свакако је била аграрна реформа.

Основна начела и принципи за предстојећу аграрну реформу, утврђени су 27. фебруара 1919. године доношењем „Претходних одредби за припрему аграрне реформе“, које су оснажене као закон 1922. године.⁵⁰ Овим прописом укинута су кметовско-чифчијски односи у Босни и Херцеговини, као и на Косову, Метохији и Македонији, а стварање нових таквих односа је забрањено.

Да би се обезбедило спровођење аграрне реформе и предупредиле шпекулације богатијих земљопоседника, 21. јула 1919. године донета је Уредба о забрани отуђивања и оптерећивања великих земљишних поседа којом је онемогућено мењање аграрних односа на земљишту које потпада под аграрну реформу. Претходним одредбама за припрему аграрне реформе предвиђено је шта се сматра великим поседима који потпадају под удар експропријације. То су:

- а) сва фидеикомисна добра;⁵¹
- б) сви поседи површине од најмање 100-500 јутара (57-285 ха) обрадивог земљишта, према поседовним и економским приликама свога краја;
- в) поседи под б) уколико су издани у закуп или необрађени;
- д) поседи утврђени посебним законом као велики поседи.

Претходним одредбама за припрему аграрне реформе земљишни поседи су сврстани у две групе: једну, чији су власници имали право на новчану накнаду, и другу, чији власници нису имали то право. Власници експроприраних поседа имали су право на обештећење, које је држава плаћала преко Привилеговане аграрне банке путем обвезница чији је рок доспећа био 30 година. Са друге стране аграрни субјекти који су добили земљу имали су обавезу да је плате у року од 30 година са 5% годишње камате. Ове обавезе били су ослобођени ратни добровољци.

Аграрна реформа је интензивно спровођена у јужним и северним крајевима Србије. Процес насељавања Јужних крајева, који је производио последице и у земљишнопоседовним односима, започео је већ 1913. године,

⁵⁰ Службене новине КСХС, бр.11/1919 и Службене новине КСХС, бр.276/1922.

⁵¹ Фидеикомисна добра су непокретна имања која, по жељи завештаоца прелазе неразделене и неотуђива са колена на колена у истој породици.

одмах после Балканских ратова, када је Скупштина Србије донела Уредбу о насељавању у новоослобођене и присаједињене области Краљевине Србије, али је она дерогирана непосредно насталим ратним дешавањима и стварањем нове државе. Потом је 20. октобра 1920. године донета нова Уредба о насељавању јужних нових крајева (озакоњена 1922), на основу које је, у периоду 1920-1930. године, обављен највећи део посла око насељавања. За укидање феудалних односа на Косову и Метохији, поред претходних одредаба за припрему аграрне реформе, значајна је Уредба о делимичној експропријацији земљишта од 12. фебруара 1920. године, а нарочито Закон о уређењу аграрних односа у ранијим покрајинама Србије и Црне Горе.

За окончање поступка аграрне реформе врховна управа Краљевине донела два закона. Први је Закон о ликвидацији аграрне реформе на великим поседима од 11. јуна 1931.⁵² Овај закон се примењивао у северним крајевима. Други је Закон о насељавању Јужних крајева од 11. јуна 1931. године⁵³. Овај закон се односио на Македонију и Косово и Метохију. За насељавање су предвиђена следећа земљишта:

- 1) слободна државна земљишта: утрине, крчевине, погодна шумска тла и свако оно државно земљиште које се издвоји за насељавање по одредбама Закона о поступку при деоби државних добара у сврхе аграрне реформе;
- 2) општинске и сеоске земље и утрине, уколико превазилазе стварне потребе дотичних општина и села;
- 3) пушта и трајно напуштена земљишта приватних власника и чифчија;
- 4) одметничка имања;
- 5) земљишта која се могу издвојити за сврхе аграрне реформе по Закону о ликвидацији аграрне реформе на великим поседима и Закона о уређењу аграрних односа у ранијим покрајинама Јужне Србије.

Аграрни односи на Косову и у Метохији коначно су уређени Законом о уређењу аграрних односа у ранијим покрајинама јужне Србије и Црне Горе од 5. децембра 1931. године⁵⁴, којим су у тим крајевима укинута чифчијски, наполичарски, закупни (ћесимцијски) и арендаторски односи, а феудални поседи дошли под удар експропријације.

Од земље предвиђене за аграрне интересенте на Косову и Метохији највише земље је подељено колонистима који су насељени на Косово и Метохију: 75.145,19 хектара, затим староседеоцима 18.164,77 хектара, добровољцима 2.122,47 хектара, четницима (комитима) 386,11 хектара. Што се

⁵² Службене новине КЈ, бр. 142/ 1931 од 26 јуна 1931.

⁵³ Службене новине КЈ, бр.134/1931, са изм. и доп. у бр. 285/1931 и 141/1933.

⁵⁴ Службене новине КЈ, бр.285/1931.

тиче Војводине, локални аграрни интересенти добили су 85.446 к.ј. у Бачкој, 103.251 к.ј. у Срему и 84.169 к.ј. у Банату.⁵⁵

Званични подаци о броју колониста нису познати, а у литератури постоје различити подаци. Тако, се наводи да је у северним пределима Југославије насељено највише 20.000 породица, што значи око 100.000 лица, док је у јужним пределима (Македонија, Косово, Црна Гора) насељено до 15.000 породица са око 75.000 лица.⁵⁶

Најважнија обележја међуратне аграрне реформе и колонизације на подручју Србије су:

- 1) укидање феудалних кметовско-чивчијских односа и забрана стварања таквих односа убудуће;
- 2) прерасподела земљишног фонда фаворизовањем малог сељачког поседа 3 - 5 хектара, што се није знатно одразило на Србију, посебно средњу и јужну, у којој је такав посед преовлађивао;
- 3) промене у националној структури становништва, посебно на Косову и Метохији, кроз досељавање становништва из других делова земље;
- 4) стварање нејасних и недовршених правних односа у колонизацији неких категорија лица (добровољци) и неких подручја (Панчевачки рит), који су остали нерешени до данас.

Пољопривредне површине у периоду од 1918. до 1941. године су се стално повећавале. Тако је пољопривредна површина 1921. године износила 11.099.070 ха, 1939. године 14.574.000 ха. Највише су повећане пашњачке површине, мада су повећање и друге категорије коришћења земљишта.⁵⁷

Карактеристике пољопривредних газдинстава овог периода су биле те да је било доста малих пољопривредних газдинстава и да су се примењивала примитивна средства за обраду земље. Стварање крупних капиталистичких газдинстава је код нас текао веома споро. Најинтензивнија пољопривредна производња била је на подручју Војводине и то не само због плодности тла већ и због постојања крупних пољопривредних газдинстава на којима су се могле примењивати најсавременија агротехничка и хемијска средства. Према статистици из 1931. године 60,7 мањих поседника заузимао је само 14% земље, 33% средњих поседника имало је 37% укупно обрадивог земљишта, 6,3 поседника располагало је са 47% укупног земљишног поседа.⁵⁸

⁵⁵ Лекић Б., (2002): „Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1918-1941“, Службени лист СРЈ, Београд, 144.

⁵⁶ Ерић М., (1958): „Аграрна реформа у Југославији 1918-1941“, Веселин Маслеша, Сарајево.

⁵⁷ Марковић П., Симоновић Д., (1973): исто, 206.

⁵⁸ Лазић М., (1999): „Пољопривредна производња у Краљевини Југославији“, Завод за уџбеника и наставна средства, Београд, 42-43.

Пољопривредна производња је доста осцилирала из године у годину. Обим пољопривредне производње зависио је доста од спољашних природних фактора. Тако да у годинама када су владали повољни природни услови за пољопривредну производњу она је била висока и обрнуто када су били неповољни услови она је била ниска.

У Србији се нису довољно примењивале агротехничке мере и хемијска средства заштите. Поред тога веома се мало радило на селекцији семена и примени нових врста житарица које су доносиле веће приносе. Појединачно посматрано највећи произвођач пшенице и кукуруза је била Дунавска бановина. Приноси ове бановине крећу се и до 50% укупних приноса земље. Са друге стране Моравска бановина имала је мање приносе по једном хектару од државног просека. Ово је било испод њених стварних могућности јер је ова бановина располагала повољним условима за пољопривредну производњу као и плодним земљиштем.⁵⁹

Табела 3. Кретање приноса неких култура

Година Производ	мц/ха						
	1921.	1925.	1930.	1935.	1939.	1920- 1929.	1930- 1939.
Пшеница	8,9	10,3	10,3	9,3	13,1	9,1	11,3
Кукуруз	9,9	18,3	14,4	12,2	15,1	13,1	16,4
Кромпир	34,1	53,1	60,0	52,2	52,1	47,3	50,9

На основу табеле можемо да закључимо да су приноси били врло ниски. Приноси пшенице у периоду од 1920. до 1929. године били су нижи од 10 мц, а кукуруза око 13 мц. У следећем десетогодишњем периоду приноси су се незнатно повећали.

Сточарство је било врло екстензивно развијено. Број коња се повећавао у односу на број говеда. Број оваца се повећавао и овчарство је заузимао све значајније место у сеоској привреди. Број свиња и коза је стагнирао.

Табела 4. Бројно стање стоке у хиљадама грла

Врста стоке	1921.	1931.	1938.
Коњи	1.081	1.333	1.277
Говеда	5.073	4.718	4.305
Свиње	3.423	4.457	3.451
Овце	7.511	10.936	10.137
Козе	1.590	2.316	1.890

Извор: Петар Ј. Марковић, Драгољуб Ч. Симоновић, Економика пољопривреде, оп.209 страна.

⁵⁹ Лазих М., исто, 67-76.

Ако посматрамо годину 1931. у односу на 1921. годину можемо да уочимо да је био већи број коња, оваца и коза а мањи број говеда.

Воћарство је било такође заступљено. Посебно узгајање појединих воћарских култура као на пример шљива.⁶⁰

Задуженост пољопривреде је представљало посебан економски, социјални и политички проблем државе. Највише су били задужени сељаци који су поседовали ситна и средња сељачка газдинства. Пољопривреда која је била заснована на ситносопственичкој структури била је принуђена да узима кредите не само ради обнављања пољопривредне производње већ и ради одржавања сопствене егзистенције.

Инфлациони период од 1920. до 1922. тешко је погодио ситног и средњег сељака који је добијао кредите под тешким каматним условима. Ови услови су доводили до тога да је задужење сељака расло далеко брже него што је опадала куповна моћ новца.

Аграрна криза је 1929-1932. године је такође погодила сељаштво. Нарочито је лоше прошао онај део сељаштва који је на тржиште износио своје производе. После кризе на село су продирали зеленашки кредити. Зеленашење је довело до упропаштавања сељачких газдинстава. У 1928. години сељачки дугови су износили 6 милијарди динара. Највећи део дуга био је на основу зеленашких кредита (око 45% су дугови приватницима, 43% разним новчаним заводима, а осталих 12% земљорадничким задругама).⁶¹

Пад цена пољопривредних производа за време велике кризе 1930-1934. године изазвао је још један један талас задужења сељаштва. Ранији дугови нису били регулисани. На додатно задужење сељака утицале су и дефлационе тенденције које су настале после стабилизације динара 1931. године.⁶²

Табела 5. Задуженост сељаштва Србије 1932. године

Округ	Пољопривредна газдинства			Износ дуга укупно	Просечно по газдинству
	Укупно	задужења			
		број	%		
Београдски	30.073	7.556	25,12	77.329.237	10.234,15
Ваљевски	24.039	12.839	53,41	103.803.315	8.084,62
Врањски	43.215	8.367	19,36	47.810.544	5.714,18
Крагујевачки	29.619	12.404	41,88	93.989.573	7.577,36
Крајински	22.656	6.420	23,34	19.566.811	3.047,79
Крушевачки	33.323	8.217	24,66	48.866.745	5.947,03
Моравски	34.002	13.180	38,76	80.621.005	6.116,92
Нишки	30.629	7.523	24,56	34.946.215	4.645,25

⁶⁰ Симоновић З., (2006): „Производња шљива у Србији од 1900. до 1941. године“, Економика, 5-6, Ниш, 138-144.

⁶¹ Марковић П., Симоновић Д., (1973): исто, 216.

⁶² Исић М., (2001): „Сељаштво у Србији 1918-1941“, Завод за уџбеника и наставна средства, Београд, 2001, 30-31.

Пиротски	213.11	3.603	16,91	27.227.222	7.556,82
Подрињски	35.306	12.331	34,93	132.015.686	10.706,32
Пожаревачки	46.279	8.912	19,26	39.614.374	4.445,06
Руднички	14.558	8.426	57,88	68.476.585	8.126,82
Смедеревски	22.495	6.908	30,71	56.750.877	8.215,24
Тимочки	27.517	6.691	24,31	47.461.671	7.093,36
Топлички	19.027	4.227	22,21	16.786.389	3.971,23
Ужички	73.718	8.023	33,83	41.488.938	5.171,25
Чачански	26.320	8.496	32,28	54.346.023	6.396,66
Северна Срб.	483.367	144.123	29,82	991.101.310	6.876,91
Рашка	18.515	5.429	29,52	18.448.610	3.398,16
Косово и Ме.	64.899	17.946	27,65	110.206.116	6.145,28
Србија	566.781	167.498	29,55	1.119.846.036	6.685,73

Извор: Момчило Исић, Сељаштво у Србији 1918-1941, оп.209 страна.

Табела 5. је урађена према анкети коју је организовала Министарство пољопривреде половином 1932. Анкета је урађена по принципу да су сами дужници изјављивали висину свог дуговања.

Безизлазни положај велике масе презадужених сељака и тешко стање пољопривреде које је аграрном кризом доведено до крајњих граница нерентабилности, упућује је нас на то да проблем задужености и презадужености није био само цифарски, већ и дубоко економски проблем који се тешко могао решавати у условима огромног пада цена, хиперпродукције и протекционистичке политике.⁶³

Током 1929. године долази до оснивања Привилеговане аграрне банке. Оснивачки капитал ове банке износио је 700 милиона динара. Главни разлог за оснивања ове банке био је покушај ликвидације земљорадничких дугова. У периоду од оснивања банке до 1936. године када је донета Уредба о ликвидацији земљорадничких дугова донето је три закона, шеснаест уредби и три правилника, који су се бавили питањем решавања земљорадничких дугова.⁶⁴ Генерално посматрано ниједан од ових аката није извршио отпис дугова. Ова акта су омогућила да се у ствари изврши конверзија дугова који су са разних повериоца пренети на Привилеговану аграрну банку. Конверзија дугова значила је поштравање обавеза за земљораднике. Наиме, Привилегована аграрна банка имала је право да распрода целу имовину дужника и да на тај начин наплати дуг. У дугове се урачунавала и камата која се додавала главници уколико није застарела. На овај начин се утврђивала висина задужења. Тек по утврђивању висине задужења одобравале су се олакшице у погледу ослобађања од дугова. Тако да су дугови до 25.000 динара брисани на пола. Дугови који су имали веће износе су по одобрењу суда могли да

⁶³ Вучо Н., (1968): „Аграрна криза у Југославији 1930-1934“, Просвета, Београд, 202.

⁶⁴ Марковић П., Симоновић Д., (1973): исто, 216.

буду смањени до 30% и више и то ако дуг прелази 50% вредност имовине дужника.⁶⁵

Хипотекарним кредитима Привилеговане аграрне банке могао је у пракси да се служи мали број пољопривредних газдинстава. Од 1.950.000 пољопривредних газдинстава само око 20.000 газдинстава је узело кредите од ове банке. Узети кредити били су дугорочни хипотекарни кредити који су се могли враћати одложено и у ануитетима. Подела зајма ако се посматрају региони није извршена на подједнак начин. Тако на пример од 336 милиона зајмова који су одобрени за 1930. годину највише је добила Дунавска бановина (Северна Србија и Војводина) 58% а најмање бановина Дравска (Словенија) 0,02%.⁶⁶

Дугови према Привилегованој аграрној банци нису могли да буду отплаћени до Другог светског рата, јер су отплате продужене на дванаест година. Дугови су ликвидирани после рата 1945. године.⁶⁷

Пољопривредну производњу целог овог периода обележиле су три главне карактеристика. То су:

1. хетерогена пољопривреда заснована на сваштарској производњи,
2. процес ситњена пољопривредних газдинстава који је заступљен у целом овом периоду,
3. константна задуженост пољопривредних произвођача и то углавном неповољним кредитима.

На крају можемо да закључимо да у овом периоду држава није била у стању, или једноставно није желела да се избори са напред наведеним проблемима. Није постојао општи план за решавање кризних ситуација у пољопривреди. Не постојање коегзистентне аграрне политике је утицало на продубљивање и онако лоших односа у пољопривреди тога доба.

2. Програмске основе аграрне политике

У периоду социјализма није постојало интересовање за развој пољопривреде. У суштини главна карактеристика овог периода је запостављање пољопривреде. Аграрна политика која се водила није била у интересу сељака и сељаштва. Вођење једне стабилне и добре аграрне политике је изостајало и у ранијим периодима постојања српске државе. Пољопривредна производња је у периоду пре Другог светског рата била заостала и оптерећена дуговима, заснована на сваштарској производњи и са стално

⁶⁵ Исић М., исто, 54.

⁶⁶ Мирковић М., (1968): „Економска историја Југославије“, Информатор, Загреб, 349-350.

⁶⁷ Службени лист ДФЈ, бр. 89/45, 1945.

присутним процесом уситњавања поседа. Држава није имала општи план за решавање кризних ситуација у пољопривреди. Не постојање коегзистентне аграрне политике је утицало на продубљивање и онако лоших односа у пољопривреди тога доба.⁶⁸ После завршетка Другог светског рата нове социјалистичке власти заговарају процес обнове наше пољопривреде. За време ратних пустошења пољопривреда је претрпела огромне штете. Обнова земља од ратних разарања представљала је основни предуслов да би се у пољопривреди могло почети са производњом.

Прва и најзначајнија мера аграрне политике „нових“ власти била је аграрна реформа. Обнародовање Закона о аграрној реформи и колонизацији извршено је 23. августа 1945. године од стране Привремене народне скупштине. Закон је допуњен марта 1946. године. Приликом одузимања земље комунистичке власти су се држале начела „земља припада онима који је обрађују.“⁶⁹

И ова аграрна реформа имала је одређене специфичности. Одлуке о одузимању земље доносила је месна аграрна комисија на јавним расправама у којима су учествовали претходни власници земље као и нови власници који су добијали право да користе конфисковану земљу. О праведности оваквог поступка одузимања земље као и стручности комисије не желимо овом приликом да расправљамо.⁷⁰

Сељаци који су добили земљу били су дужни да је сами обрађују, нису је могли продати или заложити пре истека одређеног рока.

Овако спроведена аграрна реформа довела је до пораста броја малих газдинстава до 5 хектара. Дакле, ова реформа је урађена на рачун великих газдинстава. То је довело до опадања продуктивности на имањима која су обрађивали нови власници и колонисти. У пољопривреди овог периода постојала су три сектора власништва: државни, задружни и приватни.

Следећи корак у аграрној политици нових власти била је колективизација. Процес колективизација се сматрао као врло пожељан метод, јер се тако директно развијала колективна производња која се сматрала идолом или врхунским циљем социјализма у пољопривреди. Због тога су они који су ишли другим путем у суштини мање или више одступали од главног пута или тзв. Лењиновог кооперативног плана. Тако је, може се рећи, у пракси створен тип развоја социјализма у пољопривреди– колективизација или стварање крупних колективних газдинстава у пољопривреди.

Основна карактеристика овог периода јесте покушај колективизације преко сељачких радних задруга (СРЗ), са циљем да се створе крупна соција-

⁶⁸ Simonović Z., Simonović D. (2010), „A Review of Agricultural Policy of Serbian in the Period of First Serbian Uprising to World War II (1804-1941)“, Facta Universitatis, series Economics and Organization, Vol.7, N 4, University of Nis, 469-476.

⁶⁹ Службени лист ДФЈ, бр. 64/45, 621-623.

⁷⁰ Симоновић З. (2004): „Проблеми земљишне својине у транзицији“, Економика пољопривреде 3-4/2004, Београд, 18-19.

листичка газдинства и да се тиме изврши социјалистички преображај села. Приликом ове колективизације, вршено је механичко спајање сељачких газдинстава и њихових парцела, вршено је уједињавање њиховог инвентара и стоке. У овом поступку, недостајала је могућност друштва да пружи посебну материјалну и другу помоћ, тако да су створене сељачке радне задруге показале незадовољавајуће резултате. Зато се и после петогодишњег рада, приступило њиховој реорганизацији, односно одустало се од таквог модела реконструкције пољопривреде и села.⁷¹

Пољопривредне или земљорадничке задруге, односно опште земљорадничке задруге, у овом периоду су углавном свеле своје пословање на минимум. Опште земљорадничке задруге су у ово време биле у ствари најобичније сеоске радње, јер је структура њихове делатности била таква да су оне мање више служиле за пружање трговачких услуга задругарима. То су у ствари биле набавно-продајне задруге које су и биле најраспрострањеније. Поред њих, донекле су се још развиле и кредитне и задруге за прераду пољопривредних производа.

Масовно стварање СРЗ је главно обележје овог периода. У унутрашњој организацији СРЗ разликујемо три периода. Први период је почињао од 1945, теоријски од 1946. године када су издата прва тзв. Угледна правила, и трајао је све до 1949. године, када су издата друга Угледна правила. Други период почиње са 1949. годином и завршава се са 1951. годином када је уведен период тзв. рентабилитет и у СРЗ. Трећи период почиње са 1951. годином траје до деколективизације 1953. године.⁷²

Са реорганизацијом сељачких радних задруга, напуштена је СРЗ као главни облик социјалистичке реконструкције. Прешло се на општу земљорадничку задругу као на много повољнију и еластичнију форму организовања пољопривредника. Овом реорганизацијом, општа пољопривредна задруга постала је центар аграрне политике државе.⁷³ Опште земљорадничке задруге су у периоду од 1953. године настојале да на својим земљишним површинама, односно на земљи коју су узимале у закуп од индивидуалних земљорадника или су је добијале из општенодрожног земљишног фонда и саме организују производњу. Овакав тип задружно пољопривредних газдинстава је почео да се појављује краје 1947. и током 1948. године.⁷⁴

Обавезни откуп је био установљен одмах после рата. Он је био једна од основних мера економске политике у спровођењу првог петогодишњег плана.

⁷¹ Марковић П., Симоновић Д. (1973): исто, 340.

⁷² Тошић Д. (2002): „Колективизација у Југославији 1949–1953“, ЈП Службени лист СРЈ, Београд, 75.

⁷³ Закић З. (2001): „Аграрна економија“, ЦИД, Економски факултет Београд, 222.

⁷⁴ Васић В. (1982): „Економска политика Југославије“, Савремена администрација, Београд, 304.

Цене су такође административно одређиване. Постојале су јединствене цене по којима су продавани пољопривредни производи, а са почетком откупа уводе се и везане цене. По везаним ценама, поред новца за продате пољопривредне производе, произвођачи су добијали специјалне бонове, са којима су могли да купе индустријске производе. Цене пољопривредних производа у целом овом периоду су биле депресиране (ниске) оваква политика доводила је до преливања доходака из пољопривреде.

Продужетак аграрне реформе из 1945.-1946. године представљао је Закон о пољопривредном земљишном фонду општенодрожне имовине, из маја 1953. године,⁷⁵ који је снизио аграрни максимум на само 10 хектара, а добијену земљу доделио пољопривредним организацијама (задругама, државним добрима итд).

Задржан је и даље неземљораднички максимум од 3 ха и остављено је да се власници земље непољопривредници сами опредељују на бази свог економског интереса за величину свог поседа. Унутар новог аграрног максимума дозвољен је слободан промет земље. У пореској политици задржана је и даље прогресивна стопа опорезивања, али је за основицу узиман катастарски приход. Већ од 1954. године прелази се на систем кредитирања инвестиција. Дошло је до успостављања система давања кредита који су се враћали уз одређену камату.

Као што можемо да уочимо да одређене мере аграрне политике које су у склопу укупне економске политике предузимали тадашњи представници власти, а огледале су се у обавезном откупу, великим колебањима цена проузроковани нестабилним тржиштем, наглим променама у пореској политици као и покушају организовања сељачких радних задруга на ранијим принципима и методама неповољно су утицали на унапређење пољопривредне производње.

У циљу побољшања и модернизације пољопривредне производње Савезна Народна Скупштина је донела резолуцију 29. априла 1957. године. Овом резолуцијом је предвиђена нова фаза развитка земљорадничких задруга која је пре свега била усмерена у правцу модернизације појединих процеса пољопривредне производње. На овај начин дошло је до отварања простора за формирање кооперација од стране задруга. Формирање кооперација створило је услове за предузимања производних процеса у примени механизације на приватним поседима. Дошло је до повезивања са приватним произвођачима на бази заједничког учествовања у производњи и расподели прихода.⁷⁶

Резолуцијом је формирано ново југословенско искуство које се развило ван овог основног пута. Отпочело је да се гради после познатог спора из 1948. године између Стаљина и Тита. Године 1953. у Југославији је дошло до рас-

⁷⁵ Службени лист ФНРЈ, бр. 22/53, 27/53, 4/57, 46/62 и Службени лист СФРЈ, бр. 10/65.

⁷⁶ Резолуција Савезне Народне Скупштине о перспективном развоју пољопривреде и задругарства, Зборник одабраних текстова о пољопривреди и здругарству, Задружна Књига, Београд, 1959, 116-132.

пуштања сељачких радних задруга, а 1957. године прокламован је кооперативни пут као основни пут аграрног развоја земље. Овај пут се састојао у све већој и широкој сарадњи између сељака који су тада називани индивидуални пољопривредни произвођачи и задруга или комбината са друге стране.

Аграрна политика се усмеравала пре свега у правцу развоја кооператива. Кооперативни пут се састојао у очувању индивидуалног произвођача или сељака и у сарадњи (пре свега преко задруга) са њим. Кооперативни пут био је форма да се почев од 1957. године, спроведе техничко – технолошка револуција у пољопривреди, која се састојала у механизацији, дубоком орању, сортном семену, заштитним хемијским средствима и др. Остало је значајно да је кооперација довела до унапређења пољопривреде и очувања сељаштва, до модернизације производње на њиховим газдинствима. У суштини кооперација је представљала припрему да се класични сељак полако преобрази у модерног пољопривредног произвођача – аграрног предузетника.

Може се рећи да је кооперативни пут у Југославији дао неке позитивне резултате, а у првом реду олакшао је продор нових технолошких решења: тракторско орање, употребу сортног семена, употребу вештачких ђубрива, употребу хемијских заштитних средстава и др. То се означило као пољопривредна технолошка револуција. Заиста, ове мере допринеле су повећању пољопривредне производње, а призната производна самосталност индивидуалних пољопривредних произвођача допринела је њиховој заинтересованости за производњу, тако да је после 1957. године Југославија престала да увози хлебно жито и била је у стању да обезбеди из своје производње потребне количине и то не само у житу, но и у другим пољопривредним производима. Овај пут кооперације и повезивања сељака преко задруга у друштвене токове настављен је и каснијих година за време развоја самоуправних односа и мање више давао је добре резултате.

Поред кооперације у Југославији и Србији су континуирано развијана пољопривредна добра и комбинати. Ове организације су у почетку стваране у околини великих градова (у околини Београда формиран је Пољопривредно индустријски комбинат „Београд“, у Нишу је формиран Агроиндустријски комбинат „Ниш“ итд.). Треба истаћи да је ипак највећи број комбината, што је и разумљиво, развио се у Војводини, јер су тамо услови за пољопривредну производњу најповољнији.

Желимо да истакнемо да је можда најзначајнија тековина изградње социјализма у пољопривреди Југославије били пољопривредно индустријски комбинати. Ове организације најчешће су створане одмах после рата као пољопривредна добра, али пошто су биле у близини великих градова та добра су постепено прерасла у комбинате у смислу да су поступно уведила одговарајуће прераде пољопривредних производа као што су шириле и своју трговинску мрежу. Тако се постепено уобличавао пољопривредно индустријски комбинат. Репрезентативни пример овог процеса је већ поме-

нути ПИК „Београд“ који је изграђен у непосредној близини града Београда на великим комплексима друштвене земље. У току задњих деценија овај комбинат је поред многих слабости и проблема био и остао главни снабдевач пољопривредно – прехранбеним производима не само града Београда но и многих градова у земљи.

Пољопривредно индустријски комбинати су представљали системе који су обједињавали пољопривредну производњу, прераду пољопривредних производа, промет овим производима и друге функције и били су значајна основа југословенске аграрне политике у снабдевању становништва пољопривредно прехранбеним производима, пре свега великих градова, али и шире.

Ако посматрамо питања која се односе на самоуправљање, можемо истаћи следеће, да се после 1970. године све више потенцирају агроиндустријски системи као целина. Аграрно индустријски системи сматрани су као раширени агроиндустријски комбинати који сада обухватају све индустрије које су у некој вези са пољопривредном производњом и све остале организације и институције као што су банке, научни институти и слично. Тако се на пољопривреду почело гледати као на агроиндустријски систем при чему су као узорни системи служили они који су успостављени у оквиру тадашње Европске заједнице. Самоуправљање је било спољна форма у оквиру које су изграђени пре свега југословенски пољопривредни комбинати и агроиндустријски комплекси у целини.⁷⁷

На крају желимо да истакнемо да је концепт развоја пољопривреде Србије у периоду социјализма био заснован на идеолошко-политичким критеријумима који је од самог почетка имао дуални односно биомодални карактер. Управо ова стратегија развоја пољопривреде детерминисана је егзистенцијом два сектора пољопривреде : друштвеног и приватног сектора. При том друштвени сектор је означен као модеран и био је популизивани сектор крупне робне производње. Стваран је и подржаван путем концентрације земљишта и капитала и интензивном употребом биолошко-хемијских и механичких инпута. Дакле овај сектор је сматран као развојни и представљао је будућност. Са друге стране приватни сектор је био означаван као традиционални сектор робне производње. Њему је ограничавано проширење земљишног фонда. Више од две деценије му је ограничавано да набавља механизацију и да модернизује процес производње. Другим речима напредак овог сектора везиван је за сарадњу са друштвеним сектором.

⁷⁷ Симоновић Д., Симоновић З.(2005): „Проблеми транзиције Србије и процеси интеграције у Европи“, Економске теме бр. 1-2, Ниш, 337-338.

3. Транзиција аграра и трансформација аграрне политике

Транзиција у најопштијем смислу представља процес мењања постојећег социјалистичког институционалног амбијента. Она утиче на све битне елементе понашања и интереса субјеката социјалистичког система. Транзиција претендује на промену система вредности установљеног на основама социјалистичке идеологије. У том смислу она представља делегитимизацију социјалистичког система и истовремено трага за начином трансформације тог система у правцу конституисања система вредности. Покретач новог система вредности је појединац, односно приватни сопственик земље. Транзиција, дакле, представља процес разграђивања социјалистичког система и истовремено процес конституисања новог система.⁷⁸

Ако посматрамо трансформацију аграрне политике главни циљеви реформисања у Србији односили би се на радикалну реконструкцију и модернизацију агросектора. На путу редефинисања основе вођења аграрне политике пољопривредном сектору наметнуто је низ циљева, међу којима се као најбитнији могу издвојити следећи:

1. изградња одрживе и ефикасне агропривреде која може да се такмичи на светском тржишту,
2. обезбеђење здравствено безбедне и квалитетне хране,
3. подршка животном стандарду за људе који зависе од пољопривреде, а нису у стању да својим развојем прате економске реформе,
4. подршка одрживом развоју села,
5. очување животне средине од утицаја ефеката интензивирања пољопривредне производње.⁷⁹

Социјалистички систем се показао неспособан да се суочи са изазовима треће технолошке револуције. Морао је да доживи свој крах. Крах је прво доживела привреда, а преко ње су биле доведене у питање материјална основа функционисања свих других друштвених подсистема. Дакле, слом социјалистичких привреда значио је крај илузија о њиховом могућем успешном реформисању. Земље источне и југоисточне Европе су се нашле у сасвим новој ситуацији. Биле су принуђене да своју економију граде на новим основама.

Као што је познато све ове земље су прошле кроз процес колективизације пољопривреде. Пошто је у последње време уследило одступање од тог социјалистичког модела и пошто је земља враћена ранијим власницима, постављало се питање садашње организације и садашње техничко – техно-

⁷⁸ Митровић Б. (2007): „Економика транзиције“, Економски факултет Ниш, 51.

⁷⁹ Стратегија развоја пољопривреде Србије, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије, Београд, 2005, 13-14.

лошке опремљености ових пољопривреда. Напуштен, је да не кажемо разорен, колхозни систем који је оставио доста отворених проблема за садашње организаторе пољопривредне производње. Бивше социјалистичке земље се у условима транзиције окрећу моделу приватног пољопривредног предузетника који је до јуче био анатемисан, а сада се од њега очекује да оствари озбиљне резултатате. Али, овај модел нема одговарајуће претпоставке, ни у аграрној, односно економској политици, ни у практичној организацији, а још мање и у опремљености инфраструктуром за таква очекивања. Ово је питање које тражи реална сагледавања и проналажење најбољих решења ради превазилажења овакве неповољне основе. У питању су свакако процеси који ће трајати релативно дуго и за које ће бити потребно уложити много средстава и много труда.

Друга група конкретних проблема везана је за садашње процесе тзв. транзиције, која значи претварање поменуте социјалистичке праксе у сасвим нову – тржишно приватну праксу. То су два супротна система која у сваком случају значе радикализам у схватању, у организацији и планирању. Практично, слом приватног сектора у овим земљама како смо напоменули почео је после Другог светског рата. После педесет година долази до слома социјалистичког система. У новонасталој ситуацији жели се враћање на стање које је важило пре педесет година, односно пре појаве социјализма. Међутим, ово су сложена питања и ради се о дугорочним процесима економске трансформације и организације. Сви ти процеси су сложени и противуречни и одвијају се уз много тешкоћа.

Чињеница је да је крај комунистичких режима и промена привредног система у бившим социјалистичким земљама у транзицији условило напуштање централно – планског управљања економијом, и довело је до почетка транзиције и тржишног начина привређивања. У овом процесу дошло је до деколективизације пољопривреде и поновног успостављања приватних својинских права у пољопривредном сектору. Општа карактеристика приватизације земљишних фондова у овим земљама је била реституција колективних пољопривредних фарми бившим власницима и продаја земљишта у власништву државних фарми. Посебан проблем земаља у транзицији представља изградња законодавног и институционалног оквира неопходног за несметано функционисање тржишне економије.⁸⁰

Процес реформи у пољопривреди земаља у транзицији огледа се у стартним разликама међу појединим земљама, али и темпом и обимом реформи. Стартне разлике се односе, пре свега на разлике у карактеристикама економског система који је детерминисао целокупну економију, па према томе и аграрни сектор, земаља бившег СЕВ-а, с једне стране, и нових држава насталих из бивше СФРЈ, с друге стране.

⁸⁰ Зекић С., Ловре К. (2004): „Трансформациони процеси у пољопривреди земаља југоисточне Европе“, *Анали Економског факултета у Суботици*, број 12, Суботица, 189.

Државна политика земаља у транзицији је еволуирала, односно преоријентисала се на враћање тржишној пољопривреди заснованој на приватним власништвом на земљу. Дакле, долази до организовања пољопривредне производње која се заснивала на индивидуалном произвођачу. Колективна организацији пољопривредне производње губи на значају.⁸¹ У 1990-91. години цео регион источне и југоисточне Европе креће у трансформацију своје економије од државне планске ка тржишној. Све бивше социјалистичке земље прихватају исте основе за реформу свога система. То су:

1. либерализација цена и тржишта,
2. приватизација својине на земљу и трансформација економских структура,
3. демонополизација и приватизација у производњи и трговини хране,
4. стварање функционалног система са развијеном институционалном структуром и систем државног апарата прилагођеног тржишној економији.⁸²

Ради кратког подсећања да поновимо да се у теоријским расправама истицало да су у изградњи социјализма и у пољопривреди постојала два пута односно два система аграрне политике!

1. Колективизација пољопривреде совјетског типа са национализацијом земље, то је био први пут. Овим путем су ишле само две земље и то: СССР и Народна Република Монголија. У оквиру овог пута многе земље су приступиле колективизацији пољопривреде, али без претходне национализације земље. Ту спадају све земље Источне Европе: Бугарска, Румунија, Мађарска, Чехословачка, Албанија, и Југославија до 1948. године.
2. Коперација или постепено подруштљавање пољопривреде путем задругарства био је други пут којим су кренуле земље: Југославија, после 1948. године, Пољска и НР Кина.

Транзициони проблеми у области пољопривреде у земљама које су до јуче градиле социјалистичке друштвене односе морали су бити различити и специфични. Међутим, независно од историјског наслеђа у пракси транзиције у задњих десет година искристалисала су се, по нашем виђењу, два главна модела.

1. Модел брзе транзиције или брзе приватизације примењен је у Русији и у свим источно – европским земљама или земаљама тзв. народне демократије. Овај модел се састоји у томе да се изврши брзо

⁸¹ Lekman Z., Csaki C., Feder G. (2004): „Agriculture in transition Land Policies and Evolving Farm Structures in Post-Soviet Countries“, Lexington Books, Lanham, 61.

⁸² Csaki C., Nash J. (1998): „The Agrarian Economies of Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent State, Situation and Perspectives 1997“, World Bank Discussion Paper no 387, Washington, 10.

распуштање свих колективних газдинстава, да се земља преда произвођачима и да се отвори слободан пут изградње нових односа. Тако је нпр. у Русији председник Јељцин 1992. године декретом распустио колхозе који су стварани деценијама. Земља је враћена сељацима и остављена им је слобода да се организују. Међутим, проблем је у томе што нови власници земље немају одговарајућу техничку опрему, немају заокружена газдинства, одсутно је искуство и пракса таквог типа газдовања. Може се рећи да брза транзиција није донела и брзе или добре резултате привређивања, но је само отворила нове проблеме који су се на националном плану рефлектовали у великим несташицама у пољопривредно – прехранбеним производима.

2. Други модел је у ствари спонтано настао због различитих услова који су га диктирала у Југославији и у Кини. Искуство Југославије је врло специфично и оно је резултат следећих околности:
 - дошло је до распада земље односно до распада уходаног и развијеног привредног система. Многи комбинати у Југославији имали су програмиране капацитете за југословенско тржиште што је распадом земље изазвало велике проблеме,
 - све бивше републике Југославије нису кренуле истим путем у транзицији но је свака практиковала сопствене програме чиме се створило једно разноврсно искуство, које је изазвало и отежавање сарадње међу бившим републикама Југославије. Овоме треба додати ратовања, велике неспоразуме или тензије међу бившим партнерима који су градили исти привредни систем.⁸³

Биланс транзиције по земљама источне и југоисточне реформе је врло различит. Најуспешније су следеће земље: Пољска, Мађарска, Чешка, Словачка, Словенија и три балтичке земље. Остале земље знатно заостају у погледу изградње институционалне инфраструктуре тржишне привреде. Може се истаћи да је у свим земљама у транзицији наметан од стране западних експерата и ММФ јединствени модел преласка на тржишну привреду (либерализација, приватизација, стабилизација), да је од највећег броја земаља прихваћен (изузетак је Словенија), а разлике су биле у опредељењу за „шок терапију“ или градуализам.⁸⁴

⁸³ Симоновић Д., Симоновић З. (2005): „Проблеми транзиције Србије и процеси интеграције у Европи“, исто, 333-334.

⁸⁴ Секуловић М. (2004): „Огледи о транзицији“, Економски факултет, Ниш, 180.

Табела 6. Приватизација пољопривредног земљишта у неким земљама источне Европе (1997-1998)

Држава	Приватизовано	Државна својина
Литванија	37%	63%
Естонија	57%	43 (циљ 36%)
Румунија	71%	29%
Чешка	81%	19 (циљ 9%)
Пољска	85%	15%

Извор: Csaba Csaki, Zvi Lekman, *Structural Change in the Farming sectors in Central and Eastern Europe*, оп.194 страна.

Сам процес реституције односно повратка земље претходним власницима није текао онако како су неке од ових земља планирале. На пример Естонија и Чешка. (Табела 6.). Изузетак преставља Пољска где је $\frac{3}{4}$ земље било у приватном власништву после Другог светског рата, тако да је само 20% земље приватизовано у процесу приватизације после 1989. године. У државном власништву је остало свега 15% пољопривредног земљишта.⁸⁵

Аграрна политика у земљама у транзицији карактерише неадекватност и недореченост земљишне реформе (Пољска представља изузетак по том питању), недовршена приватизација, неадекватна антимонополска регулатива, непостојање институција везаних за усева, губитак традиционалних источних тржишта, довеле су аграрни сектор земаља на почетку транзиције у неповољан положај. Додатне тешкоће су се јавиле као резултат процеса редефиниције улоге државе у односу на тржишну економију, коју прате приватизација, рационализација државно-бирокупатског апарата, смањење буџетских прихода и усмерење ка више регулативној функцији уместо ранијег директног интервенционизма. Све ово довело је до стварања широко институционалног јаза у погледу подршке које су владе тих земаља традиционално усмеравале у правцу аграрног сектора.⁸⁶

Транзиција у Србији траје јако дуго, а „успешност“ овог процеса најбоље потврђују основни макроекономски показатељи, посебно низак БДП *per capita*, висока стопа инфлације и висока незапосленост, који су директна потврда ниског животног стандарда становништва, а тиме и ниског степена продуктивности и конкурентности националне економије.⁸⁷ Биланс двадесе-

⁸⁵ Csaki C., Lekman Z. (2000): „Structural Change in the Farming sectors in Central and Eastern Europe“, World Bank Technical Paper no 465, Washington, 6.

⁸⁶ Ловре К., Тркуља Ђ. (2003): „Интегрална политика аграрног и руралног развоја Европске уније и импликације на аграрну политику земаља у транзицији“, *Анали економског факултета у Суботици*, број 9, Суботица, 12.

⁸⁷ Михаиловић Б., Параушић В., Симоновић З. (2007): „Анализа фактора пословног амбијента Србије у завршној фази економске транзиције“, *Институт за економику пољопривреде*, Београд, 28.

тогодишње транзиције у Србији је катастрофалан. Апликација неолибреалне стратегије довела је до субразвоја, разарања привреде, деиндустријализације, уништавање капацитета реалне економије, масовне незапослености и осиромашења већине становништва.⁸⁸

Постоји више узрока за због којих је процес приватизације у Србији дао лоше резултате. Главни проблеми у приватизационом процесу су лош модел приватизације, недовољно изграђена законска регулатива и недовољна транспарентност. Актуелни Закон о приватизацији фаворизује продаје путем јавне аукције или јавног тендера. Да би се једно предузеће продало потребно је продати 70% друштвеног капитала. Уколико нема купца за 70% друштвеног капитала предузеће се не може приватизовати.⁸⁹

Страни инвеститори нису показали довољно интереса за приватизацију предузећа у Србији, без обзира што се после демократских промена сматрало да ће постати атрактивна за страна улагања. Разлог за ово одсуство треба тражити у одсуству довољно доброг атрактивног пословног амбијента за прилив страних инвестиција.

Приватизација се у Србији одвија у условима сукоба интереса. Агенција за приватизацију врши припрему предузећа за продају, затим саму продају и на крају контролише поступак продаје. Испада да Агенција сама себе контролише, уместо да то чини нека друга стручна и неутрална институција.⁹⁰

Од бивших република СФРЈ, до сада су једино Словенија и Хрватска постале пуноправни чланови ЕУ. Влада Словеније је прихватила препоруке домаћих економиста и резултати су познати. У Србији су такве препоруке маргинализоване, а резултати су такође познати: нашли смо се у неугодном положају, јер су чак Бугарска и Румунија, за које су наши економски успеси дуго година били недостижни, постале чланице ЕУ. То се донекле може објаснити разбијањем земље и грађанским ратом током деведесетих година на просторима бивше СФРЈ. Тако је Србија остала усамљена балканска држава која је тек 2008. године потписала Споразум о стабилизацији и придруживању са ЕУ.⁹¹

Досадашња искуства земаља које су биле или излазе из транзиције су да се овај процес разликује од земље до земље. Транзиција постсоцијалистичких друштава је нема сумње, процес који има неке опште карактеристике за све земље, али због различитог социјалног генотипа тих земаља (традиција, религија, менталитет, међународно окружење, стартна позиција и др.), показало се да су брзина промена и отпори променама веома различити. Из тог разлога је неопходно да свака од земаља има свој национални

⁸⁸ Митровић Љ, (2012): „У вртлогу транзиције“, Филозофски факултет, Ниш, 148.

⁸⁹ Службени гласник РС, бр. 38/01, 1-3.

⁹⁰ Митровић Б., (2007): „Економика Транзиције“, исто, 152-153.

⁹¹ Стевановић С., Ђоровић М., Милановић М. (2008): „Анализа неких резултата досадашње транзиције у Србији и у Источноевропским земаљама“, Економске теме, бр.3, Ниш, 99.

програм и национални алгоритам транзиције, како би се позитивни импулси трансформације оптимално активирали, а дејства разних препрека и отпора максимално неутралисали.⁹²

Србија мора да се заокружи у територијалном, статусном и економском смислу, као и да оконча приватизацију предузећа. Наиме, пословни амбијент Србије карактеришу многи економски парадокси, неусаглашености и нелогичности закона, што ни у ком случају не може једну земљу водити дугорочно одрживом развоју и европским интеграцијама. Српска економија данас пати од високе инфлације, високе јавне потрошње, високог дефицита текућег рачуна, високе пропорције између извоза и отплате државног дуга. Међутим, баријере конкурентности јесу, пре свега, у домену институција и инфраструктуре.⁹³

У процесу транзиције и аграрна политика постаје подложна реформи. Прогресивна реформа аграрне политике у Србији одвија се по утврђеним фазама. У првој фази постојећи систем директног субвенционисања биће изложен постепеној редукацији (премије за млеко, субвенције за пшеницу и др). Ова средства биће коришћена за инвестиције у пољопривреди и то кроз повољније кредите и субвенцију инпута. У другој фази предвиђено је постепено укидање субвенционисања инпута, то ће бити захтевано у контексту прикључења Србије СТО. Програми финансијске подршке биће окренути ка руралном развоју, а све то у тренду вођења проширене аграрне политике у ЕУ. И на крају током треће фазе, која би требало да се поклапа са прикључењем Србије ЕУ, национални систем подршке агросектору треба да буде у сагласности са системом подршке у оквиру ЗАП који ће тада бити примењиван.⁹⁴

У фази транзиције вреди разговарати о стратегији јер је и сама транзиција разуме се стратегија. Према томе, у стратегији транзиције аграрни проблем се јавља у пуној сложености и у пуном значају. Овде пре свега мислимо на приватизацију друштвених газдинстава односно друштвене земље, али и на тржишну оријентацију.

Својинска транзиција друштвених газдинстава је важна у првом реду за Војводину али и за оне делове Србије у којима друштвени фонд земље износи преко 10% аграрних површина. Према последњим подацима са којима располажемо из 2011. године су а који се тичу коришћеног пољопривредног земљишта однос је такав да се 82,4% налази у приватном власништву а 17,6%

⁹² Секуловић М. (2004): „Огледи о транзицији“, исто, 150.

⁹³ Михаиловић Б., Симоновић З., Параушић., (2011): „Транзиција привреде у Србији“, Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања, Научни скуп Традиција, модернизација и идентит, Ниш, 316.

⁹⁴ Закић З., Стојановић Ж. (2008): „Економија аграра“, ЦИД, Економски факултет у Београду, 496.

је у друштвеном односно државном власништву.⁹⁵ Друштвени комбинати су организовани на друштвеној земљи и у последњим деценијама били су значајан фактор наше укупне аграрне производње, а у првом реду у снабдевању становништва у градовима пољопривредно – прехранбеним производима. Својинска транзиција земљишних површина најчешће изазива поремећаје у производњи и извозу у смислу смањења производње. Осим тога, поремећај настаје и у целом агро – индустријском систему јер је аграрна производња прва и најважнија карика тога система. Из тих разлога пожељно је да се транзиција изведе са што мање потреса и са што стабилнијом производњом.

Пољопривредно – индустријски комбинати, како су најчешће називана велика друштвена газдинства, су неколико деценија били главни снабдевачи пољопривредно – прехранбеним производима наше становништво, тако да њихова транзиција може довести до поремећаја у ланцу снабдевања овим производима. Заправо транзиција би морала да доведе и до измене ове улоге бивших агро-индустријских комбината. Ово је неопходно јер своје место морају добити и индивидуални произвођачи као и њихове асоцијације – земљорадничке задруге. Успешна аграрна производња је она која има поред крупних и ситне произвођаче али и асоцијације тих произвођача. У структури такве производње најбоље се обезбеђује њена стабилност, али до такве структуре треба да дође успешном транзицијом. Пресудан фактор су земљишне површине, њихово производно организовање у смислу тржишно извозног усмерења. До скоро у нашој аграрној производњи главну моћ су имали пољопривредно – индустријски комбинати и то како у површинама земље тако и у уложеном капиталу односно техничкој и кадровској опремљености. Индивидуални произвођачи, раније кооперанти, треба тек да израсту као мањи или већи аграрни системи било да су самостални или да су у производно техничкој сарадњи са другим субјектима агро – индустријског система Србије.

Транзиција пољопривредно – индустријских комбината мора довести до преношења стратегије аграрне производње са друштвених на приватне субјекте који ће се руководити искључиво тржишним принципима. Нови аграрно – индустријски систем мора бити приватизован и усмерен на тржиште и извоз. У таквој оријентацији индивидуални предузетници дакако могу лако наћи своје место.

Према томе, главни правци аграрне производње Србије у фази транзиције требало би да се огледају у следећем:

1. Својинску транзицију треба завршити брзо и без већих поремећаја у производњи.
2. Смисао својинске транзиције је у ослобађању тржишних мотивација и у стварању интереса за хоризонтално и вертикално повезивање у оквиру ове производње и шире.

⁹⁵ Општине у Србији. (2011): Републички завод за статистику, Београд.

3. Један од циљева је и привлачење страних улагача у нашу производњу и тиме у повезивању наше аграрне производње са светском.
4. На овај начин се стварају услови за модерну тржишну производњу, савремену у смислу све ширег продора наводњавања и других мелиорационих захвата.
5. Повезивање по вертикали односно са прехранбеном али и са финансијским организацијама и великим извозницима је стратегија која произилази из оваквог концепта транзиције српског агара.
6. Стратегија аграрне производње мора бити у тесној спрези са природним могућностима односно са постојећем рејонизацијом пољопривредних површина Србије: равнички, брежуљкасти и планински рејон.

Поменути правци стратегије аграрне производње Србије као и други који су у природи овакве оријентације допринели би конкурентнијој аграрној производњи јер би та производња била рејонизирана и специјализована. Разуме се да би то морало бити у складу са циљевима наше земље да постане део великог аграрно – економског система Европске уније.⁹⁶

Транзиција у Србији представља истовремено изграђивање нове стратегије аграрног развоја. То се види у следећем.

1. Наши аграрно – индустријски комбинати морају постати модерни, крупни, приватни аграрно – индустријски системи тржишно оријентисани и то пре свега на извоз.
2. Индивидуалне произвођаче замењује модеран агробизнис и модерни аграрни предузетници. Ова појава је релативно нова и још увек спорадична, али зато добар оријентир за остале произвођаче а пре свега за аграрну политику државе.
3. Регионални аграрни развој Србије ослања се на природну основу коју дају три велика пољопривредна рејона: равнички, брежуљкасти и планински. Опште су познате предности рејонизације и специјализације у аграру.
4. Демографски токови би морали да поприме смиренија кретања, али и сложене облике а посебно на релацији град село, у смислу да град даје средства, технику, квалификоване кадрове а село слободан простор и природне услове за разноврсан аграрни бизнис.

Желимо да истакнемо да питање стабилности мера аграрне политике је понекад под знаком одрживости и у земљама са стабилном демократијом. То питање је још више изражено у транзиционим земљама. Слична ситуација је и са Србијом. Као што смо напред истакли држава се све више одриче своје улоге у директно субвенционисању одређених пољопривредних

⁹⁶ Симоновић Д., Симоновић З. (2007): „Проблеми стратегије аграрног развоја Србије са освртом на регионални развој и демографске токове“, Научни скуп, Регионални развој и демографски токови балканских земаља, број 12, Економски факултет, Ниш, 254-255.

култура. Тренутно стање у Србији посебно указује на одсуство дугорочних стабилних мера аграрне политике. Овде мислимо на премије којима су 2004. године били обухваћени ратарски усеви на 30% ораничних површина. У 2006. години премије су смањене на свега 0,3% засејаних ораничних површина. Наредне 2007. године укинута су премије за ратарске усеве.⁹⁷

У 2008., 2009. и 2010. години настављено је са регресирањем репроматеријала у ратарској и повртарској производњи. Током 2011. године одобрене су премије за ратарску и повртарску производњу. Право на премије добијају лица која су пријавила површине за ратарску и повртарску производњу и то од 0,5 до 100 ха. Премије се пре свега односе на минерално ђубриво, декларисано сема, дизел гориво.⁹⁸ Политика регресирања и давања субвенција настављена је и у 2012. и 2013. години.⁹⁹

На крају, треба додати да су циљеви савремене аграрне политике проширени тако да покривају и интегрисано подручје активности агропривреде и природног окружења. Земљишна политика је у оквиру традиционалног система вођења мера у аграру заузима значајно место. Данас се са друге стране све више говори о политици развоја пољопривреде која подразумева рационално коришћење природних ресурса на првом месту земљишта као објективног услова пољопривредне производње, воде и фосилних енергетика. Под појмом аграрна политика се подразумева и утицај екстерних фактора пољопривредне производње на стање природног окружења и глобалне промене услова живота на планети Земљи (емисија штетних гасова, губитак површина под шумама ради проширења обрадивих површина и сл.).¹⁰⁰

⁹⁷ Шеварлић М., Томић Д. (2007): „Аграрна и рурална политика у Србији: Компатибилност са другим земљама“, Аграрна и рурална политика у Србији 1, Реформе у периоду транзиције и предлог мера за 2008. годину“, ДАЕС, Београд, 18.

⁹⁸ Уредба о условима и начину коришћења средстава за регресирање репроматеријала за ратарску и повртарску производњу у 2011. години. Службени гласник РС, 39/11 од 3 јуна 2011. године.

⁹⁹ http://www.mpt.gov.rs/documents/list/126/uredbe-poljoprivreda.html?menu_id=73#

¹⁰⁰ Стојановић Ж., (2007): „Аграрна политика као пратилац тржишних законитости“, Аграрна и рурална политика у Србији 1,“ Реформе у периоду транзиције и предлог мера за 2008. годину, Тематски зборник, ДАЕС, Београд, 92-93.

III UPRAVLJANJE AGRAROM U PROCESU EVROPSKE INTEGRACIJE

1. Европски модел пољопривреде и процес транзиције

1.1. Анализа аграрне политике и развоја аграра ЕУ

Значај Заједничке аграрне политике је велики. Сматра се да није било ЗАП не би било ни ЕЕЗ. Можда је ова тврдња претенциозна, али остаје чињеница да економске организације попут ЕФТА или НАФТА нису имале заједничку аграрну политику и нису успеле да опстану. Постоји свакако и могућност да се Заједничка аграрна политика могла другачије организовати на пример да главни принцип буде тржишност а не административне мере.

Треба нагласити да Заједничка аграрна политика спада у најстарије и најконтраверзније заједничке политике ЕУ. Контроверзност ЗАП-а се огледа у неколико чињеница. На првом месту у пољопривреди земаља ЕУ ствара се 1,5% БДП тих земаља, значи веома мало, док се на ЗАП троши више од 40% буџета Уније. Овај износ је раније био и већи - 1984. је издвајано 74%. Према финансијским пројекцијама које су прављене за период од 2007. до 2013. године предвиђено је да се на пољопривреду издвоји укупно око 33% буџета Уније.¹⁰¹ Овај податак нам указује да ће се у наредним годинама тежити ка постепеном смањењу средстава за ову делатност. Друго, међу стручњацима влада скоро идентично мишљење да је садашња ЗАП лоша и да је треба мењати. Као главни негативни фактори ЗАП-а истичу се њена цена, плански карактер и неправичност. Постоје чак и толико оштри тонови који су уперени у правцу ЗАП који сматрају да је она скупа, расипничка и непријатељска према заштити животне средине. На основу предложене финансијске перспективе за период од 2007. до 2013. године задржава се приближно исти однос потрошње у односу на ЗАП. Мало је вероватно, дакле, да ће се ЗАП радикално променити у скорије време.¹⁰²

У ЕУ 15 налази се 135 милиона хектара обрадиве површине земље, а око 80% ове земље налази се у пет највећих земаља (Шпанија, Фран-

¹⁰¹ Прокопијевић М. (2009): „Европска унија“, Службени гласник, Београд, 199.

¹⁰² Динан Д. (2009): „Све ближа Унија“, Службени гласник, Београд, 339-340.

цуска, Велика Британија, Немачка и Италија). Са Холандијом имамо шест земаља које производе више од 80% укупне пољопривредне производње ЕУ 15. Посматрано по гранама, сточарство ствара око 40% укупне вредности пољопривредне производње, воће и поврће око 16%, а житарице око 9%. Просечна величина фарме у ЕУ 15 износи нешто више од 18 хектара. Мање фарме су сконцентрисане по правилу у јужно европским земљама и њих воде углавном старији фармери. Веће фарме се налазе у западној и централној Европи. На овим фармама је заступљенији индустријски облик привређивања, и ове фарме воде углавном млађи фармери. Проширењем ЕУ за дванаест нових чланова количина обрадиве земље се повећала за око 60 милиона хектара, и то највише захваљујући Пољској, Румунији, Мађарској, Бугарској, Чешкој Републици. Процент пољопривредног становништва се повећао од 7% на 26%. Уласком нових дванаест земаља у периоду од 2004. до 2007. број земљорадника се повећао са 5,982.910 на 12,713.560. Велико учешће пољопривредног становништва представља приличан економски али и социјални проблем.

Скоро све пољопривредне активности у ЕУ су обухваћене ЗАП. Субвенције представљају основно оруђе ЗАП. Заједничка аграрна политика тешко да би могла да функционише без увозних ограничења и извозних субвенција, разних додатака и ограничења.

1.1.1. Циљеви аграрне политике и механизми за њихово остварење

У периоду пре настанка Европске заједнице 1958. године пољопривреда је представљала осетљиво питање за већину влада у Европи. Стање у пољопривреди у већем делу Европе после другог светског рата је било лоше. У многим државама хране је недостајало а становништво ових држава је било на граници глади. У ово време европске земље су биле увознице хране, док су на пример САД биле извозник. Да су желеле да развију здраво економско тржиште, европске земље би се у оваквој ситуацији залагале за слободну трговину пољопривредним производима. На овакав начин би се сигурно дошло до јефтине хране. Европске земље нису изабрале овакво решење. Оне су се тада одлучиле да до побољшања у производњи хране може доћи само већом државном подршком пољопривреди.

Неке европске владе као што су немачка и холандска, желеле су да искључе пољопривреду из нове Европске заједнице и да уместо тога наставе да је субвенционису на националном нивоу. Француска влада је имала другачији став. Она је желела да пољопривреду укључи у Европску заједницу да би трошкове субвенционирања француског тешког и непродуктивног пољопривредног сектора пребацила са националног на европски ниво. Ово је био главни услов да Француска прихвати заједничко тржиште за индус-

тријску робу, коју је она желела у сваком случају. Партнери Француске нису имали много избора осим да се у Уговору обавезу на оснивање аграрне политике на нивоу Европске заједнице.¹⁰³ Француска је дакле са свог становишта направила врло добар посао. Не само што је добила веће тржиште за своје пољопривредне производе већ више није морала да издваја средства из свог буџета за овај неефикасни сектор и на крају је успела и да га пребаци на буџет ЕЗЗ који су попуњавали други (углавном Немци и Холанђани).

Државе чланице нису имале несугласице око општих циљева ове политике. У Римском уговору записани су ти циљеви:

- Да се повећа пољопривредна продуктивност,
- Да се обезбеди солидан животни стандард за пољопривредне произвођаче,
- Да се стабилизује пољопривредно тржиште,
- Да се обезбеди редовно снабдевање храном,
- Да се обезбеде разумне цене за произвођаче.¹⁰⁴

Државе чланице нису сматрале да пољопривредна производња и трговина треба да се подвргну механизмима тржишне либерализације који су постављени за индустријске производе. Пољопривреда је у уговору искључена из опсега општих одредби о конкуренцији. Уместо тога државе чланице су се договориле да разне националне организације пољопривредних тржишта замене једном заједничком организацијом која ће на располагању имати интервенционистичке мере као што су регулисање цена и заједничке механизме за стабилизовање увоза или извоза (члан 40 ТЕС). Уговор је задужио државе чланице да успоставе нови европски пољопривредни режим развојем заједничке аграрне политике пре коначног преласка на царинску унију и Комисију. У том смислу одређен је први задатак да се сазове конференција држава чланица са циљем прављења поређења својих аграрних политика, нарочито потписивањем својих потреба и ресурса. (члан 43 ТЕС).¹⁰⁵ У касним 1960-им, када се заједничка организација тржишта (ЗОТ, енгл. common organisations of markets - COMs) постепено уводила у посао, Комисија је утврдила да треба да ограничи издатке за заједничку пољопривредну политику (ЗАП). Неконтролисан пораст вишкова житарица и млечних производа резултирао је да издаци за интервенцију (загарантована цена) и тржишне подршке све више задиру у буџет Заједнице. У исто време, између

¹⁰³ Динан Д. (2009): „Све ближа Унија“, исто, 341.

¹⁰⁴ Члан 39. Treaty establishing the European Economic Community (ТЕС) (25. март, 1957.) <http://www.ena.lu/treaty-establishing-european-economic-community-rome-25-march-1957-020302318.html>, 08.02.2010.

¹⁰⁵ Члан 39. Treaty establishing the European Economic Community(25. март, 1957.) <http://www.ena.lu/treaty-establishing-european-economic-community-rome-25-march-1957-020302318.html>, 08.02.2010.

1950. и 1958. године, укупан број пољопривредних произвођача је пао са 18 милиона на 14,5 милиона. У Маншолтовом плану, Комисија је предложила радикалне промене у заједничкој пољопривреди. Многи од ових предлога су изазивали забринутост и незадовољство међу европским фармерима. Све ово је резултирало спектакуларним демонстрацијама скоро 100 000 фармера који су изашли на улице Брисела 23. марта 1971. године. Резултати ових демонстрација су били веома озбиљни, проузрокована је материјална штета, 140 људи је повређено а једна особа је умрла.

Аграрна политика али и сама природа Римских уговора представљају су осетљиво питање у Европској заједници. Питање постепене изградње ЗАП-а доминирало је у току првих пет година постојања Заједнице. Дана 21. децембра 1968. године Сико Маншолт (Sicco Mansholt), европски комесар за пољопривреду, послао је Меморандум Савету министара о реформи пољопривреде у Европској заједници. Овај дугорочни план, познат као „Програм пољопривреде до 1980. године“ или Извештај Гаицхел (Gaichel) групе, која је добила име по селу у Луксембургу где је овај извештај пажљиво припремљен. Овај извештај је поставио темеље за нову друштвену и структурну политику европске пољопривреде.

Маншолтов план је предвиђао ограничену политику цена и тржишне подршке. Он је предвиђао да ће доћи до неравнотеже у појединим тржиштима, осим ако се Европска заједница не обавезе да ће смањити земљу која се користи за гајење разних пољопривредних култура и то за најмање 5 милиона хектара. Бивши министар пољопривреде Холандије је истакао да се животни стандард пољопривредника није побољшао од почетка примене имплементације ЗАП-а, упркос повећању производње и сталном повећању потрошње Заједнице. Он је стога предложио да би производне методе требале да буду реформисане и модернизоване и да мала газдинства, која би била изложена нестанку пре или касније, буду повећана у својој величини. Сил план је био да подстакне скоро пет милиона пољопривредника да одустану од производње. Ово би омогућило да дође до прерасподеле земље ових произвођача и до повећања величине преосталих породичних газдинстава. Фарме су сматране за одрживе ако би могле да гарантују да њихови власници остварују просечни годишњи приход у складу са свим другим произвођачима у региону. Поред стручних мера обуке, Маншолтов план такође је предвиђао програм рада за преквалификавање доскорашњих пољопривредних произвођача и њихово рано пензионисање. Коначно, он је позвао државе чланице да ограниче директну помоћ за непрофитабилне фарме.¹⁰⁶

Из табеле 7. се види да је у периоду од 1950. до 1965. године знатно опао број активних пољопривредника у ЕЕЗ. На основу ових података можемо да закључимо да је дошло до концентрације капитала, односно све мањи број радника учествује у пољопривредној производњи.

¹⁰⁶ Le plan Mansholt (1969): Paris.

Табела 7. Учешће активних пољопривредника у структури радне снаге

Земља	1950.	1955.	1960.	1965.
Немачка	24,66	18,45	13,80	11,00
Француска	28,29	25,04	20,68	17,04
Италија	41,02	36,08	30,78	24,69
Белгија	11,31	9,21	7,67	6,09
Холандија	14,08	12,24	10,35	7,91
Луксембург	23,96	20,20	16,38	13,50
ЕЕЗ	28,79	24,13	19,65	15,81

Извор: Le plan Mansholt, Paris, 1969, p. 80.

Суочен са огорченим реакцијама пољопривредних произвођача, Сико Маншолт је убрзо морао да смањи обим неких својих предлога. Коначно, Маншолтов План је смањен на само три европске директиве које су опстале до 1972. године, и то су: питање модернизације пољопривредних газдинстава, напуштање земљорадње и обука фармера.

На крају Сико Маншолт је сублимирао главне принципе на обавезној конференцији за представнике Комисије, влада и пољопривредних произвођача:

- Јединствено тржиште: пољопривредни производи би требали да се крећу широм Европске заједнице.
- Предност заједнице: производима из Европске заједнице треба дати приоритет у односу на производе из других земаља.
- Финансијска солидарност: трошкове пољопривредне политике треба да сноси заједнички буџет Европске заједнице, а не појединачне државе чланице.

Комисија је затим формулисала предлоге да се системи царина, увозних квота и минималних цена појединачних држава чланица замене хармонизованим тржиштем на нивоу целе Заједнице. Преговори о појединостима нарочито су се интензивирали током месеца децембра 1961. и јануара 1962. године. Крајњи рок за постизање споразума је одређен за поноћ 31. децембра 1961. године. Наводно министри су постигли „споразум“ о ЗАПу до прописаног рока. У стварности преговори су настављени и у јануару 1962. године.¹⁰⁷ Коначни резултат овог договора је био пакет који је обухватао заједнички систем подршке ценама за 85% укупне производње Европске заједнице. Подршка целој овој операцији било је формирање Европског фонда за управљање и гаранције у пољопривреди. Заједничка организација пољопривредних тржишта током 1960-их неминовно је довела до великог повећања производње

¹⁰⁷ Leon N. Lindberg L. N. (1963): „The political dynamics of Economic Integration“, Stanford University Press, Stanford, California, 219-261.

житарица, меса, млечних производа и шећера. Европска економска заједница (ЕЕЗ) је морала да интервенише да подржи продају вишкова, као што је бутер. Тржишта других пољопривредних производа, као што су дуван, поврће и воће организована су између 1970. и 1972. године. Трошкови за вођење Европског пољопривредног гаранцијског фонда (ЕАГГФ) (енгл. European Agricultural Guidance and Guarantee Fund (EAGGF)), рачуноводствено су заузимали велики део буџета Заједнице. Износ буџета се повећавао сваке године почев од 1962. године која се узима као почетна година настанка фонда. Предлог комисије је био да се од јула 1965. ЕАГГФ финансира коришћењем извора прихода саме Европске заједнице. Фонд је у 1970. години формално прерастао у ЗАП.

Основни елементи ЗАП-а су:

- Циљана цена је гарантована минимална цена у целој Европској заједници за одређену пољопривредну робу или производе.
- Интервентна цена је цена по којој одређене интервентне агенције у државама чланицама купују вишкове производа у неодређеним количинама.
- Улазна цена је минимална цена по којој производ може да се увезе у Европску заједницу.
- Прелевман¹⁰⁸ је дажбина која се намеће на увоз пољопривредних производа да би се њихове цене подигле на ниво улазне цене.
- Повраћај је рабат који се плаћа извозницима из Европске заједнице да би се премостио јаз између нижих светских цена и виших цена у Заједници.¹⁰⁹

Главни задатак циљане цене је био да обезбеди да пољопривредни произвођачи имају адекватне приходе. То значи да је систем интервенисања гарантовао продају њихових производа без обзира на тражњу на тржишту. Улазна цена је дакле штитила тржиште Европске заједнице од производа из јефтиног увоза. Повраћај је представљао извозну субвенцију која је омогућавала пољопривредним произвођачима да продају своје производе на светском тржишту из разлога што је гарантована минимална цена на територији Заједнице обично била виша од светске цене.

Циљана цена и интервентна цена биле су исте у целој Европској заједници, ЗАП је био осетљив на флукуацију девизног курса између валута држава чланица. Најбољи пример за ову тврдњу представља Француска која је августа 1969. године оборила курс франка за 11,11% и тиме је изазвала криза ЗАП-а јер је дошло до поремећаја цена. Проблем је решен тако што су француски произвођачи добили субвенције за увоз од земаља чланица ЕЗ, а намете на извоз.¹¹⁰

¹⁰⁸ Прелевмани су део сопствених извора Европске уније.

¹⁰⁹ Динан Д. (2009): „Све ближа унија“, исто, 343.

¹¹⁰ Прокопијевић М. (2009): „Европска унија“, исто, 206.

У првим годинама по успостављању ЗАП-а на тржишту Европе се није налазило довољно пољопривредних производа. Стабилизовањем пољопривредне производње Европа је постала извозник пољопривредних производа. Механизам подршке ценама је протеком времена створио неке проблеме који су постали тешко решиви:

- Гарантоване цене су охрабривале претерану производњу и она је брже расла од потражње.
- Вишкови су морали да се складиште. То је створило додатне трошкове ЗАП-у.
- Животна средина је уништавана услед раста пољопривредне производње и претеране употребе хербицида, пестицида и вештачких ђубрива.
- Највећи приходи су одлазили већим пољопривредним произвођачима. Са друге стране потребу за овим средствима су имали више ситнији пољопривредни произвођачи.
- Увозне квоте и прелевмани су створили бројне проблеме у вези с трговином и спречили су развој глобалне трговине пољопривредним производима.
- Извозне субвенције су снизиле светске цене, пореметивши на овај начин тржишта пољопривредних производа у земљама трећег света.¹¹¹

Циљеви ЗАП-а који су на почетку били постављени су остварени и функција алокације више није била неопходна. Редистрибуција ресурса пољопривредницима је учинила неке пољопривреднике богатијим од других. Није постојала више потреба да се тржиште стабилизује. Како је време пролазило ЗАП је трошио све више средстава а њена стварна корист за пореске обвезнике и мале пољопривреднике ЕЗ је била мала. Појавила се потреба за реформом ЗАП-а.

1.1.2. Развој заједничке аграрне политике

Заједничка аграрна политика почела је да се обликује још шездесетих година прошлог века као што смо већ истакли формирањем „механизма заједничког тржишта“ за практично сваки пољопривредни производ понаособ. Акцент је био стављен на заједничко формирање ценовне политике заједнице, и из тога је произишао (члан 40 Римског уговора) Европски пољопривредни фонд који је представљао извор финансирања Заједничке пољопривредне политике (ценовне).¹¹²

¹¹¹ Хикс С. (2007): „Политички систем Европске уније“, Службени гласник, Београд, 268-269.

¹¹² Ловре К., Тркуља Ђ. (2003): „Интегрална политика аграрног и руралног развоја Европске уније и импликације на аграрну политику земаља у транзицији“, исто, 6.

Европска унија је својом заједничком политиком допринела већој сарадњи земаља чланица и то у свим сегментима аграрне производње. Стварање Економске уније, дакле, скопчано је са успостављањем једног развијеног концепта аграрне политике. Напоменимо опет да је Европска унија почела са Мансхолтовим планом (Le plan Mansholt) који је још 1980. односно 1985. године био углавном реализован. Сложеност проблема таквог аграрног програма Европске уније исказује се у многим сегментима аграрне политике сваке земље. Нека од ових питања су следећа: питање општег положаја пољопривреде у датој земљи, питање побољшања дохода пољопривредника, питање превазилажења неповољних аграрних структура, питање вишка радне снаге у пољопривреди, питање ниске продуктивности рада, питање прецизних мера социјалне политике за пољопривредне произвођаче и многа друга.

Било које од ових питања, ако би се поставило, аутоматски је изискивало дуге расправе у грађењу заједничке визије о којима је овде реч. Зато је потребно да се крене у изучавање ових проблема и у сагледавање свих аспеката евентуалног њиховог разрешавања. Генерално посматрано ЗАП би се могао оценити као успешан на основу поменутих циљева, међутим он је у стварности изазвао озбиљне економске, еколошке и политичке проблеме.

Проширење из 1973. године само је још више искомпликовало већ и онако компликоване односе. У Европску заједницу су ушле две мале земље (Данска и Ирска) са великим пољопривредним секторима и једна велика земља (Велика Британија) са малим пољопривредним сектором, али са много великих пољопривредних произвођача. Управо приступање Британије довело је до новог политичког заокрета из разлога што је она следила аграрну политику која је била у супротности са ЗАП-ом. Британија у задња два века није била у стању да произведе довољно хране за своје становништво, јер је било мало обрадивих површина на острву. Британија је из тог разлога увозила храну из својих колонија. Како се Империја временом смањивала Британци су прешли да се снабдевају пољопривредним производима из Комонвелта и од јефтиних добављача. Земље Комонвелта почеле су да брину од уласка Британије у ЕЗ. Из тога произилазе корени британске аверзије и критичности која је усмерена ка ЗАП-у.

Прекомерна производња пољопривредних производа изазвала је нове расправе о реформи ЗАП-а. Савет је увео скромну промену у систему гарантовања цена и увео посебни облик плаћања који је требао да уведе „саодговорност“ произвођача млечних производа, како би они на тај начин могли да надокнаде трошкове интервентног складиштења и субвенционисања продаје вишка производа. Када ово плаћање за „саодговорност“ није дало резултате Комисија је предложила увођење квота¹¹³ у производњи. Након интензивног

¹¹³ Квоте су уведене из разлога да би се дестимулисала производња преко лимита. У том циљу су уведени намети од 75% до 100% за прекорачење дозвољене квоте. Само да нагласимо да

и дугог преговарања на највишем нивоу марта 1984. године лидери Европске заједнице споразумели су се о систему квота за производњу млека.¹¹⁴

Упркос свему увођење квоте за млеко али и квота за дуван и шећер нису много допринеле смањењу потрошње везане за ЗАП. Постојала је могућност да дође до банкрота. Такође је проблем представљало предстојеће медитеранско проширење, али и стално присутно инсистирање Маргарет Тачер на буџетској реформи додатно је појачало притисак да дође до радикалних захвата. На самиту у Фонтенеблу јуна 1984. године Европски савет је одлучио да смањи раст потрошње за ЗАП, али истовремено Савет је одлучио да повећа сопствене приходе Европске заједнице уклонивши на тај начин разлог за далекосежну реформу ЗАП-а, односно претњу да ће понесати новца.¹¹⁵

Питање реформе ЗАП-а поново је постало актуелно 1987. и 1988. године због буџетског притиска. Комисија је предложила мешавину мера за спречавање прекомерне производње, ограничавање потрошње, диверзификацију подршке пољопривредним произвођачима и промовисање руралног развоја. Директна плаћања фармерима уведена су 1988. године тзв. Мекшер-ријевом реформом и она ће постати све значајнији начин субвенционисања пољопривреде.¹¹⁶

И овај покушај реформе је био само делимично успешан. Притисак да се спроведе делотворна реформа и даље је јачао и то не само због прековремених трошкова ЗАП, већ и из разлога што је ЗАП подстицао неповољне међународне коментаре о недавно покренутом програму јединственог тржишта. На све ово је додатно утицао и слаб напредак у Уругвајској рунди преговора о Општем споразуму о царинама и трговини (ГАТТ). Неспоразум је настао као последица несугласица око извозних субвенција, и истовремено је допринео да се повећа међународни притисак на Европску Заједницу да реформише ЗАП. Укључивање пољопривреде у Уругвајску рунду довело је Комисију у позицију да се брани пре него што су преговори и почели септембра 1986. године. Савет је инсистирао да се основни циљеви и механизми ЗАП-а како они унутрашњи тако и они спољни не доводе у питање.¹¹⁷

Комесар за пољопривреду Ирац Реј Мекшери (Ray MacSharry) био је главни творац и покретач плана реформи који је назван његовим именом

су квоте биле у супротности са идејом заједничког тржишта о слободном кретању фактора производње.

¹¹⁴ Petit M. (1989): „Pressures on Europe's common agricultural policy“, International food policy research Institute, Washington i Ecole Nationale superieure des scienses agronomiques appliquees, Dijon, 10.

¹¹⁵ Динан Д. (2009): „Све ближа унија“, исто, 347.

¹¹⁶ Прокопијевић М. (2009): „Европска унија“, исто, 212.

¹¹⁷ Bulletin of the European Communities, No.3/1985, тачке 1.2.11, 2.1.22 и 2.2.12.

„Мекшеријев план“. Државе чланице су се јуна 1992. године споразумеле око прве реформе ЗАП-а. Заједничка аграрна политика је промењена у основи са Мекшеријевим реформским пакетом. Мекшеријев план садржи четири главне промене политике:

- Смањене су цене у одређеним секторима. У оквиру ове реформе, смањене су цене житарицама и уљарицама за 30% у периоду од три године. Цене за млеко, говедину и овце су смањене за 15%. Смањење је урађено да би цене биле приближне ценама на светском тржишту (касније је смањење цена уведено и за воће и поврће).
- Непосредна подршка приходима пољопривредника. Реформом је уведен систем непосредних исплата пољопривредницима, као надокнада за смањење цена појединим пољопривредним секторима.
- Важна карактеристика ове реформе је увођење тзв. „схеме за некористићење“ која је предвиђала да се комерцијалним произвођачима у одређеним секторима (првенствено житарице) у одређеним регионима плаћало да држе земљу необрађеном, уместо да узгајају културе које би ЕУ морала да откупљује.¹¹⁸
- Пропратне мере су подразумевале увођење нових програма подршке руралном развоју, еколошкој пољопривреди, замени пољопривредних добара шумама и раном пензионисању пољопривредника.¹¹⁹

Интересантно је напоменути да је великодушни план надокнада, о коме се споразумео Савет за пољопривреду учинио да реформисани ЗАП буде још скупљи од оног нерепформисаног. Ипак, резом у гарантованим ценама и изостављањем дела земље из производње, реформа је помогла да се смање пољопривредни вишкови у ЕУ. Пољопривредни произвођачи су такође добро прошли јер нису имали смањење у приходима.

Подстицај проширења заједно са све израженијом бригом за животну средину као и забринутост потрошача чинили су основу предлога за реформу ЗАП-а у Агенди 2000, стратегији Комисије за „јачање и ширење Уније у првим годинама двадесет првог века.“¹²⁰ Објављена у јулу 1997. године Агенда 2000 је обухватала прерађене циљеве Заједничке аграрне политике који су откривали утицај нових друштвених покрета и економских трендова на аграрну политику. Агенда 2000 је донесена 1999. године са циљем даљег дугорочног развоја и наставка трговинских преговора са СТО. Шефови др-

¹¹⁸ Sarker R., Jayasinghe S. (2007): „Regional trade agreements and trade in agri-food products: evidence for the European Union from gravity modeling using disaggregated data, *Agricultural Economics* 37, 95.

¹¹⁹ Хикс С. (2007): „Политички систем Европске уније“, исто, 269.

¹²⁰ Agenda 2000 for a stronger and wider Union, COM(97) 2000 final VOL. I. Brussels: Commission of the European Communities, 15.07.1997, 98.

жава и влада ЕУ су се сложили да нову пољопривредну стратегију чини кохерентна политика која би представљала оквир за пољопривреду и регионални развој у ЕУ. Агенда обухвата период 2000. – 2006. године и представља стратегију засновану на принципима Мекшеријеве реформе, али такође укључује и стратегију свеобухватног развоја ка ширим потребама руралних заједница у Европи.¹²¹ Основне смернице за ову реформу били су:

- Побољшање глобалне конкурентности Европске уније кроз ниже цене,
- Гаранција безбедности и квалитета хране потрошачима,
- Да обезбеди стабилне приходе и правичан животни стандард пољопривредној заједници,
- Методи пољопривредне производње да буду повољни по животну средину и да поштују заштиту животиња,
- Да интегрише циљеве везане за животну средину у своје инструменте,
- Да тражи и креира адекватне зараде и запослење за пољопривреднике и њихове породице.
- Нову поделу функција између Комисије и земаља чланица која се односи на накнаду у облику директних плаћања или мера руралног развоја.

У суштини Агенда 2000 је предлагала ЕУ да настави Мекшеријеве реформе претварајући пољопривредне субвенције из подршке ценама у директне исплате. Комисија је предложила велика смањења у гарантованим ценама за одређени број пољопривредних производа. Пољопривредни произвођачи би добили компензацију неком врстом директних исплата.

Поред свега напред изложеног Агенда 2000 је придавала посебан значај и руралном развоју наглашавајући обавезе и могућности за пољопривреду у циљу појачања еколошке свести. У складу са тим Агенда 2000 предложила је заштиту животне средине у оквиру пољопривреде с тим да органска пољопривредна производња треба да добије све значајнију улогу. Агенда је довела до поједностављење правила која се односе на нови рурални развој и регулисање тржишта и управљање прописа према еколошким стандардима, посебно у односу на Ратарске културе. Рурални развој постаје други стуб ЗАП-а. Реформа је истакала намеру да се размотри рурални развој у ширем контексту, односно укључујући пољопривреду и шумарство, као и друге професионалне интересе у руралним подручјима.

¹²¹ Cvijanović, D., Simonović, Z., Mihailović, B. (2011): “The Common Agricultural Policy in the function of organic production development in EU“, European Union Food Sector after the last enlargements – conclusion for the future CAP, Multi-annual programme: Competitiveness of the Polish food economy under the conditions of globalization and European intergration, no 6.1. Warsaw 2011, ISBN 978-83-7658-134-7, pp. 67-68.

Табела 8. ЗАП трошкови за период 2000-2006

Година	Укупни трошкови ЗАП	Трошкови подршке тржишту	Трошкови подршке руралном развоју и пратеће мере
2000	40.920	36.620	4.300
2001	42.800	38.480	4.320
2002	43.900	39.570	4.330
2003	43.770	39.430	4.340
2004	42.760	38.410	4.350
2005	41.930	37.750	4.360
2006	41.600	37.290	4.370

Извор: http://ec.europa.eu/agriculture/publi/review/99/08_09_en.pdf
Цене су у 000 € из 1999. године

Споразумом у Берлину утврђен је подлимит за период од 2000. до 2006. године (Табела 8.). Већи део средстава (око 90%) је предвиђен за подршку тржишту, док је око 10% средстава EAGGEF предвиђено за трошкове руралног развоја. Подлимити који су утврђени овим споразумом били су јасно одређени, наиме није било предвиђено да се средства преносе из једног одељка у други, као ни из једне године у другу. Износи који су утврђени показују раст, од 36,6 милијарди € у 2000. години на 37,3 милијарди € у 2006. години. Максимални трошкови предвиђени су за 2002. годину 39,6 милијарди €, после ове године износ трошкова опада. Са друге стране предвиђено је да трошкови расту две године непосредно после 2006. године због примене реформе у сектору производње млечних производа, односно због утврђивања мера директних плаћања.¹²²

На крају можемо да закључимо да је реформа из ЗАП-а из Агенде 2000 била веома скромна, јер није обухватала уклањање система подршке ценама ни велико смањење пољопривредних прихода. Резови у ценама око којих је био постигнут споразум нису били довољно велики да би обезбедили могућност управљања аграрном политиком у периоду после проширења ЕУ. Такође ове мере нису могле да задовоље ни критичаре пољопривредног протекционизма ЕУ у Светској трговинској организацији. Оно што је најбитније цене хране у ЕУ упркос основним тржишним условима су остале високе и поред тога што понуда и даље премашује тражњу.¹²³

1.1.3. Реформе ЗАП 2003. и 2006. године

Правац реформе ЗАП-а из 2003. године усмерен је на стварање Заједничке аграрне политике који би више била тржишно оријентисана, и у стању да обезбеди бољи квалитет и здраву храну. Као и Мекшеријева реформа која је усвојена десет година раније, ова реформа представља одговор на притиске ван ЕУ, али је и резултат преговора вођених у Светској трговинској органи-

¹²² http://ec.europa.eu/agenda2000/public_en.pdf

¹²³ Динан Д. (2009): „ Све ближе унија“, исто, 355.

зацији. Истовремено, ова реформа одражава потребе прилагођавања ЗАП-а у правцу одлуке Савета ЕУ од децембра 2002. године да се иде напред са проширењем Европске уније на Исток. Конкретно, реформа из 2003. године настоји да обезбеди средства, земљама у развоју, с тим да расходи ЗАП-а буду у складу са укупним буџетским оквирима одређеним за проширење Европске уније, а важили би до 2013. године. Дакле, јасно је да је реформа у складу са циљевима Агенде 2000 и требало би да заврши процес реформи у неким областима и успостави стабилан оквир политике у другима.¹²⁴

Министри пољопривреде ЕУ су 26. јуна 2003. године, након уобичајеног ценкања усвојили корениту реформу Заједничке аграрне политике.¹²⁵ Реформа је у потпуности променила начин на који је Европска унија подржавала сектор фарми. Нови ЗАП је био усмерен према потрошачима и пореским обвезницима. Фармерима у ЕУ се даје слобода да произведу оно зашта постоји тражња на тржишту. То је значило да би се у будућности, велика већина субвенција плаћала независно од обима производње. Да би се избегло напуштања производње, државе чланице могу да изаберу да одржавају ограничене везе између субвенција и производње под добро дефинисаним условима и у оквиру јасне границе. Овај нови „начин уплате фармама“ ће бити повезан са поштовањем животне средине, безбедности хране као и поштовање стандарда добробити животиња. Кидање веза између субвенција и производње ће фармере у Европској унији натерати да буду још конкурентнији и оријентисани на тржишну производњу, уз обезбеђивање неопходне стабилности прихода. Више новца ће бити на располагању пољопривредницима који поштују стандарде очувања животне средине, квалитет и програме заштите животиња кроз смањење директних плаћања за веће фарме. Савет је одлучио да даље ревидира цене за млеко, пиринач, житарице, оштро пшенично брашно, сточну храну и суви орах. У циљу поштовања буџетских максимума који се односе на ЕУ-25 до 2013. године, министри су се сложили да се уведе механизам за финансијску дисциплину. Ова реформа је требало да ојача позицију ЕУ у трговински преговорима са СТО. Различити сегменти ове реформе ступиће на снагу у 2004. и 2005. години. Напред наведени начин исплате фармама ступиће на снагу у 2005. години. Ако је држави чланице неопходан прелазни период због специфичног стања свог пољопривредног сектора, она може применити једнократну исплату фармама најкасније до 2007. године.

Реформа садржи пет главних елемената, и то:

- Наставак спровођења Агенде 2000 о приступу (ревизија политике тржишта, на пример смањења цене за интервенцију млечних производа).

¹²⁴ Цвијановић Д., Симоновић З., Михаиловић Б., (2011): „Тежишта и циљеви нове реформе ЗАП и политике ЕУ према новим члановима“, Економика пољопривреде број 3, Београд, 364.

¹²⁵ European Commission, (2005): „The Agricultural Situation in the European Union, 2003. report, European Communities“, Brussels, Luxembourg, 25.

- Раздвајање и директна подршка (увођење једнократне уплате прихода фармама на основу ранијих плаћања).
- Увођење обавезног смањење директних плаћања у случају не поштовања стандарда ЕУ везаних за животну средину, безбедност хране, здравље животиња и њихову добробит.
- Јачање и унапређење руралног развоја. Ојачавање политике руралног развоја ЕУ, са више новца, нове мере за унапређење животне средине, квалитет и добробити животиња и помоћ пољопривредницима да задовоље стандарде Европске уније у производњи почевши од 2005. године.
- Механизми за фискалну дисциплину како би се осигурало да трошкови ЗАП-а не прелазе ограничење буџета.¹²⁶

Значи да закључимо, овај споразум је одвојио субвенције од производње, ојачао унакрсну усаглашеност политика, померио клатно према уједначенијој расподели исплата, од већих ка мањим произвођачима и увео смањење цена у неке до тада nereформисане секторе пољопривреде (без сектора шећера). У својој суштини реформа из 2003. године представља наставак Мекшеријеве реформе из 1992. године. Она је изменила принципе, али не и дарежљивост пољопривредних субвенција ЕУ.

Попут Мекшеријеве реформе средњорочна ревизија је била покренута из разлога што је постојала потреба ЕУ да обузда утицај ремећења заједничке аграрне политике како би се олакшао крај још једне рунде мултилатералних трговинских преговора, одржаних под окриљем СТО. Ова рунда је била посебно везана за глобални развој. Из тог разлога ЕУ је била суочена са додатним притисцима да измени ЗАП како пољопривредници у земљама у развоју не би били доведени у лош положај. Овај нови низ преговора покренут је у Дохи у Катару новембра 2001. године. Званично је назван Развојном рундом у Дохи (Doha Development Round). Све већи притисак у оквиру СТО пружио је снажан подстрек за реформу ЗАП-а у оквиру средњорочне ревизије. ЕУ је тврдила да ће средњорочна ревизија о којој је коначно постигнут споразум јуна 2003. године помоћи да дође до помака у преговорима у пољопривреди у оквиру СТО-а и у Развојној рунди Доха у целини. Упркос свему томе трговински партнери ЕУ остали су скептични желећи да виде конкретне предлоге за либерализацију пољопривредне трговине у оквиру СТО-а.¹²⁷

У августу 2003. године САД и ЕУ направиле су своју Заједничку иницијативу пољопривредним питањима у СТО, који се односи на три стуба и то домаће подршке, извозне субвенције и приступ тржишту. Међутим ова иницијатива је била недовољна да обезбеди успех министарског састанка у Канкуну у септембру 2003., који је представљао средњорочну ревизију рун-

¹²⁶ http://ec.europa.eu/agriculture/capreform/index_en.htm

¹²⁷ Динан Д. (2009): „ Све ближа унија“, исто, 357-358.

де у Дохи. У новембру 2003. године после неуспеха Канкуна министри ЕУ и Европска комисија су поново потврдили своју посвећеност Дохи. У мају 2004. године ЕУ је наговестила да би била спремна да укине субвенције за извоз, а у периоду јул-август 2004. године да је спремна да се утврди оквир за утврђивање модалитета у пољопривреди.¹²⁸

У табели 9. дат је приказ петнаест највећих светских извозника и увозника пољопривредних производа. Из података у табели можемо да видимо да је ЕУ (15), односно ЕУ пре проширења имала највећи удео не само у извозу већ и у увозу пољопривредних производа у свету.

Табела 9. Петнаест највећих светских извозника и увозника пољопривредних производа, 2003. године

	Вредност у милијардама \$	Удео у свету у %		Вредност у милијардама \$	Удео у свету у %
Извозници			Увозници		
ЕУ чланице (15)	284.14	42.2	ЕУ чланице (15)	308.87	42.8
ЕУ остатак света	73.38	10.9	ЕУ од остатка света	98.11	13.6
САД	76.24	11.3	САД	77.27	10.7
Канада	33.69	5.0	Јапан	58.46	8.1
Бразил	24.21	3.6	Кина	30.48	4.2
Кина	22.16	3.3	Канада	18.02	2.5
Аустралија	16.34	2.4	Јужна Кореја	15.56	2.2
Тајланд	15.08	2.2	Мексико	13.85	1.9
Аргентина	12.14	2.1	Руска федерација	13.73	1.9
Малезија	11.06	1.6	Хонг Конг, Кина	10.81	-
Мексико	9.98	1.5	Задржао увоз	6.47	0.9
			Тајван	7.96	1.1
Индонезија	9.94	1.5	Швајцарска	7.12	1.0
Нови Зеланд	9.60	1.4	Саудијска Арабија	6.26	0.9
Руска Федерација	9.37	1.4	Тајланд	5.72	0.8
Чиле	7.47	1.1	Индонезија	5.44	0.8
Индија	7.03	1.2	Турска	5.22	0.7
Изнад 15	548.44	81.8	Изнад 15	580.44	80.4

Извор: WTO International Trade Statistics 2004, table IV.8. ЕУ чланице укључује трговину између земаља чланица ЕУ

Европска унија је у својој понуди ФИП-с партнерима¹²⁹ од 28. октобра 2005. године, понудила смањење укупне трговинско-дисторзивне подршке за 70%, колико износи планирано снижење овог вида подршке у оквиру реформских захвата у ЗАП-у Уније, као и рестрикције у погледу „blue box“ плаћања. Критичари истичу чињеницу да се ради о износима подршке који нису акту-

¹²⁸ Swinbank A. (2005): „Developments in the Doha Round and WTO dispute settlement: some implications for EU agricultural policy“, European Review of Agricultural Economics, 32(4):551-561.

¹²⁹ Five Interested Parties (FIPs), Аустралија, Бразил, Индија Јапан, САД, заједно са ЕУ чине Г-6, шест кључних актера преговора (six key players).

елни, јер је ЕУ реформом из 2003. године извршила раздвајање подршке од производње и тиме обезбедила ту етикету за 90% своје подршке фармерима.¹³⁰ Ипак, упркос притисцима проширења и мултилатералних трговинских преговора, историја ЗАП-а је указивала на то да ће група кључних држава чланица обезбедити да пољопривредници, посебно они у Западној Европи, наставе да примају велике субвенције. Пакет реформи је усмерен на заједничку организацију тржишта за ратарске производе, јунеће месо и млеко. Уљарице, шећер, вино, дуван, пилеће и овчије месо су изостављени из постигнутог споразума.

Реформа ЗАП-а из 2006. године представља радикалне промене у производњи шећера. Министри пољопривреде Европске уније су 20. фебруара 2006. године формално усвојила радикалне реформе у сектору шећера. Реформа, која је ступила на снагу 1. јула, донела је промене у систем који је остао углавном непромењен скоро 40 година, и то у складу са остатком реформисане Заједничке аграрне политике. Реформом је омогућено да се обезбеди дугорочна и одржива будућност производње шећера у Европској унији са циљем побољшања конкурентности и тржишног опредељење сектора шећера као и јачање позиција у самој ЕУ у тренутној рунди разговора са Светском трговинском организацијом. Кључ реформи се односио на право да се репа сече на 36%, од гарантоване минималне цене шећера, на давање великодушних компензација пољопривредницима и што је најважније, на реструктурирање Фонда у правцу подстицања неконкурентних произвођача шећера да напусте производњу.¹³¹

Табела 10. Максимални износ расположивих средстава државама чланицама намењених за посебна плаћања шећера
1000 еура

Државе чланице	2007 ¹³²	2009 ¹³³	2011 ¹³⁴
Чешка	24.490	44.245	44.245
Летонија	5.164	6.616	3.308
Литванија	8.012	10.260	10.260
Мађарска	31.986	41.010	41.010
Пољска	122.906	159.392	159.392
Румунија	1.930	3.536	5.051
Словачка	14.762	17.712	19.289

Извор: European Commission, Agricultural and Rural Development DG

¹³⁰ Поповић В., Катић Б. (2007): „Доха рунда преговора у СТО и интерна подршка пољопривреди Србије“, Економски анали, 52(172), 97.

¹³¹ <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/194&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>

¹³² Према члану 143 (б) (а) из Уредбе Европске Комисије број 1782/2003.

¹³³ Према члану 126 из Уредбе Европске Комисије број 73/2009.

¹³⁴ Према члану 126 из Уредбе Европске Комисије број 73/2009.

У табели 10. можемо да видимо колико је новчаних средстава одобрено у 2007., 2009. и 2011. години државама чланицама које се баве субвенционисаном производњом шећера.

Од 1. јануара 2005. године у десет држава чланица почиње да се примењује нова аграрна политика у складу с реформом договореном у јуну 2003. године. Главни елемент нове политике представља субвенционисање пољопривредника независно од њихове производње, а у прелазном раздобљу до 2007. године државе чланице могле су да задрже везу између производње и субвенција.

Девет Европских земаља (Аустрија, Белгија, Данска, Немачка, Ирска, Луксембург, Португалија, Шведска и Велика Британија) одлучиле су да од 1. јануара 2005. године почну да примењују нови ЗАП заснован на јединственом плаћању за пољопривреднике – Single Payment Scheme – SPS. Преосталих пет „старих чланица“ (Финска, Француска, Грчка, Холандија и Шпанија) примјењују СПС од 2006., а Малта и Словенија од 2007. Осам нових чланица у прелазном раздобљу примењиваће нешто другачију шему плаћања. Пољопривредници из тих држава добијаће субвенције чији се износ дефинише по хектару (Single Area Payment Scheme – SAPS), а плаћа из регионалних финансијских средстава, али су и ове државе 2009. године прешле на СПС.

Износ субвенција сада је директно повезан с мерама које се спроводе:

- за заштиту околине
- за безбедност хране
- за примену здравствених стандарда за биљке и животиње, мерама за добробит животиња (тзв. cross-compliance).

Како би се осигурало поштовање прорачунских оквира дефинисаних за раздобље до 2013., уводи се строжа финансијска дисциплина.

Спровођење реформе дефинишу три уредбе Европске Комисије.

- Прва уредба је бр. 1124/2008,¹³⁵ пре ње 796/2004/ЕС и дефинише детаљна правила за cross-compliance, модулацију, те управљање и надзор над системом. Одредбе cross-compliance кључне су у реформи ЗАП-а јер приходи пољопривредника у склопу СПС-а зависе од њиховог поштовања јавног здравља, добробити животиња, заштите околине и поштовања осталих мера заштите околине.
- Друга уредба је (бр. 1124/2008, пре ње 795/2004/ЕС) и одређује детаљна правила за спровођење шеме јединственог плаћања (СПС) дефинисана Уредбом Већа бр. С1782/2003/ЕС, којом се утврђују заједничка правила за шеме директне подршке у склопу ЗАП-а и покрећу шеме подршке за пољопривреднике. Тиме се омогућује прелазак на систем повезивања потпоре с производњом, а пољопривредницима се осигурава доходак и омогућује им се пре-

¹³⁵ Official Journal the European Union, L 303, 7-9.

лаз на производњу која одговара захтевима тржишта. Подршка се и у склопу тог инструмента може исплатити једино ако се поштују одредбе cross-compliance. Тиме се систем подршке усклађује и с правилима СТО, тј. оне се више не убрајају у подршке које искривљују трговину (тзв. жута кутија), него у категорију подршки које не искривљују трговину (тзв. плава кутија).

- Трећа уредба је (бр. 2237/2003ЕС¹³⁶ од 23. децембра 2003.) и дефинише детаљна правила за примену шема подршке дефинисаних у склопу Наслова IV. Уредбе Већа бр. 1782/2003ЕС. Тиме се омогућује наставак пружања подршке за специфичне производе, нпр. премија за животиње (овце и телад), јер се у тим гранама очекују највећи учинци промене система подршке, тј. укидања везе између подршке и износа производње.

Током новембра 2007. године Општа управа за пољопривреду и рурални развој Европске Комисије представила је план реформе ЗАП-а под називом „здравствена провера” („health check”). Ради се о предлозима који немају законодавни карактер већ служе као припрема за дискусију уочи законодавних предлога који би требали уследити током 2008. Циљ „здравствене провере” је унапредити реформе ЗАП-а отпочете 2003. Године, настојати да се систем директних подршки учини ефикаснијим и једноставнијим, осавременити инструменте тржишне подршке ЗАП-а (оригинално замишљене за шест држава) и пронаћи адекватне одговоре на нове изазове као што су климатске промене или заштита био-разноликости. Током 2007. и 2008. године Комисија је развила приступ ревизији завршних рачуна 2008/2009, а „здравствена провера” представља припремну радњу у склопу тог оквира, без да се на тај начин прејудицира исход ревизије.

Заједничка аграрна политика ЗАП требала би бити реформисана до 2013. Комесар Чиолоса¹³⁷ лансирао је 12. априла 2010. јавну расправу о будућности Заједничке аграрне политике,¹³⁸ њеним циљевима, начелима и доприносу за стратегију Европа 2020. Осим питања како ЗАП може допринети развоју стратегије Европа 2020, јавна расправа окупљених била је усмерена на четири главна питања:

- Зашто је потребна европска Заједничка аграрна политика?
- Који су циљеви друштва за пољопривреду у свој његовој разноликости?
- Зашто је неопходна реформа ЗАП-а и како можемо испунити очекивања друштва?
- Који алати су потребни за реформу будуће ЗАП?

¹³⁶ Official Journal the European Union, L 339, 52-69.

¹³⁷ Комесар Европске уније за Пољопривреду и рурални развој Dacian Cioloș.

¹³⁸ http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/debate/index_en.htm

На основу резултата јавне расправе и размене са Саветом и Европским парламентом, Комисија је 18. новембра 2010. године представила Саопштење о „ЗАП према 2020“, које даје опције за будућност ЗАП-а и покреће расправу с другим институцијама и учесницима. Приказ законских предлога предвиђен је за 2011.¹³⁹ Према најновијим информацијама које су из 26.06.2013 су Комисија, Савет и Европски парламент (ЕП) постигли политички договор о реформи заједничке аграрне политике. Предмет формалног усвајања од стране Савета и ЕП као прво читање споразума када су текстови преведени на свим језицима земаља чланица Уније. На основу предлога Комисије из октобра 2011., споразум се односи на четири основне елемента заједничке аграрне политике - 1) на директна плаћања, 2) на једанствену заједничку организацију тржишта (ЗОТ), 3) Рурални развој и, 4) Хоризонталну Уредбу за финансирање, управљање и праћење ЗАП. Број питања ће се разматрати одвојено у оквиру преговора о вишегодишњем финансијском оквиру (ВФО) за период од 2014. до 2020. - посебно у смислу преноса средстава између директних плаћања (1. стуб) и руралног развоја (2. стуб), доделе националних коверти за директна плаћања и рурални развој, стопа суфинансирања и питања о горњој граници и поступном смањењу.¹⁴⁰ У табели 11. дајемо буџетску потрошњу која је предвиђена за ЗАП за период 2010-2012.

Табела 11. Буџетска потрошња за заједничку аграрну политику (у милинима ЕУРА)

	2010 извршења	2011 буџет	2012 намењена ср
буџет ЕУ	139 832.5	138 459.7	142 531.0
пољопривреда у рурални развој	58 880.4	57 292.2	58 794.8
административни трошкови	133.0	133.4	134.5
интервенције на аграрном тржишту	3 985.2	2 969.4	3 146.9
реструктурирање шећерног фонда	330.3	-	-
директна помоћ	39 675.7	39 771.1	40 673.7
одовојена директна помоћ	33 825.0	36 324	37 534
друге дирекне помоћи	5 847.0	3 447.0	3 317.7
додатни износи помоћи	3.7	0.1	2.0
рурални развој	14 585.4	14.432.2	14 611.6
приступне мере у аграру и рурал.р.	169.8	215.0	237.5
међународни аспекти у области пол.	5.2	6.4	6.5
ревизија расхода у аграру	-42.6	-262.5	-61.7
Политика стратегије и координације области политике	38.4	27.2	45.8
додељени приходи за ЕАГФ	1 152.0	1 247.0	791.0

Извор: EC, Agriculture and Rural development DG, Financial Report & accounting 2010 (chapter 0501: EC, Budget DG, EC - OJ L68 (15.03.2011), EC - SEC(2011)498 (20.04.2011))

¹³⁹ http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/communication/index_en.htm

¹⁴⁰ http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-621_en.htm

На крају желимо да истакнемо да је основни проблем ЗАП што велики део новца завршава у рукама људи које се не баве пољопривредом делатношћу. У студији коју је објавио ОЕСД 2003. године испитивало се ко су заправо корисници реформисане ЗАП и дошло се до тога да велики део средстава завршава у рукама оних који обезбеђују инпуте. На првом месту то су земљопоседници, који се не баве пољопривредом и предузећа која производе хемикалије које су неопходне пољопривредној производњи. ОЕСД је израчунала да око 45 центи сваког евра по основу директних исплата иде у корист земљопоседника који се не баве пољопривредном делатношћу, уместо самим пољопривредницима. Друга важна политика ЗАП тржишно ценовна подршка, остварује још гори резултат. Пољопривредници добијају свега 48 центи од једног евра, при чему 38 центи одлази на трошкове за употребу ресурса и обезбеђење инпута.¹⁴¹

1.1.4. Развој пољоприведе ЕУ

На развој пољопривреде Европске уније утичу следећи елементи:

- Мали пољопривредни посед са породичном радном снагом.
- Постојање великог броја привредних јединица у пољопривреди са малим земљишним површинама. Делом због активне улоге аграрне политике у Европској унији, делом због деловања тржишних закона, дошло је до смањења броја пољопривредних газдинстава (табела 21), као и других привредних субјеката у пољопривреди и укрупњавања поседа.
- Прилично ниско учешће пољопривреде Европске уније у бруто друштвеном производу и запослености укупне радне снаге (табела 20).
- Сама структура производње није се дуго мењала. У овој производњи значајно место заузимају производње жита (табела 21 и 22), млечних производа, меса (табела 23 и 24).
- Производња пољопривредних производа у Европској унији је самодоволна већ читав низ година. То значи да она покрива потребе унутрашњег тржишта и ствара значајне вишкове ових производа.¹⁴²

Табела 12. Укупан број лица запослених лица у пољопривреди Европске уније (у 000)

2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
12.987	12.849	12.533	12.209	11.323	11.124	11.112	10.761

Извор: European Commission, Eurostat

¹⁴¹ Baldwin R., Wyplosz C., (2010): „Економија европских интеграција“, Дата статус, Београд, 376-377.

¹⁴² Грбић В. (2005): „Економија Европске уније“, Мегатренд универзитет примењених наука, Београд, 104-106.

Пошто је смањена могућност за даље увећање приноса по хектару, најпредузимљивији пољопривредници су се окренули повећању газдинства. Такође због старења пољопривредног становништва јављају се значајне пољопривредне површине и појављују се газдинства без наследника и слободног закупа земље. У 2007. години, око 13 милиона пољопривредних газдинстава је функционисало у ЕУ 27, што је за готово два милиона мање у односу на просек из 2003. године. Овај пад представља наставак тренда који је постојао у претходном периоду (табела 12.).

Табела 13. Број и површина пољопривредних газдинстава у Европској Унији

	2003.	2005.	2007.	2010.
Број газдинства	15.021,03	14.482,00	13.700,40	12.047,70
0-5 ха	10.957,6	10.349,1	9.644,8	8.314,2
5-10 ха	15.26,1	1.584,7	1.560,5	1.307,40
10-20 ха	1.015,1	1.030,4	992,6	902,0
20-50 ха	835,4	825,9	804,3	773,9
Више од 50 ха	687,1	691,8	698,1	716,5

Извор: European Commission, Eurostat

Ако посматрамо податке за земље које су постале нове чланице ЕУ можемо да уочимо две појаве, прво, да ове земље имају већи број газдинстава од тзв. старих чланица ЕУ, друго да и у овим земљама постоји тренд опадања броја пољопривредних газдинстава. Можемо да уочимо да према табели у три посматрана периода 2003., 2005., 2007. и 2010. година подаци варирају и да не бележе константни пад (табела 13.). У неким земљама попут Грчке и Уједињеног Краљевства имамо чак и пораст броја газдинства, а у неким земљама попут Пољске, Шведске, Данске, Шпанија, Италија итд. имамо пад, па пораст па опет пад броја пољопривредних газдинстава.

Производња житарица у ЕУ је у последњих пар година доста варијала. Након веома високог раста производње у 2004. године (29% више него у 2003. години), производња житарица је нагло пала између 2004. и 2007. године (за -20%). Ова нестабилност је настала углавном због временских услова (сушна 2003. и 2004 година) али и неусклађености понуде и тражње на тржишту које је настало 2007. године, што је резултирало са веома високим ценама житарица. Последица свега тога, је било нагло повећање производње житарица у 2008. години и то за +24% за пшеницу, +32% за кукуруз и +12% за јечам. Производња је дакле углавном повећана због несташице житарица у свету, као и због високих тржишних цена. Као реакција на веома високе цене житарица у 2007. години, производња у 2008. је повећана за 19% у односу на 2007. годину.¹⁴³ Појединачно посматрано према табели 14. највећи произвођачи житарица у ЕУ-27 су: Немачка, Француска, Пољска, Румунија, Италија и др.

¹⁴³ Agricultural statistics, Main results 2007- 08, Eurostat, European Comission, 2009, 75-78, <http://ec.europa.eu/eurostat>.

Табела 14. Производња најзначајнијих житарица у ЕУ

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
У 1000 тона					
ЕУ -27					
Белгија	-	-	-	345,0	-
Бугарска	-	-	1.713,5	-	-
Чешка	1.532,0	1.579,8	1.552,7	1.541,7	1.462,8
Данска	1.494,0	1.448,3	1.503,3	1.487,7	1.484,4
Немачка	6.702,2	6.571,7	7.038,5	6.908,4	6.636,2
Естонија	280,3	292,3	309,3	316,4	275,1
Ирска	279,8	278,9	-	298,5	272,3
Грчка	1.068,8	1.043,9	1.132,0	1.172,0	1.017,0
Шпанија	6.304,6	6.244,3	6.740,1	6.073,3	6.000,4
Француска	9.048,1	9.089,5	9.662,2	9.381,2	9.252,4
Италија	3.801,0	3.933,3	4.038,5	3.453,7	4.305,9
Кипар	64,5	43,6	38,7	31,2	35,7
Литванија	511,8	521,9	544,2	540,8	511,5
Летонија	962,9	1.003,3	1.022,0	1.103,5	1.006,4
Луксембург	28,8	28,5	31,1	30,4	29,7
Мађарска	2.838,2	2.765,0	2.908,2	2.882,1	2.585,7
Малта	-	-	-	-	-
Холандија	219,3	221,1	243,3	228,4	220,2
Аустрија	776,8	811,2	841,0	835,1	811,8
Пољска	8.381,1	8.352,9	8.598,8	8.582,8	8.478,7
Португалија	373,5	310,8	364,2	339,9	309,6
Румунија	5.078,2	5.108,7	5.192,7	5.282,6	5.032,4
Словенија	96,2	99,3	105,6	100,9	94,7
Словачка	740,0	784,4	799,4	768,0	694,9
Финска	1.152,6	1.168,4	1.251,3	1.203,1	947,4
Шведска	961,8	981,8	1.077,7	1.032,5	959,0
Ујед.Краљев.	2.863,9	2.885,2	3.274,3	3.076,0	-

Извор: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/images/f/f7/Agricultural_production_of_crops%2C_2009_%281_000_tonnes%29.png

Француска и Немачка су два главна произвођача пшенице, рачуна се да се у ове две земље производи скоро 45% укупне производње у ЕУ-27. Уз пораст од 30% између 2006. и 2007. године, Француска је постала највећи произвођач јечма, са уделом од 19% производње у ЕУ-27, други највећи произвођач је Немачка са 18%. Француска и Италија су два главна произвођача кукуруза, на ове две земље отпада више од 40% производње у ЕУ-27. Мађарска и Румунија су трећи и четврти произвођачи ове житарице, и на њих отпада 14% односно 13% производње у ЕУ. Обе земље су дуплирале своју производњу кукуруза између 2007. и 2008. године. Година 2007. је била веома лоша година за производњу кукуруза у Источној Европи. Немачка и Пољска производе скоро 80% ражи у ЕУ-27. Само осам земаља произведе пиринач у Европској унији, од којих се у Италији производи више од 50%.

Табела 15. Индекси пољопривредне производње усева, у ЕУ

	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.
уљарице	100,0	98,9	98,8	99,4	126,6	122,7	118,6	127,5	140,0	148,9
житарице	100,0	102,3	103,9	90,6	116,9	103,4	96,8	93,6	113,4	106,5
шећ.репа	100,0	90,5	103,6	89,1	96,6	99,1	76,2	79,9	71,5	83,3
кромпир	100,0	88,6	86,3	76,6	85,7	75,5	68,6	76,8	74,6	75,6

Извор: Eurostat

Пшеница, јечам и кукуруз представљају житарице које се највише угајају у Европској унији. Од укупне производње житарица, која износи око 312 милиона тона, највише отпада на пшеницу око 149 милиона тона, што представља готово половину производње свих житарица (48%). Удео у производњи пшенице у односу на 2007. годину повећан је за 2%. Производња јечма износи готово 65 милиона тона, са уделом од 21% у производњи свих житарица. На производњу кукуруза отпада око 63 милиона тона или 20% од укупно произведених житарица.¹⁴⁴

Глобализације трговине, потрошачки захтеви и проширење ЕУ такође доносе нове изазове сточарској производњи у ЕУ. Да би се суочила са овим изазовима, Заједничка аграрна политика (ЗАП) има за циљ да: (1) стабилизује тржиште ЕУ, (2) да осигура фер животни стандард пољопривредницима (3) да врати ниво потрошње животињских производа, и (4) да производи животињског порекла произведени у ЕУ буду конкурентни на светском тржишту.

Табела 16. Производња меса у хиљадама тона у ЕУ

година	Говеђе месо	Свиње	Овце	Козе	Живина
2008.	8,808.4	22,591.8	949.3	77.5	-
2009.	7,715.3	21,276.1	748.1	59.3	-
2010.	7,902.2	22,046.5	716.7	59.1	11,639.7
2011.	7,844.2	22,380.0	731.6	58.8	12,385.3

Извор: Eurostat за сваку годину посебно.

У новембру 2008. године министри пољопривреде Европске уније постигли су политички споразум о „Провери здравља“ (Health Check), који има за циљ да модернизује, поједностави и унапреди ЗАП, производњу и да уклони разна ограничења пољопривредницима. Што се тиче сточарске производње, опсег мера укључује и договор да се постепено смањују квоте млека док не буду укинуте 2015. године, са изузетком музних крава, коза и оваца, а земље чланице могу да одрже тренутни ниво подршке који имају. Поред тога, државе чланице могу задржати, по сектору, 10% од свога националног буџета за плаћање директне помоћи пољопривредницима везане за

¹⁴⁴ Исто, 80-81.

производњу млека, говеђег, овчијег и козијег меса у угроженим регионима. Све ове мере било да су економске, социјалне, везане за заштиту животне средине и здравља људи или везане за политику утичу на сточарску производњу.

Број говеда и оваца незнатно је опао у протеклој деценији, док се број свиња и коза стабилизовао у ЕУ као целини. Од 2009. до 2010. године број говеда, свиња и оваца у ЕУ смањен је за 2,1%, 0,6% и 4,2% респективно, док је број коза повећан за 2,6% у земљама чланицама са значајним стада. Од 2010. до 2011. године, број говеда је пао за 1,4% свиња за 1,7% оваца за 1,3% и коза за 3,0% у ЕУ, нарочито у оним државама чланицама са значајним стада. (табела 16.)

Немачка, Шпанија и Француска производе скоро половину (48%) сировог меса у ЕУ. Француска, Немачка и Италија имају сличан проценат у производњи говеђег меса. Велика Британија и Шпанија производе више од половине (51%) овчијег меса а Грчка сама производи готово половину (48%) козијег меса у ЕУ. Пет земаља чланица ЕУ (Француска, Велика Британија, Шпанија, Немачка и Пољска производе 2/3 живинског меса.¹⁴⁵

Четири државе чланице (Шпанија, Француска, Пољска и Велика Британија) производе 53% од укупне производње крављег млека у ЕУ. Просечан принос је око 8 000 кг годишње у Данској, Финској и Шведској, а мање од 4 000 кг годишње по крави у Бугарској и Румунији, где постоји комбинација ограниченог развоја са бројним малим стадима.¹⁴⁶

Кравље млеко представља млеко које се скупља највише скупља у ЕУ, али млека од других врста животиња (овца, коза и биво) могу да представљају значајан део производње на националном нивоу. На пример, овчије млеко које се скупља у Грчкој чини 40% од укупно скупљеног млека.¹⁴⁷

Табела 17. Производња појединих сточарских производа у земљама Еу (у 000 тона)

године	Прикупљање крављег млека	Бутер	Сиреви	Говеђе месо	Свињско месо	Овчје месо
2007.	132.641	1.621	8.539	8.203	22.858	-
2009.	133.545	1.623	8.790	7.720	21.292	748
2010.	136.360	1.700	8.670	7.902	22.046	717
2011.	139.470	2.062	9.038	7.844	22.388	732

Извор: Eurostat за сваку годину појединачно.

¹⁴⁵ Исто, 96.

¹⁴⁶ Agriculture and fishery statistics, main results 2009/10, Eurostat European Commission, 2011, 16, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-FK-11-001/EN/KS-FK-11-001-EN.PDF

¹⁴⁷ Agriculture and fishery statistics, main results 2009/10, Eurostat European Commission, 2012, 110, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-FK-12-001/EN/KS-FK-12-001-EN.PDF

Намеће се чињеница да је производња пољопривредних производа у Европској унији задовољавајућа и то читав низ година. То значи да ова производња углавном покрива потребе унутрашњег тржишта и ствара значајне вишкове. Са друге стране овај вишак пољопривредних производа пласира се на друга тржишта. Поред тога што доста извози пољопривредне производе Европска унија је и велики увозник пољопривредних производа. У трговини са другим земљама Европска унија углавном остварује позитиван биланс (табела 18.).

**Табела 18. Трговина у ЕУ по пољопривредним производима
(у милионима ЕУР)**

производи	извоз			увоз			биланси		
	2009.	2010.	2011.	2009.	2010.	2011.	2009.	2010.	2011.
жива стока	287	271	195	1.195	1.396	1.911	908	1.125	1.716
месо и прерађевине од меса	3.387	3.493	3.918	4.422	5.826	7.817	1.035	2.333	3.899
производи од млека, јаја и меда	885	958	988	5.467	7.485	8.488	4.582	6.527	7.500
остали произв. животињ. порекла	959	975	1.162	577	624	738	-382	-351	-424
живе биљке и биљни производи	1.457	1.512	1.560	1.558	1.734	1.822	101	222	262
јестиво поврћ,биљке,коре и кртоле	3.253	3.609	3.717	1.900	2.417	2.675	-1.353	-1.192	-1042
јестиво воће,ораси,бостан,јуж.воће	12.017	12.881	13.395	2.316	2.856	3.206	-9.701	-10.025	-10.189
кафа, чај, ароматични зачини	6.361	7.944	10.907	1.087	1.301	1.625	-5.274	-6.643	-9.282
житарице	2.777	2.631	4.338	3.871	5.096	5.994	1.094	2.465	1.635
производи млинске инд.,слад, скроб	94	110	158	1.801	1.907	2.144	1.707	1.797	1.986
уљарице и уљани плодови	6.959	7.399	8.593	1.575	1.839	2.231	-5.384	-5.560	-6.362
лац, смоле и други биљни сокови е	545	696	746	598	716	782	53	20	36
матер.за плетарство и други пр.би	122	161	184	34	11	13	-88	-150	-171
животињске и биљне мљсти и уља	5.531	6.798	8.612	2.643	3.066	3.815	-2.888	-3.732	-4.797
производи од меса	1.465	1.512	1.614	657	690	829	-808	-822	-785
шећер и производи од шећера	1.850	1.857	3.028	1.543	2.044	1.948	-307	187	-1.080
какао и производи од какаоа	4.668	5.326	5.808	2.714	3.642	3.914	-1.954	-1.684	-1.894
производи од жита,брашна,скроба	972	1.055	1.152	4.946	5.655	6.636	3.974	4.600	5.484
производи од поврћа,воћа,ораха	3.866	4.155	4.692	2.909	3.344	3.705	-957	-811	-987
разни производи за исхрану	2.072	2.144	2.346	4.779	5.489	6.226	2.707	3.345	3.880
пића алкохоли и сирће	4.789	4.773	4.860	15.288	18.447	21.692	10.499	13.674	16.832
остаци и отпацк прехр. индустрије	7.568	8.058	8.591	2.327	2.718	3.058	-5.241	-5.340	-5.533
дуван и производи од дувана	2.182	2.386	2.515	3.815	4.093	4.772	1.633	1.707	2.257
УКУПНО пољопривредни произ.	74.064	80.703	93.078	68.023	82.398	96.039	-6.041	1.695	2.961
друг пољоп.произ укљ. у доха рун.	3.041	4.028	5.217	6.564	8.399	9.208	3.523	4.371	3.991
УКУПНО ПОЉОП.ПРОИЗВОД.	77.105	84.730	98.295	74.586	90.797	105.247	-2.519	6.067	6.952
УКУПНО СВИ ПРОИЗВОДИ	1.207.814	1.509.121	1.685.641	1.098.066	1.349.612	1.531.609	-109.748	-159.509	-154.032

Извор: European Commission (Eurostat and Agriculture and Rural Development DG)

На основу изложених података о појединим пољопривредним капацитетима Европске уније у посматраном периоду од 2009., 2010. и 2011.

године као и њихове анализе можемо да закључимо да је ЕУ веома богата, јер располаже великим пољопривредним производним потенцијалима. Такође, ЕУ располаже са великим људским потенцијалом који имају потребе за пољопривредним производима. Производни капацитети не само да задовољавају сопствене потребе, већ и омогућују производњу вишкова пољопривредних производа.¹⁴⁸ Савремени концепт управљања аграром на примеру ЕУ даје резултате у најбољем смислу речи.

1.2. Утицај европског модела пољопривреде на пољопривреду земаља у транзицији

Пољопривреда је представљала најобимније поглавље у преговорима транзиционих земаља пре њиховог уласка у ЕУ. Са Бугарском и Румунијом преговори о пољопривредном одељку трајали су до пред крај 2004. године, док су са десет земаља кандидата за улазак 2004. године завршени децембра 2002. године. Чак и са непосредном подршком приходима уместо подршке ценама, дошло би до драстичног повећања трошкова ЗАП-а услед проширења. Једна од главних тема у фази прикључења нових чланица ЕУ је била да ли или не треба проширити систем директних плаћања на нове чланице. Спровођење обавезе директних плаћања је захтевало знатно повећање буџета ЗАП-а. Потпуна интеграција Чешке Републике, Естоније, Мађарске, Пољске и Словеније (од раније познатих као први талас од пет земаља кандидата) према Агенди 2000 повећала је расходе ЗАП-а за 10 милијарди евра, у односу на дотадашње 3,5 милијарде евра директних плаћања. Само је Пољска рачунала на скоро 60% од ових 10 милијарди евра повећања.¹⁴⁹

Резултати који су проистекли из преговора односе се на то да ће се нове чланице ЕУ постепено уклапати у систем директних плаћања између 2004. и 2013. године. Директна плаћања ће почети од нивоа 25% у 2004. години у односу на ниво ЕУ 15, 2005. године повећава се на 30%, а на 35% 2006. године. У наредним годинама повећаваће се за 10%, да би 2013. године достигао ниво од 100%. Такође нове земље чланице ће на та средства моћи да додају и националне субвенције.

Улазак дванаест нових земаља у ЕУ довео је до удвостручавања пољопривредне радне снаге и обрадиве земље. Учешће пољопривредног становништва у транзиционим земљама смањено је после пада социјализма, такође је смањено и учешће пољопривреде у БДП-у. Ипак те бројке су биле

¹⁴⁸ Група аутора. (2007): „Међународна искуства у транзицији аграрног сектора и руралних подручја (монографија), Пољопривредни капацитети земаља чланица Европске уније“, ДАЕС, Београд, 146.

¹⁴⁹ Daugbjerg C., Swibank A. (2004) „The CAP and EU Enlargement: Prospects for an Alternative Strategy to Avoid the Lock-in of CAP Support“, JCMS: Journal of Common Market Studies, Volume 42, Number 1, 101.

више од оних у земљама ЕУ. Радна снага обухвата сва лица (преко законске старосне границе) које имају право да обављају пољопривредне радове и радове одржавања током последњих 12 месеци.

После уласка бивших транзиционих земаља у ЕУ број пољопривредног становништва и учешће пољопривреде у БДП-у је наставио да се смањује. Нарочито велико смањење се очекивало у земљама које имају највише учешће пољопривредног становништва као што су Пољска и Румунија. Трансформација пољопривредног у непољопривредно становништво могла је да проузрокује социјално-политичке проблеме, али није. Уласком ових земаља у ЕУ број незапослених је почео да се смањује из разлога повећања привредних активности. Уз смањење тешкоћа везаних за незапосленост транзиционе земље могу да користе искуства која су користиле земље ЕУ у прошлости. То су на пример стипендије за децу фармера, како би већина њих напустила пољопривредни сектор, субвенције претпензионог типа за пољопривреднике старије од 55 година и преквалификације за пољопривреднике са малим поседима.¹⁵⁰

Као што показују табела 19. у три државе проширења (Пољској, Литванији и Летонији) и до скоро 10% радне снаге бави се пољопривредом. Мало је вероватно да ће нове државе чланице поступити као јединствени блок у питањима везаним за пољопривреду, односно питању реформе ЗАП-а из разлога што је структура пољопривреде, али и међусобни односи између разних интереса у пољопривреди, веома различита између ових држава.

Табела 19. Промена пољопривреде у државама чланицама, 1970-2000/2009-2011.

	Процентуални удео пољопривреде у радној снази				Процентуални удео пољопривреде у националном БДП			Просечна величина пољопривредних добара у ХА		
	1970.	2000.	2009.	2011.	2001.	2009.	2011.	2001.	2007.	2011.
Аустрија	18,7	6,1	5,3	5,3	1,3	0,9	1,0	17,0	19,3	19,2
Белгија	5,0	1,9	1,5	1,3	1,1	0,6	0,5	22,6	28,6	31,7
Данска	11,5	3,7	2,5	2,4	2,3	0,7	1,1	45,7	59,7	62,9
Финска	24,4	6,2	4,6	4,2	0,9	0,7	0,6	27,3	33,6	35,9
Француска	13,5	4,2	2,9	2,9	2,2	1,2	1,4	42,0	52,1	53,9
Немачка	8,6	2,6	1,7	1,4	0,9	0,5	0,6	36,3	45,7	55,8
Грчка	40,8	17,0	11,3	12,4	6,7	2,4	2,4	4,4	4,7	4,8
Ирска	27,1	7,9	5,0	4,5	2,5	0,6	1,1	31,4	32,3	35,7
Италија	20,2	5,2	3,7	3,7	2,4	1,5	1,6	6,1	7,6	7,9
Луксембург	9,7	3,3	1,4	1,2	0,6	0,2	0,2	45,4	56,9	59,6
Холандија	4,9*	3,3	2,8	2,5	2,2	1,3	1,3	20,0	24,9	25,9
Португалија	28,6*	12,5	11,2	9,9	2,4	1,2	1,1	9,3	12,6	12,0
Шпанија	29,5	6,9	4,2	4,2	3,6	2,0	2,0	20,3	23,8	24,0
Шведска	24,4	6,2	2,2	2,2	0,6	0,3	0,4	37,7	42,9	43,1
Уједињено Краљевство	2,4*	1,5	1,1	1,2	0,6	0,5	0,6	67,7	70,8	84,0

¹⁵⁰ Прокопијевић М. (2009): „Европска унија“, исто, 220-221.

Кипар	-	5,4	3,9	3,8	3,9	1,8	1,8	-	3,6	3,0
Чешка	-	5,2	3,1	3,0	1,7	0,5	0,9	-	89,3	152,4
Естонија	-	7,0	4,0	4,4	3,2	1,3	1,9	-	38,9	48,0
Мађарска	-	6,5	4,6	4,8	3,8	1,8	2,8	-	6,8	8,1
Летонија	-	14,4	8,7	8,9	3,0	2,2	2,3	-	16,5	21,5
Литванија	-	18,4	9,2	8,5	3,1	1,2	1,2	-	11,5	13,7
Малта	-	1,4	1,4	1,1	2,2	1,0	0,9	-	0,9	0,9
Пољска	-	18,7	13,3	12,7	3,1	2,1	2,1	-	6,5	9,6
Словачка	-	6,9	3,6	3,0	1,9	0,5	0,7	-	28,1	77,5
Словенија	-	9,6	9,1	8,6	2,0	1,1	1,7	-	6,5	6,5
Бугарска		-	7,1	6,8	-	3,8	4,0	-	6,2	12,1
Румунија		-	29,1	28,6	-	5,4	5,9	-	3,5	3,4

Извор: European Commission, Eurostat и Agriculture in the EU Statistical and Economic Information Report 2010/11.

Важна промена која је наступила после уласка осам транзиционих земаља у ЕУ везана је за ценовно прилагођавање. За разлику од осталих сектора привреде који су се интегрисали са привредом ЕУ 15 од средине деведесетих ступањем на снагу европских споразума, пољопривреда није била под овим режимом све до маја 2004. године. Када су отклоњене ове баријере за пољопривреду, дошло је до очекиваних прилагођавања. Цене пољопривредних производа у ЕУ 15 биле су знатно више од оних у новим чланицама. Из тих разлога дошло је до повећања потражње у ЕУ 15 за пољопривредним производима из нових чланица. Непосредно после проширења, цене пољопривредних производа у ЕУ 15 су незнатно опале, али су зато цене у новим чланицама ЕУ порасле и то доста.

Приступом у ЕУ нове чланице су добиле могућност за веће учешће у пољопривредној производњи Уније. Ове земље су заостајале за старим чланицама и у производњи по јединици површине и по узгоју животиња и стоке.

Промене ЗАП-а које су усвојене пред улазак земаља источне Европе у Унију, указују на слабљење централне политике према пољопривреди и својеврсну рационализацију пољопривредних политика. Најбољи пример за ову тврдњу представљају премије за курсне разлике. Ове премије су исплаћивале националне државе а пошто су увођењем евра курсне разлике нестале, премије су 2000. године редефинисане у облику националних конверти. Оне треба да служе за одређивање посебних премија за говеђе месо и млеко.¹⁵¹

¹⁵¹ Прокопијевић М. (2009): „Европска унија“, исто, 223.

2. Обележја развоја пољопривреде и аграрне политике у Европским земљама у транзицији

Желимо да укажемо на две ствари. Прва је да је европски модел успешан и то у свим аспектима: продуктивности, квалитету и квантитету производње, у производњи здраве хране, у погледу одрживог развоја, коришћењу отпада и др. Друга ствар је да је тај модел заснован на тржишним принципима, као један од најбољих у свету и који врши снажан утицај на пољопривреду и аграрну политику земаља у транзицији и то пре свега европских. У табелама 20. и 21. дајемо неке од основних макроекономских показатеља земаља које су биле у транзицији или из ње излазе.

Табела 20. Привредни раст у некадашњим земљама транзиције

Земља	Укупан БДП у милијардама €			БДП per capita ¹⁵²			Стопе раста БДП %раст у односу на претходну годину	
	2007.	2008.	2009.	2007.	2008.	2009.	2008.	2009.
Албанија	6,9	7,8	8,2	24,7	28,8	27,2	7,5	3,3
БиХ	11,1	12,6	12,2	28,9	32,8	31,9	5,4	-4,4
Бугарска	28,9	34,1	33,9	38,1	40,1	41	6,0	4,8
Естонија	15,5	15,9	13,7	71,7	67,2	62	-3,6	-14,7
Летонија	19,9	23,1	18,5	58,2	55,7	49	-4,6	-17,9
Литванија	28,0	32,3	26,6	60,1	61,3	53	2,8	-15,2
Македонија	5,9	6,7	6,6	29,1	32,8	32,5	8,1	-1,2
Мађарска	101,0	105,8	93,1	64,4	62,9	63	0,8	-6,7
Пољска	307,3	362,1	310,1	54,6	57,5	61	5,0	1,4
Румунија	121,4	137,0	115,9	40,4	45,8	42	7,1	-7,0
Словачка	54,8	64,9	63,3	68,7	71,9	72	6,2	5,3
Словенија	33,5	37,1	35,4	90,6	89,8	86	3,7	-8,1
Хрватска	42,8	47,3	45,3	96,5	106,8	102,4	2,4	-5,9
Срна Гора	2,8	3,3	3,7	-	49,0	47,2	8,1	5,0
Чешка	128,1	148,6	137,2	81,5	80,4	80	3,0	-4,1
ЕУ	12.276,2	12.508,3	11.802,5	100,0	100,0	100,0	0,9	-4,2
Србија	28,4	32,6	28,8	38,5	44,4	39,4	3,8	-3,5

Извор: Статистички годишњак за сваку од наведених земаља по датим годинама.

¹⁵² Бруто домаћи производ по становнику у 000 евра.

Табела 21. Основни економски показатељи у некадашњим земљама транзиције

Земља	Стопа инфлације у %				Трговински биланс (% од БДП)				Регистрована стопа незапослености у %			
	2007	2008	2009	2011	2007	2008	2009	2011	2007	2008	2009	2011
Албанија	4,1	4,4	0,4	-	-2,7	-3,2	-3,2	-	13,9	13,0	13,8	-
БиХ	7,7	15,7	17,7	-	-7,9	-9,5	-6,8	-	42,9	23,4	24,1	-
Бугарска	7,6	12,0	2,5	3,4	-8,4	-10,1	-4,9	-3,1	6,8	5,8	6,3	11,3
Естонија	6,7	10,6	0,2	5,1	-3,3	-2,4	-0,8	-0,6	5,0	4,0	13,5	12,5
Летонија	10,1	15,3	3,3	4,2	-5,1	-4,1	-1,5	-2,2	6,0	6,3	16,7	16,2
Литванија	5,8	11,1	4,2	4,1	-5,1	-5,0	-1,3	-2,6	4,1	4,5	13,6	15,4
Македонија	6,1	4,1	-1,6	3,9	-1,1	-1,7	-1,5	-1,8	34,9	33,8	32,2	31,4
Мађарска	7,9	6,0	4,0	3,9	-0,3	-0,1	4,0	7,0	7,0	7,6	9,6	10,9
Пољска	2,6	4,2	4,0	3,9	-17,4	-24,6	-8,7	-15,7	9,6	7,1	7,9	9,7
Румунија	4,9	7,9	5,6	5,8	-21,6	-22,7	-9,8	-9,6	6,5	5,6	6,3	7,4
Словачка	1,9	3,9	0,9	4,1	-1,5	-1,7	0,5	-0,04	11,2	10,0	11,3	13,6
Словенија	3,8	5,5	0,9	2,1	-2,1	-3,2	-1,1	-0,5	4,5	4,1	5,6	8,2
Хрватска	2,9	6,1	2,4	2,3	-0,9	-1,1	-0,7	-6,7	14,8	13,2	14,9	13,5
Срна Гора	7,2	7,7	4,5	3,1	-1,1	-1,6	-0,9	-1,3	11,9	10,9	10,3	19,7
Чешка	3,0	6,3	0,6	2,1	3,3	3,3	5,9	7,7	5,3	4,2	6,3	6,7
ЕУ	2,3	3,7	1,0	3,1	-109,2	-164,4	-38,2	-94,4	7,0	6,8	8,7	9,7
Србија	7,9	10,8	3,6	11,0	-17,7	-21,6	-7,2	-6,0	26,8	24,6	26,0	23,0

Извор: Статистички годишњак за сваку од наведених земаља по датим годинама.

На основу података из ове две табеле можемо да приметимо да Хрватска има највећи БДП по глави становника, а да најмањи БДП по глави становника имају Албанија, Македонија и БиХ. Највећу инфлацију бележи БиХ 17,7 %, а најмању Естонија 0,2%. Највећу стопу незапослености имају Македонија, Србија и БиХ.

Ово нам само указује да су развојни проблеми земаља југоисточне Европе у транзицији, а посебно земаља западног Балкана, доста израженији него што је то било код земаља централне и источне Европе које су приступиле ЕУ 2004. године. Развојни процес, с ограниченим домаћим средствима, уз дозирању финансијску помоћ на билатералном и мултилатералном плану уз *reg carita* страних директних инвестиција који је знатно мањи него што је био код земаља источне и централне Европе, није у већини ових земаља довео до превладавања транзиционог шока, односно знатнијем приближавању нивоу развијености земаља ЕУ 15.¹⁵³

И поред оваквих показатеља можемо да кажемо да је утицај европског модела пољопривреде на пољопривреду земаља у транзицији веома снажан и вишеструк.

¹⁵³ Гајић М., Тошин М., (2008): „Развојне перформансе пољопривредног сектора и економски развој земаља југоисточне Европе у транзицији“, Анали економског факултета у Суботици, број 20, Суботица, 84.

- 1) – Он се огледа пре свега у својинској транзицији или у преносу са државне (друштвене) на приватну својину на земљу. Другим речима државна газдинства – колхозни прерастају у приватна. Тиме што се мења власништво на земљу остварује се могућност за предузетништво, стварају се услови за већу заинтересованост за успешну производњу, бољу опремљеност, већу брижљивост и већу сигурност произвођача.
- 2) – Европски модел пољопривреде нуди бољу организованост пољопривреде и пољопривредника јер се ради о сложеном систему који је и вертикално и хоризонтално повезан. Та подела рада у агро-индустријском систему омогућава високу специјализацију и тиме врхунску продуктивност рада. Разуме се да су такви произвођачи у тренду научно-технолошких решења јер су повезани са науком и врхунском праксом.
- 3) – Европски модел пољопривреде је узоран у економском погледу. У њему се води рачуна о одрживом развоју, о аграрним ресурсима, о производњи здраве хране. У овим аспектима европски модел пољопривреде се мери са такође успешним и америчким моделом.
- 4) – Европски модел је узоран за земље у транзицији и то тиме што нуди цело европско тржиште. Реч је о огромном тржишту и великим тржишним могућностима. Са те стране свака земља чланица може наћи своје аграрне компаративне предности. Тиме ће постићи и успешнију спољнотрговинску размену.
- 5) – Пољопривреда Европе је високо специјализована, стандардизована, брендирана, заштићена и уходана. Та чињеница покреће и земље у транзицији ка таквом развоју. И у овом случају ради се о утицају успешнијег модела.
- 6) – У европском аграрном моделу имамо пример уређеног аграрног и руралног простора; изграђену и уређену инфраструктуру: путеве, системе за наводњавање, иригационе системе, уређена урбана насеља. Европски модел пољопривреде има урбано-просторну предност која је такође узорна за земље у транзицији.
- 7) – Нормативно законска сређеност европског агара је на високом нивоу и представља узор за земље у транзицији.

Постоје и друге предности о којима говоримо на другим местима ове дисертације. Овде можемо још само да истакнемо да развијеније земље неразвијенима само пружају слику неке боље будућности. Природно је да се учи од бољег, да се трпи утицај успешнијег. Али, у примеру европског аграрног модела није реч о замишљеном моделу какав је био колхозни модел, на пример, него се ради о стварном моделу, о искуству развијенијих земаља какве желе да постану и земље у транзицији.

2.1. Улога савременог управљања у аграрној политици

Уопштено посматрано аграрну политику земаља источне и централне Европе у периоду транзиције карактерише велика нестабилност која је изражена у погледу примењених инструмената и мера као и у погледу производа, на које се односи (ЕС, 1998а). У првој фази либерализације цена и трговине већина земаља је укинула или значајно смањила нецаринске увозне и извозне баријере за широку гаму производа. Такође већина земаља је смањила или укинула производне субвенције и оставила увозне тарифе као основни инструмент заштите произвођача. Цене инпута су знатно порасле за произвођаче, а то је проузроковало смањење дохотка у пољопривреди. Ова фаза се у већини од десет земаља у источној и централној Европи одвијала негде између 1990. и 1992. године.¹⁵⁴

У каснијој фази транзиције због негативних ефеката саме транзиције и реалног пада дохода, у многим земљама су уведене ад-хок ценовне и спољнотрговинске интервенције у функцији стабиловања пољопривреде и заштите потрошача и произвођача. Земље попут Чешке, Пољске, Мађарске и Словачке почеле су да поново уводе мере за одржавање минималних цена као облик заштите. Ове мере су уведене на граници. Такође ове земље су увеле и царине и променљиве увозне дажбине, али и извозне накнаде које су биле посебно значајне у Мађарској. Неке од ових земаља увеле су и интервенцијски откуп, а у каснијој фази транзиције и производне квоте (Мађарска и Словачка за млеко, Пољска за шећер). Румунија и Бугарска су задржале административну контролу цена у агроиндустријском ланцу све до 1997. године, док су Литванија и Летонија примењивале само неке од основних мера заштите пољопривреде (Литванија само минималне цене, Летонија само спољнотрговинску заштиту и извозне накнаде за неке производе) (ЕС, 1995а). Најлибералнију политику све време транзиције имала је Естонија, која до 2000. године није примењивала ни увозну заштиту ни друге тржишне интервенције јер је донела Акт о Руралном развоју и регулацији тржишта пољопривредних производа. На основу овог акта касније је донесен низ секундарних закона којима се утврђује главна подршка за једнократне шеме које су усвојене током 2001. године.¹⁵⁵

У задњим годинама примене нове аграрне политике, у земљама из првог круга кандидата за приступ, Европска унија је увела мере буџетске подршке произвођачима, углавном у облику плаћања по хектару односно грлу. Ова буџетска плаћања вршена су према узору на Заједничку аграрну политику ЕУ. На подручју политике руралног развоја прилагођавање мера практично

¹⁵⁴ Волк Т. (2004): „Утицај аграрне политике на развој пољопривреде Словеније у периоду транзиције и прикључења Европску унију“, ДАЕС, Београд, 2004, 20-21.

¹⁵⁵ OECD. (2002): „Agricultural policies in transition Economies, trends in policies and support“, OECD, Paris, 25.

у свим транзиционим земљама је у ово време било у почетној фази. Са друге стране већина од десет земаља је примила средства из фонда Специјалног програма за приступања пољопривреди и руралном развоју (SAPARD).¹⁵⁶

Желимо да нагласимо да преговори са земљама ЦИЕ представљају следећи значајан корак у развоју ЗАП-а. Земље у транзицији су у принципу пољопривредне земље са ниском продуктивношћу и ниским ценама пољопривредних производа које треба у потпуности реструктурирати. Ове земље могу бити реинтегрисане у ЗАП само поштовањем правила и уз помоћ земаља чланица ЕУ. У пракси то би значило да ниво продуктивности и цена пољопривредних производа буде конкурентан ЗАП-у и земљама ЕУ 15. Генерални директорат за пољопривреду и Комисија рачунају да је транзициони период и период после приступа значајан за хармонизацију са новим системом ЗАП-а. Укупан износ подршке за ове земље био би између 12 и 15 билиона ЕКУ укључујући и све битне инвестиције у све типове инфраструктуре, економије и развоја. Такође из Заједничког структурног фонда планирано је да се издвоји 15 билиона ЕКУ годишње.¹⁵⁷

У 2004. Години, када се Европској унији прикључило осам земаља источне и средње Европе, повећана је помоћ фармерима. Дошло је до интеграција режима аграрних политика ових осам земаља са Заједничком аграрном политиком ЕУ. У овој истој години помоћ пољопривредном сектору Литваније и Словеније је повећана. Са друге стране помоћ је смањена Бугарској, Естонији и Пољској.¹⁵⁸

2.2. Економски значај аграрног сектора

Сигурно да се циљ транзиције привреда бивших социјалистичких земаља у потпуности поклапа са интересима ЕУ, а то је пораст благостања становништва свих њених чланица. Да би једна земља постала пуноправна чланица ЕУ она мора да изврши бројне промене које се пре свега односе на стварање стабилног правног, економског и социјалног система, као и корениту промену улоге државе у овим земљама. Стварање услова за развитак ефикасне власничке и привредне структуре, као и институционални оквир представљају претпоставке за стварање једне солидне тржишне привреде. Управо стабилне институције стварају основу за отклањање транзицијских деформација, криминала и корупције којом су оптерећене земље у транзицији.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Исто, 27.

¹⁵⁷ European Commission. (1997): „The Common Agricultural policy in Transition“, Secretariat General, Directorate General for Communication, Brussels, 7.

¹⁵⁸ Anderson K., Swinnen J.F.M., (2008): „Distortions to Agricultural Incentives in Europe’s Transition Economies“, The World Bank, Washington, D.C., 54.

¹⁵⁹ Група аутора, (2007): „Међународна искуства у транзицији аграрног сектора и руралних

Висок степен значајности и развојне карактеристике пољопривреде земаља у транзицији индицирају да је развојном процесу аграрног сектора ових земаља у основи потребан значајан додатни екстерни стимуланс и његово превођење на економско институционални инструментариј Уније, који омогућава већи степен ефикасности и тиме убрзавање развојног процеса, односно скраћивање времена потребног за постизање постављених циљева.¹⁶⁰

Проширењем ЕУ у 2004. години знатно је увећан аграрни сектор. Ново примљене земље располажу значајним земљишним капацитетима и релативно високим бројем пољопривредника. Пољопривреда у земљама централне и источне Европе представља значајан економски сегмент који је много значајнији него код старих чланица ЕУ 15. Пољопривредне површине су се после 2004. године увећале за 27,1 %, а обрадиво земљиште за 38,7%. Пољопривредно становништво се са друге стране повећало за 62,2%, док је број активних пољопривредника повећан за 83,3%. (табела 22.).

Табела 22. Показатељи у пољопривреди земаља нових чланица ЕУ из 2004. године

Земље	Пољопривредне површине (у 000)	Активни пољопривредници	Удео активних пољопривредника у укупној р снази (у %)	Удео пољопривреде у БДП (у %)	Удео пољопривреде у трговини (у %)	
					Извоз	Увоз
Кипар	145	30	7,5	6,4	28,4	11,5
Чешка	4.273	427	7,5	3,3	3,6	5,4
Естонија	698	76	10,5	4,3	8,4	11,3
Мађарска	5.867	454	9,6	3,8	7,6	3,6
Летонија	2.474	139	11,0	4,4	12,1	21,0
Литванија	3.487	191	10,8	5,9	10,6	8,0
Малта	10	2	1,3	2,8	0,7	10,6
Пољска	18.345	4.073	20,2	5,1	7,8	5,8
Словачка	2.433	249	8,3	3,6	3,2	5,3
Словенија	505	15	1,5	2,7	3,7	6,4

Извор: faostat.fao.org и www.earthtrends.wri.org

Нове чланице ЕУ имају различити значај аграрног сектора у својим економијама. Ако би се посматрао сегмент величине аграрног сектора, онда би најзначајнија земља била Пољска са више од 18 милиона хектара пољопривредног земљишта и око 4 милиона активних пољопривредника. Иза Пољс-

подручја, Земље у транзицији на путу интеграције у ЕУ“, исто, 11

¹⁶⁰ Гајић М., Ловре К., Тркуља Ђ., (2006): „Рурални развој и мултифункционална пољопривреда у контексту развојних циљева земаља југоисточне Европе у транзицији,“ Економика пољопривреде –тематски број, Београд, 336-337.

ке долазе Мађарска са 5,9 и Чешка са 4,3 милиона хектара пољопривредног земљишта и са нешто од мање од пола милиона активних пољопривредника. Према подацима из табеле 16. најмање значаја имају пољопривреде две медитеранске острвске државе Кипра и Малте. Ове две земље укупно имају 155 хиљада хектара пољопривредног земљишта и 32 хиљаде пољопривредника. Такође долази да смањења удела пољопривреде у БДП у земљама које су биле у транзицији или излазе из транзиције (табела 23.). Код свих земаља овај тренд је присутан из године у годину. Изузетак представљају Србија и Македонија које у задње две године бележе повећање.

Табела 23. Удео пољопривреде у БДП у % у некадашњим земљама транзиције

Земља	2002	2006	2007	2008	2009
Албанија	21,6	17,5	17,1	16,7	16,8
БиХ	8,7	8,3	7,9	7,4	7,3
Бугарска	-	-	6,2	7,3	6,0
Естонија	3,2	3,2	3,0	2,6	2,7
Летонија	4,7	3,7	3,3	3,1	3,1
Литванија	7,1	5,5	5,3	4,5	4,2
Македонија	-	-	9,1	10,0	9,8
Мађарска	3,7	4,3	4,2	4,3	3,0
Пољска	3,1	4,5	4,2	4,5	3,1
Румунија	-	-	-	7,2	7,0
Словачка	4,5	4,0	2,9	3,4	2,6
Словенија	3,1	2,5	2,0	2,4	2,4
Хрватска	-	7,8	7,2	6,4	6,8
Срна Гора	-	-	-	7,8	8,3
Чешка	3,1	2,9	-	2,3	2,2
ЕУ	-	1,9	1,9	1,8	1,7
Србија	14,3	11,4	9,8	10,1	10,5

Извор: Статистички годишњак за сваку од наведених земаља по датим годинама

Желимо да нагласимо да је значај аграрног сектора за земље у транзицији које су већ приступиле ЕУ или се припремају да приступе доста велики. Разлози за то су што су то земље у којима аграрни сектор у укупној привреди има велики удео у производњи, у извозу, у запошљавању и др.

Укратко речено економски значај аграрног сектора земаља у транзицији био би следећи:

- 1) У исхрани становништва земље. Аграрни сектор у овим земљама је главни извор јер се ради углавном о агро-индустријским земљама у којима је пољопривреда још увек доминантна грана привреде, те је њен значај за укупну привреду веома велики.
- 2) Аграрни сектор је значајан снабдевач сировинама многих индустрија у овим земљама. Мислимо пре свега на прехранбену индустрију, на фармацеутску индустрију и др.

- 3) Аграрни сектор је велики потрошач производа индустрије, чиме доприноси њиховом развоју. Мислимо на индустрију пољопривредних машина, на хемијску индустрију. Тиме се ствара моћни агро – индустријски систем јер је то једна фаза у развоју модерног аграрног сектора.
- 4) Спољнотрговински значај аграрног сектора је веома значајан. Увоз и извоз пољопривредних производа битан је не само за исхрану становништва но и за уравнотежење платног биланса. Земље у транзицији прилагодиле су своју аграрну политику ЗАП-у како би на овај начин олакшале укључење аграрног сектора своје земље у економски систем ЕУ.
- 5) За рурални развој је битан аграрни сектор. Овде укључујемо и проблеме заштите животне средине, укључивање аграрног отпада за производњу енергије, развој модерне инфраструктуре и др.

У целини узето аграрни сектор има велики значај за сваку земљу а самим тим и за ЕУ. Из претходне анализе развоја ЗАП-а види се да се у ЕУ придаје велики значај аграрном сектору. Сигурно је да ће аграрни сектор и у будућности имати велики економски значај.

2.3. Производња и спољнотрговинска размена у аграрном сектору

Аграрна економија је имала традиционално важну улогу у земљама у транзицији. Аграрна политика земаља у транзицији била је оријентисана на земљишну реформу и реконструкцију сектора фарми. Ова трансформација је подразумевала приватно власништво на земљу и индивидуално а не колективно организовање пољопривредне производње.¹⁶¹ У табели 23. су дати број становништва, пољопривредне површине и обрадиво земљиште земаља у транзицији бившег социјалистичког државног уређења. Ради лакшег праћења података из табеле ове земље смо разврстали у неколико група. ЦЕЕ земље су земље источне и централне Европе (бивше социјалистичке земље, укључујући балтичке републике бившег СССР, бивше републике СФРЈ и Албанија). ЦЕФТА су пет земаља чланица из 1996. године (Пољска, Мађарска, Чешка, Словачка, Словенија). ЕУ – А5 остале земље које су биле кандидати за чланство у ЕУ (Естонија, Летонија, Литванија, Румунија и Бугарска). ЦИС су земље чланице бившег СССР. Европски ЦИС су земље бившег СССР које се налазе у Европи (Белорусија, Украјина и Молдавија). ЦАУЦАСУС су такође земље бившег СССР Грузија, Јерменија и Азербејџан. У земље Централне Азије убрајају се Таџикистан, Туркменистан, Казахстану, Узбекистан и Киргизија.

¹⁶¹ Lekman Z., Csaki C., Feder G. (2002): „Land Policies and Evolving Farm structures in Transition Countries“, The World Bank, Washington, 151-152.

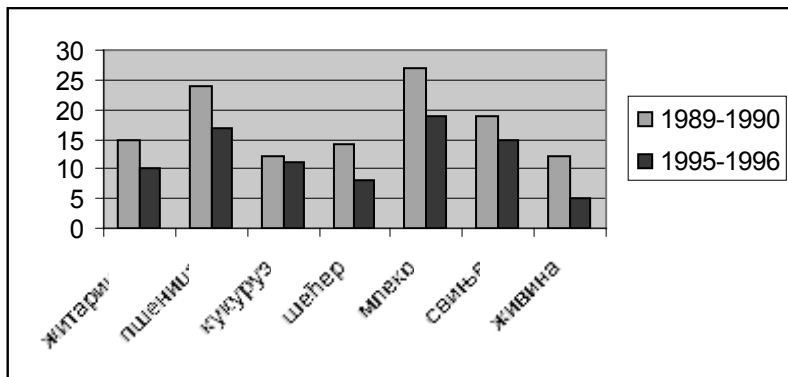
Табела 24. Становништво, пољопривредне површине и обрадиво земљиште земаља у транзицији

	Становништво 1996.			Пољоп. површ. 1994.			Обрадиво зем. 1994.		
	У мил	% у свету	% у тр.зем.	У мил ха	% у свету	% у тр.зем.	У мил ха	% у свету	% у тр.зем.
Укупно	414	7.3	100.0	649	13.3	100.0	267	19.7	100.0
Укупно ЦЕЕ	129	2.3	31.1	74	1.5	11.4	50	3.7	18.6
Укупно ЦИС	286	5.0	68.9	575	11.8	88.6	217	16.0	81.6
ЦЕФТА	66	1.2	16.0	32	0.7	4.9	24	1.8	9.0
ЕУ- А5	39	0.7	9.4	28	0.6	4.3	19	1.4	7.2
Друге ЦЕЕ	24	0.4	5.8	13	0.3	2.0	7	0.5	2.5
Русија	148	2.6	35.8	220	4.5	33.9	130	9.6	18.9
ЕвропскиЦИС	66	1.2	16.1	54	1.1	8.3	41	3.0	15.4
ЦАУЦАСУС	17	0.3	4.0	8	0.2	1.2	3	0.2	1.1
Цент. Азија	54	1.0	13.0	293	6.0	45.1	43	3.1	16.0

Извор: FAOstat.

Аграрну економију европских земаља у транзицији је у периоду деведесетих година двадесетог века карактерисао пад производње (Графикон 1). Између 1990. и 1995. године бруто национални доходак произвођача у пољопривреди је у земљама у транзицији био мањи на годишњем нивоу за 5,9%, а у целом периоду за 40% испод нивоа производње у 1989. и 1990. години. Пад производње је суштински био изражен у свим земљама у транзицији у источној и централној Европи (ЦИЕ). Најмањи пад производње је забележен управо у земљама ЦИЕ 1,9% за годину, а највиши пад је забележен у земљама бившег СССР-а, односно у Грузији, Јерменији и Азербејџану, за 10%, односно 17%.

Графикон 1. Пољопривредна производња у источној Европи у % светске производње

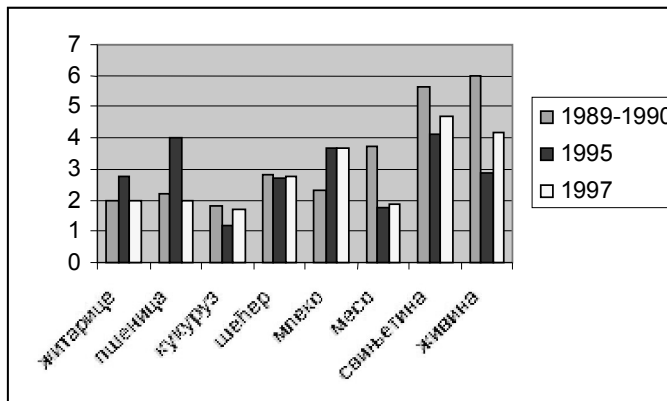
Практично посматрано пад пољопривредне производње у свим земљама у транзицији је био мањи у односу на пад производње у целој привреди.

Пољопривредна производња је самим тим утицала на раст бруто националног дохода. Пад производње знатно се разликовао не само од државе до државе, већ и од једног произвођача до другог. У земљама бившег СССР у 1995. и 1996. години производња главних пољопривредних производа је била знатно испод нивоа 1989. и 1990. године. Највећи пад је забележен у сточарству (30-60%). У земљама ЦИЕ пад производње главних пољопривредних производа укључујући и сточарство је био мањи. Са друге стране производња уљарица и поврћа је премашила ниво из 1989. и 1990. године.¹⁶²

Земље централне источне Европе показале су у завршној фази транзиције снажан економски раст уз неколико изузетака у току последњих неколико година. Стопа раста је донекле успорена у 1998. и 1999. години у поређењу са претходним годинама. За период 2000. и 2001. година Комисијин пројекат је утврдио просечно повећање БДП-а од 3,5% односно 4,3%. Претпостављало се да ће за остатак пројектованог периода БДП наставити да расте на годишњем нивоу.¹⁶³

Либерализација трговине представља једну од малобројних полуга економске транзиције код које је могуће примењивати тзв. шок терапију или радикалну приватизацију. Искуства највећег дела земаља источне и средње Европе показују да је ова либерализација праћена негативним последицама. Ове последице се пре свега односе на недовољно контролисано тржишта за домаће произвођаче. Проблем домаћих произвођача је тај да су они недовољно припремљени за конкуренцију из иностранства. Са друге стране, либерализација трговине доводи до већег прилива директних страних инвестиција.

Графикон 2. Пољопривредна трговине земаља ЦИЕ у процентима светске трговине

¹⁶² Csaki C., Nash J. (1998): „The Agrarian Economies of Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States, Situation and Perspectives 1997“, исто, 5.

¹⁶³ European Commission. (1999): „Prospects for Agricultural market, Chapter II, Prospects for agricultural markets in the CEESs“, Directorate-General for Agriculture, Brussels., 73-74.

Развој аграрне политике земаља ЦИЕ у периоду транзиције карактерише повећање средстава која се издвајају из буџета а односе се на пољопривреду. Пад цена на светском тржишту проузроковао је повећање увоза у неколико земаља региона ЦИЕ. Да би заштитиле сопствену производњу ове земље су почеле да уводе увозне тарифе, извозне субвенције, минималне цене, интервентне куповине и директна плаћања. У неколико земаља ЦИЕ је у 1998. години дошло до повећања извозних субвенција. Ово се нарочито односи на Чешку, Литванију, Мађарску, Словачку и Словенију. Многе од ових извозних субвенција се односе на производе животињског порекла, посебно на млеко и производе од свињског меса. Свињско месо и живина представљају један од главних производа земаља ЦИЕ (Графикон 2.).

Реформе које се односе на трговинску политику у земљама источне и средње Европе (ЦИЕ) у периоду транзиције довеле су до промена у структури спољне трговине аграрним производима. После закључења многих билатералних и мултилатералних споразума о слободној трговини, дошло је до унапређења трговинске размене у оквиру самог региона ЦИЕ. Пошто су се земље ЦИЕ налазиле у процесу преговарања за улазак у ЕУ оне су забележиле и пораст трговинске размене са земљама ЕУ. При томе је увоз аграрних производа из земаља ЦИЕ у ЕУ удвостручен, док је обим трговине у обрнутом правцу повећан чак за десет пута. У овој трговинској размени земље ЦИЕ су углавном увозиле прехранбене производе, а извозиле су примарне пољопривредне производе.¹⁶⁴

Табела 25. Извоз и увоз пољопривредних производа у земљама Западног Балкана

(у милионима УС \$ долара)

Земља	Просечан увоз пољопривредних производа		Просечан извоз пољопривредних производа		Просечан нето увоз пољопривредних производа		Покривеност извоза увозом (%)	
	1999/01	2006/08	1999/01	2006/08	1999/01	2006/08	1999/01	2006/08
Албанија	268	675	19	57	249	656	7.09	8.44
БиХ	510	1610	44	266	468	1344	8.63	16.52
Македонија	238	209	666	455	-428	-246	279.83	217.70
Хрватска	701	2099	394	1167	307	932	56.21	55.60
Црна Гора	-	186	-	15	-	175		8.06
Србија	-	1090	-	1632	-	-542		149.72
СЦГ	449	-	287	-	162	-	63.92	

Извор: Faostat и прорачун аутора.

¹⁶⁴ Група аутора, (2007): „Међународна искуства у транзицији аграрног сектора и руралних подручја, Реформа трговинске политике земаља централне и источне Европе – могућа поука за Републику Србију“, ДАЕС, Београд, 73-74.

Процент учешћа пољопривреде у укупном извозу земаља западног Балкана смањиван је у целом периоду транзиције. По појединим земљама овај удео је доста варирао. Македонија и Србија су једине од земаља западног Балкана које у посматраном периоду бележе суфицит. Код Хрватске укупан увоз је отприлике двоструко већи од извоза. Са друге стране највећи спољнотрговински дефицит бележе Босна и Херцеговина, Црна Гора и Албанија где је увоз пољопривредно прехрамбених производа у овим земљама неколико пута већи од извоза. (Табела 25.).

2.4. Аграрна политика и подршка пољопривреди ка тржишној економији

Интервенције на домаћем и међународном тржишту карактеришу аграрну политику у скоро свим земљама, где владе користе велики број, често веома комплексних мера у циљу подржавања пољопривредног сектора. Ове мере укључују ценовну подршку, квантитативна ограничења у производњи или коришћење инпута, буџетска плаћања, трговинске баријере, регресирање инпута и сл. Све ове мере утичу на алокацију производних ресурса на производне секторе и регионе, а због тога и на употребу инпута, структуру фарми, доходак и руралну економију. Уопштено посматрано аграрна политика је иницирала раст употребе инпута и коришћење ресурса у пољопривредној производњи.¹⁶⁵

Земље у транзицији или тачније речено земље бившег социјалистичког режима у пољопривреди су имале државну својину и колхозни систем. Била је то планска пољопривреда са тржиштем које је сведено на минимум. Углавном то је било тржиште пољопривредних производа који су потицали са окућница, а то је морамо нагласити било без неког озбиљнијег утицаја на привреду тих земља.

Дакле, нова аграрна политика морала је најпре да рашчисти са државном (друштвеном) својином, да изврши денационализацију земље, да ре-афирмише приватну својину – једном речју да пружи услове за тржишну економију. То свакако није био лак посао. Транзиција је представљала сложен подухват који је био испреплетан са многим проблемима.

Али, и у случају када се заврши транзиција и приватна својина постане доминантна, потребно је да аграрна политика настави са стимулисањем тржишне пољопривреде како би се лакше и брже успоставило деловање економских закона и тиме допринело успостављању равнотеже између понуде и тражње.

Европска унија је својом заједничком политиком као што смо већ истакли раније допринела већој сарадњи земаља чланица и то у свим сегмен-

¹⁶⁵ Ловре К., Зекић С., (2008): „ Противуречност и комплементарност аграрне политике и руралног развоја“, *Анали економског факултета у Суботици број 20, Суботица, 93.*

тима аграрне производње. Стварање Економске уније, дакле, скопчано је са успостављањем једног развијеног концепта аграрне политике. Сложеност проблема таквог аграрног програма Европске уније исказује се у многим сегментима аграрне политике сваке земље. Нека од ових питања су следећа: општи положај пољопривреде у датој земљи, питање побољшања доходака пољопривредника, питање превазилажења неповољних аграрних структура, питање вишка радне снаге у пољопривреди, питање ниске продуктивности рада, питање прецизних мера социјалне политике за пољопривредне произвођаче и многа друга.

Неки велики проблеми које Европска унија није познавала везани су за стање пољопривреде у бившим социјалистичким земљама после пада Берлинског зида. Као што је познато све ове земље су прошле кроз процес колективизације пољопривреде. Пошто је у последње време уследило одступање од тог социјалистичког модела и пошто је земља враћена ранијим власницима, поставља се питање садашње организације и садашње техничко – технолошке опремљености ових пољопривреда. Напуштен, да не кажемо разорен, колхозни систем оставио је доста отворених проблема за садашње организаторе пољопривредне производње. Пре свега ради се о моделу приватног пољопривредног предузетника који је до јуче анатемисан, а сада се од њега очекују озбиљни резултати. Али, тај модел нема одговарајуће претпоставке ни у аграрној односно економској политици, ни у практичној организацији, а још мање и у опремљености инфраструктуром за таква очекивања. Ово је питање које тражи реална сагледавања и проналажење најбољих решења ради превазилажења овакве неповољне основе. У питању су свакако процеси који ће трајати релативно дуго и за које ће бити потребно уложити много средстава и много труда.

Друга група конкретних проблема везана је за садашње процесе транзиције односно претварање поменути социјалистичке праксе у сасвим нову – тржишно приватну праксу. То су два супротна система и у сваком случају значе радикализам у схватању, у организацији и планирању. Практично, слом приватног сектора у овим земљама како смо напоменули је почео после Другог светског рата, након педесет година поново се ломи и сада се жели враћање на стање које је важило од пре педесет година. Међутим, ово су сложена питања и ради се о дугорочним процесима економске трансформације и организације.¹⁶⁶

Власништво над земљом, могућност преношења власништва односно транзиција пољопривредног сектора ка тржишним условима јесте вишедимензионални процес. Главне димензије транзиције јесу уклањање централног планирања, смањење интервенција владе, и елиминација контроле цена, развој функционалних тржишта за факторе производње, јављање банкар-

¹⁶⁶ Симоновић Д., Симоновић З. (2005): „Проблеми транзиције пољопривреде и процеси интеграције у Европи“, исто, 333-340.

ских институција са кредитима, нових области капиталних улагања, и прилагођавање рада у пољопривреди. Међутим, главне компоненте транзиције представљају успостављање приватних поседа и преображај социјалистичких фарми у правне чиниоце који раде по принципима тржишне економије.

У већини земаља источне и средње Европе (Бугарска, Чешка, Словачка, Мађарска, Пољска, Румунија и Словенија), приватно власништво над земљом постојало је такође и током социјалистичког периода као што смо већ раније истакли. Власништво већине земљопоседника остало је нетакнуто, иако су трансакције над земљиштем ограничене у корист социјализоване пољопривреде. Ово је довело до пада и поделе приватног сектора и, са друге стране, до ојачања државних или задружних фарми. Правни прописи који су се односили на власништво и трансакције над земљиштем осмишљене су другачије у свакој од земаља. Суштински, није било потребе да се озакоње приватни поседи. Било је само потребно да се одлучи шта урадити са власништвом државе или задруга (обично основаних конфисковањем власништва друштвено непожељних елемената попут аристократије, цркве, великих фарми, или различитим видовима трансакција над земљиштем).

Приватизација земљишта у земљама источне и средње Европе обично је заснована на реституцији бивших власника. У новим државама чланицама Европске уније, само су Мађарска и Румунија одлучиле да комбинују реституцију земљишта са расподелом земље пољопривредним радницима да би испунили циљ друштвене једнакости

Реституција земљишта заснована је на повраћају пољопривредног земљишта првобитним (пре национализације или пре оснивања задруга) власницима или њиховим наследницима. Наравно, у овим земљама осмишљени су различити механизми реституције; лицитација земљишта преко тржишта (Мађарска), куповина земље и других средстава помоћу ваучера приватизације (Балтичке државе), или враћањем земљишта у првобитно стање (Румунија, Бугарска).

Ипак, питање власништва над земљиштем је један предуслов додатне структурне измене пољопривреде. Други битни извор продуктивности у пољопривреди повезан је са пребацивањем ресурса ефикаснијим произвођачима на функционалним тржиштима некретнина. Овај ток је омогућен помоћу великог броја различитих трансакција. Могућност преноса права власништва над земљиштем и развој тржишта некретнина битни су као и приватизација земље. Овај ток омогућен је различитим земљишним трансакцијама, које обухватају куповину и продају земље, као и различите аранжмане лизинга и закупа. Ако се земљишне трансакције ограниче, не постоје механизми за пребацивање земљишта ефикаснијим произвођачима. Искуство Словеније и Пољске показало је да је ограничење права преноса у социјалистичком периоду озбиљна препрека ефикасном развоју, без обзира на чињеницу да је пољопривредно земљиште углавном коришћено од стране приватних фарми.

План реформе земљишта у свим земљама источне и централне Европе обухватао је либерализацију правних прописа који се односе на пребацивање права на земљиште (у оба аспекта, куповина/продаја, или закуп). Данас не постоје законске препреке у обављању земљишних трансакција, иако различити превентивни услови и даље ограничавају слободно функционисање тржишта некретнина. По резултатима истраживања Светске банке које је обављено 2000. године, тржишта се нису заиста развила у овом региону. Учесталост преноса права на земљиште (од 1 до 5%) касни за просечном вредношћу у Европској унији од 7%.

Без обзира на то, удео приватних фарми повећава се непрекидно од почетка транзиције (табела 26.). Повећање индивидуализације пољопривреде јесте образац који је заједнички за све земље источне и средње Европе. Пољопривреда је сада углавном индивидуализована у Словенији, Летонији и Пољској. Промена је посебно уочљива у Летонији, где је пре 1990. године тек мали део пољопривредног земљишта био у коришћењу приватних фарми. У преосталим земљама, Мађарској, Чешкој, Словачкој, Румунији, знатан проценат земљишта (и преовлађујући део пољопривредних производа) приписан је великом приватном предузетничком сектору.

Табела 26. Процент земљишта у појединачној употреби

Земља	1990. година	2002. година	2007. година
Бугарска	13	98	97,3
Чешка	5	26	89,0
Естонија	5	100	90,4
Летонија	6	91	99,0
Литванија	9	79	99,4
Мађарска	6	51	95,8
Пољска	77	85	99,7
Румунија	12	82	98,7
Словенија	92	97	99,8
Словачка	5	23	88,1

Извор: Saki и Nucifora, 2002. године и Eurostat за 2007. годину.

Транзиција, приватизација и отварање националне економије када институције система нису формиране ствара добре предуслове за криминал, корупцију и нереалну продају националног богатства. Може се слободно рећи да је ниво природне рецесије у директној корелацији са напред наведеним проблемима који су проблем транзиције. Пад БДП и повећање незапослености су у директној вези са неправилностима и криминалом деведесетих година прошлог века. То је у пракси значило што је био већи институционални криминал то је било веће заостајање и рецесија у привреди.¹⁶⁷

¹⁶⁷ Група аутора, Међународна искуства у транзицији аграрног сектора и руралних подручја,

Можда најбоље о расположењу грађана о стању ствари у земљама у транзицији говоре речи професора Корнаија: „Скок у назад у време од пре неколико деценија и подсећање на расположења и очекивања људи који живе у региону источне и централне Европе, који су се противили комунистичком систему, који су тада сматрали безнадежним, сањарили су да у догледној будућности њихова земаља постане демократска са тржишном економијом. Данас, када је све ово постало стварност, многи су разочарани и то горко“.¹⁶⁸

На крају желимо да истакнемо да су задаци, који су везани за транзицију сложени и уз најбољу аграрну политику и уз највећу бригу државе не могу се успоставити преко ноћи, то је проблем који може трајати и неколико деценија. Уз све ове реформе аграрне политике, треба поштовати и савремене захтеве у технологији, у заштити животне средине, производњи органске хране и др.

Реформисана аграрна политика са применом техничко – технолошких и еколошких стандарда у аграру једне земље у транзицији треба да буде у стању да формира савремене моделе аграрних произвођача и предузетника, који би били равноправни са аграрним предузетницима у Европској унији.

3. Уређење аграрног тржишта и подржавање интегралног аграрног развоја у просесу транзиције

3.1. Тржишно – ценовна политика

Аграрно тржиште земаља у транзицији је у изградњи, тј. оно није још увек изграђено у довољној мери. Само уређење аграрног тржишта обухвата више сложених радњи. Неке од тих радњи су: избор производње, техничко-технолошка опрема, финансијско кредитна потпора. Свако од ових питања је, морамо да признамо, сложено. Тако, избор производње значи наћи компаративне аграрне производе с којима би били конкурентни. На пример, квалитет српске малине је прави бренд иако она формално није брендирана. Зато и уређено аграрно тржиште значи и брендирање или стандардизовање квалитета. Све ово представља сложен посао за земље у транзицији које тек улазе са својим аграрним производима на велико тржиште ЕУ.

Тржишно ценовна политика не подразумева само финансијску подршку и подршку производњи но и подршку ценама како би се постигла конкурентност. Управо сама тржишно – ценовна политика се састоји од следећих мера:

Земље у транзицији на путу интеграције у ЕУ, исто, 9-10.

¹⁶⁸ Kornai J. (2006): „The great transformation central eastern Europe, Success and disappointment“, *Economics of Transition*, Volume 14 (2), 240-241.

- Мере подршке тржишту,
- Мере директне буџетске подршке производима и
- Друга директна плаћања.

У великом европском простору срећу се код разних земаља у транзицији различити проблеми. Уређено тржиште значило би диференцирану и специјализовану аграрну производњу у целој Европи.

Процес либерализације цена имао је различите ефекте у земљама Југоисточне Европе у односу на земље Централне и Источне Европе где је он био већег интензитета.

Неке од земаља ЦИЕ попут Мађарске и Чешке подржале су извоз пољопривредних производа давањем извозних кредита. Почетком деведесетих година XX века Хрватска и Албанија су извршиле либерализацију цена својих пољопривредних производа. Током 1997. године Румунија је либерализовала аграрну политику укидањем система директне контроле административних цена које се односе на пољопривредне производе. Почетком 1999. године Румунија је почела да примењује другу фазу либерализације која се односила на смањење увозних тарифа за 45% за увоз осетљивих производа као што су месо и млечни производи и увела је већи курс за друге пољопривредне производе. Пољска је подигла увозне тарифе за увоз пшенице, кукуруза и производа од шећера из других земаља СЕФТА.¹⁶⁹ На почетку транзиционог периода у Бугарској цене пољопривредно прехрамбених производа нису у потпуност либерализоване. У овој земљи се путем система контроле цена и профитне маргине покушала остварити двострука заштита потрошача и произвођача. Овај систем је напуштен током 1998. године када је извршена либерализација.

Укидањем контроле тржишта цена у земљама у транзицији цене домаћих производа су почеле да скачу и да се приближавају ценама које важе на светском тржишту.

У Централној и Источној Европи, постоје услови за макро-економски развој пољопривреде, која представља једну од битних карактеристика која је важна за развој тржишне економије. Отворене цене и систем прописа који се примењује у овим земљама је мање или више у прилици да утиче на стање на светском тржишту. Подршка која се одваја за пољопривреду, али и заштиту унутрашњег тржишта постала је јача после 1995. године него што је била у првој половини 1990. године. Међутим, степен индиректне и директне подршке за пољопривреду и даље је испод просека који важи у земљама Европске уније.¹⁷⁰ Честе промене у систему прописа представљале су својеврсни проблем. Увођење заједничке аграрне политике ЕУ

¹⁶⁹ OECD. (1999): „Agricultural Policies in Emerging and Transition“, OECD, Paris, 149-150.

¹⁷⁰ Csaki C. (2000): „Agricultural reforms in Central and Eastern Europe and the former Soviet Union, Status and Perspectives“, Agricultural Economics 22, 50-51.

представља позитиван тренд који директно утиче на директну примену ефикасности и конкурентности која све више долази до изражаја у систему пољопривредне подршке.

Либерализација цена у земљама Југоисточне Европе довела је до раста ценовног нивоа и пада домаће агрегатне тражње уз не тако лак приступ страним тржиштима. Из разлога константне заступљености економске кризе у земљама бившег СССР долази до губитка овог традиционалног тржишта, а са друге стране тржиште Европске уније је било углавном затворено за највећи број аграрних производа земаља у транзицији. Мере које су државе предузимале у првој половини деведесетих година прошлог века биле су ад хок и односиле су се на увозне тарифе, извозне субвенције, минималне гарантоване цене, одређивање максималних мера и ограничења у увозу. У периоду који следи у другој половини деведесетих и касније долази до потпуније либерализације цена и трговинских токова пољопривредних производа, као и формулисања свеобухватније аграрне политике.¹⁷¹

3.2. Проблеми интегралног аграрног развоја

Проблеми интегралног аграрног развоја Европске уније као и њене последице на аграрну политику земаља у транзицији морају се посматрати кроз сегмент развоја ЗАП. Заједничка аграрна политика као што смо већ истакли базирана је на три основна принципа. То су заједничко тржиште, финансијска солидарност и оријентација ка формирању заједнице.

Период од неколико последњих деценија прошлог века обележила су трагања за алтернативним решењима привредног развоја, као антипода класичном моделу индустријализације и урбанизације. Ови покушаји трагања за новим решењима водили су ка теоријској и практичној валоризацији екологије, природних ресурса и одрживог развоја. Тако је настала политика интегралног аграрног развоја, која проучава специфичне концепције, мере и поступке решавања проблема развоја, како развијених земаља Европске уније, тако и земаља у транзицији односно земаља нових чланица Европске уније и земаља кандидата.

Интегрални аграрни развој је целовит и свеобухватан. У њега спадају:

- Развој приватне својине,
- Развој агара у складу са природним условима
- Развој система наводњавања и иригације
- Развој аграрних организација (индивидуално пољопривредно газдинство, задруге, пољопривредно предузеће итд.)
- Развој вертикалног и хоризонталног повезивања и развој агросистема

¹⁷¹ Зекић С. (2008): „Реформа аграрних политика и реструктурирање пољопривреде земаља Југоисточне европе у процесу европских интеграција“, Докторска дисертација, Суботица, 18.

- Развој мултифункционалне пољопривреде
- Развој руралних система у аграрном окружењу
- Развој одрживог развоја
- Развој и очување природних ресурса
- Земљишно правно уређење
- Изградња тржишних институција
 1. аграрни бренд
 2. аграрни стандарди
 3. аграрне берзе и сајмови
 4. разне аграрне службе
- Систем брендирање, развој и изградња, уређење студије за извоз ИСО и др.

Све ове тачке су присутне у почетном облику. Треба их још више развити и подићи њихов ниво. Овај процес захтева свестран рад и свеобухватну припрему ако би се желели постићи неки резултати.

Приликом прилагођавања аграрне политике земаља у транзицији интегралном аграрном развоју, пажња националних влада требало би да се усмери, упоредо са примарном оријентацијом у правцу окончавања либерализације цена и тржишта, реформе земљишта, приватизације, институционалне реформе и то пре свега на онај део пољопривредне инфраструктуре који је везан за јавна добра, јавне услуге. Такође требало би успоставити регулативу која је везана за земљишна питања, антимонополску регулативу, регулативу везану за осигурање. Сам програм прилагођавања би требао да садржи:

- Уравнотеженост макроекономских и секторских мера, односно усклађеност девизног курса и трговинске политике.
- Завршавање процеса либерализације тржишта и цена, реформе земљишта, приватизације и институционалне реформе.
- Политику јавних инвестиција у социјалну и економску инфраструктуру.
- Спречавање великих пољопривредних газдинстава и агро индустријског сектора у стицању привилегованог положаја
- Увођење мера које су усмерене у развој аграрног сектора у коме би требало да доминирају технолошки развијена газдинства која се ослањају на своју радну снагу.¹⁷²

3.3. Политика развоја јавних служби за пољопривреду

Под јавним службама у овом раду подразумевамо све оне институције које се јавно декларишу да су у служби аграра. Главни циљ оснивања ових

¹⁷² Ловре К., Трукуља Ђ. (2003): „Интегрална политика аграрног и руралног развоја Европске уније и импликације на аграрну политику земаља у транзицији“, исто, 12-14.

служби је олакшавање аграрне производње. У ове службе спадају: разни институти за пољопривреду попут института за семе, заштиту од болести и др., пољопривредне службе, ветеринарске станице, противградна служба, заводи за воћарство, завод за виноградарство.

Код земаља у транзицији, међу којима се налази и Србија овакве службе су још увек недовољно развијене и налазе се у фази конституисања. Неопходно је подспешити развој ових служби јер управо уређено тржиште представља део интегралног руралног развоја.

Ослањајући се на позитивно искуство развијених земаља ЕУ и шире, а у вези са оснивањем и радом пољопривредних саветодавних служби, све државе Централне и Источне Европе су током последње деценије 20. века основале ове службе. Чињеница да у формирању пољопривредног саветодавства није примењен јединствен организациони модел, као и да у досадашњем функционисању ових служби нису свугде остварени задовољавајући резултати, указује, поред осталог, и на то да не постоје универзална решења за све ситуације, државе и за сва времена.

Обука као и развој консалтинг служби за пољопривреду у земљама у транзицији је у сталном напретку. Постоји велика мотивација код ових служби да пренесу знања фармерима. Обука коју пружају саветници као и информациона подршка саме службе усмерена је првенствено на технологију и производне аспекте пољопривреде. Многи саветници у земљама ЦИЕ су се специјализовали за одређене области техничке помоћи.

На примеру Бугарске можемо да видимо како су организоване јавне службе за подршку пољопривреди. На првом месту се налази Национални центар за пољопривредне науке, затим Служба националне селекције и репродукције и Министарство пољопривреде и шумарства. Национална пољопривредна и саветодавна служба је почела са радом 1995. године. Ова служба даје бесплатне информације, савете, консултације и обуку за фармере у 28 регионалних канцеларија.¹⁷³

Посебну новину код неких земаља у транзицији преставаља појава приватних саветодавних служби за пољопривреду. Прва земља која је кренула са развојем приватних служби је Естонија. У овој држави влада је из својих фондова омогућила финансирање преношења знања од стране агената разних приватних служби ка разним удружењима фармера. Саветодавни рад је везан за трансфер технологије. Фармери овом приликом склапају уговоре са разним приватним саветодавним службама. Државне саветодавне службе су наставиле и даље са радом. Њихов првенствени задатак је да пружају услуге давања разних савета сиромашнијим фармерима.¹⁷⁴ У државном влас-

¹⁷³ Millns J., (2006): „Promoting Farmer entrepreneurship through producer organization in Central and Eastern Europe“, Food and Agricultural Organization of the United Nations, Rome, 30.

¹⁷⁴ Norton R.D., (2004): „Agricultural Development Policy: concepts and experiences“, Food and Agricultural Organization of the United Nations, John Wiley&Sons Ltd, West Sussex, 409.

ништву су остале све лабораторије Министарства пољопривреде, Државна ветеринарска служба и Пољопривредни факултети.¹⁷⁵

Приватне пољопривредне службе су формиране у Мађарској Словачкој и Чешкој.

Искуства различитих земаља у транзицији се на питању јавних служби за пољопривреду доста разликују. Земље ЦИЕ у великој већини случаја имају јавне службе за пољопривреду у државној својини. Ове службе су оријентисане на пружање основних савета од стране агената односно овлашћених представника ових служби а везаних за агротехничку проблематику. Лоша организованост ових служби на државном нивоу утиче на њихову ефикасност и способност пружања адекватних савета фармерима. Ограничења у раду јавних служби у државном власништву најбоље се може видети на примеру Пољске. У овој земљи постоји велики систем јавних служби који пружа ограничену подршку фармерима због слабог плаћања, због неадекватног трансфера накнаде и због високих административних оптерећења.¹⁷⁶

3.4. Пореска политика и обезбеђивање социјалне сигурности

Пореска политика је саставни део проблематике уређења и интегралног руралног развоја. Као што смо већ истакли раније крајем осамдесетих година, социјалистички системи у земљама Централне и Источне Европе почели су да се распадају. Одушевљење због постизања слободе, убрзо је било праћено разочарењем у економској области. Привреде у овим земљама, биле су засноване на нееластичним и неконкурентним државним предузећима која су била у врло лошем стању. Читава економска политика у овим земљама морала је да се суочи са великим реформама које су захтевале мање или више радикалне интервенције у пословању привредних субјеката али и појединаца.

Економска политика према приватном сектору и државном буџету морала је да се суочи са ново насталом ситуацијом. Реформа постојећих пореских система је морала да постане саставни део укупне транзиције и морала је да пружи могућности за постепену интеграцију у Европску унију. Значајну подршку у трансформацији односно приватизацији државне имовине - пружила је овим земљама краткорочни, а у неким од тих земља и веома значајан буџетски или квази буџетски ванпорески извор прихода тј. приход од продаје државних компанија и имовине. Ова чињеница је могла донекле да ублажи смањење пореског прихода. Уобичајени проблем који се појављује у свим земљама у транзицији била је потреба да се измени потпуно незадовољавајућа структура буџетских прихода који се састоје у

¹⁷⁵ Csaki C., Lekman Z.(2000): „Structural Change in the Farming Sectors in Central and Eastern Europe“, исто, 239-240.

¹⁷⁶ Sutton W. R. (2008): „Integrating Environment into Agriculture and Forestry: Progress and Prospects in Eastern Europe and Central Asia“, The World Bank, Washington D.C., 21.

трансферу из државних предузећа у национални буџет. У неким земљама, удео трансфера из државних предузећа износио је преко 90% буџетског прихода. Недржавни сектор је имао широку базу у пољопривреди (у неким земљама и у малопродаји и услужном сектору) и обично је њиме управљао нејасан и конфузан пакет пореза на доходак и имовину.

Порезе које су земље у транзицији користиле за опорезивање пољопривреде били су: порез на имовину, порез на непокретности, порез на земљиште и порез на додату вредност (ПДВ). Улога пореза на имовину, је веома мала у земљама у транзицији. Од овог пореза су се остваривали само допунски извори од пореских прихода. Ово се односи пре свега на брзу измену структуре имовине. Порези на имовину су веома непопуларни у земљама у транзицији. Тако је удео пореза на имовину у земљама у транзицији чак нижи него у другим земљама.

Генерално посматрано порез на имовину има у основи другоразредни значај у оквиру пореског система. Релативно велика средства се, када је реч о порезу на имовину, обезбеђују на основу пореза на непокретности. Порез на непокретности обухвата порез на земљиште и порез на грађевинске објекте. И један и други порез имају веома широк систем изузећа мотивисан обавезним ограничењима на отуђење имовине или еколошким или друштвеним разлозима. Земљиште које се ни на који начин не може користити аутоматски се искључује из опорезивања.

Порез на земљиште се односи на пољопривредно земљиште, грађевинско земљиште и неке друге врсте земљишта. Овај порез се темељи на локацији земљишта о коме је реч и површини у квадратним метрима. Пореска стопа се разликује у зависности од врсте земљишта и при том је то фиксна пореска стопа.

Велика већина земаља у транзицији је увела порез на додату вредност (ПДВ) као општи порез на потрошњу. Овај порез је већ био уведен у низу земаља, (на пр. у Мађарској 1991. години), Пољској, Чешкој Републици и Словачкој 1993.

Очекивања од ПДВ у земљама у транзицији односе се на следеће:

- повећани буџетски приход,
- смањење избегавања пореза,
- очекивана неутралност пореза, будући да је удео ПДВ у ценама добара исти, без обзира на то колико се пута порез убира,
- стварна подршка извозу добара која пружа могућност одбијања пореза за извознике при улазу. Овај облик подршке је пожељан не само зато што је већина земаља имала лош платни биланс него и зато што је већина суседних земаља обезбедила ту врсту подршке свом извозу. То је убрзало увођење ПДВ у многим земљама.
- увођење ПДВ представљало је један од нужних предуслова за придруживање Европској Унији.

На примеру у Табели 27. можемо да видимо како се пореска политика развијала у неким земљама транзиције.

Пољска је усвојила порез на земљу (пољопривреду) 1985. године, а порез на непокретности 1986. године. После слома комунизма овај систем је наставио и даље да се примењује. У Пољској постоје три система пореза на власништво (градски или урбани, пољопривредни и шумски). Овим порезима се обезбеђује 13% укупних прихода.

Естонија је доста рано извршила реституцију својине која је после 1940. године прешла у државно власништво декретима совјетских власти. После стицања независности порез на земљу је уведен 1993. године и представља интегрални део реформи уведених за земљу. Порез на земљу је и 1996. године задржао доприносе и то у односу 2% за урбана и 22% за рурална подручја.

У Чешкој је порез на имовину имао споредну улогу. Разлог за ово треба тражити у слабо развијеним капацитетима локалних власти за прикупљање овог пореза. Као крајњи резултат свега овога су била слабо наплаћена средстава од овог пореза.

Порез на непокретности у Словачкој је почео да се примењује после распада Чехословачке и то од 1993. године. Наплата односно контрола наплате овог пореза је вршена на националном нивоу. Средства су прикупљана са подручја 2.853 локалних општинских заједница. У 1998. години од овог пореза је скупљено 12,4% средстава укупног буџета Словачке.

Табела 27. Порези на приходе од земљишта и зграда неких земаља у транзицији у 1996. години

Земља	Порез на непокретности	Процент укупног прихода од пореза	Као проценат од под прихода	Укупна алокација на локалним властима
Јерменија	Порез на земљу Порез на зграде	2,3 Комбиновано	26,3 Комбиновано	95
Чешка	Порез на непокр.	0,8	2,5	100
Естонија	Порез на земљу	1,11	6,5	100
Пољска	Порез на непокр. Порез на земљу (пољопривреда) Порез на земљу (шуме)	4,3 Комбиновано	13,4 Комбиновано	100
Русија	Порез на земљу Порез на имовину предузе Порез на имовину поједин.	2,0 8,4 0,1	2,0 14,9 0,2	70 (рег. и лок.) 100 (рег. и лок.) 100 лок.
Словачка	Порез на непокр.	1,9	12,4	100

Извор: Jane H. Malme, Joan M. Youngman, *The Development of Property Taxation in Economies in Transition, Case Studies from Central and Eastern Europe*, оп. цит. 3 стр.

Већ средином 1995. године удео приватног сектора у домаћем производу у процентима је био већи од 50% у пет земаља које смо посматрали у табели. У Чешкој је износио 70%, Естонији, 65%, Пољској, 60%, Словачкој 60%, Русији 55%, док је у Јерменији тај износ био 45%.¹⁷⁷ Мађарска и Румунија су две земље централне и источне Европе које су користиле мешовите стратегије у приватизацији земље. Земља је враћена бившим власницима и дистрибуирана је без плаћања за пољопривредне раднике у интересу социјалне једнакости. У другим земљама централне и источне Европе, пољопривредни радници су имали приоритет у добијању земљишта, али већина га је купила за пуну цену коштања.¹⁷⁸

У великом броју земаља Источне Европе, порези су наметнути да би се обезбедило продуктивно коришћење земљишта, као и да би се покрили трошкови који су везани за реституцију. С обзиром да је земља враћена претходним власницима, и то као ствар принципа, влада није могла да наметне било какве друге услове новим власницима, осим коришћења земљишта на што продуктивнији начин. Порез на земљу се експлицитно види као део овог процеса, и он је уведен са циљем да се подстакне што продуктивније коришћење враћеног земљишта. Већи део пољопривредне земље је поново враћен и то наследницима и власницима који су, због разних околности, морали да напусте пољопривреду. Држава је самостално и на основу својих активности у току 50 година управљала њиховом имовином третирајући је као своју својину. Постоји нада да ће враћена земља која је притом и опорезована да охрабри нове власнике, или да се врате у пољопривреду и наставе са производњом на овој земљи, или да пренесу земљу високог квалитета другим заинтересованим корисницима на коришћење путем продаје или закупа.¹⁷⁹

Желимо да истакнемо да су пореске реформе у посткомунистичким земљама морале да се обаве за веома кратко време - за неколико година и у координацији са другим фундаменталним променама у привреди. „Пореска реформа“ у овом случају није иста као она у стандардним привредама. У привредама у транзицији то значи успостављање новог пореског система и нових пореских закона без континуитета са претходним системима. Администрације у појединим земљама морале су да се суоче са недостатком искуства у области савремених пореских система. Због тога су често позајмљивале или копирале пореске законе суседних земаља. Важан део читавог процеса такође је било стварање и регулисање административног

¹⁷⁷ Malme J. H., Youngman J. M. (2001): „The Development of Property Taxation in Economies in Transition, Case Studies from Central and Eastern Europe“, The World Bank, Washington D.C., 3.

¹⁷⁸ Lekrman Z. (2001): „Agriculture in transition economies: from common heritage to divergence“, *Agricultural Economics* 26, 100-101.

¹⁷⁹ Binswanger-Mkhize H. P., Bourguignon C., Rogerius Johannes Eugenius van den Brink, (2009): „Agricultural land redistribution: toward greater consensus“, The World Bank, Washington D.C., 318-319.

процеса у пореском систему, укључујући ту и одговарајуће казне за кршење пореске дисциплине. Упоредо са изградњом нових пореских система било је нужно установити мрежу пореских управа заједно са информационом и помоћним системима за пореске обвезнике.

Веома сиромашна општа пореска култура наметала је стварање једноставних пореских прописа. Брзина којом су пореске реформе морале да буду спроведене довела је до низа проблема које је требало постепено решавати. То је довело до конфузне природе пореских прописа. Било је веома уобичајено да се прописи о одређивању пореске основице мењају неколико пута у току једног пореског периода. Та чињеница довела је до неизвесности код пореских обвезника и вероватно их мотивисала да покушају да се послуже неким методима избегавања пореза.

Пореске реформе су се усредсредиле на:

- општу реконструкцију опорезивања потрошње,
- увођење пореза на лични доходак,
- унификацију пореза на доходак правних лица.

Карактеристике које појам социјалног осигурања издвајају из социјалне политике и социјалне сигурности као ширих појмова биле би: остваривање права која се везује за уплату доприноса, права из социјалног осигурања се финансирају путем доприноса, доприноси су наменски за одређене социјалне ризике (старост, инвалидност, болест и незапосленост), установљавају се посебни фондови социјалног осигурања. Према томе социјално осигурање је обавезно а може бити добровољно, обухвата запослене, грађане који се баве самосталном делатношћу и земљораднике, а осигурава их од социјалних ризика као што су старост, инвалидност, болест и незапосленост.

Социјално осигурање у пољопривреди у оквиру социјалног система у неким земљама се финансира кроз опште опорезивања, чак и када су рачуноводствено одвојени приливи и одливи из фонда социјалног осигурања. У пракси доприносе обезбеђују сами пољопривредници за себе, и своје чланове породице. Социјална издвајања се обично могу посматрати као облик опорезивања и често су интегрисана са системом конкретне земље која врши опорезивања. У земљама где се доприноси обрачунавају посебно они могу бити извор за свеобухватну процену подршке пољопривреди. Стога је пожељно да се одржи хармонизације социјалних давања и њихово што лакше стапање у пореску основицу.¹⁸⁰

На крају желимо да истакнемо да су традиционални социјални системи врло ефикасни у обезбеђењу новчаних средстава за највећи део ризичне популације сиромашних и нису претерано скупи. У свету не постоји држава која има финансијске и административне могућности обезбеђивања свих потребних средстава за социјална давања, чак ни довољно развијен систем пореза који омогућава личне пореске олакшице не може то да обезбеди.

¹⁸⁰ OECD. (2005): „Taxation and Social Security in Agriculture“, OECD, Paris, 16.

IV УПРАВЉАЊЕ АГРАРОМ СРБИЈЕ У ПРОЦЕСУ ТРАНЗИЦИЈЕ

1. Развојне карактеристике пољопривреде

1.1. Глобалне карактеристике привредног развоја

Србија је почетком деведесетих година XX века попут других земаља социјалистичког друштвеног уређења ушла у период транзиције. Међутим, због познатих околности које су се дешавале током деведесетих овај процес је био одложен и успорен. У прави процес транзиције Србија је ушла после промена које су се десиле 5.10.2000. године. Сам процес транзиције је изазвао смањење бруто домаћег производа у првим годинама, али и високу незапосленост и инфлацију. Оваквом стању је допринео распад СФРЈ и са тиме у вези прекид традиционалних трговинских односа. Деведесете године XX века карактерише неповољна полазна макро економска ситуација (економске санкције, галопирајућа инфлација и ратне прилике).

Табела 28. Основни макроекономски показатељи развоја Србије, 2000-2011.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Становништво (000)	7516	7503	7500	7481	7463	7441	7412	7382	7350	7321	7431	7432
Годишњи раст БДП (%)	...	5,3	4,3	2,5	9,3	5,6	5,2	6,9	5,5	- 3,1	1,0	1,6
Структура БДП (%)												
Пољопривреда, шумарство и рибарство	13,8	15,4	14,3	13,0	14,2	12,0	11,4	9,8	10,1	10,5	7,9	8,4
Индустрија	26,9	24,8	23,1	21,7	21,3	18,8	18,7	18,2	17,5	15,9	15,0	14,9
Грађевинарство	4,5	3,7	3,3	3,5	3,4	3,0	3,1	3,2	3,2	2,8	3,8	4,3
Услуге	32,5	32,4	32,9	34,4	34,3	38,3	40,9	43,2	44,5	46,2	47,7	47,8
БДП по становнику (EUR)	3398	1709	2137	2313	2549	2729	3144	3899	4546	4093	3841	4290
БДП по становнику (УСД)	1071	1256	1459	2001	2695	3391	3942	5335	6647	5690	5085	5964
Стопа незапослености у (%)	25,6	26,8	29,0	31,7	26,4	26,8	27,8	26,8	24,6	26,0	26,4	26,7
Извоз робе (милиони USD)	1558	1721	2075	2756	3523	4482	6428	8825	10974	8344	9795	11775
Увоз робе (милиони USD)	3340	4261	5614	7477	10753	10461	13172	19164	24331	16056	16735	20139
Текући рачун платног биланса у (у% БДП)	-4,2	-7,8	-13,8	-8,8	-10,1	-17,7	-21,6	-6,6	-6,7	-9,1

Курс USD (годишњи просек)	16,40	66,36	64,40	57,58	58,38	66,71	67,14	58,45	55,72	67,57	77,73	73,34
Курс EUR (годишњи просек)	15,04	59,45	60,68	65,06	72,57	82,91	84,19	79,98	81,47	93,94	102,90	101,96
Инфлација (% , годишњи просек)	4,4	6,1	11,0	14,5	5,9	7,9	10,8	8,1	10,3	11,2

Извор: СТАТ. ГОД. СРБ. 2005, 2010. , НБС и прорачуни аутора.

БДП се у посматраном периоду повећавао све до 2008, да би од 2009-2011. године он почео да опада. БДП је у периоду 2001-2009. растао по просечној годишњој стопи од 4,6%, упркос томе што је у 2009. по први пут у овом веку, услед деловања негативних ефеката глобалне кризе, био забележен умерен пад од 3%. Главни генератори раста биле су услужне делатности: трговина, саобраћај, складиштење и везе, услуге финансијског посредовања, ПТТ услуге и телекомуникације. Поред наведених, пољопривреда и прерађивачка индустрија, у одређеној мери, допринеле су привредном расту. Раст привредне активности допринео је побољшању животног стандарда становништва, будући да је БДП по становнику у 2009. већи готово 4 пута у односу на 2001. годину. Стопа незапослености у посматраном периоду је била велика (табела 28.) и ишла је око 26%, односно није се смањивала. Инфлација је у целом овом периоду осцилира. Највиша забележена инфлација била је 2005. године, а најмања 2002. године.

Општи привредни развој ишао је у правцу повећања учешћа делатности услуга од 38,3% до 46,2% БДП. Учешће индустрије се са друге стране смањивало у бруто националном производу од 18,8% до 15,9%. Учешће пољопривреде, шумарства и рибарства у 2005. години износило је 12,0%, у 2009. години је износило 10,5%, а у 2011 је износило 8,4%.

Стање у пољопривреди Србије карактерише, за разлику од других земаља у транзицији, то што је у време социјализма задржана традиционална структура у пољопривреди. Више од 90% пољопривредних газдинстава је било у приватном власништву. Управо је пољопривреда задржала континуитет приватног власништва и неких основних облика тржишних институција. У целом периоду социјализма постојао је промет земљиштем, додуше био је у ограниченом обиму. Мањи удео пољопривредног земљишта је био национализован и то углавном у Војводини. На овом национализованом земљишту развијали су се друштвени комбинати. Ово су само неки од разлога што у периоду транзиције није дошло до веће власничке трансформације пољопривреде.

Од 2006. године доносе се суштинске одлуке које су везане за либерализацију тржишта земљиштем и укидање ограничења у погледу власништва и коришћења земљишта. Процес транзиције и денационализације пољопривредног земљишта је подржан усвајањем Закона о претварању друштвене својине на пољопривредном земљишту у друге облике својине који је донет током 1992.

године. Помоћу овог Закона држава је извршила подржављење друштвене својине. На овај начин држава је себи олакшала управљање пољопривредним земљиштем.¹⁸¹ Закон је омогућио увођење државне својине на пољопривредном земљишту. Друштвена својина која је до доношења овог закона имала доминантан карактер, се укида. Процес управљања пољопривредним земљиштем даље је развијен усвајањем Закона о пољопривредном земљишту који је донет током 2006. године. Закон садржи нова решења која су прилагођена принципима Устава Републике Србије из 2006. године.¹⁸² Држава преко ресорног Министарства управља и располаже пољопривредним земљиштем које је у државној својини. Програм заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта поверен је надлежном органу јединице локалне самоуправе.

Са почетком примене решења из овог закона се у самом старту каснило, посебно у делу везаном за издавање у закуп пољопривредног земљишта у државној својини. Представници државне власти били су неспремни, недовољно организовани и неефикасни. У овом случају ова примедба се највише односи на јединице локалне самоуправе. Законом није утврђен рок у коме прописана процедура издавања у закуп овог земљишта треба да буде окончана. У целом овом послу највећи терет је пао на јединице локалне самоуправе. Оне су биле у обавези да, у релативно кратком року, образују комисије за израду годишњег програма заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта, да се тај програм уради, да се образује комисија за давање мишљења везаних за програм, да се читава процедура спроведе – јавно оглашавање, спровођење надметања, одлучивање, а уз то и добијање сагласности на програм од стране Министарства. У овом послу су многе локалне самоуправе касниле, и поред датих упутстава од стране Министарства и одржаних припремних састанака у самом Министарству.

Неспремност представника државне власт за примену овог закона, као и сама законска решења, изазвали су многе полемике у нашој јавности. Ове полемике су можда допринеле да се после свега нешто више од две године појави Нацрт закона о изменама и допунама закона о пољопривредном земљишту. Новине које садржи Нацрт закона о изменама и допунама су предложене првенствено у циљу побољшања постојећег Закона о пољопривредном земљишту.¹⁸³

¹⁸¹ Закон о претварању друштвене својине на пољопривредном земљишту у друге облике својине, Службени гласник РС, бр 49/92.

¹⁸² У члану 88 Устава Републике Србије истиче се следећи став: „Коришћење и располагање пољопривредним земљиштем, шумским земљиштем и градским грађевинским земљиштем у приватној својини, је слободно. Законом се могу ограничити облици коришћења и располагања, односно прописати услови за коришћење и располагање да би се отклонила опасност од доношења штете животной средини или да би се спречила повреда права и на законом заснованих интереса других лица“, www.parlament.sr.gov.yu/content/lat/akta/ustav/Ustav_Srbije_lat.pdf.

¹⁸³ Симоновић З., Цвијановић Д. (2007): „Коришћење пољопривредног земљишта у државној својини према новом закону“, Економика пољопривреде, број 1, 101-106.

Према Закону о пољопривредном земљишту приватизација државног земљишта ће уследити после реституције, при чему би се у међувремену оно путем лицитације издавало најбољем понуђачу.¹⁸⁴ Тренутно се Закон о реституцији налази у Народној скупштини. Његово усвајање се очекује у скоријем периоду.

То значи да процес денационализације пољопривредног земљишта није ни почео. Оваква ситуација је довела до ограничења већег промета земљишта, а самим тим и већих структурних промена у пољопривреди. Релативно велики удео пољопривреде у националној економији у односу на друге земље у транзицији, споро спровођење потребних земљишних реформи, кашњење закона о реституцији су само неки од елемената који су итекако утицали на развој пољопривреде Србије у транзиционим условима.

1.2. Раст пољопривредне производње и продуктивности

Пољопривредна производња у Србији је у периоду транзиције од 1991. до 2011. године била неравномерна. Најмањи обим пољопривредне производње забележен је у 2000. години. Пад производње у овом периоду може се оправдати присуством економских санкција и НАТО бомбардовањем.

Табела 29. Индекс обима и структура пољопривредне производње, 1991-2011.

	1991	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Индекс (претходна година =100)														
Пољопривредна производња	110,0	104,0	87,2	118,6	96,6	92,8	119,5	95,0	99,7	92,0	108,5	101,0	101,1	100,9
Биљна производња	140,0	108,0	72,9	150,0	95,8	83,2	143,9	94,1	97,4	82,2	123,3	103,6	101,1	98,2
- ратарство	148,0	112,0	65,5	160,7	95,3	74,2	156,3	98,4	92,9	76,9	129,8	102,4	105,8	95,4
- воћарство	95,0	81,0	100,1	107,0	85,2	164,7	102,8	75,5	126,8	110,7	98,4	108,3	81,1	119,3
- виноградарство	162,0	93,0	178,6	116,6	103,7	114,0	94,3	56,7	140,4	98,3	105,6	115,6	76,5	98,4
Сточарство	90,0	106,0	94,7	98,6	101,8	98,1	99,6	102,3	97,4	100,4	97,1	96,5	101,1	100,2
Структура (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,1
-биљна производњ	60,9	50,5	43,5	60,3	48,5	45,9	59,1	47,9	50,0	45,0	55,9	51,8	50,0	49,4
- сточарство	39,1	49,5	56,5	39,7	51,5	54,1	40,9	52,1	50,0	55,0	44,1	48,2	50,0	50,6

Извор: СТАТ. ГОД. СРБ. 1991, 2005, 2010, 2012.

Поновни раст пољопривредне производње забележен је у 2001. години, да би опет опао у 2002 и 2003. години. Током 2004. године имамо поново раст производње, а опадање је забележено у 2005, 2006 и 2007. У 2008. години опет имамо раст пољопривредне производње, а од 2009. години поново пад, који се наставља и у 2010 и 2011. години. (табела 29.). Овакав циклични пад и раст пољопривредне производње можемо оправдати транзицијом.

¹⁸⁴ Закон о пољопривредном земљишту, Службени гласник РС, бр. 62/06, 65/08, и 41/09.

Око 63,7% територије Републике Србије налази се под пољопривредним земљиштем, које је по заступљености, бонитету и начину коришћења јако хетерогено у простору. Располажући са 0,64 ха пољопривредног земљишта по становнику и релативно повољним педолошким и климатским условима, Србија има велике резерве за повећање конкурентности пољопривредне производње без угрожавања животне средине.

Графикон 3. Индекси пољопривредне производње 1991-2011.

Извор: табела 29.

Преко 80% укупних пољопривредних површина користе породична газдинства, а преостали део привредна друштва и задруге, с још увек до краја неразрешеним својинским правима, тако да се поуздано не знају површине у државној својини, ни права ранијих власника или њихових наследника, нити услови коришћења и заштите земљишта.

Анализа стања пољопривредног земљишта непобитно указује на чињеницу да ограничења за одрживо коришћење пољопривредног земљишта нису у Србији агроеколошке, већ превасходно тржишне, инфраструктурне, социоекономске и институционалне природе.¹⁸⁵

Укупна површина коришћеног пољопривредног земљишта за биљну производњу у периоду задњих десет посматраних година се смањила за око

¹⁸⁵ Стратегија просторног развоја Републике Србије 2009-2013-2020, Министарство животне средине и просторног планирања, Републичка агенција за просторно планирање, Београд, 2009, 82.

1 %. Овако минимално смањење пољопривредних површина указује нам на то да се у периоду транзиције у Србији минимално смањила површина коришћеног пољопривредног земљишта. Највеће смањивање површина забележено је у периоду после 2004. године. Тренд смањивања почео је да се зауставља од 2009. године. У последњих неколико година (2005-2011) површина коришћеног пољопривредног земљишта се креће око нивоа од 5.050.000-5.080.000 хектара (табела 30.). Од тога оранице заузимају 3.300.000 хиљада хектара, ливаде око 620 хиљада хектара. У целом посматраном периоду наставља се благи тренд смањивања површина вишегодишњих засада који заузимају око 300 хиљада хектара.

Табела 30. Коришћено пољопривредно земљишта (КПЗ) и производња важнијих биљних производа, 2000-2011.

	1991	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Површина КПЗ (000)	5719	5732	5109	5112	5102	5115	5113	5074	5066	5053	5055	5058	5051	5056
Оранице	3665	3678	3356	3355	3351	3345	3344	3330	3318	3299	3302	3301	3295	3294
- житарице	2453	2439	2048	2120	2102	1997	2020	1972	1888	1943	1937	1956	1894	1911
- кромпир	97	105	94	94	91	88	89	85	84	81	81	78	77	78
- шећерна репа	105	62	45	43	52	65	61	64	72	79	48	61	67	56
- уљарице	348	312	291	251	249	331	307	330	344	302	332	302	342	339
- поврће	300	308	295	294	293	291	292	285	284	282	281	276	273	272
- крмно биље	495	510	472	473	466	463	464	461	458	457	466	455	460	455
Вишегодишњи засади	343	339	316	313	314	313	310	303	300	299	300	298	297	296
- воћњаци	257	256	245	244	245	246	244	239	238	240	242	240	240	240
- виногради	86	83	71	69	69	67	66	64	62	59	58	58	57	56
Ливаде	667	672	587	588	590	594	598	609	610	620	621	625	624	621
Производња у (000 т)														
- пшеница	4094	2938	1924	2530	2240	1365	2758	2007	1875	1864	2095	2067	1631	2076
- кукуруз	7805	5815	2938	5910	5586	3817	6569	7085	6016	3905	6158	6396	7207	6480
- сунцокрет	376	295	218	318	280	354	438	351	385	295	454	377	378	432
- шећерна репа	4719	1694	1070	1806	2098	1738	2814	3101	3189	3206	2300	2798	3325	2822
- кромпир	886	937	939	936	912	881	890	970	930	743	844	898	808	892
- шљиве	361	228	431	426	425	425	425	304	556	681	607	663	427	582
- јабуке	207	163	197	135	96	246	184	198	240	245	236	232	240	266
- грозђе	530	405	327	381	395	450	425	241	359	353	373	431	330	325

Извор: Пољопривреда Србије 1947-1996. Бгд. 1998; СТАТ. ГОД. СРБ. 2005, 2010, 2012.

Промене у обиму биљне производње могу да се објасне на основу временских услова. Неколико задњих година у посматраном периоду биле су изразито сушне. У периоду од 2002 до 2003. године била је суша, а у периоду од 2004 до 2005. године биле су велике падавине које су повољно утицале на неке биљне културе, а на друге нису. Изразита суша била је у периоду

2006, 2007. и 2008. година, да би од 2009. до 2011. години температуре биле убичајене за нашу климу.¹⁸⁶ И поред ових околности глобално посматрано забележен је раст у производњи скоро свих биљних култура. Изузетак од овог правила представљају воћњаци и виногради. Разлог за смањење производње ових биљних култура углавном је последица све мањег коришћења екстензивних сељачких воћњака.

На основу наведених резултата види се да се преко 50% пољопривредних површина користи за ратарске културе. Такође од површина под ратарским културама највећи део се користи за гајење житарица. Житарице су по значају у нашој биљној производњи на првом месту. Најзначајније ратарске културе су кукуруз и пшеница. Институтути у Новом Саду, Београду и Крагујевцу стварају нове сорте пшенице које су углавном прилагођене природним условима који важе у нашој земљи. Многе од сорти произведених у овим Институтима се извозе у земље региона, а и шире. Технолошки напредак који је остварен у домаћим Институтима је омогућио високе приносе, односно омогућио је да се произведе 15 тона пшенице по хектару и то у масовној производњи.

Пшеница није само најважнији ратарски усев, већ и најважнији пољопривредни производ људске делатности. Довољно је рећи да је то производ од кога се добија хлеб и низ прехранбених производа без којих нема опстанка. То значи да пшеница није само значајна за нашу земљу, веће и за све земље света. Од укупних обрадивих површина на земљи које износе око милијарду хектара, пшеница заузима око 23%. У Србији се пшеница гаји на просечним површинама од око 2.000.000 хектара и остварује се просечни принос од 3 до 3, 5 тоне по хектару.¹⁸⁷

Смањење сетвених површина у посматраном периоду могу да се објасне на основу две могућности прва да је дошло до смањења производње због незаинтересованости самих произвођача и друга да се са мањих сетвених површина добија све више производа, односно да наша пољопривреда обезбеђује све више сировина за индустрију, да се у структури исхране повећава потрошња повртног биља и да се сточарство све брже развија.

Све ово могу да буду показатељи који указују на то да наша пољопривреда напушта традиционални начин обраде са двополним системом ратарења (пшеница-кукуруз) и прелази на модерну пољопривреду у којој сточарство и производња индустријског и повртарског биља имају значајно место.

Сточарска производња спада у најважнију грану пољопривреде која има велики економски значај. Као основни циљеви сточарства могу се навести:

¹⁸⁶ <http://www.hidmet.gov.rs>

¹⁸⁷ Мунђан П., Живковић Д (2006): „Менаџмент ратарске производње“, Пољопривредни факултет Земун – Београд, 109.

- Производња производа животињског порекла који служе за исхрану становништва.
- Обезбеђење сировина за различите врсте прерађивачке индустрије.
- Боље коришћење основних ресурса, у циљу развоја модерне пољопривреде.
- Регулисање односа увоза и извоза, односно стварања услова за равнотежу платног биланса земље.

Србија је земља у којој постоје значајне природне могућности за развој ове гране пољопривредне производње. Отежавајући фактор у развоју сточарства представља ниска валоризација природних ресурса.

Табела 31. Број стоке и производња важнијих сточарских производа, 1991-2011.

	1991	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Број стоке у (000)												
Говеда	1908	1777	1246	1112	1102	1079	1106	1087	1057	1002	938	937
- краве	1135	1082	817	740	742	721	684	648	624	585	544	546
Свиње	4330	4170	4066	3634	3439	3165	3999	3832	3594	3631	3489	3287
Овце	2557	2241	1611	1516	1586	1576	1556	1606	1605	1504	1475	1460
Живина	29270	24794	20373	17676	16280	16631	16595	16422	17188	22821	20156	19103
Производња меса и млека												
Говеда (000 т)	129	123	104	95	93	90	83	95	99	100	96	81
Свиње (000 т)	250	273	283	258	242	253	255	289	266	252	269	271
Овце (000 т)	24	24	19	17	20	21	20	20	23	24	23	24
Жив. (000 т)	109	73	67	59	65	67	75	70	76	80	84	103
Млеко (мил. лит.)	1675	1795	1588	1590	1593	1616	1602	1562	1548	1489	1472	1445
Јаја (мил. комада)	1169	1373	1374	1420	1536	1476	1456	1364	1204	1026	1219	1219

Извор: Пољопривреда Србије 1947-1996. Бгд. 1998, СТАТ. ГОД. СРБ. 2005, 2010.

Највећи пораст сточарске производње у периоду 2000-2011. године имала је живинарска производња и то за 12%. У периоду до 2004. године ова производња се смањивала у просеку до 5%, да би од 2005. године почела опет да расте, благо смањење је забележено у 2006. и 2007. години, да би се у 2008. и 2009. години опет остварило повећање. Смањење је остварено 2009. у односу на 2008. годину и оно је износило око 33%. Обим производње свиња у посматраном периоду од 2000-2011. године се смањио за око 11%. Највеће смањење у производњи ипак се догодило у говедарству и то у производњи крава за око 28,4% и у производњи говеда око 19%. У целом овом посматраном периоду произведено је у просеку око 1.550.000 оваца. У периоду транзиције смањила се производња млека у просеку за око 6%. После 2005. године и производња млека се повећава из године у годину. Обим

производње говеђег, свињског и овчијег меса није се битно мењао у целом посматраном периоду.

На основу ових података можемо да закључимо да сточарска производња у посматраном периоду од 1991.-2011. године бележи благи пад који је присутан из године у годину. То представља својеврсну кризу пољопривредне производње коју карактерише смањење сточарске производње у свим њеним видовима.

Основни циљ гајења говеда је добијање главних производа (млеко, месо, кожа), затим споредних (стајњак, оска).¹⁸⁸ И поред тога број говеда у задњих неколико година бележи тенденцију пада. Бројно стање свиња се из године у годину мења, мада се у последњих неколико година овај број усталио и бележи тренд пораста. Овчарска производња показује осцилације у периоду од 2009. до 2011. године. Пораст производње забележен је у живинарству.

Желимо да истакнемо да држава жели да обрати посебну пажњу у развоју сточарске производње. Најбољи пример за нашу тврдњу представља Просторни план Републике Србије где је питање сточарске производње постављено амбициозно. План предвиђа повећање сточног фонда на територији целе Србије, нарочито на територији Војводине, а све у циљу потпунијег искоришћавања пољопривредног земљишта. Десет општина у Србији је обухваћено програмима оживљавања сточарских фарми.¹⁸⁹ Овим жели да се подстакне производња посебно у свињарству, овчарству и козарству. У пракси већина газдинстава нема хигијенске услове за смештај стоке. Број и састав сточног фонда је далеко испод потенцијала крмне основе. Према најновијем Нацрту просторног плана Републике Србије предвиђен је развој пашњачког сточарства и поновно увођење гајења аутохтоних раса стоке.¹⁹⁰ Неки од циљева новог Закона о сточарству јесу очување генетске варијабилности и биолошке разноврсности у сточарству, производња довољне количине квалитетних сточарских производа, спровођење органске производње у сточарству, гајење домаћих животиња уз поштовање еколошких стандарда и др.¹⁹¹ На крају истичемо да се интензивирањем производње у сточарству и повећање учешћа ове гране у структури укупне пољопривредне производње може обезбедити подстицањем измене расног састава стоке и повећањем производње меса и млека по јединици капацитета.

Свакако да је на промене у обиму пољопривредне производње утицала и аграрна политика и то на више начина. Неки од тих начина су обезбеђи-

¹⁸⁸ Остојић М.(2006):“ Златарски сир“, Институт за економику пољопривреде, Београд, 115.

¹⁸⁹ Ђекић С. (2010): „Аграрни менаџмент“, Економски факултет, Ниш, 86.

¹⁹⁰ Просторни план Републике Србије 2010-2014-2021 (нацрт), Министарство животне средине и просторног планирања, Републичка агенција за просторно планирање, Београд, фебруар, 2010, 68-78.

¹⁹¹ Службени Гласник РС, бр 41/09, 178.

вање погоднијих услова на тржишту (ценовна политика) и давање буџетске подршке произвођачима. Најбоље се утицај аграрне политике може видети на примеру производње јабука. Површине под јабукама су се у целом овом периоду повећавале, а то је период у коме је држава субвенционисала средстава за подизање производних и матичних засада воћа.

Табела 32. Просечни приноси важнијих пољопривредних производа, 2000-2011.

	1991	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Приноси по ха, т (по стаблу, чоколу, кг)														
пшеница	4,4	3,4	3,0	3,7	3,2	2,2	4,3	3,6	3,5	3,3	4,3	3,6	3,4	4,2
кукуруз	5,8	4,3	2,4	4,9	4,7	3,2	5,5	5,8	5,1	3,2	4,8	5,3	5,9	5,1
суноцокрет	2,2	1,7	1,5	1,9	1,9	1,8	2,3	1,8	2,1	1,9	2,4	2,4	2,2	2,5
шећерна репа	44,9	27,4	23,9	41,9	40,4	27,0	46,6	48,2	44,6	40,6	47,8	45,6	50,0	50,7
кромпир	9,0	8,8	6,6	10,9	10,1	7,7	11,0	11,4	11,0	9,3	10,4	11,5	11,6	11,4
шљиве	7,7	4,9	8,2	7,8	4,7	13,4	13,2	7,1	13,3	16,2	14,5	15,9	10,4	14,3
јабуке	15,1	11,8	13,8	9,5	6,6	16,8	12,3	13,4	16,4	16,3	15,5	18,1	15,1	16,6
грожђе	1,1	0,9	0,8	1,0	1,0	1,2	1,2	0,7	1,1	1,1	1,2	1,5	1,1	1,2
Производња млека по крави музари	1764	1849	2141	2203	2348	2345	2427	2568	2645	2663	2731	2852	2794	2865

Извор: СТАТ. ГОД. СРБ. 1991, 2005, 2010, 2012.

Са друге стране, пример лошег функционисања аграрне политике представља изостанак подршке некој производњи која даје добре резултате. То је производња шећера. Годишња производња шећера у Србији се креће између 450.000-500.000 тона, а извозна квота за ЕУ из Србије је 180.000 тона. У свим извештајима о извозу робе из Србије шећер заузима неко од првих места, с око 180 милиона евра зараде, чиме се знатно поправља платни биланс Србије. Држава Србија не даје посебне субвенције за произвођаче репе, нити подстицаје за извоз шећера. И поред свега тога производња шећерне репе је стабилна, а приноси по хектару су добри и износе у просеку у посматраном периоду 2000-2011. године нешто више од 40 тона (табела 32.).

У говедарству аграрна политика није могла да спречи пад производње. Дошло је до смањења и броја говеда и броја крава. Број крава музара почео се смањивати уз повећање производње млека по крави музари (специјализација у погледу раса и пасмина). У целом овом периоду транзиције држава је вршила субвенционисање сточарске производње.

На крају можемо да кажемо да је и поред свега савремени концепт управљања у периоду транзиције утицао на промене у обиму производње.

Модерно организовање пољопривредне производње захтева продуктивност рада која је на нивоу индустрије. Овакав став је сасвим прихватљив

ако се има у виду да модерна пољопривреда мора располагати интензивним капиталом тј. она мора располагати великим капиталом.

Ефикасност пољопривреде се сагледава преко достигнутог нивоа продуктивности, посматран кроз однос броја запослених и обима обрадивих површина. Чињеница је да је продуктивност ниска у оба сектора. Ниска продуктивност индивидуалног газдинства се може објаснити тиме што је оно оптерећено низом отежавајућих околности. Неке од њих су да се налази на ограниченом поседу и на њему раде сви чланови домаћинства.¹⁹²

У Србији постоје значајне разлике између продуктивности рада на газдинствима земљорадника и у пољопривредним предузећима, а разлике се првенствено односе на повећање продуктивности рада на газдинствима земљорадника.¹⁹³

Већа продуктивност рада у пољопривреди подразумева да се производи више хране по једном становнику. У развијеним земљама запајају се тенденција да производи веће продуктивности заузимају значајан део производних капацитета.

Продуктивност рада се исказује и у укупним приходима или дохотком по запосленом раднику, утрошком људског и машинског рада потребног за производњу 100 килограма одређеног пољопривредног производа, количинном оствареног приноса пољопривредног производа по часу утрошеног рада итд.¹⁹⁴

За саму оцену економске ефикасности утрошеног рада у пољопривреди Републике Србије, могу да се користе неколико критеријума који изражавају продуктивност рада. Узимајући у обзир глобалну продуктивност рада и расположиве статистичке податке, за потребе даљег истраживања ми смо се определили за критеријуме који прате однос између индекса укупне пољопривредне производње и индекса укупно запослених у пољопривреди. Поменути критеријум исказује укупну пољопривредну производњу, на глобалном нивоу, остварену са бројем запослених у аграру.

Тенденцијско смањење пољопривредне производње у периоду од 1989. године до 2000. године одређено је поред неповољних економских услова и пада релативних цена у пољопривреди и смањењем улагања у производни процес, и то углавном хемијско биолошких инпута.

¹⁹² Закић З. (2001): „Аграрна економија“, исто, 179-180.

¹⁹³ Ђекић С. (2005): „Економика пољопривреде“, Свеп, Ниш, 214.

¹⁹⁴ Симоновић Д., Ђекић С. (2000): „Економика пољопривреде“, исто, 270-273.

Табела 33. Продуктивност рада у пољопривреди Србије-исказана преко укупне пољопривредне производње и индекса запослених у пољопривреди у (%)

Спецификација	Године									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Индекс укупне пољ.произвд.	99,1	84,3	124,4	98,7	88,1	112,4	101,8	91,9	101,1	100,9
Индекс запос. у пољопривреди ланчани	94,4	92,7	94,3	91,3	90,6	92,3	97,8	92,2	-	-
Запослени у дрштвеном сектору	68.236	63.276	59.694	54.523	48.380	45.578	40.007	36.872	34269	30802
Индекс укупне пољ.производње /Индекс запослених у пољопр.	105,0	89,4	131,9	108,1	97,2	121,8	116,0	99,7	-	-

Извор: Статистички годишњак Србије за одговарајућу годину, Издаје Републички завод за статистику, Београд; Статистика запослености, РЗС Србије, Београд, 2004.

Као базна узета је 2002. година, а у временском периоду који је обухваћен анализом (од 2002. до 2011. године), може се констатовати релативно повољан тренд у кретању укупне пољопривредне производње као директне последице насталих промена у друштвено – економском систему земље.

Однос индекса укупне пољопривредне производње и индекс укупно запослених у пољопривреди био је у свим посматраним годинама изузев 2003. године изнад јединичне вредности, са највећим нивоом у 2004. години 132,9%. Ово нас свакако упућује на закључак да је раст пољопривредне производње резултат позитивних кретања у продуктивности рада.¹⁹⁵

Да би се што потпуније изразила агрегатна продуктивност, наука је одредила нови концепт израчунавања продуктивности коришћењем, поред других суперлативних индекса, Laspeyres-овог индекса квантитета, због његове једноставности и Tornqvist-овог индекса, који је свеобухватнији због чињенице да у себи инкорпорира промене цена у базном и текућем периоду, чиме омогућава исказивање маргиналне продуктивности у посматраном периоду.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Цвијановић Д., Субић Ј. (2005): „Оцена продуктивности рада у пољопривреди Србије“, Економика, број 3, Ниш, 38-39.

¹⁹⁶ Дробац М. (2008): „Значај фактора производње у мерењу продуктивности у пољопривреди (теоријски аспект)“, Економика пољопривреде број,1, Београд, 39-40.

1.3. Агрегатна понуда и тражња пољопривредно-прехрамбених производа

Изучавање агрегатне понуде и агрегатне тражње значајно је за функционисање привреде неке земље. При том је агрегатна понуда величина производње у националној привреди која се нуди при различитим нивоима цена.¹⁹⁷ Агрегатна тражња показује ниво реалне потрошње свих сектора привреде (предузећа, становништва, владе и иностранства) уз различите нивое цена. Крива агрегатне понуде показује међузависност укупне производње и нивоа цена, уз претпоставку *ceteris paribus*. При том је ова крива растућа функција нивоа цена. Ова крива је опадајућа крива нивоа цена уз одређену монетарну политику, фискалну политику, одређени курс валуте и цене у иностранству, и уз одређена очекивања. Она је опадајућа функција нивоа цена, јер нижи индекс цена повећава реалну новчану понуду (јер је номинално фиксна) и смањује камату, што стимулише инвестиције и личну потрошњу, као компоненте агрегатне тражње, а то резултира повећањем целокупне агрегатне тражње.

Сама макроекономска равнотежа се постиже на основу пресека крива агрегатне тражње и агрегатне понуде. У тој се тачки пресека одређује равнотежни национални доходак и равнотежни ниво цена. Равнотежни ниво цена читаве привреде и равнотежни ниво производње читаве привреде (национални доходак и бруто друштвени производ) одређују агрегатна тражња за укупном производњом и агрегатна понуда читаве привреде.¹⁹⁸

Док индивидуална тражња зависи од висине доходака и преференција индивидуалног потрошача, агрегатна тражња зависи од величине друштвеног производа и његове расподеле, као и од низа других фактора (наталитет, склоност ка штедњи и склоност ка потрошњи и др.). Макроекономски посматрано, агрегатна тражња која се обележава са AD састоји се из четири дела - потрошње (P), инвестиција (I), државне потрошње (G) и нето извоза (E - M - представља извоз умањен за износ увоза).

$$Y = P + I + G + (E - M)$$

Са Y је у једначини обележена агрегатна понуда (AS) односно расположиви друштвени производ читаве привреде као вредносни израз свих добара и услуга произведених у једној земљи у одређеном периоду (најчешће годину дана).

¹⁹⁷ Пејановић Р. (2008): „Економија II, Увод у макроекономију“ Пољопривредни факултет, Нови Сад.

¹⁹⁸ Како је агрегатна тражња отворене привреде $AD=C+I+G+E$ (C – лична потрошња, I – инвестициона потрошња, G – јавна или буџетска потрошња, E – извоз), а агрегатна понуда отворене привреде $AS=Y+U$ (Y – национални доходак, U – увоз), макроекономска равнотежа отворене привреде гласи: $Y+U=C+I+G+E$.

Претходна једначина нам указује да се целокупни друштвени производ расподељује на потрошњу домаћинстава (финалну потрошњу), инвестиције предузећа која послују у привреди, државну робну потрошњу (потрошња за државне потребе), да се одређена количина добара извози у иностранство што се пребија са оствареним увозом из иностранства. Према томе, друштвени производ (лева страна једначине) представља укупну количину добара која се нуди на домаћем тржишту, а десна страна једначине показује на који начин се та добра користе.

Према напред наведеном произилази да је проучавање агрегатних циљева, значајно за макроекономско функционисање привреде. При том су агрегатни циљеви вредности економских величина које друштво поставља за своје циљеве: нпр. стопа инфлације, стопа незапослености и др. На основу тако постављених циљева формулише се и одговарајућа макроекономска политика, ради њихове реализације, при чему се узима у обзир и чињеница да су ови циљеви често и конфликтни (ниска незапосленост иде уз високу инфлацију, и сл.).

Један од проблема приликом утврђивања агрегатне понуде и тражње представља и то што се не може се са сигурношћу знати колика ће бити будућа лична примања становништва. Од висине тих примања зависи који ће се њихов део користити за куповину хране и каква ће бити структура купљених пољопривредно-прехранбених производа.

Како потребе становништва могу да буду минималне, просечне и луксузне, од висине новчаних примања коју буде становништво имало зависиће то које ће потребе моћи да се задовоље. Ипак, тражња за биолошки вреднијом храном ће расти.

Обим тражње пољопривредних производа условљен је променама укупног броја и структуре становништва, нарочито према висини личних примања. Такође је значајна структура активног становништва и учешће активног пољопривредног у укупном активном становништву.

У последњих неколико деценија у Србији се структура становништва по многим критеријумима веома брзо мењала. У последњих десетак година је дошло до пада платежно способне тражње становништва. Разлог за овај пад треба тражити пре свега у лоше спроведеној транзицији, али и због светске економске кризе која је оставила видне трагове и у Србији.

Доходова еластичност тражње је различита за поједине пољопривредне производе. Међутим, учешће трошкова исхране у укупним трошковима за личну потрошњу је у нашој земљи високо у односу на учешће истих трошкова у развијеним земљама.

Ниво цена пољопривредно-прехранбених производа је значајан фактор пораста или смањења тражње ових производа. Ако тражња пољопривредних производа расте а њихова производња је нееластична, долази до пораста цена пољопривредно-прехранбених производа. Обично се сматра да је ниво цена повезан са њиховим квалитетом, али није увек тако.

Коефицијенти доходовне еластичности тражње пољопривредно-прехранбених производа, чија је вредност мања од нуле, производи од жита, месо и риба, уље и маст слатки производи и воће, спадају у тзв. нужна, односно неопходна добра која служе дневном задовољењу потреба сваког појединачног потрошача.

**Табела 34. Коефицијенти доходовне еластичности тражње (групи)
од 2004 до 2011 год.**

Производи	Коефицијенти
Производи од жита	0,825
Месо	1,123
Риба	0,675
Уље и маст	0,753
Млечни производи	1,115
Свеже поврће	0,825
Слатки производи	1,042
Воће	1,125

Извор: прорачун аутора

Повећање цене ових пољопривредно-прехранбених производа врло мало утиче на смањење тражње и потрошње, исто тако, пад цена неће довести до осетног повећања њихове тражње и потрошње. С обзиром на место и улогу таквих пољопривредно-прехранбених производа, тражња за овим производима показује нееластичност.¹⁹⁹

Уколико би дошло до повећања доходка, тражња и потрошња ових пољопривредно-прехранбених производа, не би се много повећала, повећала би се врло мало, односно, код неких производа би опала, јер је постигнута извесна засићеност претходним нивоом доходка.

Коефицијенти доходовне еластичности тражње пољопривредно-прехранбених производа чија је вредност већа од јединице, месо, млеко и млечни производи, слатки производи и воће спадају у тзв. луксузна добра. То значи, да би повећање доходка код потрошача довело до повећање тражње и потрошње ове групе пољопривредно-прехранбених производа и обрнуто.

Чести проблем у снабдевању становништва пољопривредним производима везани су за осцилације у понуди ових производа и њихову неусклађеност са тражњом. Најбољи пример за ову тврдњу представља случај да због скупе сточне хране долази до непланираног клања стокe и вештачког повећања понуде на тржишту меса.

¹⁹⁹ Коефицијенти доходовне еластичности тражње код неких пољопривредно-прехранбених производа могу имати негативан знак и такви производи спадају у тзв. инфериорна добра. Код таквих производа, повећање доходка смањује њихову тражњу, супституцијом квалитетнијим, бољим производима.

Цене пољопривредних производа представљају важан фактор стабилности, односно нестабилности тржишта ових производа.

Главна функција тржишта пољопривредно прехрамбених производа је да омогући тражњу за храном, да обезбеди пољопривредне сировине за индустрију и да обезбеди резерве хране. Држава у одређивању цена појединих пољопривредних производа има право да интервенише у области цена. На крају на успостављању стабилнијих односа на тржишту пољопривредних производа и на његово функционисање имају велики утицај резерве пољопривредно прехрамбених производа, које образује држава.

Напуштање пољопривреде и села, старење пољопривредног становништва, девитализација и девастација сеоских подручја, мали просечни приноси пољопривредних производа у односу на приносе на друштвеним газдинствима, утицали су на дестабилизацију пољопривредног тржишта. Ово су разлози коју могу итекако утицати на то да транзиција у области пољопривреде неће имати ефекте, односно ако желимо успешну транзицију мора се обезбедити стабилност пољопривредног тржишта.

Натурална потрошња је још увек заступљена у укупном приходу породичних газдинстава. Ако натуралну потрошњу посматрамо по регионима највише је заступљена код породичних газдинстава која се налазе на планинском подручју.

Само високо продуктивна пољопривреда и добро организована понуда могу одговорити захтевима домаће и иностране тражње пољопривредно прехрамбених производа. Због ниске продуктивности рада у производњи неких пољопривредно-прехрамбених производа долази повремено до недовољне снабдевености тржишта овим производима. Са друге стране, пораст продуктивности у укупној пољопривредној производњи омогућава да све мањи број активних пољопривредника задовољава тражњу све бројнијег непољопривредног становништва.

1.4. Спољнотрговинска размена и подршка извозу пољопривреде Србије

Учешће спољнотрговинске размене пољопривредно-прехрамбених производа у укупној робној трговини Србије се у периоду транзиције повећавало. Удео извоза агроиндустријских производа повећан је од 18,2% у 2000. години на 22,5% у 2009. години а удео увоза се смањио од 8,2% на 5,7%. Од 2010. увоз поново бележи благи раст.

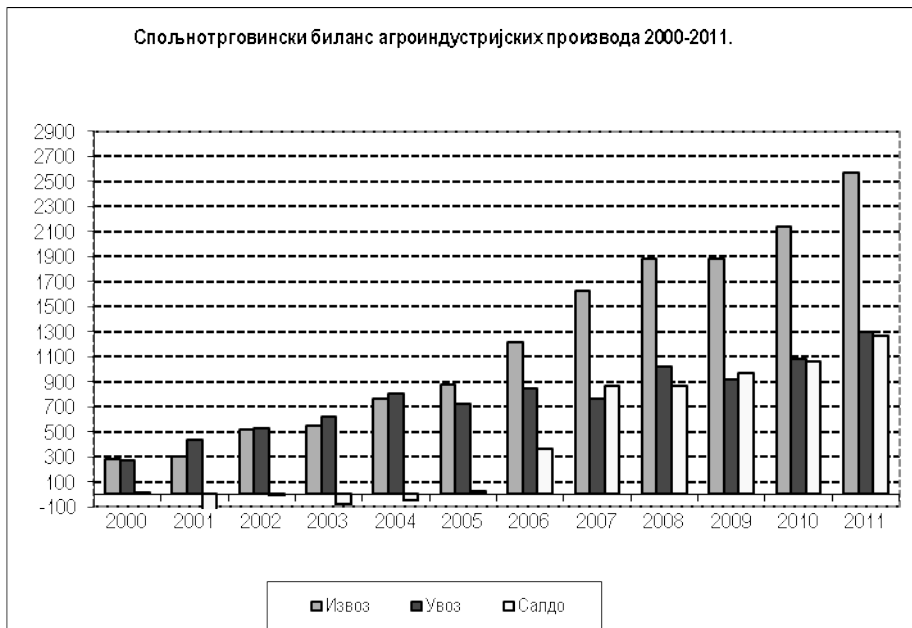
Табела 35. Спољнотрговинска размена агроиндустријских производа 2000-2011.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Агроиндустријски производи (милиони USD)												
Извоз	283	302	513	548	759	874	1210	1627	1881	1880	2144	2567
Увоз	273	435	524	622	805	726	850	766	1019	913	1085	1298
Салдо	10	-133	-11	-74	-46	24	360	861	862	967	1059	1269
Покривеност извоза увозом (%)	103,7	69,4	97,9	88,1	94,3	120,4	142,4	212,4	184,6	205,9	197,6	197,8
Удео у укупној робној размени у (%)												
Извоз	18,2	17,6	24,7	19,9	21,5	19,7	18,8	18,4	17,1	22,5	21,9	21,8
Увоз	8,2	10,2	9,3	8,3	7,5	6,9	6,5	4,0	4,2	5,7	6,6	6,5

Извор: СТАТ. ГОД. СРБ. 2005, 2010, 2012. , прорачун аутора.

Србија представља сталног нето извозника пољопривредних производа. У посматраном периоду на основу података из табеле 35. спољнотрговински дефицит агроиндустријских производа је био присутан од 2001. до 2004., од 2005. године почиње да се остварује позитиван салдо у спољнотрговинској размени. Позитиван салдо се из године у годину повећавао, односно настављена је тенденција повећања извоза, спољнотрговински суфицит у пољопривредним и прехранбеним производима се повећавао у периоду од 2005. до 2009. године.

Графикон 4. Спољнотрговински биланс агроиндустријских производа 2000-2011.

Извор: табела 35.

Робна размена Србије у периоду 2000.-2011. година у спољнотрговинској размени агроиндустријских производа има узлазни тренд са карактеристикама бржег раста извоза од раста увоза. У 2000. години у овој размени је остварен суфицит, који је такође остварен и у размени у 2005. и 2006. години. У четири године од 2001. до 2004. године остварен је дефицит у размени пољопривредних производа који се кретао у распону од 14,5 милиона долара у 2002. години до 136 милиона долара у 2001.²⁰⁰ После 2005. године долази до поновне појаве дефицита у извозу пољопривредних производа који се из године у годину повећава.

Доминантан део извоза агроиндустријских производа Србије састоји се од поврћа и воћа и житарица и производа од жита. У најважније извозне агроиндустријске производе спадају шећер и производи од шећера, пиће и дуван, кафа, чај, зачини. Ове групе су чиниле значајни део извоза пољопривредних производа у периоду 2000-2002. У другом посматраном периоду 2008-2010 извоз дувана је два пута повећан, дошло је до повећања у извозу житарица и производа од жита. Смањење са друге стране бележи извоз воћа и поврћа.

Промене у структури увоза биле су са друге стране сличне. Од агроиндустријских производа Србија углавном увози поврће и воће, пиће и дуван, кафу, чајеве и зачине, рибе и прерађевине, сточну храну. У посматраном периоду дошло је само до повећања увоза поврћа и воћа.

Стално позитиван биланс Србија има у житарицама и производима од жита, поврћу и воћу и шећеру и производима од шећера. У односу на први период од 2000-2002 дошло је до повећања суфицита у односу на рибе и прерађевине од риба. Незнатно је смањен суфицит у оба посматрана периода у односу на кафу, чајеве и зачине. Суфицит који постоји у односу на сточну храну је у другом периоду доста смањен.

Највише агроиндустријских производа Србија извози у земље ЕУ. Србија у земље ЕУ извози око 48,96% укупног извоза, затим следи извоз у земље СЕФТА споразума са 12,23%, док на земље ЕФТА отпада свега 0,95%. Са друге стране Србија највише увози пољопривредних производа опет из земаља ЕУ око 51,02%, док на земље ЕФТА отпада 1,65%.

На увозној страни највећи партнер Србије у спољној трговини агроиндустријским производима је Европска унија из које долази више од 50% укупног увоза. У структури увоза доминирају житарице и производи од жита, поврће и воће и шећер и производи од шећера, риба и прерађевине од риба. Други највећи партнер код увоза су земље у развоју, затим следе остале индустријске земље и на крају су земље ЕФТА.

Укупна робна размена аграра Србије са светом у 2010. години износила је 3.277,1 милиона УСД, од чега се на извоз односи 2.240,8, а на увоз

²⁰⁰ Поповић В., Катић Б., (2007): „Увозна заштита и подршка извозу пољопривреде Србије у процесу приступања СТО и ЕУ“, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2007, 92.

1.036,3 милиона УСД. У овом периоду аграр је остварио суфицит у промету са светом од 1.204,5 милиона УСД. У односу на 2009. годину, извоз аграра је био већи за 15,3%, док је истовремено увоз повећан за 3,4 %. Покривеност увоза извозом је у аграру Србије износила 216,2% док је у истом прошлогодишњем периоду износила 193,9 %.

Спољнотрговинска размена Србије са светом у 2010. години имала је далеко већи пад од спољнотрговинске размене остварене у аграру. Удео аграра у укупном извозу смањено се са 23,3%, колико је износио у 2009. години, на 22,9%. Удео увоза аграра у укупном увозу износи 6,0%, док је 2009. године износио 6,2%

**Табела 36. Спољна трговина по развијености земаља
(милиони USD)**

	2002	2003	2004	2007	2008	2009	2010	2011
Извоз укупно	2075	2756	3523	8825	10974	8344	9795	11779
Индустријске земље	1192	1399	1888	4619	5504	3968	4880	5842
ЕУ	1149	1352	1814	4452	5305	3797	4723	5653
ЕФТА	21	22	23	72	115	92	69	92
СЕФТА	660	801	1714	3471	3678	2689	-	-
Остале индустријске земље	22	25	51	95	85	79	88	97
Земље у развоју	883	1357	1635	4206	5470	4376	4914	5937
Увоз укупно	5614	7477	10753	19164	24331	15807	16470	19862
Индустријске земље	3450	4628	6581	10541	12948	8933	8715	10453
ЕУ	3110	4102	5836	9543	11762	8041	8010	9662
ЕФТА	121	171	184	315	326	261	227	247
Остале индустријске земље	219	355	561	683	860	631	481	544
Земље у развоју	2164	2848	4172	8624	11383	7463	7755	9408
Биланс	- 3539	- 4721	- 7230	- 10339	- 13357	- 7712	- 6675	-8083
Индустријске земље	- 2258	- 3229	- 4693	- 5922	- 7444	- 5134	- 3835	-4611
ЕУ	- 1961	- 2750	- 4022	- 5091	- 6457	- 4397	- 3287	-4009
ЕФТА	- 100	- 149	- 161	- 243	- 211	- 171	- 155	-155
Остале индустријске земље	- 197	- 330	- 510	- 588	- 775	- 566	- 393	-447
Земље у развоју	- 1281	- 1491	- 2537	- 4418	- 5913	- 2578	- 2841	-3471

Извор: СТАТ. ГОД. СРБ. 2005, 2010, 2012, подаци Управе царина Србије и прорачун аутора.

Највећи суфицит је остварен код житарица 527,1 милиона УСД, затим код воћа и поврћа 282,7 милиона УСД, шећера 188,7 милиона УСД, пића 123,4 милиона УСД и код уља и масти 105,3 милиона УСД

Графикон 5. Структура увоза по групама земаља 2002-2011.

Извор: табела 36.

Графикон 6. Структура извоза по групама земаља 2002-2011.

Извор: табела 36.

У календарској 2010. години извезено је 427.000 тона пшенице, 146.600 тона брашна и 38.000 тона семенске пшенице. Истовремено је извезено 1.657.600 тона кукуруза, од чега 4.300 тона семенског и 1.653.300 тона меркантилног. Што се тиче уљарица током 2010. године извезено је 48.605 тона соје у зрну, 2.392 тоне уљане репице, 42.422 тоне сојиног уља, 74.046 тона сунцокретовог уља и 10.616 тона уља од уљане репице. Такође је извезено 283.101 тона шећера и 151.549 тона резанца од шећерне репе.

У трговини са ЕУ, у области аграра, суфицит се бележи непрекидно од 2000. године. Међутим, укупан извоз пољопривредних производа из Србије у ЕУ чини свега 0,7% укупног увоза ЕУ15, односно 0,2 % увоза ЕУ25, док укупан увоз пољопривредних производа у Србију чини 0,5% извоза ЕУ15, односно 1,0% извоза ЕУ25.²⁰¹

Потписани Споразум о стабилизацији и придруживању између Европске Уније и њихових држава чланица са Србијом 2008. године представља дугорочно државно стратешко опредељење и кључни је елемент трансформације. Споразум мора бити усклађен са одговарајућим одредбама Светске трговинске организације. Систематске трансформације пољопривреде у ближој будућности треба да омогуће либерализацију извоза пољопривредних производа Србије на тржиште Европске Уније, програме помоћи, техничку сарадњу и трговинске повластице. Као коначни резултат свега тога би требало да буде стабилност цена и платног биланса, али и повећање раста бруто националног домаћег производа.

Од ступања на снагу Преференцијалног статуса у трговини са ЕУ, Србија константно остварује суфицит у размени пољопривредно - прехранбених производа са овом асоцијацијом. Према Члановима 26 и 27 Концесије ЕУ и Србије за пољопривредне производе се односе првенствено на међусобно укидање свих количинских ограничења и мера које имају исто дејство на увоз пољопривредних производа пореклом из Заједнице. Такође, доћи ће до промена у међусобном царинском односу. Србија ће укинути или смањити царине које се примењују на одређене пољопривредне производе који се увозе из ЕУ. Са друге стране ЕУ ће укинути или смањити царинске стопе.²⁰²

Овакав статус који је предвиђен Споразумом о стабилизацији и придруживању омогућава извоз на тржиште ЕУ. Скоро 85% пољопривредних производа је ослобођен свих дажбина, иако се јунетина, вино и шећер налазе на режиму квота. У укупној размени пољопривредно - прехранбених производа у 2004. години са светом ЕУ Србија је учествовала са 49,2 одсто. Исте године удео извоза аграрних производа на тржиште ЕУ, у укупном из-

²⁰¹ <http://www.minpolj.gov.rs/>

²⁰² Споразум о стабилизацији и придруживању између Европских заједница и њихових држава чланица са једне стране, и Републике Србије, са друге стране, 17-18.

возу пољопривредно - прехранбених производа из Србије, био је на нивоу од 53 одсто.

Статистички подаци о обиму и структури извоза пољопривредних производа из Србије указују на неконкурентност домаће агропривреде, посматрано са становишта ценовних и неценовних елемената маркетинга. Иако званична статистика указује на позитивне трендове у спољнотрговинској размени пољопривредно-прехранбених производа из Србије, који су започели од 2002. године, важно је истаћи да је то превасходно резултат већег извоза сировина (житарица и шећера).²⁰³

Ограничење извоза пољопривредних производа из наше земље условљено је интерним факторима домаће природе: неповољним кредитима, домаћом валутном нестабилношћу, нерегуларним плаћањем производа, што је утицало на успорену модернизацију пољопривредне производње и квалитет производа за извоз. Ограничени су постојећи услови складиштења, који истовремено смањују могућност зараде извозом. Због тога се већи део наших пољопривредно-прехранбених производа продаје на домаћем тржишту само у време сезоне, те су мање конкурентни на међународном тржишту.²⁰⁴

1.5. Еволуција политике аграрног развоја и импликације на аграрни сектор

Главни правци реформисања аграрне политике Србије усмерени су ка радикалној реконструкцији и модернизацији аграрног сектора. Редефинисањем основе вођења аграрне политике пољопривредном сектору је наметнут читав низ циљеве. Као најважнији могу се издвојити следећи: 1) изградња одрживе и ефикасне агропривреде која може да се такмичи на светском тржишту, доприноси тако порасту националног дохода, 2) обезбеђење хране која задовољава потребе потрошача у погледу квалитета и безбедности, 3) осигурање подршке животном стандарду за људе који зависе од пољопривреде, а нису у стању да својим развојем прате економске реформе, 4) обезбеђење подршке одрживом развоју села, 5) очување животне средине од утицаја интензивирања пољопривредне производње, 6) припремање пољопривреде Србије за интеграције у ЕУ, 7) припремање политике домаће подршке и трговине у пољопривреди за правила СТО.²⁰⁵ Наведени циљеви су компатибилни са захтевним реформама које су у складу прикључе-

²⁰³ Михаиловић Б. (2011): „Развој консултантских услуга у Србији и њихов утицај на перформансе предузећа у агрокомплексу“, Институт за економику пољопривреде, Београд, 145-146.

²⁰⁴ Костадиновић Д., Цвијановић Д., Куновац Г. (2009): „Стање и перспектива извоза агроиндустријских производа из Србије“, Економика број 6, Ниш, 149.

²⁰⁵ Стратегија развоја пољопривреде Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 78/05, 8.

чења ЕУ, као и у смислу припреме за усклађивање политике подршке производњи и трговини пољопривредним производима са правилима СТО.

Желимо да нагласимо да већи захвати у еволуцији политике аграрног развоја не доводе у почетку до успеха у аграрном сектору – како смо описали напред. Треба очекивати да ће се развојем тржишне аграрне политике на средњи и дужи рок постићи позитивне импликације на аграрни развој.

Тренутно стање у еволуцији политике аграрног развоја као и њене импликације на аграрни сектор можемо исказати у неколико сегмената.

Први, деколективизација земљишта је у Србији имала специфичне и другачије ефекте јер су пре почетка транзиције земљорадничка газдинства поседовала преко 80% обрадивих површина. Статус државног земљишта је регулисан Законом о пољопривредном земљишту. Остало је спорно питање задружног земљишта, због немогућности утврђивања разграничења задружне и државне својине и кашњења новог закона о задругама. Приватизација пољопривредних предузећа није дала позитивне резултате, ако се посматра на глобалном нивоу.

Друго, приватизација прехранбене индустрије се показала успешнијом. Погони у којима је приватизација завршена унапредили су стандарде, технологију и освојили су нова тржишта.

Треће, дерегулација цена и либерализација тржишта је почела од 2001. године када су почеле да се спроводе реформе у овом сектору. Укинута су квантитативна ограничења за већину производа, смањен је број производа на режиму извозних квота и успостављена је нова царинска тарифа.

Четврто, ново аграрно законодавство споро се доноси и тешко усваја.²⁰⁶

На крају желимо да истакнемо да еволуција аграрног развоја подразумева приватну својину и тржишну оријентацију. Такође, подразумева и модерну технологију, органску производњу, одржив развој, примену науке и струке, мултифункционални развој аграра, територијалну руралну уређеност.

Када се све ово постигне можемо имати следеће импликације на аграрни сектор:

- модеран аграрни сектор,
- економски дефинисан аграрни сектор у смислу врсте аграрне производње, квалитета, бренда, стандарда и места на тржишту,
- већу продуктивност,
- већи доходак аграрних произвођача.

²⁰⁶ Пејановић Р., Његован З., Тица Н. (2007): „Транзиција рурални развој и аграрна политика“, Пољопривредни факултет, Нови Сад, 198-199.

2. Производно–организационе карактеристике Пољопривредних газдинстава

Посебну карактеристику пољопривреде Србије представља њена двојна структура. Готово све земље у транзицији у процес реформе ушле су са агрокомбинатима у државном власништву као јединим носиоцем пољопривредне производње. Некадашња Југословенска пољопривреда заједно са Пољском у том смислу представља изузетак. Поред државних односно друштвених газдинстава активност нашег агросектора базирала се и на функционисању индивидуалних газдинстава.²⁰⁷

Већинско учешће приватног сектора пољопривреде у укупним фондovima требало би да додатно подупре став да захтевни временски подухвати неће резултовати значајан пад пољопривредне производње. Дакле, основно полазиште у трансформацији пољопривредне производње Србије требало би да се огледа у што бољем организовању пољопривредне производње на индивидуалном (приватном) пољопривредном газдинству и у успешној приватизацији некадашњих ПИК-ова.

2.1. Структурне карактеристике пољопривредних газдинстава

Анализу промена у поседовној структури пољопривредних газдинстава урадили смо на основу података који су доступни у Републичком заводу за статистику на бази последња два пописа из 1991. и 2002. године.

Пољопривредна газдинства се заснивају на приватном власништву над земљиштем и другим средствима за производњу. Представљају повезаност поседа и породице као извора радне снаге с једне стране и потрошача дела производа произведених на сопственом поседу с друге стране. Неодговарајућа аграрна политика у претходном периоду доста је ограничила развој пољопривредних газдинстава. Такође је дошло и до смањења просечне величине земљишног поседа. Под просечним газдинством се подразумева свако домаћинство, осим колективног, које је у време пописа користило најмање 10 ари обрадивог земљишта. У раздобљу 2001. – 2005. године сељачка газдинства су располагала са просечно 1.089.600 ха ораница (68,87 %), док је 492.600 ха (31,12 %) у поседу пољопривредних предузећа и задруга.²⁰⁸

У Србији је преовладавао ситан посед који је толико уситњен да не њему више није било могуће озбиљније организовати производњу. Другим речима дошао је крај парцелном типу газдинства. Просечна величина посе-

²⁰⁷ Закић З., Стојановић Ж. (2008): „Економија аграра“, исто, 302-303.

²⁰⁸ Сатарих Д. (2007): „Велики аграрни системи, шанса за бржи развој пољопривреде Србије, Аграрна и рурална политика Србије 1“, ДАЕС, Београд, 75.

да пала је на 2 - 4 ха уз одсуство млађих људи (миграција), што је учинило сваку производњу нерентабилном. Тамо где има произвођача, они су стари (тзв. старачка домаћинства). Они своју аграрну производњу неретко свде на окућницу. Тиме се добијају пољопривредне површине без култура, односно пољопривредно земљиште се не обрађује, но препушта корову. То значи да је савремено индивидуално газдинство углавном напуштено. Упркос исказивању великог броја незапослених радника, радника без посла у пољопривреди нема. Десиће се да код неких пољопривредних газдинстава требају радници за неке познате послове – а они их не могу наћи јер нико не прихвата рад на газдинству. Индивидуално пољопривредно газдинство је у већем делу Србије неперспективно. Многи млади људи у индивидуалним газдинствима не виде перспективу за себе и своју породицу. Додуше у процесу транзиције када се многе фабрике затварају долази до повратка многих некадашњих радника на своја породична пољопривредна газдинства. Ова појава са друге стране није општи тренд већ се појављује спорадично.

Табела 37. Промене у броју газдинстава и коришћеном пољопривредном земљишту (КПЗ), попис 1991. и 2002.

	Предузећа и задруге			Сељачка газдинства			Укупно		
	1991	2002	2002/1991	1991	2002	2002/1991	1991	2002	2002/1991
Број газдинства	1487	1059	71,1	1115663	778891	69,8	1117150	779950	69,8
Површина КПЗ (ха)	996751	1034000	104,0	4722931	2869001	60,8	5719682	3903001	68,2
Просечно ха по газдинству	670	976	145,7	4,2	7,4	176,2	5,1	5,0	98,0

Извор: Попис 1991. и 2002.

Кратко речено транзиција доводи до организационо – производних поремећаја. Те поремећаје додатно продубљује светска економска криза. У оваквим условима истакли смо идеју да се учини напор смањењем увоза бар оних пољопривредних производа које производимо или које можемо произвести, а да с друге стране повећамо извоз оних производа које можемо конкретно произвести.

Индивидуална газдинства представљају најбројнију категорију произвођача у пољопривреди Србије. Она поседују највећи део обрадивог земљишта. У Србији према попису из 2002. године било је укупно 778.891 газдинство, од тог броја у Централној Србији било је 577.416, а у Војводини 201.475 газдинства. У односу на податке пописа из 1991. године када је било укупно 1.115.663 газдинства дошло је до апсолутног смањења за 336.772 газдинства. Предузећа и задруге чине мање од 1% укупног броја газдинстава. У посматраном периоду дошло је до смањења броја задруга и предузећа која поседују газдинства. Ово смањење можемо правдати многим разлозима. Неки од разлога би били санкције, ратно стање, почетак

транзиције. Просечна величина газдинства се променила. Дошло је до повећања газдинства у 2002. години у односу на 1991. годину.

Капитал малих руралних домаћинстава може се видети према ресурсима који имају на располагању, односно према земљишту, броју стоке, машинама и објектима. У 87% случајева домаћинства или имају, или користе земљиште за пољопривредну сврху. Просечна величина пољопривредних имања је 1,96 ха који отпада на пољопривредно земљиште и 0,60 хектара шумског земљишта. Само 60% од укупне површине пољопривредног земљишта (1.16 ха) користи се за интензивну пољопривредну производњу (обрадиво земљиште), док се преостали делови земљишта користе за пашњаке и ливаде.²⁰⁹

Као што смо већ истакли у Србији преовладава ситан посед са врло малим површинама. Уситњавање је било нарочито интензивирано у другој половини XX века, у фази такозваног социјалистичког преображаја села када се веровало да ће то убрзати стварање крупних друштвених газдинстава – што се иначе није догодило.

Из тих разлога – сада озбиљнија аграрна производња ван Војводине готово да није могућа. Заправо тек предстоји процес укрупњавања поседа.

Посматрано са аспекта поседовне структуре значај индивидуалних газдинстава је велики. Међутим, економски значај ових газдинстава у раскораку је са њиховим потенцијалним могућностима. Ово због тога што су она, углавном, ситна и без адекватне подршке државе у дужем временском периоду. Базирају се на раду породичне радне снаге, што је праћено сенилизацијом и деаграризацијом, што све резултира у смањеним радним потенцијалима нашега села. При свему томе, ова газдинства послују, углавном, у границама просте репродукције, са наглашеним елементима натуралне или просте робне производње.

Од огромног броја малих, ситних газдинстава, којих је у Србији чак око 400.000, само трећина (око 100.000) спада у комерцијална газдинства. Својеврсно охрабрење представља то да је од 2004. године у аграрној политици Србије начињен снажан заокрет у стратешким опредељењима. Реформисана аграрна политика усмерена је на раст конкурентности породичних комерцијалних газдинстава.²¹⁰

Просечна величина нашег индивидуалног газдинства изразито је мала (испод три хектара), при чему чак 94,5% газдинстава поседује мање од 10 ха. Мало газдинство има за резултат малу, полу натуралну производњу (75% индивидуалних произвођача млека испоручују млекарима мање од 20

²⁰⁹ Bogdanov N. (2007): „Small rural households in Serbia and rural non-farm economy“, Ministry of Agriculture Forestry and Water Management, UNDP, Belgrade, 116-117.

²¹⁰ Група аутора. (2006): „Пољопривреда и рурални развој Србије у транзиционом периоду, Драгица Божић, Наталија Богданов, Аграрна политика Србије у периоду транзиције, ДАЕС, Београд, 2006, 19.

литара млека дневно). Са друге стране управо ова газдинства која се баве производњом млека и подмлатка су најзаступљенија у нашим условима.²¹¹

Поседовна структура наших индивидуалних газдинстава је изразито неповољна. Смањење броја пољопривредника није довољни показатељ у коме би могле да се сагледају промене на индивидуалном газдинству, које су пре свега интересантне за нашу аграрну политику. То значи да је величина поседа у нашој парцелној пољопривреди још увек значајан елеменат наше аграрне политике. Подаци из табеле. указују нам да код нас доминирају пољопривредна газдинства која имају до 3 ха величине.²¹²

Подаци о поседовној структури пољопривредних газдинстава према табели 38. показују да се у Србији ради, углавном, о малим газдинствима, која су уситњена. Са земљиштем до 1 ха је 27,50% газдинстава, а преко 10 ха је 5,80% газдинстава. Од 1981. до 2002. године, газдинства од 0-1 ха, 1-5 ха, 5-10 ха су се смањивала. Газдинства од 10-15 ха су се повећавала, а преко 15 ха број газдинстава се знатно повећао. Што се тиче газдинстава без земље њихов број (од 1991-2002.) се повећавао чак седам пута.²¹³

Табела 38. Структура сељачких газдинстава према површини КПЗ, попис 1991. и 2002.

	Број газдинстава					Коришћено пољопривредно земљиште				
	број		индекс	структура %		површина ха		индекс	структура %	
	1991	2002	2002/1991	1991	2002	1991	2002	2002/1991	1991	2002
Укупно	1115663	778891	69,8	100,0	100,0	4722931	2869001	60,8	100,0	100,0
До 3 ха	669215	469220	70,1	60,0	60,2	2029102	639451	31,5	43,0	22,3
3-8 ха	344354	232004	67,4	30,9	29,8	1994960	1196841	60,0	42,2	41,7
8 и више ха	102094	77667	76,1	9,1	10,0	698869	1032709	147,8	14,8	36,0

Извор: Попис становништва 1991, 2002. године и прорачун аутора.

Из свега изложеног можемо да закључимо да су садашња пољопривредна газдинства сведена на окућнице. Под окућницом подразумевамо најчешће неподељено сељачко газдинство. У садашњим условима привређивања пољопривредно газдинство је сужено на породичну економију или окућницу. Привређивање на окућници ни у ком случају не треба потценити. Оно може да представља врло значајна фактор опстанка, који можемо посматрати и са

²¹¹ Крстић Б., Андрић Ј., Бајчетић Б. (1995): „Модели земљорадничких газдинстава усмерених на сточарску производњу“, Александрија, Београд, 7.

²¹² У Великој Британији просечна величина фарме износи 69,3 ха, Француској 41,7 ха; Данској 42,6 ха; Холандији 18,6; Немачкој 31,0; Белгији 20,6 ха. Продуктивност код предузећа је 30% већа у односу на фарме.

²¹³ Пејановић Р., Тица Н. (2005): „Аграрни проблем у процесу транзиције Републике Србије“, Летопис научних радова Пољопривредног факултет, Нови Сад, 217.

индивидуалног становишта, али и са друштвеног аспекта.²¹⁴ Рад на окућници истовремено даје и добру основу, из које може да се развије пољопривредно газдинство. Даљим улагањем и инвестирањем од пољопривредног газдинства може да се формира мало или средње предузеће у аграру.

Специфична газдинства представљају пољопривредне економије. Њихова специфичност се огледа у томе да она обављају споредну делатност уз главну. Тако имамо економије пољопривредних школа, казнено поправних домова, психијатријских болница и сл. Економије служе као огледна добра за школе или служе као терапеутска радна обавеза у социјализацији затвореника или у лечењу. Са гледишта учинка аграрне производње, на економије треба позитивно гледати као и на окућнице.

Табела 39. Просечно годишње повећање (у промилима) и индекс раста броја домаћинства, према типу насеља и поседовању пољопривредних газдинства. Србија 1991-2002.

	Србија	Сентрална Србија	Војводина	Србија	Сентрална Србија	Војводина
	Индекс пораста 2002/1991.			Просечно годишње повећање 1991-2002 (у промилима)		
Укупно						
са газдинством	80,9	82,0	77,8	- 16,8	- 11,5	- 5,2
без газдинства	120,6	121,1	119,3	27,0	19,6	7,5
Градска						
са газдинством	67,6	64,8	72,1	- 6,3	- 4,3	- 2,1
без газдинства	114,8	115,1	114,2	15,7	11,7	4,0
Остала						
са газдинством	84,7	86,0	80,3	- 10,5	- 7,3	- 3,2
без газдинства	144,5	152,7	133,0	11,4	7,9	3,5

Извор: Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. Београд 2006. страна 253.

Код нас се смањује не само учешће укупног пољопривредног становништва, већ долази до тога да се у неједнаким пропорцијама смањује просечна величина домаћинства. Према подацима из 1991. године види се да је у Србији просечна величина домаћинства била 3,5 члана а 2002. она је износила 3,3. Из табеле 39. види се да је демографска слика пољопривреде Србије неповољна и по питању величине домаћинства. Поготово је негативна слика у Централној Србији где је 1991. године просечно домаћинство са газдинством имало 3,7 члана. Тај број је смањен 2002. године на 3,3 члана. У Војводини подаци се нису мењали. И према попису из 1991. и према

²¹⁴ Симоновић З., Параушић В., Пушкарић А. (2009): „Трансформација пољопривредне производње Србије и неки аспекти светске економске кризе“, Научни скуп, „Пословно окружење у Србији и светска економска криза“, Висока пословна школа струковних студија, Нови Сад.

попису из 2002. године било је 2,8 члана. Из свега напред изложеног можемо да закључимо да се иде не само са газдинства (аграрни егзодус), већ се напушта и село (рурални егзодус). Спорији одлазак становништва са села у односу на одлив са газдинства може се објаснити чињеницом да се лакше запошљавају ван газдинства него што се иселавају са села.

Табела 40. Просечна величина домаћинства према типу насеља и поседовању пољопривредног газдинства. Србија 1991-2002.

	1991			2002		
	Србија	Сентрална Србија	Војводина	Србија	Сентрална Србија	Војводина
Укупно						
са газдинством	3,5	3,7	3,1	3,3	3,3	3,1
без газдинства	3,0	3,1	2,8	2,8	2,9	2,8
Градска						
са газдинством	3,3	3,5	3,1	3,1	3,2	3,0
без газдинства	3,0	3,1	2,8	2,8	2,8	2,7
Остала						
са газдинством	3,6	3,7	3,1	3,3	3,4	3,1
без газдинства	3,0	3,1	2,9	2,9	3,0	2,8

Извор: Попис становништва 1991, 2002.

Пракса на терену показује да је највише газдинстава са једним чланом, који се бави пољопривредом. То су, углавном, она газдинства на којима нема наследника, односно наследници нису заинтересовани да наставе пољопривредну производњу.

У нашим условима уситњене поседовне структуре јављају се, дакле, три групе проблема. Прво, на ситним газдинствима није могућа адекватна савремена технологија и рационална примена машина, нити технолошки прогрес, што је окосница развоја савремене аграрне економије. Друго, доходак, у ситној производњи не може да прати доходке у привреди, па отуда напуштање села и пољопривреде и демографско пражњење села. Треће, ниска продуктивност у ситној производњи доприноси расту цена аграрних производа и тешко подноси конкуренцију развијених земаља света. Другим речима, наша приватна газдинства су до те мере уситњена, ослабљена и депрофесионализована да се поставља питање дали је на њима уопште могућа нека већа економски рационална производња.

Од 2004. године аграрном политиком држава подстиче тзв. регистрована пољопривредна газдинства. Огромна већина нерегистрованих газдинстава (од 95% у 2004. години до 65% крајем 2006. године налази се у потпуности ван делокруга рада Министарства пољопривреде.²¹⁵ Овај однос је у

²¹⁵ Пејановић Р. (2007): „Велика и мала газдинства у пољопривреди Републике Србије“, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 123, Нови Сад, 208-209.

2013. години износио близу 30% нерегистрованих, а 70% регистрованих.²¹⁶ Овакав став Министарства проистиче из „Стратегије развоја пољопривреде“, документа који је усвојила Влада. У Стратегији се помињу само „породична комерцијална газдинстава“, али овај документ није понудио решења ни политику за газдинства која нису комерцијална.²¹⁷ Треба нагласити да данас у Србији велики број газдинстава има скромне радне потенцијале, ниску акумулативну моћ, остарелост радне снаге и руинираност и застарелост средстава за рад којима располаже, тако да просто не може да се трансформише у комерцијално газдинство. Техничка опремљеност ситних и средњих газдинстава је врло мала. Углавном је присутан трактор средње јачине универзалне намене, подесан за велики број операција. Али, ти трактори су веома стари (у просеку преко 20 и 30 година) и тек са најминималнијим прикључцима (приколица, плуг, дрљача и др.). Осим тога ти трактори служе и за друге намене (превоз) а у пољопривреди су мало или нимало ангажовани. Друге машине су такође мало присутне. Комбајни су стари, амортизовани и поново неупотребљиви.

Нарочити проблем представља одсуство транспарентности у реализацији појединих активности Министарства пољопривреде када су у питању индивидуална пољопривредна газдинства (недоступност списка регистрованих пољопривредних газдинстава којима су потребни дугорочни кредити). Све ово доводи нас у сумњу да су мере Министарства исправне и целесходне.

2.2. Организациона структура агрокомплекса

Појам агроиндустријски комплекс почео је да се користи у Србији од 1960-их година. Овај систем је био у теорији добро конципиран, али у пракси није функционисао баш најбоље. Разлог за овакво стање треба тражити у чињеници да су изостале пословно функционалне везе између појединих сегмената овог комплексног система.

Транзиција у аграру у правом смислу речи у Србији почела је да се спроводи после 2000. године. Нови закон о приватизацији усвојен је средином 2001. године. Овај закон се радикално разликовао од претходних закона. Главни начин приватизације предвиђао је продају предузећа на јавним тендерима и аукцијама уз ограничену продају акција запосленима и грађанима.²¹⁸

²¹⁶ <http://www.agrarije.com/node/643>

²¹⁷ Стратегија развоја пољопривреде Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 78/05, 11-12.

²¹⁸ Увалић М., (2012): „Транзиција у Србији –ка бољој будућности“, Завод за уџбенике Београд, 216.

Из тога произилази да је наша земља је у односу на друге бивше социјалистичке земље са „закашњењем“ ушла у реформске процесе везане за изградњу тржишног модела функционисања агрокомплекса. Транзициона кретања у агрокомплексу Србије, односно њихово тржишно реформисање, представљају својеврстан прелаз агрокомбината који су у државном власништву са договорне економије на тржишну економију. Почетком 2000. године структура укупног власништва над основним ресурсом пољопривредне производње „земљиштем“ у Србији је била следећа:

- агрокомбинати су располагали са 600.000 ха обрадиве површине,
- 3,6 милиона хектара (85% укупне обрадиве површине налазио се у власништву породичних газдинстава),
- пољопривредне задруге су у сопственом власништву држале око 140.000 ха или 3% обрадиве површине.²¹⁹

Управо већинско учешће приватног сектора у пољопривреди у укупним фондовима доводи нас до закључка да захтевни реформски подухват односно транзиција неће довести до значајнијег пада пољопривредне производње. Процес транзиције зависи пре свега од степена и динамике реформи.

Транзиционе реформе у агрокомплексу Србије односе се на:

- Либерализацију цена и тржишта као и успостављање услова за тржишно привређивање,
- Земљишну реформу и приватизацију пољопривредног земљишта,
- Приватизацију и монополизацију аграрно прерађивачке индустрије,
- Конституисање финансијског система који је оријентисан на тржишну пољопривреду,
- Изградњу институција и административног система који је погодан за функционисање приватних газдинстава у тржишној економији.²²⁰

Ако посматрамо досадашњи процес транзиције у аграру можемо да приметимо да је она захватила цео агрокомплекс. Друштвена газдинства АИК-а и ПИК-а у овом процесу се приватизују или су већ приватизована. Сељачка газдинства се трансформишу у мала или средња предузећа у аграру или се свде на окућницу. Прелазак српског аграра на тржишну економију код нас полако улази у завршну фазу.²²¹

²¹⁹ Закић З., Стојановић Ж. (2008): „Економика аграра“, исто, 303.

²²⁰ Гајић М., Ловре К., Зекић С. (2005): „Проширење Европске Уније и пољопривреда“, исто, 108.

²²¹ Simonović Z., Simonović D., Miletic S., (2010): “Problems in Organization of Agrarian Industry Production in Serbia in Transition”, International scientific meeting: Multifunctional Agriculture and Rural Development (V), Економика пољопривреде, специјални број 2, Book I, Београд, 301.

Агроиндустријски комплекс и даље у нашој привредној структури има велики значај. Ову нашу тврдњу потврђују следећи индикатори:

Агрокомплекс учествује са значајним учешћем у формирању БДП Србије, које је са око 22% у 1999 години смањено на око 14% у 2008. години (табела 41).²²²

Табела 41. Учешће агроиндустријског комплекса у БДП Србије

Година	БДП (милиона дин –сталне цене у 2002)			Учешће у укупном БДП у %	
	Укупно	Пољопривреда	Производња прехранбених производа, пића и дувана	Пољопривреда	Производња прехранбених производа, пића и дувана-агрокомплекс
1999	795.642	127.506	49.508	16,0	6,2
2000	836.920	111.185	50.112	13,3	6,0
2001	879.483	131.866	48.608	15,0	5,5
2002	919.230	127.383	51.416	13,9	5,6
2003	1.011.822	116.778	50.280	11,5	5,0
2004	1.094.913	139.550	51.650	12,8	4,7
2005	1.160.629	132.502	54.443	11,4	4,7
2006	1.225.079	132.113	57.616	10,8	4,7
2007	1.311.899	121.597	60.545	9,3	4,6
2008	1.353.219	131.972	59.935	9,7	4,4
Индекс 1999=100	170,1	103,5	121,1	-	-
Стопа раста	6,08	0,38	2,15	-	-

Извор: Израчунато од аутора на основу података СГ РС за одговарајуће године, РЗС Србије, Београд

У агрокомплексу је ангажован значајан део свих запослених у Србији. И поред присутног смањења броја запослених у агрокомплексу је радило око 77 хиљада (у 2008. години), односно то је било нешто више од 5% запослених у привреди, и око 16% укупног броја запослених у индустрији.²²³

Приближно око 70% примарних пољопривредних производа, пре изласка на тржиште, прође неки облик прераде у индустријским погонима.

И на крају, значајно доприноси равнотежи платног односно трговинског биланса. Као што смо истакли напред аграрни сектор је један од ретких који у нашој привреди остварује позитиван спољнотрговински салдо.

Процес транзиције у Републици Србији је у току и доста је одмакао, али није у потпуности завршен. Законом је било предвиђено да се процес

²²² Само утврђивање доприноса агрокомплекса у привредном развоју Србије, ограничено је недостатком података из званичне статистике. Утврђивање макроекономских индикатора је могуће углавном за примарну пољопривредну производњу и агроиндустрију.

²²³ Божић Д., Богданов Н., Шеварлић М. (2011): „Економика пољопривреде“, Пољопривредни факултет, Београд, 281-282.

транзиције заврши до краја 2009. године. Међутим овај процес још није завршен. Пролонгиран је до краја 2011. године. Можемо да кажемо да транзиција у Србији није још увек готова.

Пољопривредне институције (организације) су у процесу транзиције постале приватне. Сам чин приватизације представља крупне промене пре свега у својинској структури али и у начину привређивања. Промена власништва је довела до разних проблема не само новим власницима већ и запосленима у разним АИК-овима и ПИК-овима као и у другим до скоро друштвеним предузећима.²²⁴

2.3. Задруга као модел предузетништва у пољопривреди

Задруге у условима реформе аграрне политике Србије у процесу транзиције представљају практичне организације. Већина задругара у савременом начину привређивања је склона да размишља о испуњењу својих тренутних обавеза. Овакав начин мишљења утиче да задружни покрет на правилан начин сагледа пут у будућност. Задружни покрет је данас оријентисан на прагматично укључивање, реагујући на дате могућности у циљу прилагођавања датим променама. Реструктурирање наше економије представља добру могућност за један позитивно афирмисан задружни покрет. Одређени број задруга је довољно велики и знатно оспособљен да игра значајну улогу у овој трансформацији.

Економска реконструкција удруживања пољопривредних произвођача може такође да утиче на догађаје који су везани за социјалне промене. Задруге могу да помогну у смањењу трошкова реструктурирању економије. У оваквим условима задруге нуде свој традиционални капацитет којим могу да смање социјалне и економске поделе на праведнији начин.

Задруге се у будућим временима морају суочити са два питања. Прво како да постану ефективније и друго како да реагују на социјалне и економске промене. У времену када се Србија налази у условима транзиције и прикључења Европској унији ово питања себи најчешће постављају чланови задруге, изабрани лидери, менаџери и запослени.

Савремени услови пословања пољопривредних произвођача у много чему доприносе њиховом стратешком размишљању које је првенствено усмерено у функцији што ефикаснијег задружног покрета. Удруживање пољопривредника у задруге олакшава њихов заједнички наступ на све захтевнијем тржишту. Удруживање се може посматрати кроз више димензија. Удруживање ресурса и финансијско јачање представљају две битне компоненте важне за дугорочну стратегију задружног удруживања. Њима се су-

²²⁴ Симоновић З. (2010): „Институционалне промене у структури агрокомплекса Србије“ Научни скуп „Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије“, Економски Факултет, Крагујевац, 414.

герише одређена врста дисциплине која неће бити лако остварива. Поред ова два елемента стратешког размишљања постоје и други елементи који подразумевају очување сигурности задружног покрета уопште у свим ситуацијама уз сарадњу са владиним институцијама. Са друге стране улога Владе у предвиђању будућности задружног покрета је на неки начин у сталном опадању. Међутим, не треба потцењивати значај националног законодавства и политике детерминисања задружних организација коју спроводи влада.

Задруге су по многим параметрима јединствене организације. Оне по својој основној структури и идеологији носе елементе властитог успеха. Параметри успеха задруга су:

- приоритет задружног чланства,
- различитост задруга,
- јачање економске моћи људи,
- брижљиво управљање ресурсима,
- креирање финансијске моћи људи,
- стратегијско размишљање.²²⁵

Све ово би требало да представља будућност онога што би могло бити реално и оствариво у систему стратешког одређивања удруживања пољопривредника.

Србија после 1989. године улази у нову етапу у развоју задругарства. Овај период карактеришу дубоке промене у нашем привредном, друштвеном и политичком систему. Овим променама створени су повољнији услови за развој задругарства. На нов начин се одређује место и улога задруга у развоју привреде и друштва. У пољопривреди се задруге одређују као једини и најзначајнији облик економског организовања земљорадника. Основни задатак задруга постаје да, својом делатношћу, доприносе јачању земљорадничких, сељачких газдинстава као робних произвођача, да им омогућују да се лакше укључују у тржишне робно – новчане односе и да опстају на тржишту.²²⁶

У Србији су 1989. године донети Закон о задругама и Закон о земљорадничким задругама.²²⁷ На нивоу југословенске федерације 1990. године донет је савезни Закон о задругама.²²⁸ Новоформирана СР Југославија 1996. године доноси свој Закон о задругама.²²⁹

²²⁵ Закић З. (2001): „Аграрна економија“, исто, 326 – 327.

²²⁶ Simonovic Z., Mihailovic B., Namovic V., (2009): “The Serbian System of Co-operative Society in Conditions of Evolution and Transition”, Simpozionul International cu tema, Competitivitatea agriculturii Romanesti in procesul de integrare Europeana, ARS Academica, Bucuresti, 534.

²²⁷ Службени гласник СР Србије, бр. 59/1989.

²²⁸ Службени лист СФР Југославије бр 3/1990.

²²⁹ Службени лист СР Југославије бр. 41/96.

Према закону из 1989. године земљорадничке задруге оснивају земљорадници, чланови њихових домаћинстава, радни људи и грађани и задругари, ради остваривања својих циљева. По савезном Закону о задругама из 1990. године задруга је добровољна организација задругара који заједничким пословањем, остварују економске интересе и самостално одлучују о заједничким питањима.

Према Закону о задругама из 1996. године задруге могу оснивати физичка лица, сопственом иницијативом, вођена првенствено економским али и другим интересима. Средства за рад задруга обезбеђују чланови задруга и задругари. Они гарантују пословање задруга својом имовином и својим средствима. Преко органа управљања, задругари сами управљају пословима задруге. Према овом закону је прецизно дефинисана задружна својина. Одређени су механизми њене заштите и репродуковање. У праксу се први пут уводи задружна ревизија, која има за циљ да ствара услове за доследну примену задружних принципа у раду задруга и раду на отклањању негативних појава које прате рад задругара.²³⁰

У светлу актуелних промена у нашем друштву Министарство привреде је у сарадњи са представницима других ресорних министарстава у чијим делокрузима рада делују различите врсте задруга (пољопривредне, рибарске, потрошачке, стамбене, занатске, штедно – кредитне, услужне и др.) припремило нову верзију Нацрта закона о задругама, која је била предмет расправе средином јула месеца 2006. године у Скупштини Војводине. Овом приликом су представници задруга и задружних савеза изнели бројне замерке овом нацрту закона. Нарочито је негативно оцењен предлог да непокретна имовина у друштвеној својини, на којој право коришћења има задруга, односно задружни савез, постаје средство у државној својини. Ово је од стране задружних посленика оквалификовано као нови покушај национализације задружне својине.

Након ових примедби Министарство привреде је спремило и другу, побољшану верзију Нацрта закона о задругама. Овим предлогом се омогућава да задруге и задружни савези, у року од шест месеци, уколико поседују доказе да су непокретну имовину коју користе стекли радом и пословањем или на други начин (поклон, легат, задужбина, донација, правоснажна одлука државног органа и др.) преведу из друштвене својине и упишу и земљишне и друге јавне књиге као задружну својину. Након истека рока од шест месеци законом је предвиђено да се непокретна имовина задруга и задружних савеза евидентира као друштвена својина која се затим преводи у државну својину.²³¹

²³⁰ Симоновић З., Арсенијевић Ж., Михаиловић Б. (2008): „Задругарство Србије у условима еволуције и транзиције“, Економика пољопривреде, број 3, Београд, 324.

²³¹ <http://www.poljoprivreda.info/?oid=12&id=650>.

Према Нацрту Закона о задругама задруга представља доброволни облик организовања задругара у којој сваки задругар учествује непосредно и који заједничким пословањем на задружним принципима остварују, унапређују и штите своје економске, социјалне, професионалне, културне и друге интересе, у складу са законом и правилима задруга.²³²

Према нашем мишљењу требало би што пре усвојити нови Закон о задругама који би се првенствено бавио питањима као што су: финансијска основа задруга, права запослених и радника у односу на чланове, улога задружних удружења и провера рачуна задруга.

Нови закон би требало да омогући једноставно оснивање, управљање, затварање и транспарентност у пословању задруга уз придржавање свих задружних принципа и правила. Закон би требао да обавезе све постојеће задруге да изврше реструктурирање према новим законским одредбама у периоду од годину дана од доношења новог закона.

Побољшања у законском регулисању задружне организације не само да су могућа већ су и пожељна. Задруге је могуће организовати као организације породичних пољопривредних газдинстава. То би требало да значи да оснивачи задруге буду чланови једног или два – три домаћинства. У супротном дешавало би се да задругу оснује појединац са члановима уже и шире породице и то за спекулативне циљеве. На овај начин би се пословало задругом мимо задружних начела и принципа.²³³

Законодавац би требало да подстакне оснивање задруга давањем већих олакшица у почетном периоду рада задруга. Одговарајућа обука задружних руководиоца створила би могућности да задруга преживи почетна искушења и да се што пре оспособи за укључивање у посао.²³⁴

Задружно законодавство ће у постојећем периоду бити важан фактор у развоју земљорадничког задругарства. Постоји наша обавеза да хармонизујемо наше законе са законима међународне заједнице. У Европској Унији важи правило да се сви проблеми решавају законским путем. При Европској дирекцији Међународног задружног савеза формирана је посебна група правника која ће пружати помоћ у прављењу законских пројеката из области задругарства. Задружни савези су, заједно са задругама и задругарима уочили недостатак важећег Закона о задругама и сачинили предлоге за измене истог. Ови предлози су упућени надлежним министарствима на разматрање. Предлози у себи садрже, питања отклањања садашњих слабости у спровођењу постојећег закона. Односе се на следеће:

²³² Нови текст радне верзије Нацрта Закона о задругама, Министарство за привреду и приватизацију Републике Србије, www.mpriv.sr.gov.yu, 4.

²³³ Симоновић З., Цвијановић Д. (2008): „Неки актуелни проблеми задругарства Србије у транзиционим кретањима“, Економика, Ниш, бр. 1-2. 135-136

²³⁴ Пејчић Х. (2004): „Економика пољопривреде“, исто, 210.

- повећање броја оснивача задруга,
- спречавање појаве да само запослени радници могу да буду задругари у задрузи,
- ограничавање броја запослених у органима управљања у задругом,
- најконкретније дефинисање титулара задружне својине у задрузи,
- предлог за успешније враћање задружне имовине,
- интервенције за успешније обављање задружне ревизије,
- прецизирање задатака окружних, покрајинских и републичког задружног савеза и друго.²³⁵

Питање очекиваног реаговања задруга на социјалне и економске промене представља неку врсту сучељавања задруга са будућношћу. Задружни покрет на овај начин трага за начином да што више људи научи о бенефицијама које могу остварити кроз задружно организовање. Тиме се омогућује да што већи број људи нађе начина да помаже себи и да не буде помаган у форми донаторске зависности. На овај начин сконцентрисани су многи трендови које је цео свет прихватио. Ови трендови се посебно односе на земље у транзицији. Набројимо само неке од ових трендова:

- раст популације,
- све већа концентрација економске моћи,
- одрживи развој човечанства,
- повећање тешкоћа у нормалном функционисању људске заједнице,
- запошљавање младих,
- питање социјалне правде.²³⁶

Удруживање пољопривредника због саме структуре газдинства намеће се као императив. Задругарство је често злоупотребљавано највише од стране „државних задруга“ које не дају могућност произвођачима да у потпуности управљају и контролишу рад задруге. Овај тип задруга такође има велики пасивни капитал. Са друге стране „приватне задруге“ користе име задруге, а у ствари представљају приватне компаније, у којима произвођачи немају никакав утицај. У оба ова случаја идеја задругарства се уништава. Додуше у последње време почињу да се оснивају задруге модерног типа у којима произвођачи учествују у потпуности у одлучивању и где су спремни да прихвате ризик освајања нових тржишта. Ипак, овај тип задруга још није довољно развијен да би имао значајнију улогу у развоју тржишта.

Државне задруге имају прерађивачке и складишне капацитете у свом власништву. Овим капацитетима државне задруге управљају на исти или сличан начин као што би то чинили агрокомбинати.

²³⁵ Резолуција о развоју земљорадничког задругарства, Задружни савез Србије, Конгрес задругара, Београд, 2002, 17.

²³⁶ Закић З. (2001): „Аграрна економија“, исто, 329.

Тренутно је опстанак задруга угрожен актуелним транзиционим кретањима. Транзициони процес захтева да пољопривредне задруге врате насилно одузету земљу њиховим правим власницима или њиховим наследницима. Такође је неопходно да се врати и земљиште одузето од задругара на управљање задругама. Овај процес је у великој мери већ завршен. Поједине пољопривредне задруге су се распале у транзиционим кретањима. Међутим, већина пољопривредних задруга је наставила да живи на пољопривредном земљишту које припада њеним члановима, као и на земљи коју су купили током година. У последње време губи се мотив за даљи процес реструктурирања задруга. Постоје потребе са друге стране да се осавремени начин рада задруга, као и да Задружни савез уведе модерније законодавство.

Пољопривредне задруге иако нису велике као агрокомбинати имају исте проблеме везане за управљање. Ти проблеми су: управљање, мањак инвестиција и вишак радне снаге, и суочавају се са истим проблемима који воде на путу ка профитабилности.

Пољопривредне задруге представљају једно од средстава пољопривредног развоја у развијеним западним економијама, нарочито на пољу маркетинга, прераде и снабдевања инпутима. Србија има дугу традицију коришћења пољопривредних задруга. Међутим, пољопривредне задруге које су некада успешно пословале сада су близу стања несолвентности или су остале потпуно без посла. Старе државне пољопривредне задруге пружале су услуге пољопривредној заједници током социјалистичког периода снабдевајући је пољопривредним инпутима, купујући и прерађујући примарне производе који су долазили од приватног пољопривредног сектора. Ове задруге нису успеле да остваре прелазак на нове тржишне услове. Државне задруге су биле задруге само по имену, док су по својој суштини и методу рада у ствари биле пољопривредна предузећа.

Главни проблем у задругарству Србије данас представља то што се највећи број задруга не придржава задружних правила, тј. њима не управљају задругари већ то чине, или запослени у задругама код којих су радници – задругари, у управљачком смислу надвладали произвођаче односно наставили су да самоуправљају. Код приватних задруга се такође не поштују задружна правила јер су оне регистроване као задруге, а заправо у правом смислу речи су приватне компаније у власништву једног или неколико појединаца. Ове задруге коче укупан развој задружног сектора у Србији јер већина њих нема намеру да се претвори у истинске задруге. Њихов главни циљ је да задрже тренутни статус. Задружни савези нити желе нити су у стању да се суоче са овим проблемом који је настао у оквиру савеза, углавном из разлога што су у структурама савеза представљени претежно директорима задруга који се не придржавају задружних правила. У задружним савезима са друге стране има мало произвођача. Руководству задруге овакав положај одговара и не желе промене. У задружним савезима нема јасно одређене

слике о положају у институционалној структури. Такође нема ни вертикалне и хоризонталне повезаности задруга.

После гашења великог броја задруга, пољопривредници у огромном броју села нису међусобно пословно организовани. Да би савези могли више да учине за задругарство у задружном организовању, неопходно је да буду боље технички и кадровски организовани. Када се сва ова питања регулишу онда може да се потражи одговорност задружних савеза за развој задругарства.²³⁷ Трансформацију постојећег задружног сектора треба извршити у складу са начелима ИСА и ЕУ.

На својим земљишним површинама, задруге би требало да организују савремену производњу. У садашњој пракси ситуација је сасвим обрнута. Задруге су изгубиле значајне земљишне површине применом разних закона о враћању земљишта које је прешло у друштвену својину. Због објективних немогућности да врате земљиште сељацима, јер је земљиште променило намену, или је продато, задруге су запале у веома неповољан материјални положај.

Разлози за неуспех задруга могу се наћи у недостацима постојећег Закона о задругама који је усвојен 1996. године а измењен 1998. године. Недопустиво је садашње стање у задругарству. Област задругарства се још увек регулише са два закона - савезним Законом о задругама из 1996. године и републичким Законом о задругама из 1989. године, што доводи до „преклапања правних норми и неусаглашености са савременим друштвено-економским околностима“.

Табела 42. Земљорадничке задруге према величини земљишта

године	укупно	Без земље	До 50ха	51-100	101-300	301-500	501-1000	1001-2500	2500-5000	Преко 5000
1991	783	454	60	64	91	30	41	32	8	3
1995	750	416	91	55	78	31	38	32	7	2
2000	575	278	83	32	72	32	43	26	7	2
2001	536	241	78	37	69	34	40	29	7	1
2002	510	208	84	38	70	35	39	28	7	1
2003	467	187	69	36	65	38	35	29	7	1
2004	460	173	77	29	70	38	37	28	7	1
2008	260	23	64	40	60	27	24	15	6	1
2009	264	2	56	37	57	38	43	25	5	1
2010	257	43	62	31	59	22	23	12	4	1
2011	218	32	52	22	59	17	21	11	3	1

Извор: Статистички годишњак 2011, стр. 214.

Ситуација која се односи на земљорадничке задруге се у целом посматраном периоду, који обухвата период од 1991. до 2010. године, није битно изменила. Стално је присутан тренд смањења задруга из године у годину.

²³⁷ Пејчић Х. (2004): „Економика пољопривреде“, исто, 209.

Уочавамо да се највише смањио број задруга који није имао земљу у сопственом власништву. Закуп и изнајмљивање земљишта од стране ових задруга довеле су их у неповољни положај у односу на задруге које имају сопствену земљу у власништву. (Табела 42.).

Претходних петнаест година, карактеристичне су по руинарању задружног покрета, удаљавању од задружних принципа и тржишне економије. Држава сталним интервенцијама, не само у задругарству, већ и у другим областима привређивања допринела је смањењу поверења пољопривредника у задруге као и у повезивања и удруживања пољопривредника уопште.

Земљорадничко задругарство у Србији се налази у специфичном положају који је изазван процесом транзиције. Општа оцена је да су задругарство и пољопривреда запали у велике тешкоће. У Србији данас постоји свега 257 земљорадничких задруга са неколико хиљада задругара и пар стотина хиљада коопераната.²³⁸ Поред Задружног савеза Србије постоје и два покрајинска и дванаест окружних савеза. Неке од ових задруга су традиционално познате фирме са дугом традицијом задругарства. Због лоше економске ситуације која је присутна многе задруге су престале са радом. Неадекватна аграрна политика такође је допринела да су многе задруге изгубиле своје послове. Задруге које су пак темељиле своју активност на ресурсима земљорадника – задругара, успеле су да избегну тешкоће. Оне данас представљају снажне и стабилне организације.²³⁹

Сигуран начин за унапређење задружног организовања јесте побољшање квалитета пољопривредног производа, који се огледа у примени савремених технолошких знања у производњи и иновацији маркетинг стратегија, како би квалитетна понуда на квалитетан начин била доступна купцима како у земљи тако и у иностранству. Код нас не постоји добар маркетинг за домаћу робу. Оно што произведемо не умемо да брендујемо и чврсто вежемо за потрошаче.²⁴⁰

На основу свега изложеног напред можемо да нагласимо да је потребно утврдити стратегију развоја задругарства у Србији.

2.4. Мала и средња предузећа у аграру

Пољопривреда у Србији суочава се са многим проблемима, који су, између осталог, резултат ограничења насталих у условима економског ок-

²³⁸ Кооперанти су лица која нису формално чланови задруге, али са њом и преко ње послују и раде.

²³⁹ Говедаревић Д. (2004): „Стање и развојне могућности пољопривредног задругарства Србије“, Задружни савез Србије, Београд, 12.

²⁴⁰ Хамовић В., Параушић В., Михаиловић Б. (2006): „Конкурентност српске привреде у функцији подстицања извозних активности“, Економика пољопривреде, број Тематски број, Београд, 449 – 451.

ружења и аграрне политике вођене после Другог светског рата до распада СФРЈ, тешкоћа насталих у протеклих петнаестак година и тешкоћа у прилагодњавању тржишној економији.²⁴¹

Пољопривреда у Србији је оптерећена последицама централно планске привреде у делу власништва и коришћења земљишта. За развој је потребна политика која може утицати на повећање продуктивности путем реструктурирања и инвестиција, што подразумева јасна власничка права и формирање ефикасног тржишта земљишта, кредита и инпута неопходних за пољопривредна предузећа.

Организациона структура предузећа је веома сложена и углавном је разубуђена. Наша пољопривредна предузећа још увек располажу са извесним капацитетима за складиштење и дораду пољопривредних производа из разлога што је њихов развој био опредељен изградњом великих економско-пословних система организованих по принципу комбината. То све је подразумевало развој прехранбене индустрије у оквиру пољопривредних предузеће.

Мала и средња предузећа по правилу немају издиференцирану организациону структуру. Обично мала и средња предузећа поред производње развијају функцију продаје и набавке, као и финансијске послове. Комерцијалне послове, односно послове набавке и продаје, углавном извршавају запослени у овим предузећима. За књиговодствене послове се ангажују специјализоване агенције. За послове који се односе на развој, као и послове везане за финансије ангажују се по потреби стручњаци ван предузећа.²⁴²

Основни критеријуми за класификацију предузећа по величини утврђени су Законом о рачуноводству и ревизији где се предузећа разврставају у мала и средња. Према овим критеријумима мала предузећа морају да испуне најмање два од ова три критеријума: да имају до 50 запослених, да је годишњи приход мањи од 2.500.000 еура и да је просечна вредност имовине мања од 1.000.000 еура у динарској против вредности. За средња предузећа су прописани следећи критеријуми: да је просечан број запослених 50 до 250, да је годишњи приход од 2.500.000 до 10.000.000 еура у динарској против вредности и да је просечна вредност имовине од 1.000.000 до 5.000.000 еура у динарској против вредности.²⁴³ И на крају велика предузећа су она која имају износе у показатељима код најмање два критеријума за средња предузећа. Малим предузећима односно правним лицима, у смислу овог закона, се сматрају и предузетници.²⁴⁴

²⁴¹ Стратегија пољопривреде Србије, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, Београд, 2005, 8.

²⁴² Церанић С., Малетић Р. Јанковић-Шоја С. (2006): „Мала и средња предузећа неизбежни економски изазови за рурални развој“, Пољопривреда и рурални развој Србије у транзиционом периоду, ДАЕС, Београд, 188-190.

²⁴³ Службени лист СР Југославије бр. 71/02, 2.

²⁴⁴ Милановић Р.Ж. (2006): „Мали бизнис и предузетништво у пољопривреди и селу“, Институт за економику пољопривреде, Београд, 164-165.

У Стратегији развоја конкурентних и иновативних малих и средњих предузећа за период од 2008. године до 2013. године потенцира се значај ових предузећа као фактора развоја и производног реструктурирања у агробизнису и интензивирања развоја руралних подручја. Мала и средња предузећа су, поред приватизације и директних страних инвестиција, препозната као покретачи економског развоја. То је резултирало усвајањем Стратегије развоја малих и средњих предузећа и предузетништва у Републици Србији за период 2003-2008. године и Акционог плана за стимулацију развоја малих и средњих предузећа и предузетништва 2005-2007. године, који представљају полазну основу и ове стратегије.

Економски напредак и развој Републике Србије захтева потребу развоја конкурентне економије засноване на знању, новим технологијама и иновативности. У остваривању тог циља, од предузетништва се очекује важан допринос у економском и друштвеном развоју, а нарочито у земљама у транзицији, као што је Република Србија.

Развој сектора МСП је један од кључних фактора у процесу европских интеграција Републике Србије. МСП су значајан извор пословних веза са другим европским земљама и битно помажу процес интеграције Републике Србије у шире европске привредне оквире. ЕУ посебну пажњу поклања развоју МСП, па је Европска Комисија јуна 2008. године, усвојила посебан докуменат под називом Акт о малим предузећима за Европу (А „Small Business Act” for Europe) који утврђује принципе и акције за деловање у сектору МСП у земљама ЕУ.²⁴⁵

Препоруке Савета министара ЕУ²⁴⁶ за даље унапређење политике МСП односе се на:

- 1) примену принципа Европске повеље о малим предузећима и смањење административних баријера у пословању МСП;
- 2) усвајање нове средњорочне политике развоја МСП са оперативним планом;
- 3) јачање Савета за МСП.

Национални програм за интеграцију Републике Србије у ЕУ који се заснива на смерницама Европске Комисије, дефинише развојне и стратешке циљеве и, са друге стране, политике, реформе и мере потребне за реали-

²⁴⁵ Симоновић З. Хамовић В., Михаиловић Б.: (2012). „Задаци аграрне политике у хармонизацији и пружању интерне подршке пољопривреди Србије“, стр. 547-556, International Scientific Conference: Хармонизација законодавства Републике Србије са правом Европске Уније II, Институт за међународну политику и привреду, Институт за упоредно право, Hans Seidel Stiftung.

²⁴⁶ Одлука Савета министара Европске уније о принципима, приоритетима и условима Европског партнерства са Републиком Србијом укључујући Косово према Резолуцији 1244 Савета безбедности Уједињених нација од јуна 1999. године и о укидању Одлуке 2006/56/ЕС, број 2008/213/ЕС (ОЈ L 80, 19. 03. 2008., стр. 46 – 70).

зацију тих циљева. Он такође утврђује детаљан план, временски оквир и приоритете усвајања законодавства.²⁴⁷

Мала и средња предузећа не треба да имају само функцију доприноса у обезбеђењу националне самодовољности у храни, већ и друге функције. Специјализација ових предузећа може обухватити и производњу делова за машине, алата, амбалаже, рурални туризам (укључујући здравствени, ловни итд.), на основу претходне идентификације тржишта на која ће се производи или услуге пласирати. Код производње за извоз погодност постоји у непосредном коришћењу сировина, конкурентској предности у трошковима и утицају на развијање руралне привреде уз очување природног капитала. За мала и средња предузећа која производе за извоз веома је битна реалност девизних курсева. Још увек је недовољно стимулативна аграрна политика у Србији, што успорава развој малих и средњих предузећа. Сталне промене у монетарној политици – од рестриктивности до експанзивности – имале су утицаја и на пословање пољопривредних предузећа. Недовољно је средстава из Фонда за развој Републике Србије уложено у пољопривреду због немогућности прибављања адекватних гаранција за враћање кредита. Средња предузећа из сектора пољопривреде обично не могу пословати без позајмљених средстава, а обим средстава банака намењен пољопривреди је ограничен. Пореска политика такође изједначава производњу хране са другим делатностима у обавезама, без обзира на специфичности пољопривреде.²⁴⁸

Мала и средња предузећа имају доминантно присуство у укупном броју свих предузећа у пољопривреди. У посматраном периоду од 2004. до 2011. године број ових предузећа није се битно мењао. Укупан број пољопривредних предузећа у 2011 години износио је 3370. Великих предузећа је било 15 или 0,4%, средњих предузећа је било 113 или 3,4%, малих предузећа је било 413 или 13,3 % и на крају микро предузећа је било 2829 или 83,9%. Укупан број предузећа у производњи прехранбених производа, пића и дувана износи 3348. (Табела 43.).

Табела 43. Број пољопривредних предузећа према величини

		укупно	микро (0-9)	мала (10-49)	средња (50-249)	Велика (250 и више)
2004	Пољопривреда	3676	2924	500	211	41
2005	Пољопривреда	3171	2512	421	205	33
2006	Пољопривреда	3385	2701	462	195	27
2007	Пољопривреда	3505	2843	464	177	21
2008	Пољопривреда	3519	2874	457	171	17

²⁴⁷ Стратегија развоја конкурентних и иновативних малих и средњих предузећа за период од 2008. до 2013. године, http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678.

²⁴⁸ Ђекић С. (2005): „Мала и средња предузећа као пословни субјекти у производњи хране“, Економске теме, број 4, Ниш, 51.

2009	Пољопривреда	3371	2824	377	153	17
2010	Пољопривреда	3416	2872	406	124	14
2011	Пољопривреда	3370	2829	413	113	15
Структура						
2004	Пољопривреда	100,0	79,4	13,6	5,8	1,2
2005	Пољопривреда	100,0	79,2	13,3	6,5	1,0
2006	Пољопривреда	100,0	79,8	13,6	5,8	0,8
2007	Пољопривреда	100,0	81,1	13,2	5,1	0,6
2008	Пољопривреда	100,0	81,7	13,0	4,8	0,5
2009	Пољопривреда	100,0	83,8	11,7	4,5	0,5
2010	Пољопривреда	100,0	84,1	11,9	3,6	0,4
2011	Пољопривреда	100,0	83,9	12,3	3,4	0,4

Извор: Билтен 523. Пољопривреда 2009. и Радни документ предузећа у Републици Србији према величини, 2010. и 2011., Издања Републичког завода за статистику.

Структура броја запослених у малим и средњим предузећима у пољопривреди дата је у табели 44. Подаци се односе за период од 2004 до 2011. године. Укупан број запослених у пољопривреди у 2011. години износио је 37.506 од чега у микро предузећима 4.622, малим предузећима 9.061, у средњим 10.224 и у великим 13.599 радника.

Табела 44. Број запослених у пољопривредним предузећима према величини

		укупно	микро (0-9)	мала (10-49)	средња (50-249)	Велика (250 и више)
2004	Пољопривреда	63425	4566	10963	23443	24453
2005	Пољопривреда	54161	3934	9428	214360	19369
2006	Пољопривреда	50410	4432	10344	19530	16104
2007	Пољопривреда	47082	4512	10292	18758	13520
2008	Пољопривреда	42430	4494	10014	17180	10742
2009	Пољопривреда	38328	4467	8064	14520	11277
2010	Пољопривреда	38803	4616	8693	12167	13327
2011	Пољопривреда	37506	4622	9061	10224	13599
Структура						
2004	Пољопривреда	100,0	7,2	17,3	37,0	38,5
2005	Пољопривреда	100,0	7,3	17,4	39,6	35,7
2006	Пољопривреда	100,0	8,8	20,5	38,7	32,0
2007	Пољопривреда	100,0	9,6	21,9	39,8	28,7
2008	Пољопривреда	100,0	10,6	23,6	40,5	25,3
2009	Пољопривреда	100,0	11,6	21,0	37,9	29,5
2010	Пољопривреда	100,0	11,9	22,4	31,3	34,4
2011	Пољопривреда	100,0	12,3	24,2	27,3	36,2

Извор: Билтен 523. Пољопривреда 2009. и Радни документ предузећа у Републици Србији према величини, 2010. и 2011., Издања Републичког завода за статистику.

Из изложених података може се закључити да највећи број запослених ради у великим пољопривредним предузећима. Број запослених зависи од величине предузећа (микро, мала, средња).

На крају желимо да истакнемо да се економске предности малих предузећа огледају у већој флексибилности, односно, бржем прилагођавању променама у окружењу. Ова предузећа имају већи простор за стварање нових послова и радних места. Поред свега тога мала и средња предузећа су локалног карактера и доприносе развоју локалне заједнице. И на крају представљају хуманије окружење за рад у односу на велика предузећа.

Поспешивање и стварање нових радних места у сеоским заједницама је кључ за осигурање дугорочне будућности руралних области у Србији. Треба створити модел економског развоја који ће људима на селу и руралним пределима отворити више радних места, повећати приход и створити квалитетнији живот. Управо оваква могућност се пружа преко предузетништва и стварања малих предузећа. Развој малих предузећа је покретач руралног развоја чиме се стварају услови и ресурси сеоској популацији да између осталог развије своју креативност и своје могућности.²⁴⁹ Мала и средња предузећа са палетом различитих бизнис програма у руралним подручјима би омогућила да се користе јефтинији ресурси, да се запошљавају млади и да остају на селу.

Изградња мањих прехрамбено индустријских капацитета у селима, који су самостални или пословно повезани са већим производним системима, представља добру шансу за производну диверсификацију, интензивнији развој пољопривредних газдинстава и професионализацију пољопривредних занимања. Управо развој малих и средњих предузећа у области прехрамбене индустрије представља основни фактор производног реструктурирања и интензивирања развоја пољопривреде и села.²⁵⁰

2.5. Вертикална и хоризонтална повезаност пољопривредних субјеката

Систем свих пољопривредних субјеката, укључујући и све оне који са њима имају економске односе, често се у литератури означавају као агроиндустријски комплекс, како смо већ раније рекли. Овом приликом желимо да укажемо на непосредну повезаност међу тим субјектима.

Ова повезаност треба да буде потпуна и функционална и у својој основи да има два аспекта: вертикални и хоризонтални.

²⁴⁹ Малетић Р., Церанић С., Поповић Б. (2011): „Мала и средња предузећа као чиниоци смањења сиромаштва у руралним заједницама Србије“, Економика пољопривреде, број 1, Београд, 125.

²⁵⁰ Вујичић М., Ристић Л. (2006): „Економика пољопривреде“, исто, 191.

Вертикално повезивање агроиндустријских субјеката треба да иде по вертикали: примарна производња, примарна прерада и промет. Интегрисање сродних линија производње једне гране пољопривреде је рационално јер је повезано са коришћењем сродних технолошких решења. Сезонски карактер пољопривредне производње омогућава заједничко коришћење земљишта и хуманог ресурса за више линија производње. Оваква производна структура подразумева и дефинисање главне и допунских и помоћних линија производње. Код овакве производне структуре сировине се често користе за неколико прерађивачких грана. На примеру производње шећера ова повезаност би изгледала овако производња шећерне репе, производња шећера и стављање шећера у промет. Јасно је да су велика газдинства и шећеране повезане у овој производњи и то представља велики систем који без повезивања не би био ни могућ. Овде наглашавамо да ови пољопривредни произвођачи треба да имају ту повезаност, с тим што у ову повезаност морају бити укључени сви релевантни субјекти.

Хоризонтално повезивање најчешће подразумева повезивање истих или сличних произвођача. Тако, на пример сви произвођачи шећерне репе треба да буду повезани у удружења и да удружени усклађују, договарају свој однос са шећеранамa или са другим субјектима ове производње и прераде. Дакле, по природи ствари хоризонтално повезивање је предуслов за вертикално повезивање. Хоризонтално повезивање разних пољопривредних субјеката доприноси повећању њихове ефикасности (у значајној мери због способности прихватања иновација), јер повећање приходка и броја запослених на бази пораста тражње у једном сектору утиче на раст и нове инвестиције у другим секторима руралне економије. То се односи и на ефекте повезивања предузећа из истог сектора производње.

Поред самосталног пословања разних субјеката у пољопривреди може се остваривати њихова дугорочна интеграција са најзначајнијим партнерима односно добављачима и са купцима било да су они домаћи или страни. Повезивање са произвођачима пољопривредне опреме олакшава увођење нове технологије у циљу прилагођавања високим стандардима развијених земаља. Такође је важна пословна сарадња са индустријским гранама које прерађују пољопривредне сировине и са ланцима супермаркета. Повезивање са познатим купцима је пожељно ако се ради о малим и средњим предузећима насталим организационом трансформацијом и реструктурирањем великих предузећа. Такође, трансфер знања и технологије у оквиру пословне мреже доприноси повећању продуктивности рада. Пошто мала и средња предузећа која производе храну често немају сопствене земљишне површине, она се повезују и са породичним газдинствима која за њих производе сировине за прераду, а корист која се при томе остварује је обострана.²⁵¹ Негативне демографске промене

²⁵¹ Ђекић С. (2006): „Мала и средња предузећа као пословни субјекти у производњи хране“, исто, 51.

имају утицаја на степен искоришћености пољопривредног земљишта у нашој земљи. Од укупног броја пољопривредних предузећа у Србији 26% не поседује земљишне површине а 16% поседује површине величине до сто хектара. Само 4% укупног броја пољопривредних предузећа поседује површине веће од 5000 хектара.²⁵²

На крају желимо да истакнемо да је модерно организована само она пољопривреда, која је и вертикално и хоризонтално повезана. У некадашњим агрокомбинатима то је била јединствена организација и најчешће један систем. У фази транзиције овај систем је у изградњи.

3. Инвестиције и економски положај пољопривреде

3.1. Инвестиције у пољопривреди

Под појмом инвестиција подразумева се дугорочно улагање капитала са сврхом обнављања, побољшања или повећања постојећих производних капацитета предузећа или дугорочно везивање финансијских средстава у материјалне и нематеријалне објекте чијим коришћењем се остварују одређени предузетнички циљеви. Појам „дугорочно“ подразумева везивање финансијских средстава у периоду дужем од једне године.²⁵³

Мотив за предузимање инвестиционих улагања јавља се као резултат жеље да се повећа обим производње, да се смање трошкови пословања, да се процес рада обавља рационалније, да се повећа извоз, односно да се супституише увоз. Крајњи циљ свега тога јесте да се повећа пословни резултат привредног субјекта односно да се постигне што већа разлика између остварених прихода и учињених трошкова.²⁵⁴

Превасходно главна намена материјалних инвестиција је изградња нових привредних капацитета, развој, модернизација и обнављање постојећих, као и изградња, проширење и опремање нових привредних објеката. Инвестиције могу да буду асимилиране са трошковима испитивања терена (земљишта), тражења руде, геолошких радова и научних истраживања која су односе на реализацију појединих инвестиционих објеката. У ове трошкове су урачунати технолошки и грађевински пројекти инвестиционих објеката, трошкови пошумљавања до момента реализације чврсте дрвне масе, трошкови подизања и одржавања новог расада до пуне родности воћњака

²⁵² Статистички годишњак Србије 2004., РЗС Србије, Београд, 2004, 243.

²⁵³ Андрић Ј., Васиљевић З., Средојевић З.Ј. (2005): „Инвестиције, Основе планирања и анализе“, Пољопривредни факултет, Београд, 5-6.

²⁵⁴ Васиљевић З. (1998):“Економска ефикасност инвестиција у пољопривреди“, Задужбина Андрејевић, Београд, 39.

или винограда, трошкови мелиорације земљишта, трошкови куповине животиња (за вучу, репродукцију и рентирање) трошкови узгоја подмлатка до момента преласка у основно стадо.²⁵⁵

Инвестициона политика је првенствено оријентисана на расподелу дела акумулације намењене инвестицијама у поједине делатности. Расподела средстава ће зависити првенствено од постављених циљева развоја привреде и појединих делатности. Управо је пољопривреда била делатност из које се често преко диспаритета цена, део акумулације пребацивао у развој непољопривредног сектора на првом месту индустрије. Овакав метод је веома често примењиван и сам по себи је негативно утицао на развој пољопривреде уопште.

Чињеница је да би неповољни тренд смањења инвестиција и ризика улагања могао да се повећа са стварањем веће атрактивности за потенцијалне улагаче. То би био стимуланс за домаће и стране инвеститоре, који вреднују различите комбинације ризика и приноса.

Пословни амбијент у Србији, у новије време, знатно је унапређен захваљујући усвајању великог броја правних прописа од 2001. године. Основни циљеви законодавних реформи, које се одвијају у складу са регулативама Европске уније, јесу једноставност пословања и сигурност улагања. У процесу придруживања ЕУ очекује се доношење бројних нових реформских прописа, а за инвеститоре највећи значај имају закони у области земљишта и изградње, као и регулатива индустријских и технолошких паркова.²⁵⁶

На основу анализе периода од 1999. до 2011. године, у кретању укупних инвестиционих активности може се уочити да на подручју Републике и Централне Србије из године у годину долази до константног повећања инвестиционих улагања, односно присуство позитивног тренда. У истом периоду, висина инвестиционих улагања у Војводину је мања. То представља и извесну логичност јер је Војводина сама по себи мања територија.

Табела 45. Просторна дистрибуција укупно остварених инвестиција*

(у 000 РСД)

Година	Јединца мере	Република Србија ²⁵⁷	Централна Србија	Војводина
1999.	РСД	17.488.422	13.978.308	3.510.114
	%	100,00	79,93	20,07
2000.	РСД	39.874.609	31.366.027	8.508.582
	%	100,00	78,66	21,34

²⁵⁵ Субић Ј. (2010): „Специфичности процеса инвестирања у пољопривреди“, Институт за економику пољопривреде, Београд, 10.

²⁵⁶ Михаиловић, Б. (2011): „Развој консултантских услуга у Србији и њихов утицај на перформансе предузећа у агрокомплексу“, исто, 139.

²⁵⁷ Нису обухваћени подаци за Косово и Метохију.

2001.	РСД	55.188.399	41.840.003	13.348.398
	%	100,00	75,81	24,19
2002.	РСД	102.860.663	79.557.972	23.302.691
	%	100,00	77,35	22,65
2003.	РСД	115.662.223	89.976.409	25.685.814
	%	100,00	77,79	22,21
2004.	РСД	152.929.464	123.445.066	29.484.398
	%	100,00	80,72	19,28
2005.	РСД	163.549.507	133.776.108	29.773.399
	%	100,00	81,80	18,20
2006.	РСД	291.845.739	218.719.601	73.126.138
	%	100,00	74,94	25,06
2007.	РСД	398.990.391	307.876.297	91.114.094
	%	100,00	77,16	22,84
2008.	РСД	472.746.680	360.307.995	112.438.685
	%	100,00	76,22	23,78
2009.	РСД	497.437.962	371.162.422	126.230.166
	%	100,00	74,62	25,38
2010.	РСД	425.400.001	325.375.393	100.024.608
	%	100,00	76,49	23,51
2011.	РСД	493.100.031	368.191.902	124.908.129
	%	100,00	74,67	25,33

Извор: Инвестиције Републике Србије 1999-2011., Републички завод за статистику, Београд и прорачун аутора.

* Инвестиције у основна средства друштвеног сектора (који обухвата и задружни, мешовити и државни облик својине)у текућим ценама.

Анализом апсолутних вредности укупно остварених инвестиција у вишегодишњем периоду, могу се приказати просечне годишње стопе раста на анализираним подручјима. Највећа просечна годишња стопа раста је остварена на нивоу Републике Србије у целини (44,24%), нешто мањи раст је остварен на нивоу Централне Србије (43,48%).

У процесу реформи и припремања Републике Србије за приступање Европској унији, реализација циљева националног програма за економски опоравак и веће респектовање постулата тржишне економије јесу, у великој мери, условљени остваривањем вишег степена ефикасности и рентабилности производње и производних фактора.

Имајући у виду процес проширења ЕУ и перспективе које из тога произилазе за Србију, евидентно је да ће у будућем развоју наших пољопривредних газдинстава инвестициона активност заузимати веома важно место. Инвестиције имају одлучујућу улогу у реализовању циљева и приоритета аграрног и руралног развоја, пре свега као покретачки инструмент квантитативног и квалитативног раста укупних аграрних производних фактора и саме производње, али и стварања услова за бољи живот на селу. У овој етапи, раст инвестиција у пољопривреди представља услов њене техничке и технолошке модернизације, а у крајњој линији и један од услова економске стабилности читаве националне привреде.

Инвестиције у пољопривреду, шумарство и водопривреду на нивоу Републике Србије показују тенденцију раста током читавог анализираниог периода, са изузетком 2002. године. Централна Србија остварује учешће од 23,56% до 57,24% у укупно оствареним инвестицијама Републике у помену- тим делатностима. Највеће инвестиционо улагање у анализираном периоду остварено је у 2007. години, када је учешће у односу на ниво Републике изно- сило 39,63%, док је најмање улагање били 2011. године и износило је 17,62. Највећи раст овог показатеља забележен је 2005. у односу на 2004. годину (са 45,98% на 57,24%, односно за 11,26%), док је највећи пад забележен 2008. у односу на 2007. годину (са 39,63% на 23,56%, односно за 16,07%) (табела 46.).

Табела 46. Дистрибуција остварених инвестиција* у пољопривреди, шумарству и водопривреди**

(у 000 РСД)

Година	Јединица мере	Република Србија ²⁵⁸	Централна Србија	Војводина
1999.	РСД	738.513,00	323.136,00	415.377,00
	%	100,00	43,75	56,25
2000.	РСД	1.896.896,00	795.133,00	1.101.763,00
	%	100,00	41,91	58,09
2001.	РСД	3.146.845,00	998.683,00	2.148.162,00
	%	100,00	31,74	68,26
2002.	РСД	4.947.895,00	2.012.596,00	2.935.299,00
	%	100,00	38,65	61,35
2003.	РСД	3.260.612,00	1.219.717,00	2.040.895,00
	%	100,00	38,12	61,88
2004.	РСД	3.721.166,00	1.686.235,00	2.034.931,00
	%	100,00	45,98	54,02
2005.	РСД	5.028.799,00	2.878.779,00	2.150.020,00
	%	100,00	57,24	42,76
2006.	РСД	13.016.883,00	5.010.696,00	8.006.187,00
	%	100,00	38,49	61,51
2007.	РСД	14.111.462,00	5.592.974,00	8.518.491,00
	%	100,00	39,63	60,37
2008.	РСД	21.099.194,00	4.970.315,00	16.128.879,00
	%	100,00	23,56	76,44
2009.	РСД	12.205.527,00	3.622.739,00	8.582.788,00
	%	100,00	29,68	70,32
2010.	РСД	9.219.328,00	2.535.698,00	6.683.630,00
	%	100,00	27,50	72,50
2011.	РСД	12.211.147,00	2.152.174,00	10.058.973,00
	%	100,00	17,62	82,38

Извор: Општине у Србији, 1999-2011., РЗС, Београд; Инвестиције Републике Србије 2005 и 2006-2009., РЗС, Београд и прорачун аутора.

* Инвестиције у основна средства друштвеног сектора (који обухвата и задружни, мешовити и државни облик својине) у текућим ценама. Пољопривреда, лов и шумарство (статистички прегледи од 2003. године).

²⁵⁸ Нису обухваћени подаци за Косово и Метохију.

Просечне годишње стопе раста инвестиција остварених у пољопривреди добијених на основу приказаних апсолутних вредности на скоро свим нивоима су позитивне. На подручју читаве Републике, просечна годишња стопа раста је највиша (45,13%), нешто нижа је на подручју Централне Србије (35,48%).

На подручју Републике Србије, учешће пољопривредних инвестиција у укупно оствареним инвестицијама има изражено варирање из године у годину, тако да је највеће учешће ове делатности остварено у 2001. години (5,70%), док је најниже остварено 2010. године (износило је 2,16%). Највећи пораст је остварен у 2008. години и износио је 4,46%. У 2009. години дошло је поново до смањења учешћа инвестиција на 2,45%. Тренд опадања се наставио и у 2010. години и износио је 2,16%.

У целом посматраном периоду (1999-2011. године), учешће пољопривредних инвестиција у укупно оствареним инвестицијама Централне Србије опало је са 2,31% на 0,58% (односно за 1,73%) у првој у односу на последњу анализирану годину. Највећи пад овог показатеља забележен је 2003. у односу на 2002. годину, (са 2,53% на 1,35%, односно за 1,18%), и 2009 у односу на 2010 (са 0,97% на 0,77%, односно 0,20%), а током читавог периода изражено је велико варирање показатеља.

На крају желимо да истакнемо да капитални коефицијент у пољопривреди је око седам пута нижи од капиталног коефицијента за привреду у целини. Из тог разлога неопходно је да се успоставе пропорције у погледу доприноса појединих привредних грана у стварању бруто друштвеног производа и издвајања за инвестиције у те привредне гране. Чињеница је да пољопривреда доприноси друштвеном производу са око 15% па би било сасвим у реду да се исто толико узима од укупног износа укупних инвестиција, како би ова грана могла да има темпо развоја као остале привредне гране.²⁵⁹ Једино на овај начин пољопривреда може да достигне потенцијално високи ниво земаља са којима треба да се надмеће на светском тржишту. Из тог разлога је неопходно повећати средства аграрног буџета ради инвестиционих улагања у пољопривредне, прерадне и складишне капацитете.

3.2. Економски положај пољопривреде

Пољопривреда је најстарија грана привреде којом су се људи одувек бавили. И данас се већи део човечанства бави пољопривредом. До XVIII века пољопривреда је била у готово свим земљама преовлађујућа грана привреде. Тек је у XIX веку се великим развитком индустрије, пољопривреда потиснута у развијеним земљама на друго и треће место. Развијених земаља је недовољно, јер се и данас још увек више од половине човечанства бави

²⁵⁹ Пејановић Р., Милић Д. (2008): „Инвестиције у пољопривреди Републике Србије“, Економика пољопривреде, бр.1, Београд, 16-17.

пољопривредом. Значај пољопривреде је већи код земаља нижег нивоа привредног развоја, а мањи у земљама које су индустријализацијом постигле већи степен привредне развијености.

Модернизација и напредак пољопривреде у много чему зависе од уношења индустријских метода рада, индустријских средстава и индустријске организације рада. Ово нас наводи на помисао да је развој пољопривреде и њене производње диктиран факторима који су изван пољопривреде. Пољопривреда је у ствари само база и полазна основа привредног развоја, а импулс за тај развој долази од индустрије. То у ствари значи да када се привредни развој иницира индустријализацијом, онда и функције пољопривреде долазе до пуног изражаја, односно долази до почетка процеса њене индустријализације.

Пољопривреду треба посматрати кроз два аспекта. С једне стране пољопривреда је значајна као примарни произвођач хране и других биљних и животињских производа и овај значај је несумњиво у порасту. С друге стране, пољопривреда представља основу за покретање привредног развоја. Колико ће пољопривреда послужити као база за бржи привредни развој зависи не само од природне основе коју има пољопривреда, већ и од друштвених, економских и политичких и других момената.

Економски положај пољопривреде се према економској науци утврђује на основу четири показатеља²⁶⁰ помоћу којих се одређују значај пољопривреде у привреди. На основу ових показатеља се мери улога пољопривреде у развоју привреде. У ове показатеље спадају:

- Удео пољопривредног становништва у укупном становништву,
- Удео пољопривредног становништва у укупном активном становништву,
- Учешће пољопривреде у стварању националног дохода и
- Учешће пољопривреде у стварању спољно-трговинског биланса.

Први показатељ удео пољопривредног становништва у укупном становништву је најопштији показатељ значаја пољопривреде у привреди. Висок удео пољопривредног становништва у укупном становништву указује на високи значај пољопривреде у привреди. Доминација пољопривреде и пољопривредног становништва узима се као знак привредне неразвијености. Посебно традиционална пољопривреда представља синоним за привредну неразвијеност. Процент пољопривредног становништва се у развијеним земљама свео на незнатну величину. У појединим земљама Европске уније такође је дошло до пада броја становника који се бави пољопривредом. Према подацима из 2007. године у Великој Британији се пољопривредом бавило 1,4% становништва у Холандији, 3,1%, у Белгији, 1,9%, у Француској, 3,4%, у Данској, 3,0%, у Немачкој, 2,2%, у Пољској 14,7%, у Словенији 9,9%, у

²⁶⁰ Стипетих В.(1968): „Економика Југославије, II део“, Информатор, Загреб, 7.

Румунији 29,5%, у Грчкој 11,5%, у Бугарској 7,5%, итд.²⁶¹ До опадања броја становника који се бави пољопривредом је дошло и у Србији. Тај број према подацима из 2002. године износи 10,9%, док се пољопривредом према подацима из 1991. године бавило 17,3% становништва.²⁶²

Удео пољопривредног становништва у укупном активном становништву представља прецизнији показатељ помоћу кога се одређује значај пољопривреде у привреди. Развој непољопривредних делатности се током времена одвијао углавном на штету радне снаге из пољопривреде. У складу са тим виши ниво развоја пољопривреде условљен је релативним смањењем удела активног становништва у пољопривреди.

Можда најбољи показатељ са економског становишта за значај пољопривреде у привреди је учешће пољопривреде у стварању националног дохода. Развитком привреде долази до смањења удела пољопривреде у стварању националног дохода, док се удео непољопривредних делатности повећава.

И на основу последњег показатеља учешће пољопривреде у стварању спољно-трговинског биланса може да се утврди да удео пољопривреде у укупном извозу са развојем привреде опада. У привредама које су на нижем степену развијености извоз пољопривредних производа има доминантну улогу у стварању укупног извоза.²⁶³

Табела 47. Удео пољопривредног и активног становништва у Србији у %

	Учешће пољопривредног у укупном становништву у %	Учешће активног пољопривредног становништва у укупном активном становништву у %	Стопа активности пољопривредног становништва
1953	66,0	73,2	56,0
1961	55,0	62,0	55,4
1971	42,7	53,3	61,3
1981	25,5	35,0	51,5
1991	16,3	22,8	67,7
2002	10,9	15,6	69,3

Извор: Пописи становништва 1953-2002.

²⁶¹ Agriculture in the European Union Statistical and Economic Information 2008, European Union, Directorate General for Agriculture and Rural Development, Brussels, 2009, 149.

²⁶² Становништво и домаћинства Србије према попису 2002, Београд 2006, 243.

²⁶³ Simonović Z., Jelocnik M., Vasić Z.: (2012). „Economic Position of Serbian Agriculture in the Period Transition“, str. 539-540, Ekonomika poljoprivrede, Beograd, broj 3/2012.

Удео пољопривредног становништва у периоду од 49 година од 1953. до 2002. године обележен је изузетно брзим процесом деаграризације. У овом периоду тај процес се смањило са 66,0% на 10,9%. Највећи пад се десио у периоду од 1971. до 1981. године када се удео пољопривредног становништва у укупном становништву смањило за 19,6 %.

Према последњем попису из 2002. године проценат пољопривредног становништва је спао на 10,9 % од укупног броја становника. Овај проценат пољопривредног становништва је још увек велики ако се пореди са развијеним земљама. Слични су показатељи и ако посматрамо смањење учешћа активног пољопривредног становништва у укупном пољопривредном становништву од 73,2% у 1953. години на 15,6% у 2002. години. Највећи пад се десио у периоду од 1971. до 1981. године од 21,6 %.

Удео пољопривреде у националном доходу је у протеклих десетак година уз мања одступања био непроменљив. Најниже учешће пољопривреде је забележено 2007. године од 8,2 %. У периоду од 1997. и 1998. удео пољопривреде се смањује, да би од 1999. до 2001. године почео благо да расте. У периоду од 2002. до 2007. године удео пољопривреде у националном доходу бележи пад, од 2008. до 2009. године удео пољопривреде почиње поново да бележи благи раст, да би на крају у 2010. години почео да пада, да би у 2011. години почео да расте.

Табела 48. Удео пољопривреде у националном доходу Србије

Година	%
1997	16,0
1998	15,3
1999	18,8
2000	19,9
2001	19,8
2002	15,0
2003	13,3
2004	13,9
2005	12,1
2006	11,2
2007	8,2
2008	9,0
2009	9,3
2010	7,9
2011	9,1

Извор: Билтен 523. Пољопривреда 2009. и СГ 2012.,
Издање Републичког завода за статистику.

Најквалитетнији показатељ, са економског становишта значаја пољопривреде у привреди је свакако удео пољопривреде у стварању националног до-

ходка. Развојем привреде долази до смањења удела пољопривреде у стварању националног доходака, док се удео непољопривредне делатности повећава. Ово нас упућује на закључак да са привредним развојем опада значај пољопривреде у стварању националног доходака.²⁶⁴

Табела 49. Удео пољопривредне производње у извозу и увозу Србије у %

Година	Извоз	Увоз
2001	2,6	3,8
2002	6,3	2,8
2003	3,8	2,5
2004	3,3	2,6
2005	4,3	2,2
2006	4,8	2,0
2007	4,0	2,0
2008	3,5	1,7
2009	6,4	2,2
2010	3,9	2,2
2011	4,2	2,2

Извор: Билтен 523. Пољопривреда 2009. и СГ 2012 Издање Републичког завода за статистику.

Посматрање значаја пољопривреде према њеном учешћу у стварању спољнотрговинског биланса указује на позитиван допринос у укупној спољнотрговинској размени. Само у 2001. години спољнотрговински биланс је био негативан. У периоду од 2002. до 2009. спољнотрговински биланс је позитиван.

Овакво стање нас упућује на мишљење да је пољопривреда Србије у овом периоду испунила своју функцију, односно да је обезбедила довољно хране за сопствено становништво и да су извесне количине које представљају вишкове остале за извоз.

4. Ценовна и доходовна подршка пољопривреди

У развијеним земљама тржишне оријентације субвенције имају значајну улогу. У тим земљама се не инсистира на либерализму и добра је она аграрна политика која обезбеђује довољно здраве хране. Да би се то постигло издвајају се значајна финансијска средства за субвенционисање пољопривредне производње. Циљ субвенционисања није жеља да се фа-

²⁶⁴ Поповић Р. (2001): „Економски положај пољопривреде у Југославији“, Анали економског факултета у Суботици, број 6, Суботица, 222.

воризују одређени пољопривредни реони и пољопривредници у односу на индустријске реоне и раднике, већ да се боље користе природни ресурси. Захваљујући субвенцијама у земљама тржишне оријентације обезбеђена је довољна количина хране за подмирење властитих потреба и за извоз. То значи да се субвенцијама није помагало само пољопривреди, већ од њих су користи имали сви у друштву.²⁶⁵

Политика јавног финансирања пољопривреде изражава се кроз текуће одређење Владе. За област пољопривреде намена средства која се обезбеђују из буџета је стална. Влада Србије преко ресорног Министарства за пољопривреду обезбеђује средства за краткорочно и дугорочно кредитирање пољопривредних газдинства из буџетских средстава, програм развоја и унапређења сточарства, регрес горива, премије за шећерну репу, соју и сунцокрет, премију за млеко и подстиче извоз пољопривредних производа.

У последњих неколико година подршка унапређењу пољопривредне делатности одвијала се у складу са усмерењима из Стратегије развоја пољопривреде Србије.

Обим и структура потребних подстицајних средстава у области пољопривреде у потпуности су усклађени са потребама за имплементацију циљева Стратегије развоја пољопривреде Србије.²⁶⁶

4.1. Подршка произвођачима

Мере подршке које нас посебно интересују везане су за тржишну подршку. Тржишна подршка обухвата ценовну подршку и субвенције у средствима за подршку газдинствима, ускладиштење пшенице и директна плаћања произвођачима (премије за пшеницу, индустријско биље, хмељ и млеко, директно плаћање произвођачима пшенице, подстицај сертификованог семена соје, регрес за приплодну стоку и пчелиње матице, подстицај подизању вишегодишњих засада у воћарству, виноградарству и производњи хмеља, подстицај подизању матичњака са основним садним материјалом, регрес за гориво и ђубриво).

Државне субвенције представљају средства која служе за надокнаду произвођачима ради постизања економичности производње коју су обављали у претходном периоду. Ова средства се превасходно користе за даља улагања у репроматеријал и обртна средства. Субвенције представљају бесповратна и бесплатна средства. Средства субвенција нису средства која пољопривредни систем може користити по свом нахођењу. Држава је та која одређује које су производње у датој години битне, и од ширег су друштва-

²⁶⁵ Бировљев Ј., Томић Р. (1996): „Менаџмент у пољопривреди“, Економски факултет Суботица, 220.

²⁶⁶ Стратегија развоја пољопривреде Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 78/05, 7-8.

ног интереса. Такође држава је та која одређује висину накнаде по јединици мере дате производње и у складу са наведеним исплаћују се субвенције произвођачима према оствареној производњи.²⁶⁷ На овај начин држава кроз субвенције и премије вештачки ствара позитивне финансијске ефекте у одређеним производњама. Држава путем субвенција стимулише произвођаче да и наредне године заснују исту производњу.

Ако посматрамо колики је допринос пољопривреде формирању друштвеног бруто производа можемо да истакнемо да је учешће Аграрног буџета у Буџету Републике Србије у свим година транзиционог периода релативно мало, а у 2011. и 2012. години изразито мало (табела 54). У периоду од 2004. године до данас са увођењем система регистрованих пољопривредних газдинстава могу се констатовати три битне године у субвенционисању пољопривредних газдинстава. У 2004. години реално највећа средстава аграрног буџета подељена су на свега 38.000 или 4,8% укупног броја породичних газдинстава у Србији. У 2008. години примењен је програм субвенција по хектару и грлу стоке који је имао карактер више социјалне него развојне политике, а користило га је око 418.000 регистрованих пољопривредних газдинстава или 53,7% укупног броја индивидуалних пољопривредних газдинстава.

У периоду од 2009. до 2012. године, из малог Аграрног буџета субвенције су биле доступне само за око 84.000 регистрованих пољопривредних газдинстава или око 10,8% укупног броја породичних газдинстава. Мањи део ове малобројне групе корисника субвенција чине 20.000 регистрованих пољопривредних газдинстава на тзв. маргиналним подручјима, У другом, већем делу ове драстично смањене групе корисника субвенција сврстана су искључиво регистрована газдинства чији су власници или такозвани носиоци домаћинства прихватили обавезу да плаћају доприносе за пензијско-инвалидско и здравствено осигурање као земљорадници.

Процењује се да се данас око 400.000 домаћинстава налази на рубу егзистенције и питање како ће засновати производњу у следећој производној години. Број власника земљишта који ће доживети њихову судбину у наредним годинама тешко је предвидети. Овакво стање представља велики ризик за државу која не успева да амортизује транзиционе ударе у пољопривреди и на селу. Долази до стварања нове социјално угрожене групе пољопривредника која ће се убудуће ослањати на социјалне фондове из разлога што више не постоји њихов обртни капитал. То у пракси значи да они који су се једном задужили, а нису наменски утрошили средства или су имали климатски неповољну годину, уз раст евра, неће више моћи да врате кредите које су већ једанпут или више пута репрограмирали.

²⁶⁷ Васиљевић А., (2008): „Финансијски менаџмент у пољопривреди“, Mediterran publishing, Нови Сад, 76.

Табела 50. Биљна производња

НАЗИВ СУБВЕНЦИЈЕ	2004. год.	Предвиђено програмом за 2009. год.	Исплаћено 2009. год.	Предвиђено за 2010. год.	Предвиђено за 2013. год
Директне субвенције по хектару	5,766.000.000	10,142.360.000	7,447.404.000	10,584.365.774	10,500.000.000
Саднице и лозни калемови	30,000.000	480,000.000	151,248.716		
Премија за дуван	413,895.400	95,000.000	95,000.000	62,777.926	
Органска производња		5,000.000		100,000.000	
Регресирање минер. ђубрива	250,000.000		956,468.700	1,500.000.000	
Регрес азотних мин. ђубрива				1,500.000	
Регрес за дизел гориво	900,000.000				7,820.000.000
Субвенц. откупа мерк. и сем. Пшенице	2,000.000.000				
Подстицај за склад. пољоп. произ. у јавна складишта		40,000.000	50,000.000		100.000.000
Укупно	9,359.895.400	10,762.360.000	8,700.120.716	12,349.643.700	18,420.000.000

Извор: Аграрни буџет за сваку од наведених година.

Исплатом субвенција до 14.000 динара (у 2009 години до 12.000 динара) по хектару обрадиве површине обухваћено је око 750.000 ха (у 2009 години око 620.000 ха) код око 63.000 газдинстава. На овај начин подржана је производња на 23 % (у 2009 години на 20%) ораничних површина у Србији. Нажалост у наредним годинама дошло је до смањења у износу исплаћених субвенција (2012. године 6.250 и 2013. године 6.000 динара).

Подршка тржишној цени пшенице вршена је током 2004. године откупом по административној цени за потребе формирања стратешких робних резерви Републичке дирекције за робне резерве.²⁶⁸

Субвенционисање складиштења пшенице предвиђено је у висини од 750 динара по тони ускладиштене пшенице код овлашћених складиштара за предате количине рода 2005. године, али највише до 4 тоне по хектару.²⁶⁹ Од 2006. години и касније одређује се да се субвенције односе само на ускладиштење пшенице за физичка лица која су регистровала газдинство, под условом да су пшеницу складиштила код правних лица или предузетника чија је делатност складиштење пшенице.²⁷⁰

Као једну од посебних мера подршке спада подршка органској производњи. У Србији не постоји развијено тржиште органских производа и поред изузетно високе додате вредности ових производа, као и све веће тражње за овим производима на међународном тржишту, што омогућава овој врсти производње велики потенцијал раста и извозне перспективе.

²⁶⁸ Поповић В., Катић Б. (2007): „Ниво и структура интерне подршке пољопривреди Србије у Процесу приступања СТО и ЕУ“, Институт за економику пољопривреде, Београд, 43.

²⁶⁹ Уредба о субвенционисању производње и складиштења пшенице рода 2005. године, Службени гласник РС бр. 60/05 и 71/05.

²⁷⁰ Уредба о начину коришћења подстицајних средстава за субвенционисање трошкова складиштења пшенице..., Службени гласник РС бр. 46/10 и 43/11.

Током 2012. године дошло је до значајног повећања површина под органском производњом у односу на 2011. годину (са 6.234 ха на 10.999 ха). Површине на којима је сертифицивана органска производња су у 2012. години повећане за 2,7 пута. Највећи раст остврен је код сертифициване органске производње, које је за 8,7 пута већа у односу на претходну годину.

Такође, значајан раст је забележен је и у органској сточарској производњи, која је још увек у почетној фази.

Предвиђено је да се у 2013. години у систему подстицаја сточарских производа дају следећи подстицају: премије за млеко, генетско унапређење сточарства, подстицај това јунади, подстицај това свиња, подстицај гајења говеда у систему крива-теле и подршка унапређењу пчеларске производње. Ове мере имају за циљ унапређење сточарске производње кроз унапређење расног састава приплодних грла, како би се повећао производни потенцијал по грлу и смањили трошкови производње, а посредно и повећало бројно стање домаћих животиња, чиме се стварају услови за задовољење потреба домаћег тржишта за производима сточарског порекла, као и пласман тих производа на страна тржишта.

Табела 51. Сточарство

Назив субвенције	2004. год.	Предвиђено за 2009. год.	Исплаћено 2009. год.	Предвиђено за 2010 год.	Предвиђено за 2013 год.
Премија за млеко	3.296.000.000	580.000.000	450.709.310	700.000.000	4.400.000.000
Регрес за приплодну стоку	522.800.000	900.000.000	457.223.262	700.000.000	3.163.250.000
Мере селекције	120.800.000	120.000.000	112.008.157	-	-
Генетски ресурси у сточарству	45.000.000	10.000.000	9.541.000	15.000.000	-
Укупно	3.984.600.000	1.610.000.000	1.029.471.729	1.415.000.000	7.563.000.000

Извор: Аграрни буџет за сваку од наведених година.

Произвођачи млека су у свим ранијим годинама имали право на премију чиме је у извесној мери побољшан њихов економски положај. Произвођачи крављег, овчијег и козијег млека имали су право на премију под условом да њихово млеко задовољава прописани квалитет, да је произведено на подручју Републике Србије и да је предато произвођачу млека који се налази на територији Републике Србије. Премија се одобрава према Уредби правним и физичким лицима која су носиоци породичног комерцијалног индивидуалног газдинства.²⁷¹ Ефекти ових мера требали би да се огледају кроз пласирање на тржиште млека и млечних производа вишег нивоа квалитета, с обзиром да се премије исплаћују за предато млеко одређеног нивоа

²⁷¹ Уредба о условима и начину коришћења премије за млеко за 2010, 2011. годину, Службени гласник РС, бр. 7/10, Службени гласник РС, бр. 9/11 и Службени гласник РС, бр. 24/12.

квалитета. Ова мера би требало да доведе до пораста прихода произвођача, јер се цена коштања умањује за износ премије.

Табела 52. Исплаћене премије за млеко

Опис / године	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
премија у милионима динара динара по литру	3.078 4 - 4,4	3.194 3,8-4,5	2.348 3 - 4	1.406 2 - 3	1.294 1,4-2,4	451 1- 2	1-2	2
премија у милионима евра евроценти по литру	39,5 5,1-5,6	38,3 4,6-5,4	27,9 3,6-4,7	17,5 2,5-3,7	15,8 1,7-2,9	4,7 1,1-2,1	4,8 1,0-1,9	- -

Извор: Eustat, Републички завод за статистику РС.

У државама чланицама ЕУ за разлику од Србије произвођачи сировог млека су углавном власници или партиципирају у власништву индустрије млека. Држава Србија никада није признала своје грешке у приватизацији прехранбене индустрије у коју спада и индустрија млека. У 2004. години премирано је 800 милиона литара крављег млека са 4 – 4,4 дин по литру тј. 0,05 евра по литру, да би се у 2009. години значајно смањила премија за млеко а и обухват премираних литара (премирано је око 414 милиона литара са премијом од 1,0 дин + 1,0 дин за екстра класу) док је у 2010. години премија износила 1,5 дин/по литру. Након ребаланса буџета за 2010. и обезбеђења додатних 650 милиона динара најављено је повећање премије за млеко у четвртом кварталу и укључење правних лица у систем подршке производњи млека.

Мере у заштити производње млека биле су високе у 2004. години, а у наредним годинама мере су биле неадекватне и несталне. У овом периоду ипак није дошло до пожељних структурних промена у овој грани пољопривреде између осталог и због тога што је највећи власник индустрије млека (Салфорд) имао задатак да унапреди ову производњу код својих добављача пре свега у квалитету муже и повећању обима производње по грлу, редукује број добављача али и максимизира сопствени профит ради лакше продаје. Показало се да се тако креирана политика највећег власника не поклапа са интересима државе.

Табела 53. Просечне годишње цене млека у ЕУ и Србији

Опис / године	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Откупна цена млека у ЕУ (eur/kg)	0,282	0,282	0,278	0,290	0,324	0,244	0,230
Откупна цена млека у Србији (eur/kg)	0,127	0,142	0,158	0,184	0,237	0,228	0,228

Извор: Eustat и Републички завод за статистику РС.

Од 2001. године додељује се регрес за приплодну стоку и премије за млеко. У 2007. години давана су и подстицајна средства за тов јунади. У 2008. години укинута је подршка у производњи свињског меса као и подршка набавци товних раса за проширење основног стада и производњу меса у говедарству. Подршка производњи свињског, јунећег и живинског меса потпуно је изостала па је ова производња углавном оријентисана на домаће тржиште уз повремену увоз. Субвенције за сточарство у 2004. години (заједно са подршкама за инвестиције у производњу и прераду млека и меса од 800.000.000 динара), износиле су око 37% укупног буџета намењеног пољопривреди, да би у 2009. години за сточарство било издвојено само око 7% буџета намењеног пољопривреди.

У 2012. и 2013. година одобравају се подстицајна средства за тов јунади и свиња. Подстицањем производње квалитетног товног материјала у говедарству, стварају се услови за повећање обима и квалитета производње јунећег меса. Србија поседује потенцијале за производњу високо квалитетног говећег меса. Повећаним откупом товних грла јунади од стране кланица, производња и прерада меса се уводи у легалне токове, на основу чега се повећава могућност наплате ПДВ за произведену робу. Не постоји доњи и горњи лимит у броју грла. Корисници ове мере су и физичка и правна лица, с тим да подстицај по грлу износи 10.000 динара.²⁷² Подстицањем производње квалитетног товног материјала у свињарству, стварају се услови за повећање обима и квалитета производње свињског меса. Србија поседује значајне потенцијале за развој ове сточарске делатности и производњу свињског меса за европско и остала тржишта. У систему премије су товна грла, телесне масе преко 90 килограма, која су у власништву подносиоца захтева, а која су предата регистрованим кланицама на клање и која су прописно обележена. Не постоји доњи и горњи лимит броја грла. Корисници ове мере су и физичка и правна лица, стим да подстицај по грлу износи 1.000 динара.²⁷³

Регресирање набавке или узгој квалитетних грла одређених врста стоке практикује се у дужем временском интервалу. Тиме се сточарима олакшава набавка или узгој такве врсте стоке. У последње време нарочито се пажња поклања аутохоним врстама стоке и то нарочито следећим врстама : подолско говече, буша, домаћи биво, домаћи брдски коњ, нониус, балкански магарац, мангулица (бели и црвени сој), моравка, ресавка, праменка (пиротска, кривовирска, бардока, липска, влашко витороба, каракачанска), чоканска цигаја, балканска коза, живина капорка, банатски голошијан и сврљиш-

²⁷² Уредба о измени уредбе о коришћењу подстицајних средстава за тов јунади, Службени гласник РС, бр. 96/12

²⁷³ Уредба о измени уредбе о коришћењу подстицајних средстава за тов свиња у 2012. години, Службени гласник РС, бр. 96/12.

ка кокош.²⁷⁴ Подстицаји који се одвајају за пчеларство присутни су у Републици Србији већ неколико година. Право на ова подстицајна средства имају физичка лица носиоци пољопривредних газдинстава.²⁷⁵

Резултат досадашње политике државе у сектору сточарства Србије, је да је веома ниско учешће сточарства у укупној вредности пољопривредне производње од само 30,7 % (у Војводини само 24%) док је учешће сточарства у укупној вредности пољопривредне производње у већини држава ЕУ изнад 60%. Централна Србија има 0,33 а Војводина само 0,25 условна грла стоке по хектару. Најекстензивнија држава ЕУ је Грчка са 0,38 условних грла стоке по хектару а најпродуктивнија Холандија са 0,98 условних грла стоке по хектару. То најбоље илуструје екстензиван карактер пољопривреде Србије у целини.

Циљ подстицајних средстава за подизање нових воћњака, винограда и засада хмеља јесте унапређење воћарске и виноградарске производње у Србији. Неповољно стање у воћарству и виноградарству поред осталог карактерише неодговарајући сортимент и присуство биљних болести у воћњацима као и смањивање површина под виноградима. Подстицајним мерама би требало да се доприноси повећању производње, продуктивности и конкурентности. Најновијом уредбом се уређују услови и начин коришћења подстицајних средстава за подизање производних засада воћака осим јагоде и производних засада винове лозе и хмеља.²⁷⁶ Није познато зашто Министарство пољопривреде у 2010. години није планирало средства за подршку у набавци лозних и воћних садница посебно због потребе промене производне структуре у том правцу односно повећања површина под вишегодишњим засадама иако уредба постоји. У 2011. и 2012. години наставила се подршка давањем подстицајних средстава за ову намену.²⁷⁷

Програмом расподеле и коришћења средстава за субвенције у области пољопривреде, шумарства и водопривреде намењена су средства за регресирање минералног ђубрива и горива (дизел гориво, био дизел односно евро дизел). Минерално ђубриво и горива се у смислу најновије Уредбе називају репроматеријалом.²⁷⁸

²⁷⁴ Уредба о утврђивању програма о расподели и коришћењу подстицајних средстава за очување и одрживо коришћење генетских ресурса домаћих животиња за 2010. годину, Службени гласник РС, бр. 15/10.

²⁷⁵ Уредба о условима и начину коришћења подстицајних средстава за набавку нових ројева пчела и квалитетних приплодних матица за 2010. годину, Службени гласник РС, бр. 25/10 и бр. 10/10.

²⁷⁶ Уредба о коришћењу подстицајних средстава за подизање производних засада воћака, винове лозе и хмеља за 2010. годину, Службени гласник РС, бр. 24/10.

²⁷⁷ Уредба о коришћењу подстицајних средстава за подизање производних засада воћака, винове лозе и хмеља за 2011. годину, Службени гласник РС, бр. 39/11. и Уредба о коришћењу подстицајних средстава за подизање производних засада воћака, винове лозе и хмеља за 2012. годину, Службени гласник РС, бр. 38/12.

²⁷⁸ Уредба о условима и начину коришћења средстава за регресирање репроматеријала за

Влада Србије је преко ресорног Министарства пољопривреде обезбедила субвенционирање камата на краткорочне кредите за близу 9.000 пољопривредних газдинстава у статусу физичких лица при чему је из потенцијала 11 банака пласирано 3,345.000.000 динара (32 милиона евра) краткорочних кредита. Кредитна подршка је намењена за подстицање пољопривредне производње,²⁷⁹ за развој ратарства, воћарства, виноградарства и повртарства, за развој сточарства, за инвестициона улагања у пољопривредну механизацију, за кредитну подршку улагања у пољопривредне објекте и др.²⁸⁰ Ове мере представљају добар тренд из разлога што је кредитна активност измештена у пословне банке. Са друге стране приступ кредитима није дозвољен већини газдинстава која за то имају потребу. Ако се има у виду просечно улагање у репроматеријал у производњи пшенице, овом мером покривено је улагање тек око 90.000 хектара пшенице што указује на изузетно малу вредност ових кредита.

4.2. Подршка потрошачима

Под подршком потрошачима мислимо пре свега на потрошаче пољопривредно прехрамбених производа. То су главни производи свакодневне потрошње. Спектар подршке је веома широк и обухвата проблематику од народних кухиња, преко специјалних самопослуга за сиромашне потрошаче до сложеног система опште заштитите потрошача који је познат под именом конзумеризам.

Народне кухиње се отварају да би се делила бесплатна храна најсиромашнијем становништву. Донатори су држава, предузећа, имућни појединци и други.

Самопослуге или продавнице за сиромашне грађане обезбеђују ниже цене за главне артикле из области хране. Овакве продавнице се формирају у време кризе или других елементарних непогода.

Конзумеризам обухвата широки спектар заштите потрошача. Заштита се огледа у погледу цена производа, квалитета, тачности декларације, правилно коришћење конзерванса, правилно коришћење амбалаже, рокова трајања производа и све оно што представља заштиту потрошача од несавесних произвођача и трговаца. Конзумеризам обухвата и удруживање потрошача, издавање разних билтена и часописа, саветовања, покретање разних иницијатива на пример најбољи и најгори произвођачи итд.

У оквиру Министарства за пољопривреду о заштити потрошача брине се посебан сектор. То је сектор за трговину, цене и заштиту потрошача. У оквиру овог сектора постоји посебно одељење које се бави заштитом потрошача.

ратарску и повртарску производњу у 2010. години, Службени гласник РС, бр. 7/10.

²⁷⁹ Уредба о подстицању пољопривредне производње путем кредитне подршке кроз субвенционисање дела каматне стопе у 2011. години, Службени гласник РС, бр. 33/11 и 38/11.

²⁸⁰ Службени гласник РС, бр. 38/11.

Сектор за трговину, цене и заштиту потрошача обавља многе послове, Ми смо се определили да наведемо само оне послове који се директно одnose на ценовну заштиту потрошача:

- функционисање тржишта роба, остваривање макроекономске политике у области цена и политике заштите потрошача;
- предлагање системских решења о посебним дажбинама при увозу, пре свега пољопривредних и прехранбених производа (прелевмани);
- истраживање нових метода и облика евентуалне протекционистичке политике у циљу заштите домаћег тржишта;
- праћење и анализирање кретања цена производа и услуга, пре свега јавних предузећа, и њихов утицај на остваривање инфлације и очување животног стандарда становништва;
- анализирање кретања куповне моћи и животног стандарда становништва;
- доношење и спровођење националног и годишњег програма заштите потрошача;
- предлагање системских решења и мера у циљу обезбеђења заштите основних права потрошача;
- непосредна сарадња са Саветом за заштиту потрошача као саветодавно-консултативним телом;
- проучавање и давање предлога у вези са начинима и облицима образовања потрошача;
- иницирање увођења информисања потрошача о квалитету и функционалности производа;
- иницирање акције стварања “потрошачког кодекса”;
- сарадња са међународним институцијама и организацијама које се баве заштитом потрошача;
- покретање иницијатива и подношење предлога за доношење и измену одређених прописа у циљу обезбеђивања ефикасне заштите права потрошача као и други послови из делокруга Сектора.²⁸¹

Из свега напред наведеног произилази то, да ако се жели да се омогући несметана реализација робе, трговина и произвођачи треба да уложе значајне напоре да би што потпуније задовољили потрошаче у погледу квалитета и цене робе и у вези нивоа пружених трговинских услуга разних врста. Потрошачи са своје стране треба да се прилагоде мерама које доприносе рационализацији робног промета.²⁸²

²⁸¹ <http://www.mpt.gov.rs/articles/view/294/2317>

²⁸² Златковић Ж. (1985): „Економика трговине“, Научна Књига, Београд, 65.

4.3. Укупна подршка пољопривреди

Укупна подршка пољопривреди је најшири индикатор подршке. Она представља суму подршке произвођачима, подршку општим услугама у пољопривреди и директне буџетске подршке произвођачима и потрошачима. Буџет је јавни приход државе и њених територијалних јединица из кога се финансирају јавне службе и врши надокнада других јавних расхода. Део буџета Републике Србије је намењен финансирању пољопривреде и он се назива пољопривредни или аграрни буџет. Из буџета се преко Министарства за пољопривреду издвајају средства намењена за субвенције и друге намене у пољопривреди као што су: куповина пшенице и премије за пшеницу, мере за повећање квалитета млека, мере и акције у пољопривреди, мере подстицања извоза, мере унапређења продуктивности газдинства, мере уређења пољопривредног земљишта, регресирање ђубрива и горива, субвенције за млеко и индустријско биље, субвенције за унапређење села.²⁸³

Реформа аграрне политике тесно је повезана са захтевним променама у контексту прикључења међународним интеграционим процесима (СТО и ЕУ). Ове промене имају императивни карактер и извесно је да ће аграрни буџет код нас бити реформисан по моделу ЕУ – укључивањем различитих мера „озелењавања“ које подразумевају примену дозвољених мера интерне подршке пољопривреди.²⁸⁴ Претпостављамо да ће реформа аграрне политике која се односи на аграрни буџет допринети да се он постепено смањује.

Табела 54. Учешће аграрног буџета и издатака за субвенције у националном буџету Србије

(у 000 динара)

Година	Издаци буџета за набавку нефинансијске и финансијске имовине	Аграрни буџет (са издацима из додатних прихода)	Учешће "аграрног буџета" у укупном буџету %	од тога субвенције	курс ЕУР у РСД	субвенције у ЕУР	Учешће издатака за субвенције у укупним издацима буџета
2004	362.045.200	18.059.553	5,6	14.630.000	78,90	185.424.588	4,0
2005	400.768.800	16.269.962	4,7	10.620.800	83,00	127.956.590	2,7
2006	505.822.600	23.593.481	5,4	13.411.900	84,14	159.401.644	2,7
2007	595.519.800	21.410.029	4,4	15.557.700	79,97	194.554.907	2,6
2008	695.959.100	27.634.337	4,7	26.072.900	81,41	320.238.081	3,7
2009	719.854.100	15.964.071	3,7	17.007.200	93,72	181.458.881	2,4
2010	825.884.941	20.572.438	3,4	17.192.300	102,92	171.923.000	2,3
2011	818.344.423	22.033.208	3,8	16.800.000	101,96	171.292.800	2,4
2012	940.157.524	36.600.000	4,3	19.945.662	113,00	225.385.980	3,9

Извор: Министарство финансија Републике Србије.

²⁸³ Пејчић Х. (2004): „Економика пољопривреде“, Економика, Ниш, 93-94.

²⁸⁴ Стојановић Ж. (2008): „Реформа финансијског система и тржишно финансирање агропривреде у Србији,“ Аграрна и рурална политика у Србији 2, Почетна искуства придруживања ЕУ и предлог мера за 2009. годину, Тематски зборник, ДАЕС, Београд, 98

Тренд смањења аграрног буџета присутан је из године у годину. Према табели 54. можемо да видимо колико је средстава издвајано за аграрни буџет од 2004. до 2012. године. Најмање средстава је до сада издвојено ребалансом буџета за 2009. годину свега 2,3 % од укупног буџета Републике Србије. Од оснивања аграрног буџета његово учешће је у укупном буџету Србије перманентно смањивано до 2004. године када почиње његов раст. Буџет за пољопривреду у посматраном периоду се незнатно повећавао из године у годину, али се учешће аграрног буџета у укупном буџету смањивало од 2004 до 2010. г. Изузетак представља 2008. година.

Можда мало охрабрује чињеница да је у републичком буџету за 2012. годину аграрни буџет Министарства пољопривреде повећан и сада износи 36 милијарди динара То значи да ће пољопривреда имати на располагању више средстава него 2011. године.

Табела 55. Учешће пољопривреде и прехранбене индустрије у БДП (у хиљадама динара)

Година	Бруто домаћи производ - укупно, (сталне цене 2002.)	Бруто домаћи производ - пољопривреда (сталне цене 2002.)	учешће БДП пољоп. у укупном БДП %	Бруто домаћи производ - прехранбена и дуванска инд. (сталне цене 2002.)	учешће БДП прехра.инд. у укупном БДП %	Бруто домаћи производ - АГРАРА (сталне цене 2002.)	учешће БДП АГРАРА у укупном БДП %
2004	956.837.000	143.546.000	15,0	51.938.600	5,4	195.484.600	20,4
2005	1.139.590.600	136.029.900	11,9	54.443.000	4,8	190.472.900	16,7
2006	1.198.964.900	135.780.100	11,3	57.615.600	4,8	193.395.700	16,1
2007	1.281.694.800	125.153.200	9,8	60.545.500	4,7	185.698.700	14,5
2008	1.352.418.000	135.905.700	10,0	59.935.300	4,4	195.841.000	14,5
2009*	1.310.178.000	136.853.800	10,4	55.647.900	4,2	192.501.700	14,7

Извор : Републички завод за статистику
* процена

Удео аграрне привреде Србије у стварању бруто друштвеног производа у периоду 2004 - 2009. година је износио просечно 15,6%. Из табеле се види да је део пољопривредне производње у стварању бруто друштвеног производа значајно опао, док удео прехранбене индустрије такође има тенденцију пада али нешто блаже. Смањење учешћа пољопривреде у стварању бруто друштвеног производа није праћено растом вредности производње (143,5 милиона динара у 2004. години и 136,9 милиона динара у 2009. години - рачунато у сталним ценама), нити растом продуктивности, него развојем осталих сектора. Као логичка последица развоја осталих сектора требало би да уследи раст буџетских прихода из тих сектора и стварање услова за веће буџетско издвајање за сектор пољопривреде ради његовог прилагођавања будућим интеграцијама. Почетком 2010. године Министарство је повећало директна давања пољопривредницима са 12.000 на 14.000 дин по хектару

засејаних култура.²⁸⁵ На жалост због економске кризе у коју се наша земља нашла Влада је била принуђена да смањује директна давања. Она су 2012. године износила свега 6.250, а 2013. године 6.000 дин по хектару засејаних култура.²⁸⁶

²⁸⁵ <http://www.poljoprivreda.info/?p=vesti&od=2010-01-10&do=2010-01-23>

²⁸⁶ Уредба о расподели подстицаја у пољопривреди и руралном развоју у 2013. години, Службени гласник РС, бр. 20/13.

V РЕФОРМА АГРАРНЕ ПОЛИТИКЕ СРБИЈЕ У ПРОЦЕСУ ТРАНЗИЦИЈЕ И ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА

1. Програмски циљеви и реформа аграрне политике

1.1. Анализа развоја аграрне политике у периоду од 1991 – 2000. године

У Србији прелазак на демократски политички систем и тржишну економију догађао се истовремено са распадом СФР Југославије и формирањем СР Југославије. То значи да Србија у овом периоду још увек није водила у потпуности своју самосталну аграрну политику. У том смислу у Србији је 1990. године усвојен „Програм развоја агара СР Србије“ за период 1991-2000. године, а 1997. године усвојена је „Стратегија дугорочног развоја пољопривреде и села и прехрамбене индустрије Србије“. Конституисањем устава СР Југославије 27.04.1992. године обезбеђене су основе за дефинисање јединствене аграрне политике савезне државе. У фебруару 1993. године усвојен је документ „Аграрна политика СР Југославије“ – дугорочни циљеви макроекономског решења.²⁸⁷

Стање у пољопривредној производњи и на аграрном тржишту, комплексне промене социо-економске структуре, разноврсност и комплементарност агроеколошких и тржишних ресурса, измењено унутрашње економско-структурно и спољашње тржишно окружење, била су полазишта за утврђивање следећих дугорочних циљева аграрног развоја који су у документу „Аграрна политика СР Југославије постављени на следећи начин:

- *прво*, постизање обима и структуре пољопривредне производње која обезбеђује самодовољност, стратешку прехрамбену сигурност, и раст економски целисходнијег извоза пољопривредних и прехрамбених производа,
- *друго*, развој тржишно оријентисане производње засноване на повећању продуктивности, економске ефикасности и квалитета про-

²⁸⁷ Аграрна политика СР Југославије – дугорочни циљеви макроекономског решења, Савезно Министарство за пољопривреду, редактор мр Милан Р. Милановић, Београд, децембар 1992.

извода, уз примену савремених научно-технолошких достигнућа и оптимално коришћење и очување аграрних ресурса,

- *треће*, обезбеђивање уравнотеженог регионалног развоја, стабилности социо-економског положаја произвођача у пољопривреди, стварање економски јаких газдинстава, као предуслова за ревитализацију сеоских подручја и заустављање депопулације,
- *четврто*, обезбеђивање стабилног тржишта пољопривредних и прехрамбених производа и адекватне понуде тих производа која ће по ценама и квалитету бити прилагођена куповној снази потрошача.²⁸⁸

Аграрна политика у Србији је на основу ових докумената конципирана на принципу тржишне економије. Дефинисани су дугорочни правци и циљеви развоја пољопривреде, структурне, својинске и организационе промене, механизми стабилизације и управљања тржиштем, уведена је институција аграрног буџета, дефинисана је улога робних резерви у систему тржишног привређивања и сл. Опредељен је став друштва према земљорадничким газдинствима као привредним субјектима. Том приликом је наглашено да су управо земљорадничка газдинства основни субјекти развоја пољопривреде. Извршена је делимитација величине њиховог поседа и отворен је процес њихове трансформације у робне произвођаче, односно започет је процес фармеризације.

У реалном стању, аграрна политика Србије се у овом периоду, као између осталог и у целом свом историјату, суочила са потребом обезбеђења проширене репродукције у агрокомплексу. Потпуни поремећаји у репродукцији током 90-тих година погоршали су положај пољопривреде. Разлози за овакво стање су опште познати, а произашли су због околности изолације земље и увођења економских санкција, вођења ратова на простору бивше Југославије и бомбардовања земље.

Аграрна политика Србије са тог становишта може се анализирати кроз пет фаза.

1. 1990-1992: Неуспели покушај наставка аграрне политике из социјалистичког периода због дезинтеграције јединственог привредног подручја, отежавања међу републичког промета и чак увођења самоизолације (прекид трговинске размене Србије са Словенијом).
2. 1992-1994: Девастација пољопривреде у условима ратова у окружењу, забране спољнотрговинске размене због економских санкција, хиперинфлације и коначно укидања повољности кредитирања из тзв. примарне емисије Народне банке Југославије.
3. 1994-1999: Наставак аграризације привреде који је манифестован кроз смањење обима пољопривредне производње уз истовремено

²⁸⁸ Исто, стр. 7.

повећање учешћа пољопривреде у друштвеном производу привреде, са доминацијом пољопривреде у улози снабдевача становништва и избеглица пољопривредно-прехрамбеним производима и одржавања социјалног мира и политичке ”стабилности” по цену тоталне економске девастације агропривреде.

4. 1999-2000: Функционисање пољопривреде у условима ратне економије и обнове земље после агресије НАТО-а.
5. 2000 и касније: Политичке промене и примање донација упућених ка пољопривреди, припреме за оријентацију ка европским интеграцијама уз још увек неусаглашени покушај хармонизације економских односа Србије и Срне Горе под патронатом Европске уније.

Новина која представља меру заштите пољопривреде Србије у овим тешким временима је била увођење тзв. аграрног буџета 1991. године.²⁸⁹ Аграрни буџет је био део републичког буџета са искључивим усмеравањем у пољопривреду. Његова главна сврха је била да одобрава инвестиционе кредите за развој пољопривреде, кредите за финансирање трошкова чувања сезонских залиха и резерви пољопривредних производа, као и кредите за обртна средства, односно за обезбеђење текуће производње.

Увођење аграрног буџета аналогно је решењу које већ постоји у Европској унији и на исти начин се дефинишу циљеви аграрне политике:

- Одржавање и раст стандарда пољопривредних произвођача.
- Снабдевање потрошача по разумним ценама.
- Одржив развој и прилагођавање производне аграрне структуре захтевима економије и очувању животне средине.²⁹⁰

После успостављања мира након агресије НАТО и широких стручних консултација, припремљена је и у децембру 1999. објављена “Дугорочна политика аграрног развоја СРЈ”.²⁹¹ Тај документ (све до краја 2005. године, био је једини службено усвојени документ о аграрној политици), садржао је три кључна дела:

1. полазишта и стратешки циљеви развоја,
2. правци развоја и структурне промене и
3. дугорочна аграрна политика – макроекономски инструменти.

²⁸⁹ Службени гласник РС, бр 80/91.

²⁹⁰ Ивановић С., Богавац В. (2003): „Усаглашавање аграрне политике Србије са Заједничком аграрном политиком ЕУ и СТО“, Институционалне реформе и транзиција агропривреде у Републици Србији, Београд, 178-179.

²⁹¹ Дугорочна политика аграрног развоја СР Југославије – стра тешки циљеви, правци развоја и структурне промене; макроекономски инструменти, Савезна Влада СРЈ, Службени лист СРЈ, бр. 71/99, Дневник, Нови Сад, 2000.

1.2. Реформа аграрне политике у периоду од 2000 – 2013. године

Од 2000. године аграрна политика Србије покушава да направи заокрет у правцу својих стратешких опредељења. Промењена аграрна политика усмерена је на раст конкурентности породичних комерцијалних газдинстава, напушта се политике подстицаја доходака и прелази се на политику подстицања инвестиција. Долази до повећања укупних буџетских издвајања за пољопривреду.

После скоро шестогодишњег институционалног и практичног паралелизма који је постојао на нивоу Република и Федерације, крајем 2005. године Влада Републике Србије усвојила је „Стратегију развоја пољопривреде Србије“.²⁹² Циљеви аграрне политике, који су истакнути у овој Стратегији су:

- изградити одржив и ефикасан пољопривредни сектор који може да се такмичи на светском тржишту, доприносећи порасту националног доходака;
- обезбедити храну која задовољава потребе потрошача у погледу квалитета и безбедности;
- осигурати подршку животном стандарду за људе који зависе од пољопривреде, а нису у стању да својим развојем прате економске реформе;
- осигурати подршку одрживом развоју села;
- сачувати животну средину од утицаја пољопривредне производње;
- припремити пољопривреду Србије за интеграцију у ЕУ;
- припремити политику домаће подршке и трговине у пољопривреди за правила СТО.

Циљеви у овој стратегији су постављени по узору на западноевропске земље. Аграрна политика је базирана на протекционизму и развојној компоненти. Карактерише је наглашавање мултифункционалности пољопривреде којој је поред производње призната и важна улога за одржавање становништва, чување културног изгледа и заштита животне средине.

Следећи елемент у развоју аграрне политике је усвајање Закона о пољопривреди и руралном развоју у 2009. години, који представља нови правни основ за спровођење аграрне политике Србије, омогућава даље усклађивање политике и изградњу имплементационог система а самим тим и приближава аграрну политику Србије ЗАП-у. Циљеви аграрне политике Србије према овом закону остају исти као и у стратегији из 2005. године и гласе:

- јачање конкурентности пољопривредних производа на тржишту;
- обезбеђивање квалитетне и здравствено исправне хране;

²⁹² Стратегија развоја пољопривреде Србије, 2005, Службени гласник РС, бр. 78/05.

- обезбеђивање подршке животном стандарду за пољопривреднике који не могу својом производњом да обезбеде економски опстанак на тржишту;
- обезбеђивање подршке руралном развоју; заштите животне средине од негативних утицаја пољопривредне производње.²⁹³

Аграрна политика и политика руралног развоја Републике Србије спроводили би се реализацијом Стратегије пољопривреде и руралног развоја Републике Србије, Националног програма за пољопривреду и Националног програма за рурални развој.

У том смислу је најновији Национални програм за пољопривреду који је донет 28.10.2010. године одредио специфичне и приоритетне циљеве аграрне политике за период 2010-2013. годину. Ти циљеви су:

- унапредити рад институција за подршку – Управа за аграрна плаћања и Саветодавне службе;
- повећати инвестиције у пољопривредни и рурални сектор;
- унапредити сарадњу и креирати заједничке програме са локалним институцијама, како за подршку пољопривредницима, тако и за привлачење инвеститора у прерађивачки сектор;
- створити услове да комерцијално-кредитни и финансијски сектор одговори потребама пољопривредника за краткорочним, средњорочним и дугорочним кредитима;
- подстицати конкуренцију у циљу повећања квалитета пољопривредних инпута;
- унапредити ефикасност коришћења државног пољопривредног земљишта.²⁹⁴

Аграрна политика је у целом овом периоду доживела промене. Те промене нису праћене на одговарајући начин аграрним законодавством, озбиљним инвестицијама и финансијама. Као све чешћи проблем појављује се незадовољство све већег броја пољопривредних актера, институција и многих других субјеката. Још увек није постигнут концепт одрживе пољопривреде. Из свега тога произилази да реформа аграрне политике није дала неке резултате. Стиче се утисак да је главна карактеристика реформе аграрне политике у периоду од 2000. до 2007. године била њена непредвидивост и неконзистентност.

У протеклих десет година генерално се може издвојити пет фаза у аграрној политици која је спровођена у Србији.

- Прва фаза која обухвата период од 2001. до 2003. године карактеристична је по аграрној политици која је била усмерена ка мерама ценовне подршке за одређене културе (соја, сунцокрет,

²⁹³ Службени гласник РС, бр. 41/09, члан 3.

²⁹⁴ <http://195.178.57.140/slglasnik-public/main.iface>

шећерна репа, пшеница), уз одсуство других мера аграрне политике.

- У наредној фази која подразумева период од 2004. до 2006. година искључују се мере ценовне подршке, а уводе мере подршке инвестицијама и руралном развоју.
- У трећој фази, тј. периоду од 2007. до 2009. године, успостављају се плаћања по површини и по грлу стоке.
- У претпоследњој фази, која се углавном односи на 2010. годину, доминирао је модел директних плаћања и у поређењу са претходним периодом, мере које су предузимане у већем обиму биле су усмерене у имплементацију политике руралног развоја.
- Током 2011. године најважнији елементи у реформском процесу аграрне политике односили су се на: тржишну либерализацију, подршку развоју пољопривреде подстицањем породичних газдинстава и побољшању услова живота у руралним подручјима, прилагођавање спољнотрговинске политике развојним потребама пољопривреде и прерађивачке индустрије постепеном хармонизацијом у складу са правилима и принципима СТО, увођење технолошких иновација у процес производње, јачање производних капацитета и професионализација услуга у пољопривреди, јачање институционалне подршке сектору модернизацијом постојећих лабораторија и реформом инспекцијских и ветеринарских услуга.
- И на крају у 2012. години најважнији елементи аграрне политике у реформском процесу је био: наставак подршке развоју пољопривреде подстицањем породичних газдинстава и побољшање услова живота у руралним подручјима, прилагођавање спољнотрговинске политике развојним потребана пољопривреде и прерађивачке индустрије постепеном хармонизацијом у складу са правилима и принципима СТО, јачање производних капацитета и професионализација услуга у пољопривреди, јачање институционалне подршке сектору повећањем броја запослених у стручним саветодавним службама на терену, као и модернизацијом постојећих лабораторија, инспекцијских и ветеринарских услуга. Системом подстицаја по први пут су обухваћена физичка и правна лица. Међутим, у другом делу године елементи аграрне политике се преусмеравају ка санирању последица суше, заштите произвођача и потрошача. За ту намену, ребалансом националног буџета, пољопривреди су одобрена додатна финансијска средства.

Управо недоследност у формулисању и имплементацији аграрне политике у претходном периоду довела је до смањења инвестиција у сектору пољопривреде. Дошло је до нетржишних преливања добити између економских актера у тржишном ланцу.

Недовољно брзо прилагођавање стандардима безбедности хране: Не-доношењем Закона о безбедности хране и низа пратећих закона, као и не-успостављање ефикасних институција за њихово спровођење је један од највећих неуспеха креатора аграрне политике. Скуп и неефикасан систем се одржава због неспремности владиних институција за реформом у овом сектору, што већ сада представља један од значајнијих проблема приликом интеграције у ЕУ и СТО, и у великој мери може да успори ове процесе.

Превише спор развој институција подршке и законодавног оквира: Не-реформисана Дирекција за робне резерве, Саветодавна служба и водопривредне организације које још послују као државна предузеће, неустављена, неспроведена реформа научних институција подршке пољопривреди су неки од незавршених послова у успостављању институционалног оквира за развој пољопривреде. Задружни савези, привредна комора, струковне организације нису, иако би требало, да буду носиоци развоја због неспремности да се изврше унутрашње реформе. С друге стране неколико значајних институција је формирано у овом периоду као што су: Управе за ветерину, заштиту биља, воде и шуме, успостављен је регистар пољопривредних газдинстава. Усвојено је неколико закона: Закон о пољопривредном земљишту, Закон о шумама, Закон о органској пољопривреди, Закон о садном материјалу, Закон о семену.

1.3. Преговори са ЕУ и задаци аграрне политике у пружању интерне подршке пољопривреди Србије

Србија се налази у фази испуњавања неопходних услова који би омогућили прикључење Европској Унији. Тренутни план је да се у јануару 2014. године затражи кандидатура са тачно одређеним датумом приступа. Закључени „Споразум о стабилизацији и придруживању“, као и „Прелазни споразум Србије са ЕУ“²⁹⁵ представља једну од степеница на дугом путу Србије до потпуног приступања овој заједници европских држава. Ратификација Споразума у земљама чланицама ЕУ одобрена је почетком јуна 2010. и завршила се крајем лета 2013. године. Примена Прелазног споразума, једнострано, од стране Србије почела је у фебруару 2009. године, а од стране земаља ЕУ од почетка 2010. године. Кашњење ЕУ у примени Прелазног споразума није не-повољно утицало на пласман производа из Србије на тржиште ЕУ, јер су и даље остали на снази раније одобрени преференцијали.

Одредбама Споразума дефинисано је да извоз пољопривредно-прехрамбених производа из Србије у ЕУ, осим неколико врста производа (жива говеда, говеђе месо, шећер, неколико врста воћа и поврћа, риба и вино) није оптерећен увозним дажбинама и количинским ограничењима. Србији је одређен прелазни период у трајању од шест година, у коме ће бити

²⁹⁵ http://www.siepa.gov.rs/site/sr/home/1/sporazumi/evropska_unija/

успостављена зона слободне трговине са ЕУ. У том периоду, према уговореној динамици, смањиваће се и укидати увозна заштита пољопривредно-прехрамбених производа који се увозе из земаља ЕУ.

Почињањем примене Споразума, Србија је укинула увозне дажбине на већи број производа, који се не производе у земљи, не увозе се, или њихов увоз мало или нимало не угрожава домаће произвођаче. За остале производе је утврђен поступак постепеног снижавања заштите, до коначног укидања, након одређеног периода. За мањи број производа задржава се сезонска царина и по истеку прелазног периода.

За најзначајније производе за земљу, увозна заштита се постепено смањује у прелазном периоду до одређеног нивоа, на коме се задржава и по истеку имплементационог периода. Свакако да ће релаксација увозне заштите повећавати понуду ових производа из земаља ЕУ, и на то се домаћи произвођачи морају припремити током периода имплементације. У томе им мора помоћи и држава ефикасним системом аграрне подршке.

Заједничка аграрна политика ЕУ (Common Agricultural Policy - CAP) је као што смо већ истакли усмерена на повећање тржишне оријентације и конкурентности пољопривредних произвођача, уз обезбеђење стабилног дохода и подршку производњи која је сагласна захтевима заштите животне средине, безбедности хране и добробити животиња. Подршка се пласира у оквиру два сегмента:

- први обухвата подршку тржишту и директна плаћања мерама које не повезују одлуке произвођача са нивоом и структуром подршке из буџета уз обавезу одрживог управљања земљиштем и другим ресурсима,
- други, који подржава рурални развој путем руралних развојних програма, који поштују регионалне социо-економске и еколошке специфичности.

Тренутно се Србија налази у спровођењу процеса хармонизације шеме подстицаја пољопривреди према захтевима ЕУ и СТО. Ови захтеви се односе на смањење плаћања према обиму производње, попут премије за млеко, смањење извозних субвенција. Са друге стране користи и предприступни период за задржавање извесних мера, којима директно утиче на раст продуктивности и смањење необрађених површина (регресирање инпута). Домети ове хармонизације су, генерално, недовољно видљиви, имајући у виду да је ниво укупне подршке у Србији неупоредиво нижи од одговарајућег у ЕУ.

Потребно је у Србији спровести снажење пољопривредног сектора и сектора прехрамбене индустрије, како би били у стању да се успешније носе са конкуренцијом. Отуда је средства подршке потребно усмеравати у укрупњавање и техничко--технолошку модернизацију газдинстава, увођење савремених стандарда квалитета, удруживање произвођача, унапређење и дифузију

знања и добре пољопривредне праксе, сарадњу на повећању додатне вредности пољопривредним производима и освајање нових производа и технологија у пољопривреди и шумарству. Приоритетна је, такође и подршка очувању и унапређивању животне средине, диверзификацији економских активности на селу, развоју инфраструктуре и очувању и промоцији локалних вредности.²⁹⁶

Врста мера и инструмената, којима ће се усмеравати буџетска подршка ка остваривању наведених приоритета у будућности у много чему зависиће од реформских решења у Заједничкој аграрној политици ЕУ. Значајне промене у тој области у ЕУ се очекују после 2013. године, с обзиром да су последње анализе, поред евидентних позитивних резултата на раст конкурентности и еколошку и социјалну одрживост, указале и на крупне недостатке постојеће шеме подршке пољопривреди и руралном развоју.²⁹⁷

У случају подршке тржишту у оквиру првог сегмента, предлаже се задржавање „тржишних интервенција“, искључиво сигурносног, *safety-net* карактера, док би се тарифна заштита за осетљиве производе концентрисала на високовредне производе из еколошки осетљивих и подручја са природним ограничењима.

Најновији облик уговорне шеме покривао би „директна плаћања пољопривредним произвођачима“ у оба стуба подршке и укључивао: основно плаћање по газдинству (*basic husbandry payments – BHP*), плаћање у подручјима са природним ограничењима (*natural handicap payments – NHP*) и агроеколошка плаћања (*green points payments - GPP*).²⁹⁸

Плаћање по газдинству било би раздвојено од производње, али везано за јасно дефинисане обавезе у погледу очувања земљишних ресурса, биодиверзитета и пејзажних вредности и доступно произвођачима у руралним подручјима без природних ограничења. Снижењем износа овог вида подршке по хектару, произвођачи би били стимулисани за примену еколошких метода производње и улазак у агроеколошке програме.

У подручјима са природним ограничењима плаћање би било намењено произвођачима, чија производња, услед природних ограничења није конкурентна, али је њено одржавање важно ради очувања еколошке и социјалне одрживости. Може бити везано за производњу, али условљено екстензивном употребом инпута и сточног фонда.

²⁹⁶ Стратегија пољопривреде и руралног развоја за период од 2010 до 2020, Република Србија, Влада, Београд, 2010, 42.

²⁹⁷ Европска комисија је 18 новембар 2010, објавила *Communication paper* о будућности ЗАП-а реформа има за циљ да европском пољопривредном сектору да динамичан, такмичарски и ефикасан одговор на Европску визију у 2020. години са више стимулисање одрживог раста, паметан раст и инклузивни раст. У овом извештају су наведене три опције за даље реформе. Након расправе о овим идејама, Комисија ће представити формалне законске предлоге средином 2011. године. *European Commission, Brussels, 18 novembar 2010 (COM 2010) 672 final*

²⁹⁸ <http://www.reformthecap.eu/blog/cap-reform-beyond-2013-an-idea-for-a-longer-view>

Што се тиче агроеколошких плаћања она се везују за произвођаче у еколошки осетљивим и заштићеним подручјима, као и за произвођаче који примењују еколошки подобне методе производње (попут органске производње).

И на крају четврти облик директних плаћања био би резервисан за старије произвођаче на некомерцијалним газдинствима у мање развијеним земљама на југу ЕУ и у земљама новим чланицама, за повлачење из производње и стављање земљишта, осим окућнице, на располагање комерцијалним газдинствима.²⁹⁹

На основу напред размотреног и очекиваног развоја система подршке у Заједничкој аграрној политици ЕУ после 2013. године, могу се очекивати и одређене модификације механизма доходне подршке произвођачима у средњем року, у домаћој аграрној политици. Најважније је, при свему овоме, да се процес прилагођавања реформама Заједничке аграрне политике ЕУ, спроводи тако да избегне непотребна лутања свдећи их на најмању меру и обезбеди максимално могући континуитет изабране структуре и обима плаћених средстава подстицаја у времену, ради стицања и очувања поверења произвођача.³⁰⁰

1.4. Компаративна анализа усклађености аграрне политике Србије са ЗАП

Компаративну анализу усклађености аграрне политике Србије са ЗАП најбоље ћемо анализирати ако је пратимо преко проблема субвенција. У Србији се претежан део средстава који је намењен субвенцијама односи на појединачне производе, при чему је врло значајан обим тих средстава (близу 30%) концентрисан на само једу намену (премије за млеко), дакле као облик директне подршке повећању производње само једног производа³⁰¹

Са друге стране мере аграрне политике у Србији, првенствено тржишна политика – увозна заштита, субвенције производње и извоза као и мере политике руралног развоја, како према врстама и облицима, а нарочито према релативној висини субвенционирања, знатно се разликују од европских параметара.

Суштинска разлика у усклађености аграрне политике Србије са ЗАП огледа се и у чињеници да су мере аграрне подршке код нас још увек де-

²⁹⁹ Tangemann S. (2011): „Direct Payments in the CAP post 2013“, Directorate General for Internal Policies, European Parliament, Brussels.

³⁰⁰ Стратегија пољопривреде и руралног развоја за период од 2010 до 2020, исто, 42.

³⁰¹ У условима монополизованог тржишта продаје финалних млечних производа, након тзв. "власничке трансформације" (докапитализације и приватизације) млекара, треба озбиљно размотрити сврсисходност оваквог начина подршке сектору производње млека.

терминисане секторски а не просторно, односно нема целовите политике регионалног и руралног развоја. Додуше морамо да признамо да је пре пар година донесена стратегије регионалног развоја а да треба ускоро донети стратегију руралног развоја.

Посматрање аграрне политике преко висине пољопривредних субвенција у Србији, у недостатку елемената за израчунавање АМС (укупна мера подршке) за одређени производ, могуће је извршити њиховим сумарним компаративним посматрањима из неколико различитих углова. Овом приликом посебну пажњу треба усмерити посебно на следеће параметре и њихове односе:

- висина субвенција по јединици основних капацитета у пољопривреди – пољопривредног или обрадивог земљишта;
- учешће субвенција у БДП, друштвеном производу саме пољопривреде или пак у новоствореној вредности овог сектора;
- висина субвенција по становнику, имајући у виду укупно становништво, јер је заправо сваки грађанин истовремено и (директни) давалац и (индиректни) корисник тих субвенција;
- учешће субвенција у укупној јавној (буџетској) потрошњи.

Табела 56. Субвенције-буџетски издаци за пољопривреду у Србији и ЕУ, процене за 2010. годину

	ЕУ	Србија	Однос (1):(2)
	(1)	(2)	(3)
Издаци за пољопривреду-укупно(милионима еура) EYP) Expenditures for agriculture-total	59 498 800	248 958	2 39 : 1
Буџет ЕУ/Budget EU	141 491 900	7 413 243	19 : 1
Број становника укупно (хиљаде лица)	501206	7 498	67 : 1
Број активних пољопривредника (хиљаде лица)	9 653	529	18 : 1
Пољопривредна површина (хиљаде ха)	162 393	5 105	32 : 1
Релативни ниво субвенција:			
по становнику укупно	143	18	8 : 1
по активном пољопривреднику (ЕУР)	6 767	249	27 : 1
по хектару пољопривредне површине (ЕУР)	403	26	15 : 1

Извори: - <http://europa.eu.int/comm/eur-lex-budget-data-p2010>
 - Република Србија, Програм расподеле и коришћења средстава субвенција у области пољопривреде, шумарства и водопривреде за 2010. годину, Београд.

У Србији субвенције у пољопривреди обухватају широки дијапазон различитих мера које се могу сврстати у двадесетак различитих, а по значају и обиму финансијских средстава врло неуједначених облика интерне подршке. У по-

следњих неколико година укупан обим средстава аграрне подршке номинално је повећан (за око 17%), али је реално мањи за око 15%³⁰². Овде се не бавимо класификацијом и квантификацијом ових мера на оне са минималним дисторзивним утицајем на трговинску размену и које су према Споразуму о пољопривреди СТО дозвољене („зелена кутија“) и на оне које тај споразум забрањује, или пак захтева одређену редукацију њиховог нивоа („жута“ односно „плава кутија“). У аграрној политици приметно је да се у неколико последњих година врши уједначавање прописа и мера које су од општег значаја – стручне саветодавне службе, истраживања, обучавање, инспекција, контрола квалитета, сузбијање заразних болести, заштита здравља животиња и биљака, маркетинг, промоција, инфраструктура, јавне робне резерве, заштита животне средине.

Тежиште аграрне подршке још увек је на директним субвенцијама, које имају за циљ повећање производње. Овакав приступ субвенцијама пољопривреде израз је владајућег схватања које има три битне компоненте:

- да су агро-еколошки ресурси Србије недовољно искоришћени, односно да су економски услови њиховог коришћења неповољни,
- да је потенцијал тржишне потрошње знатно већи од садашње понуде, и
- да је ефикасније коришћење ресурса могуће постићи изменом односа трошкови- приходи, и то директним утицајем на једну страну (трошковну, преко регреса) или на другу страну (приходну, преко премија) ове неједначине.

2. Развој јавних служби за пољопривреду

Према Закона о пољопривреди и руралном развоју који је донесен 29.05.2009. године а ступио је на снагу 03.06.2009. године регулисано је постојање јавних служби за пољопривреду. У делу који се односи на облике структурних подстицаја прецизније речено према члану 12 овог Закона истиче се следеће: „Мере институционалне подршке су врста подстицаја којима се подстичу програми истраживања у пољопривреди, програми саветодавних служби, промовисања пољопривреде, система тржишних информација пољопривреде Републике Србије, као и други програми.“³⁰³ Почетком маја месеца 2010. године донет је Закон о обављању саветодавних и стручних послова у области пољопривреде.³⁰⁴

³⁰² Аграрни буџет Србије за 2008. годину износио је 27.634.337 милиона динара, или 320 милиона €, а за 2010. годину износио је 20.572.438 милиона динара што према курсу дин/€ крајем марта 2010. године, износи око 172 милиона € и на крају 2012. Године износио је 36.600.000 око 225 милиона €.

³⁰³ Службени гласник РС, бр. 41/09, 73.

³⁰⁴ Службени гласник РС, бр. 30/10 .

2.1. Пољопривредно – саветодавна служба

Развој пољопривреде у савременим условима захтева добро организоване службе које се баве проучавањем и унапређењем технологије производње, преношењем научних достигнућа у праксу и научних институција које се баве школовањем пољопривредних стручњака.

Основна улога стручне пољопривредне службе, као мере аграрне политике, усмерена је на пружање савета и информација пољопривредницима у прихватању и примени нових знања. Рад ове службе може се обављати директно преко одређених специјализованих институција, али и преко различитих медијских средстава као што су: брошуре, штампа, радио, телевизија, интернет. Дакле, пољопривредна служба има обавезу да повезује пољопривредне произвођаче са образовним и научним институцијама.³⁰⁵

Према најновијем Закону о обављању саветодавних и стручних послова у области пољопривреде у члану 5 се одређује да саветодавне послове у пољопривреди могу да обављају привредна друштва чији је оснивач Република Србија, која су регистрована у Регистру привредних субјеката за обављање осталих услуга у пољопривреди, техничка испитивања и анализе или консалтинг и менаџмент послове и која имају запосленог пољопривредног саветодавца.

Саветодавне послове у пољопривреди могу да обављају и друга правна лица и предузетници ако су у Регистру привредних субјеката регистровани за обављање осталих услуга у пољопривреди, техничка испитивања и анализе или консалтинг и менаџмент послове и ако имају запосленог пољопривредног саветодавца.³⁰⁶

Давање могућности предузетницима и другим правним лицима односно приватницима да пружају саветодавне услуге представља новину у организацији саветодавних и стручних служби које раде у области пољопривреде. Ова могућност је већ присутна у земљама које се налазе у Европској унији као што смо већ раније истакли. Лица која се баве саветодавством имају за циљ да помогну пољопривреднику у превазилажењу негативне праксе. Са друге стране подразумева се да пољопривредник прихвати њихове савете. У целом овом послу клијенти имају контролу над радом својих саветодаваца. У случају да рад саветодаваца није квалитетан пољопривредник може да изгуби поверење у саветодавца и више га не ангажује.

2.2. Стручни рад – облици, циљеви, организација

Према новом Закону о обављању саветодавних и стручних послова у области пољопривреде у члану 7 прецизно су регулисани стручни послови

³⁰⁵ Вујичић М., Ристић Ј. (2006): „Економика пољопривреде“, исто, 69.

³⁰⁶ Службени гласник РС, бр. 30/10, 136-137.

у пољопривреди. То пре свега подразумева да правна лица и предузетници који обављају саветодавне послове у пољопривреди могу да обављају и стручне послове у пољопривреди у складу са овим законом и другим прописима.

Као стручни послови у пољопривреди се одређују послови који су као такви одређени законом и другим прописима у области ратарства, здравља биља, сточарства и другим областима пољопривреде. Обављање стручних послова у пољопривреди од интереса за Републику Србију врши се у складу са годишњим програмима које доноси Влада.

Средства за обављање стручних послова у пољопривреди обезбеђују се законом којим се уређује годишњи буџет Републике Србије. Обављање стручних послова у пољопривреди од интереса за аутономну покрајину, на територији аутономне покрајине врши се у складу са програмима које доноси аутономна покрајина. Обављање стручних послова у пољопривреди од интереса за јединицу локалне самоуправе, врши се у складу са програмима које за територију јединице локалне самоуправе доноси јединица локалне самоуправе.³⁰⁷

Саветодавни послови у пољопривреди обављају се ради подизања општег нивоа знања пољопривредних произвођача и њихове информисаности, повећања конкурентности и модернизације пољопривредне производње, повећања профитабилности производње и квалитета производа, увођења производње здравствено безбедне хране, подстицања интересног удруживања пољопривредних произвођача, очувања природних ресурса, заштите животне средине и побољшања услова живота и културе живљења на селу, а самим тим и руралног развоја.

Саветодавни послови у пољопривреди према напред наведеном Закону су прецизно одређени и они подразумевају:

- пружање стручне помоћи у примени научних достигнућа и нових технологија;
- пружање стручних савета и услуга, пренос практичних знања и вештина ради технолошко-техничког унапређења производње;
- упознавање пољопривредних произвођача са добром пољопривредном праксом;
- извођење демонстрационих огледа у различитим областима пољопривреде;
- оспособљавање пољопривредних произвођача за управљање пољопривредним газдинствима и вођење књиговодствене евиденције газдинства;
- помоћ у афирмацији руралног развоја;
- пружање савета о заштити биља на основу података прогнозно-извештајне службе;

³⁰⁷ Службени гласник РС, бр. 30/10.

- подстицање интересног удруживања и предузетништва у пољопривреди;
- пружање савета и давање предлога за проширење привредних активности као допунских делатности на газдинству;
- давање препорука у области сточарства;
- давање савета и препорука о рационалном коришћењу земљишта;
- пружање саветодавне помоћи у другим областима за које пољопривредни произвођачи истражу интерес.

У Србији је стручна пољопривредна служба организована на републичком, покрајинском и на подручним нивоима. На територији централне Србије функционише двадесет и једна пољопривредно стручна служба,³⁰⁸ а на територији Војводине тринаест.³⁰⁹ Улогу републичке саветодавне службе има и Институт за примену науке у пољопривреди.

Тренутно стање у стручним службама указује на чињеницу да је неопходно реформисање ових служби због одређених проблема који су у њима присутни. Наведимо само неке од проблема: редован контакт са пољопривредницима је још увек слаб, буџетско финансирање службе такође није редовно, и на крају материјална опремљеност службе је неадекватна стварним потребама. Поред тога, неповољна је старосна и квалификациона структура запослених у овој служби. Такође, недовољна је активност образовних и научноистраживачких институција као и сама сарадња службе са њима. Информациони систем још увек није довољно ефикасан и развијен. Остварена је слаба комуникације са снабдевачима пољопривреде, прерађивачком индустријом, финансијским институцијама, трговином и субјектима аграрне политике.

Свакако да би резултати остварени у пољопривредној производњи наше земље били бољи уз квалитетније функционисање односа између науке, пољопривредне стручне службе и пољопривредних произвођача, посебно земљорадника. Сил пољопривредне стручне службе би требао да буде повезивање земљорадничких газдинства са образовним и научно-истраживачким институцијама.

Трансфером пољопривредних иновација баве се пољопривредне станице, пољопривредни заводи, научни институти, развојне службе, истраживачко-развојни центри у пољопривредним комбинатима. У Србији постоји 10 ветеринарских и специјалистичких института, више од 350 ветеринарских амбуланти, око 290 ветеринарских станица и 5 центара за вештачко осемењавање.³¹⁰

³⁰⁸ <http://www.psss.rs/news.php>

³⁰⁹ <http://www.polj.savetodavstvo.vojvodina.sr.gov.yu/index.php?module=subjects&func=listpages&subid=1>

³¹⁰ Ђекић С. (2010): „Аграрни менаџмент“, исто 194-195.

Према свему напред изложеном требало би да, приоритет имају научна истраживања и на њима засновано образовање пољопривредних произвођача, као и развој пољопривредне саветодавне службе која представља подршку при отпочињању и развоју одређене производње.

У Србији су на жалост стално присутни проблеми финансирања, како научних истраживања, тако и пољопривредне производње, док су образовање и удруживање у другом плану. У сектору агро бизниса саветодавство представља један од значајних фактора модернизације пословања. У прилогу овој констатацији треба навести потврђену чињеницу да улагање у саветодавство (и пољопривредна истраживања) доноси око 40% просечне стопе зараде, што је “много више него друге инвестиције у пољопривредном развоју”³¹¹. Наиме, савремена пољопривреда подразумева савремене технологије. У том смислу, у циљу испуњења стандарда органске производње, потребно је да консултанци поседују нова уско специјализована знања.

Специјализација саветодаваца (тзв. SMS – Subject Matter Specialist) подразумева познавање специфичних области попут социо-економског консалтинга, еколошког саветодавства, као и упознавање са новим прописима и стандардима у ЕУ. Последишно, претпоставка успешног пољопривредног саветодавства је континуирана едукација саветодаваца и размена пословног искуства и иновација путем удружења. С тим у вези је и постојање стратешког планирања развоја и повезивања АКИС-а (Система знања и информација у пољопривреди) и различитих центара за едукацију саветодаваца.³¹²

То могу бити посебни центри за ту намену, али најчешће су то факултети, истраживачки институти, школе и различите институције које, зависно од потреба саветодаваца, пружају додатну едукацију³¹³. На тај начин консултанци обогаћују своје знање и оплемењују пословно искуство.

На крају желимо да истакнемо да је за приближавање саветодавне службе потребама пољопривреде неопходно извршити децентрализацију и умрежавање саветодавног рада. Подршка овом процесу треба да буде децентрализација саветодавних тела појединих министарстава чиме би се створили услови за адекватније одговоре на потребе индивидуалних пољопривредних газдинстава и пољопривредних предузећа, односно могућност за партнерски приступ у решавању пословних проблема. Исто тако у циљу ефикасне алокације ресурса, потребна је регионална размена консултаната, што подразумева међусобно повезивање саветодавног рада у Србији. Пољопривредна предузећа и произвођачи су још увек недовољно

³¹¹ Van den Ban, A. W., Hawkins, H., S. (1996): “Agricultural Extension“, Blackwell Science, UK, 13.

³¹² Михаиловић Б., Симоновић З., (2008): „Некатори видах сельскохзйяйственных кооперативов Франции“ Вестник Елецкого Государственного Университета, выпуск 19, Елец, Россия, 262.

³¹³ Јанковић Д., (2006): Организациони модели пољопривредног саветодавства у Немачкој, Економика пољопривреде, Тематски број, Београд, 584.

информисани о улози и значају које саветодавне услуге имају. На пример, више од 40% руралних домаћинстава није чуло за саветодавну службу, 24% домаћинстава не зна како да до њих дође, при чему се само њих 8% редовно консултује са овом службом.³¹⁴ Ове чињенице јасно указују на шта треба да се првенствено фокусирају и саветодавне службе и пољопривредни сектор, али и држава, а то је побољшање образовања и информисаности у овој области јер би од тога сви имали користи. То значи да би саветодавне организације добијале више послова, а тиме и више средстава, те би интензивирале свој развој. Пољопривредници и предузећа би, користећи услуге саветодавних организација, битно убрзали свој развој. И на крају држава би, ако ништа друго, добила богатије изворе финансирања Буџета.

2.3. Подршка научно – истраживачког рада, усмеравања аграрног образовања и развој информационе инфраструктуре

Научноистраживачки рад у нашој пољопривреди одвија се у научно истраживачким организацијама односно институтима. Такође при готово свим пољопривредним факултетима формирају се у саставу катедри или одсека научне јединице институти који се баве научним радом.

У претходним годинама занемаривани су општи услови стручног образовања пољопривредника. Школски систем је био углавном усмерен на развој непољопривредних делатности. Образовање скоро да није било подређено раду у пољопривреди. Чини се да је образовни систем подстицао напуштање пољопривреде и села, тако да су пољопривредници у већини случајева обављали пољопривредну делатност на породичном газдинству без претходног школовања за своју струку. Овакво наслеђе доводи до потребе да се омогући накнадно стручно образовање пољопривредника.

Јавни интерес за већом производњом у пољопривреди био би додатно употпуњен ангажовањем одговарајућих образовних установа у обуци пољопривредника. Ове установе би допринеле добром овладавању техничким и технолошким достигнућима, односно бољем коришћењу нових машина и технолошких поступака гајења нових сорти биљака и животиња.³¹⁵

³¹⁴ Богданов Н. (2007): „Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољовредна економија“, УНДП, Београд, 143-144.

³¹⁵ Пејчић Х. (2004): „Економика пољопривреде“, исто, 115.

3. Пореска политика и социјална сигурност пољопривредника

3.1. Пореска политика у пољопривреди

Пореска политика је саставни део економске политике коју нека држава предузима у циљу сопственог развоја. Разуме се да она мора бити правична и подстицајна за пореске обвезнике, односно таква да подстиче производњу и сигурност произвођача.

У пољопривреди Србије порески обвезници, са аспекта остварених прихода, су како физичка лица (пољопривредници), тако и правна лица (предузећа и задруге). Пољопривредницима су порез до 2005. године плаћали према Закону о порезу на доходак грађана³¹⁶, док су фискалне обавезе правних лица дефинисане Законом о порезу на добит правних лица.³¹⁷

Од 1990. године, основицу пореза коју је плаћао пољопривредник представљао је катастарски приход или стварни приход. Катастарски приход је одређивао катастар за сва земљишта која се могу користити за пољопривредну производњу или шумарство, без обзира да ли се користе у ту намену.³¹⁸

Обухватао је приходе од биљне производње и сточарства, а утврђивао се према лествици катастарског прихода. Како се опорезивао потенцијално могући приход пољопривредног газдинства, он је представљао обрачунску категорију, а не реални доходак газдинства. Приход од биљне производње је подразумевао новчану вредност просечног приноса која се постизала по једном хектару, према установљеној структури усева и засада и уобичајеном начину обраде земљишта, а после одбитка просечних материјалних трошкова производње. Утврђивао се за сваку катастарску културу (продуктивно земљиште се разврстава у 8 катастарских култура - оранице; баште; воћњаци; виногради; ливаде; пашњаци; баре, трстици и рибњаци; и шуме) и катастарску класу земљишта (унутар сваке културе се земљиште према своме бонитету разврстава у 8 катастарских класа, где прва означава највиши квалитет) унутар одређеног катастарског краја. Приход од сточарства се није исказивао посебно, већ се укључивао приход од биљне производње, а обрачун се вршио на основу коригованих просечних цена производа који служе за исхрану сточног фонда у Републици. Поменути порез се плаћао квартално (средином тромесечја).

Порески обвезник се пре почетка године могао определити и за утврђивање стварног прихода од пољопривреде и шумарства, при чему је о томе обавештавао надлежни порески орган. Приходом се у том случају сматрао стварни

³¹⁶ Закон о порезу на доходак грађана, Службени гласник РС, бр. 135/04.

³¹⁷ Закон о порезу на добит правних лица. Службени гласник РС, бр. 25/01, 80/02, 43/03, 84/04 и 18/10.

³¹⁸ Закон о утврђивању катастарског прихода, Службени гласник СРС, бр. 49/92.

приход утврђен на начин прописан Законом којим се утврђује приход од самосталне делатности.³¹⁹

Обвезник пореза на приходе од пољопривреде и шумарства било је физичко лице које је власник или ималац права коришћења земљишта, или је плодоуживалац земљишта које је уписано у катастар земљишта према стању на дан 31 децембар, године која претходи години за коју се утврђује порез. Закупац земљишта, код дугорочног закупа, је постајао обвезник пореза, и то од дана почетка закупа, ако је уз сагласност закуподавца доставио пријаву надлежном пореском органу у року од петнаест дана од дана закључења Уговора о закупу.³²⁰

До последњих измена и допуна Закона о порезу на доходак грађана важило је то да је у случајевима када постоје два или више сувласника, или суимаоца права коришћења земљишта, који живе у истом домаћинству, а нису извршили деобу имовине, обвезник буде само један од пунолетних сувласника. Ако није било споразума међу сувласницима до почетка године за коју се утврђивао порез ко ће бити порески обвезник, онда је обвезника утврђивао порески орган.³²¹

Такође, порез на приходе од пољопривреде и шумарства се није плаћао на катастарски приход у следећим случајевима:

- На земљишта на којима су подигнути насипи, канали, ровови и други објекти за заштиту од поплава, за одводњавање и наводњавање, или заштиту од ерозије;
- На земљишта чије је коришћење забрањено законом;
- На земљишта под зградама страних држава и која служе зградама дипломатских и конзуларних представништава;
- На земљишта у функцији заштићене околине око споменика културе и објеката природе;
- На дворишта верских објеката и сл.

Изузећа од плаћања пореза су престајала у тренутку промене намене предметног земљишта, што је порески обвезник био дужан да пријави надлежном пореском органу у року од петнаест дана од настанка промене. На земљиштима на којима је услед елементарних непогода, биљних болести и штеточина или неких других ванредних догађаја, које обвезник није могао да спречи, долазило до редукције приноса за више од 25% у односу на просечне

³¹⁹ Доходак од пољопривредног земљишта, које се користи за: вађење песка, шљунка, печење цигле, производњу садница, инкубаторску производњу живине, узгој лековитог биља, опорезује се као стварни приход од самосталне делатности (Божић, Д., Богданов, Н., Шевралић, М. (2011): Економика пољопривреде. Пољопривредни факултет, Београд).

³²⁰ Закон о порезу на доходак грађана, Службени гласник РС, бр. 24/01, 80/02, 135/04, 62/06, 65/06, 31/09, 44/09 и 18/10, 50/11, 90/11-УС, члан 23-25.

³²¹ Исто, члан 28.

приносе у последње три године за конкретну општину, обвезник је имао право да тражи смањење пореске обавезе сразмерно смањењу приноса, подношењем захтева надлежном пореском органу у року од петнаест дана од дана настанка штете.³²²

Такође, одређене пореске олакшице су се односиле и на старије пољопривреднике (мушког пола од 60 година, односно женског пола старијих од 55 година), болесна и радно неспособна лица, за стимулисање производње на газдинствима младих земљорадника и радника који прелазе из других делатности у пољопривреду, приликом улагања у уређење земљишног комплекса (у комасацију, изградњу система за наводњавање, или конверзију земљишта у земљиште намењено пољопривредној производњи), могућност плаћања пореза у природи (производима) и слично.

Током периода примене Пореза на катастарски приход примењивале су се пропорционалне пореске стопе. Висина пореске стопе је била подложна променама, од најмање 3% колико је износила 1990., до 14%, односно 10%, на колико су утврђене изменама Закона из 2002. и 2004. По изменама закона, које су ступиле на снагу у 2005. порез на катастарски приход се није наплаћивао³²³, у почетку само регистрованим породичним газдинствима, а касније и осталим пољопривредним газдинствима.

Последњим изменама и допунама Закона, за 2012. и 2013.³²⁴ се и даље задржава право ослобађања пољопривредника од обавезе плаћања пореза на приходе од пољопривреде и шумарства на катастарски приход. Законодавац је на овај начин желело да мотивише развој и инвестирање у пољопривреду, имајући у виду да је катастарски приход, као основица за утврђивање пореза, доста низак, а да су порези по том основу имали мало учешће унутар суме пореза на доходак грађана.³²⁵ Установљено пореско ослобођење има изражену социјалну димензију, односно у функцији је одржавања социјалног статуса пољопривредника, узимајући у обзир њихово власништво над уситњеним поседом и вођење најчешће екстензивне производње.

Када су у питању предузећа, до првих промена у пореској политици Србије долази после 1990. године, када се за пореску основицу узима добит. За

³²² Исто, члан 30.

³²³ Закон о привременом изузимању од опорезивања порезом на доходак грађана одређених врста прихода, Службени гласник РС, бр. 5/2009.

³²⁴ Закон о изменама и допунама Закона о порезу на доходак грађана, Службени гласник РС, 47/13.

³²⁵ Према последњим Измена и допунама закона задржане су још само одредба која се односи на то да се порез наплаћује оним пољопривредницима који су физичка лица и који су носиоци пољопривредних газдинстава која су уписана у регистар пољопривредних газдинстава, а који су притом узела на себе обавезу да воде пословне књиге у складу са чланом 43., став 2., овог истог закона (Закона о порезу на доходак грађана, Службени гласник РС 93/12 и Закон о изменама и допунама Закона о порезу на доходак грађана, Службени гласник РС 47/13, члан 18.).

новооснована предузећа, али и новоосноване земљорадничке задруге, према члану 7. Закона о порезу на добит и доприносима из дохотка предузећа уводи се ослобађање плаћања пореза у првој, односно умањење пореског оптерећења у другој и трећој години пословања.³²⁶

Правна лица (пољопривредна предузећа и задруге) плаћају порез на добит, као и сва правна лица која остварују приходе на тржишту. Опорезована добит се утврђује пореским билансом, док је примењена стопа пореза на добит пропорционална³²⁷.

Законским одредбама, плаћања овог пореза су ослобођена новооснована предузећа у привредно недовољно развијеним општинама у прве три године пословања. Са друге стране, у привредно развијеним општинама, умањењем обрачунског пореза на добит, пореско ослобођење је износило, од 30% до 70% обрачунатог пореза. По последњим изменама и допунама поменутог закона ова олакшица је задржана само за недовољно развијена подручја, и то у случају ако порески обвезник испуњава следеће услове: ако је уложио у основна средства износ већи од 8 милиона РСД; ако користи 80% вредности основних средстава за обављање претежне делатности; ако у периоду улагања додатно запосли најмање пет лица на неодређено време; ако најмање 80% запослених на неодређено време има пребивалиште и боравиште у недовољно развијеном подручју.³²⁸

Одређене олакшице постоје и за пореске обвезнике у чије пословање је уложен страни капитал, уколико је учешће тог капитала у укупном капиталу обвезника најмање 10%. У том случају постоји умањење пореза у периоду од пет година, сразмерно учешћу страног капитала у укупном капиталу обвезника.

Пореске кредите (пореска умањења) је могуће давати и за новоосновану пословну јединицу у недовољно развијеним подручјима. Обвезнику који изврши улагања у некретнине, постројења, опрему или биолошка средства у сопственом власништву за обављање претежне делатности и делатности уписане у оснивачки акт обвезника (односно наведене у другом акту обвезника којим се одређују делатности које обвезник обавља) признаје се право на порески кредит у висини од 20% извршеног улагања, с тим што не може бити већи од 50% обрачунатог пореза у години у којој је извршено улагање. Такође, према овом ставу, обвезнику који је према закону о рачуноводству и ревизији разврстан у мало правно лице, признаје се право на порески кредит у висини од 40% извршеног улагања у основна средства за обављање претежне делатности, с

³²⁶ Закон о порезу на добит и доприносима из дохотка предузећа, Службени гласник СРС, бр. 35/90, стр. 1317-1319.

³²⁷ Закон о порезу на добит предузећа, Службени гласник РС, бр. 43/94.

³²⁸ Закон о порезу на добит правних лица, Службени гласник РС, бр. 25/01, 80/02, 43/03, 84/04 и 18/10, члан 50 б.

тим што он не може бити већи од 70% обрачунаог пореза у години у којој је извршено улагање.

Члан 48а Закона о порезу на добит правних лица, пољопривредним предузећима као пореским обвезницима признаје право на пореску олакшицу у висини од 80% од улагања извршеног у тој години у основна средства у сопственом власништву за обављање делатности. Порески кредит се признаје без ограничења у односу на обрачунати порез у години у којој је извршио улагање, као и у наредних 10 година у које се може пренети неискоришћени део пореског кредита.³²⁹ Законом о изменама и допунама Закона о порезу на добит правних лица³³⁰ брисане су одредбе члана 48а, те поменуте олакшице неће бити у примени приликом утврђивања, обрачунавања и плаћања пореске обавезе у 2013.

У циљу стимулисање равномерног развоја грана пољопривреде, као и руралних подручја у којима се организују одређене пољопривредне активности, постоје реалне потребе увођења пореских олакшица за одређени ниво робне производње установљене у брдско - планинском подручју, или за гајење одређеног броја грла сточе по хектару пољопривредног земљишта. Такође, у циљу стварања услова за ширу примену иновација и осавремењавања пољопривреде, требало би увести пореске олакшице за она газдинства и правна лица која имплементирају иновације у своју производну активност.

Наравно, адекватном применом пореске политике требало би се утицати и на јачање степена специјализације у пољопривредној производњи, односно заступљености, развоју и јачању оних линија пољопривредне производње за које Србија евидентно поседује компаративне предности у односу на окружење, односно оне које у великом проценту доприносе обезбеђењу прехранбене сигурности.³³¹

Привредни субјекти у пољопривреди и прехранбеној индустрији, посебно мала и средња предузећа и земљорадничке задруге, поред нестимулативне пореске политике, често се суочавају током реализације својих производа на тржишту и са нелојалном (пословање великог броја тржишних субјеката у зони сиве економије) и неразвијеном конкуренцијом (присуство тржишне ситуације олигопсона у којој они као ситни, неудружени и са малом преговарачком моћи веома тешко остварују повољне продајне услове). Претходно проистиче из институционално неразвијеног и алокацијски неефикасног тржишта пољопривредних производа, које не осигурава јаку и здраву конкуренцију и не обезбеђује максималне користи за произвођаче, потрошаче, и целокупну привреду и друштво.³³²

³²⁹ Исто, члан 47, 48 и 48а.

³³⁰ Закон о изменама и допунама Закона о порезу на добит правних лица, Службени гласник РС, бр. 47/13.

³³¹ Simonović Z., Jeločnik M., Subić J.: (2013): „Tax policy in Serbian agriculture“, Journal Economics of Agriculture, Vol. LX, Issue 3/2013, pp. 637-651.

³³² Paraušić, V., Mihailović, B., Hamović. V. (2010): Imperfect Competition in the Primary

Порез на додату вредност (ПДВ) представља општи порез који је повезан са потрошњом. Примењује се у 130 земаља, а популарно се назива порезом Европске заједнице јер представља један од услова за приступање ЕУ³³³. Србија је међу последњим земљама у Европи увела ПДВ, тачније 1. јануара 2005. године. Уведени ПДВ³³⁴ је усклађен са европским стандардима, односно са VI директивом Европске Уније о заједничком систему Пореза на додату вредност држава чланица ЕУ. Специфичност ПДВ-а се огледа у постојању посебних режима опорезивања.³³⁵ У случају пољопривредне делатности, обвезници пореза на доходак грађана на приходе од пољопривреде и шумарства се углавном налазе ван система ПДВ-а, из разлога што не остварују годишњи промет већи од 4 милиона РСД.³³⁶

Пољопривредници имају право на надокнаду по основу плаћеног ПДВ-а под условима и на начин одређен законом. Пољопривредник је у ситуацији да се до 15. јануара текуће године определи за обавезу плаћања ПДВ-а, подношењем евиденционе пријаве надлежном пореском органу на чијем подручју има пребивалиште, уколико је у претходних 12 месеци остварио укупан приход од промета пољопривредних и шумарских производа или пољопривредних услуга у износу већем од 4 милиона РСД.

Разликују се три случаја права надокнаде ПДВ-а, у којима се може наћи пољопривредник, и то:

- ако је пољопривредник евидентиран као обвезник ПДВ-а и послује са лицем које је такође обвезник ПДВ-а, онда он има сва права и обавезе као остали обвезници ове врсте пореза;
- ако пољопривредник није евидентиран као обвезник ПДВ-а, а послује са лицем које јесте евидентирано као обвезник ПДВ, при извршеном промету пољопривредних и шумских производа, или при извршењу пољопривредних услуга остварује право на накнаду за прометовано

Agricultural Commodity Market in Serbia. Economic Annals, Vol. LV, no. 184, 113-150, 10.2298/EKA1084113P.

³³³ Тиса, Н., Зекић, В., Милић, Д. (2008): Porez na dodatu vrednost u poljoprivredi. Agroekonomika, br. 39-40, 117-126.

³³⁴ Обрачун и плаћање ПДВ се врши у свим фазама производно-прометног циклуса, као и при увозу добара. Предмет опорезивања су испоручена и увезена роба и пружене услуге пореског обвезника. Он оптерећује само промет који служи крајњој потрошњи (не и производе купљене у сврху привредне делатности). Наиме, ПДВ обвезник у обрачунском периоду, обрачунава ПДВ на своје испоруке добара и услуга, а након тога одузима вредност ПДВ-а на примљене испоруке добара и услуга.

³³⁵ VI директива ЕУ предвиђа следећа четири посебна случаја опорезивања, што је и усклађено са донетим Законом о порезу на додату вредност у Србији: мали порески обвезници (предузетници); пољопривредници; туристичке агенције; и промет правних добара, уметничких дела, колекционарских добара и антиквитета.

³³⁶ Божић, Д., Богданов, Н., Шевралић, М. (2011): Економика пољопривреде. Пољопривредни факултет, Београд.

добро или услугу у износу од 5% од вредности добара или услуга, које је обвезник ПДВ-а дужан да исплати пољопривреднику.³³⁷ Сврха увођења ПДВ-а од 5% је довођење пољопривредника који није у систему ПДВ-а, у приближно исти положај са обвезницима у систему ПДВ-а, а који врше промет добара и услуга. ПДВ надокнада треба приближно да компензује износ ПДВ-а који су пољопривредни произвођачи платили приликом набавке добара и услуга, а за који немају право на одбитак претходног пореза³³⁸ због тога што нису у систему ПДВ-а³³⁹ (Табела 57.).

- у трећем случају, када пољопривредник није евидентиран као обвезник ПДВ и послује са лицем које такође није обвезник ПДВ, он током продаје пољопривредних и шумских производа, те при пружању услуга не обрачунава и не плаћа ПДВ.

Табела 57. Обавезе и права сељачких газдинстава у различитим статусима у систему ПДВ-а

Елемент	Порески обвезник у систему ПДВ-а	Порески обвезник ван система ПДВ
Начин укључивања	- Обавезни улазак (укупни промет већи од 4 милиона РСД) - Добровољни улазак (на најмање 2 године)	***
Излазни ПДВ	- Код продаје својих производа и услуга обрачунава и плаћа ПДВ	- Код продаје својих производа и услуга не обрачунава ПДВ
Повраћај улазног ПДВ	- Ако је износ претходног пореза на додату вредност већи од износа пореске обавезе, има право на повраћај разлике	- Не добија повраћај улазног ПДВ-а, али има право на ПДВ надокнаду ако се изврши промет пољопривредних и шумских производа односно пољопривредних услуга
Обавезне евиденције	- Обавезно води књиге - Води књигу примљених и књигу издатих рачуна - Подноси пореску пријаву	- Евиденције нису потребне

Извор: Закон о порезу на додату вредност, Службени гласник РС, бр. 84/04, 86/04, 61/05 и 61/07.

³³⁷ Закон о порезу на додату вредност, Службени гласник РС, бр. 84/04, 86/04, 61/05 и 61/07, члан 34.

³³⁸ Претходни порез јесте износ ПДВ који је обвезник већ платио приликом куповине неке робе (услуге). Он се може одбити од укупног износа ПДВ, ако су претходно купљена роба, опрема или пословни простор намењени обављању примарне делатности обвезника, односно ако су његови производи и услуге намењени ино тржишту. Уколико је износ претходно плаћеног ПДВ већи од установљене пореске обавезе, вишак ће се пренети као порески кредит у наредни обрачунаски период, или се може тражити његов повраћај.

³³⁹ ПДВ приручник за примену прописа о порезу на додату вредност, Савез рачуновођа и ревизора Србије, Рачуноводство, Београд 2007, 342.

Порез на додату вредност по посебној пореској стопи од 8% се примењује при промету или увозу пољопривредних производа намењених људској исхрани, као што су: жива стока, риба, месо, јаја, јестиве масноће анималног порекла, мед, млеко и млечни производи, свеже и расхлађено воће и поврће, житарице, брашно, пекарски производи у свежем и смрзнутом стању, јестиво уље и масноће биљног порекла, шећер и остало (Табела 58.).

Интересантно је и то да за предузећа која послују у области пољопривредне производње постоји законска обавеза вођења рачуноводствене евиденције, док истовремено сва породична пољопривредна газдинства немају такву обавезу. Такође, како велики део породичних газдинстава није ни регистрован у националној бази, о њиховом пословању постоје веома оскудни подаци.³⁴⁰

Табела 58. Стопе ПДВ-а за производе и услуге везане за пољопривреду

Производи и услуге за пољопривреду	Пореска стопа од 2005. године	Пореска стопа од 2012. године
- Пољопривредне машине и опрема - Грађевински материјал и грађевинске услуге - Послуживање пићем (и на газдинствима са сељачким туризмом) - Амбалажа	18%	20%
- Производи за исхрану људи и пића осим алкохолних - Производи за исхрану животиња - Живе животиње - Семе и саднице за пољопривредну производњу - Тубриво и фитофармацеутска средства - Лекови у ветерини	5%	8%
- Услуге за пољопривреду, шумарство и рибарство - Ветеринарске услуге за сточарство и рибарство	18%	20%
- Извоз	0%	0%
- Услуге осигурања - Продаја и закуп пољопривредних и шумских земљишта	Без ПДВ-а	Без ПДВ-а ³⁴¹

Извор: Закон о порезу на додату вредност, Службени гласник Републике Србије, бр. 84/04, 86/04, 61/05 и 61/07, члан 34; Закон о изменама и допунама Закона о порезу на додату вредност, Службени гласник Републике Србије, бр. 93/12.

³⁴⁰ Његован, З., Настић, Ј. (2011): Системи пословне евиденције на породичним газдинствима и рурални развој. Агроекономика, бр. 51-52., 18-31.

³⁴¹ Закон о порезу на додату вредност, Службени гласник РС, бр. 84/04, 86/04, 61/05 и 61/07, члан 25.

Такође, смањено пореско оптерећење се јавља у случају куповине живих животиња, сточне хране, ветеринарских лекова, ђубрива и средства за заштиту биља, семена за репродукцију и садног материјала, приплодне стоке и осталог.³⁴²

Последње измене Закона о ПДВ-у су донешене септембра 2012³⁴³. Оне претпостављају да су пољопривредници као физичка лица, која су носиоци или чланови породичног пољопривредног газдинства уписаног у регистар пољопривредних газдинстава у складу са прописом о регистрацији пољопривредних газдинстава, обвезници пореза на доходак грађана (на приходе од пољопривреде и шумарства) на основу оствареног катастарског прихода.

Пољопривредник чији укупан промет добара и услуга у претходних 12 месеци није већи од 8 милиона РСД не обрачунава ПДВ за извршен промет добара и услуга, нема право исказивања ПДВ-а у рачунима, нема право на одбитак претходног пореза и није дужан да води евиденцију прописану овим законом.

Веома важна измена је да мали порески обвезник, односно пољопривредник, у било које време у току године (не само до 15. јануара текуће године) може да се определи за обавезу плаћања ПДВ-а подношењем прописане евиденционе пријаве надлежном пореском органу, те у овом случају обавеза плаћања ПДВ-а траје најмање две године. Након истека рока од две године, пољопривредник може у било које време (не само до 15. јануара текуће године) да поднесе захтев за престанак обавезе плаћања ПДВ-а.

Уводи се још једна важна новина која се односи на пољопривреднике. То је одредба Закона о ПДВ-у (члан 51а), којом се прописује да је обвезник дужан да уз пореску пријаву достави надлежном пореском органу обавештење о пољопривреднику који није евидентиран за обавезу плаћања ПДВ-а, а који му је у претходних 12 месеци извршио промет пољопривредних и шумских производа и пољопривредних услуга у износу већем од милион РСД. Обавештење се доставља уз пореску пријаву за порески период у којем је пореском обвезнику пољопривредник извршио промет у поменутом износу. Обавештење мора да садржи податке о називу, односно имену и презимену, као и адреси и ПИБ-у пољопривредника.

Измене закона су донете са одложеним роком важења, и то на следећи начин³⁴⁴:

Измене које су ступиле на снагу 1.10.2012. односе се на члан 34 (став 3) старог закона, који постаје члан 26 након измена и допуна закона, а односи се на ПДВ надокнаду, која се уместо досадашњих 5% обрачунава у износу од 8% на вредност продатих пољопривредних производа свим пољопривредницима који

³⁴² Исто, члан 23.

³⁴³ Закон о изменама и допунама Закона о порезу на додату вредност, Службени гласник РС, бр. 93/12.

³⁴⁴ Исто. Закон је почео да се примењује од 1.1.2013., осим одредби члана 15., члана 26. (став 2.) и члана 45. који се примењују од 1.10.2012., односно члана 32., који се примењује од 31.12.2012.

нису у систему ПДВ-а. Купац пољопривредних производа (задруга, откупљивач) је дужан да изда признаницу о обрачунатој ПДВ надокнади и да исту исплати пољопривредницима на текући рачун.

Измене које су ступиле на снагу 1.1.2013. односе се пре свега на укупан промет добара и услуга (лимит) који су пољопривредници остварили у претходних 12 месеци. Уколико овај промет прелази 8 милиона РСД пољопривредници имају обавезу уласка у систем ПДВ-а.

3.2. Систем здравственог осигурања пољопривредника

До почетка транзиције у нашој земљи је било познато само социјално државно осигурање. Главна карактеристика овог осигурања је првенствено у његовој социјалној функцији, као и у праведности у накнади медицинских трошкова, без обзира на различите доприносе који су запослени уплаћивали. Приватно здравствено осигурање се код нас назива „Допунско добровољно здравствено осигурање“. Коришћење овог термина правда се у непотпуности ове заштите од медицинских трошкова, јер ово осигурање не покрива изгубљене зараде за време лечења.³⁴⁵

Осигуранике у систем државног здравственог осигурања према начину финансирања можемо поделити у две групе: на грађане који остварују приходе и чија је законска обавеза да уплаћују доприносе и грађане који не остварују приходе или су им приходи мањи од утврђеног цензуса чије се осигурање финансира из буџета Републике Србије.

Групу осигураника који остварују приходе (чл. 17. Закона о здравственом осигурању)³⁴⁶ чине следећи грађани: запослени, оснивачи привредних друштва, предузетници, пољопривредници, пензионери страни држављани и др.

Према истом члану 17. став 21. Закона о здравственом осигурању истиче се да пољопривредници старији од 18 година живота који обављају пољопривредну делатност као једино или основно занимање и не баве се другим делатностима и нису пензионери имају право да буду осигураници.

Осигураници – пољопривредници јесу лица која се, према закону баве пољопривредом (пољопривредници, чланови домаћинства пољопривредника и чланови мешовитог домаћинства), ако нису: осигураници запослени, осигураници самосталних делатности, корисници пензија и на школовању.

Обавезно је осигуран носилац пољопривредног домаћинства, односно најмање један члан домаћинства, док се остали чланови домаћинства могу осигурати под условима прописаним овим законом. У табели 59. дајемо број осигураних пољопривредника који се налазе у систему здравственог осигурања.

³⁴⁵ Маровић Б., Авдаловић В. (2006): „Осигурање и теорија ризика“, Центар за механизацију и мехатронику, Нови Сад, 121-122.

³⁴⁶ Закон о здравственом осигурању, Службени гласник РС, бр. 107/05, 109/05 и 57/11.

Табела 59. Број осигураних пољопривредника у систему здравственог осигурања 2009-2011.

	2009.	2011.
Обавезно осигурање	325.101	317.639
Број носиоца осигурања	147.794	154.252
Број чланова	177.307	163.387

Извор: <http://www.rzzo.rs/index.php/statistika-rzzo-menu>

Основица доприноса за обавезно здравствено осигурање је катастарски приход газдинства. Стопа доприноса је иста као и за друге категорије осигураника. Тако да за обавезно пензијско и инвалидско осигурање износи 22%, за обавезно здравствено 12,3% и за осигурање у случају незапослености 1,5%.³⁴⁷

Као што смо напред истакли код нас је приватно здравствено осигурање тек у првим фазама развоја. С друге стране у свету су врло развијена приватна медицинска осигурања. У основна приватна медицинска осигурања спадају: главно медицинско осигурање и стандардне три основне групе медицинског осигурања.³⁴⁸

Главна медицинско осигурање садржи заштиту од великих медицинских трошкова и катастрофалних медицинских трошкова.

Стандардне основне групе медицинског осигурања су: осигурање медицинских трошкова, осигурање трошкова хируршких захвата и осигурање лекарских трошкова.³⁴⁹

3.3. Систем пензионог и инвалидског осигурања пољопривредника

Пољопривредници као група осигураника показују озбиљне потешкоће приликом пријављивања у систем и редовног плаћања доприноса. Услед тога, скоро сви пензионери примају минималну пензију (која је за 24,4% нижа од минималне пензије за запослене и samozапослене) а 90% пензионих расхода су финансирани субвенцијама из државног буџета. Стога, постојеће осигурање пољопривредника је *de facto* пензиони систем са трошковима који се не мењају, финансиран из пореза.

³⁴⁷ Закон о доприносима за обавезно социјално осигурање, Службени гласник РС, бр. 84/04, 61/05, 62/06 и 5/09, члан 44.

³⁴⁸ Симоновић З., Симић В., Тодоров Ј., (2014): „The health, pension and disability insurance farmers in Serbia, Економика, Ниш, бр. 1, 142.

³⁴⁹ Маровић Б., Авдаловић В. (2004): „Осигурање и управљање ризиком“, Биографика, Суботица, 307.

Постоје три специфичности које су створиле услове за овакво функционисање пензијског осигурања пољопривредника. Први је административне природе и тиче се техничких компликација око одређивања основице за пензијске доприносе пољопривредника и тешкоћа њихове наплате. Наиме, код многих пољопривредника је цео приход или један његов део сакривен од пореских и других државних органа, а због наплате у готовини или сопствене натуралне потрошње, што отежава или чак онемогућава установљивање стварног дохотка који би требало оптеретити пензијским доприносом. Са овим проблемом се одавно носе пореске управе великог броја земаља и решавају га са тек делимичним успехом. Стога се за опорезивање пољопривредника смишљају разне инвентивне и мање инвентивне технике, које доводе до разликовања пореза на доходак из пољопривреде од пореза на доходак из других делатности. Овај се проблем свакако јавља и код пензијског доприноса, а различите земље га различито решавају. Неке стварају посебан пензијски систем за пољопривреднике.

Друга специфичност пољопривреде јесте то што многи пензионери пољопривредници могу и даље да раде на имању, мада у мањој мери него раније, и да тако доприносе задовољавању дела својих потреба. Стога се као могућност намеће подешавање осигурања пољопривредника на такав начин да они плаћају мање доприносе него остали и да примају мање пензије него остали.

Трећа специфичност пољопривреде јесте што у економској јединици која се зове пољопривредно газдинство често ради неколико блиских рођака, па се поставља питање како да се према тој чињеници постави пензијски систем: да ли да буде осигуран само један члан (власник, односно глава домаћинства) или сви чланови? Како да се обрачунају њихови доприноси и какав да буде однос њихових пензија? Слично томе, да ли раднике запослене на имању осигурати кроз општи програм или кроз пољопривредно осигурање?

У табели 60. видимо да се број осигураника пољопривредника врло брзо смањује – чак за више од половине ако посматрамо 1999. годину за почетну. Ова даје негативну слику о пензијском осигурању пољопривредника: док број пензионера расте, дотле број осигураника опада. Сада је достигнут крајње неповољан однос од 1:1, будући да је број пољопривредних пензионера крајем 2010. године био 218,9 хиљада, а осигураника само 217,7 хиљаде. Са таквим односом, где један осигураник треба да обезбеди пензију једном пензионеру, пензијски фонд мора да буде у великој финансијској кризи.

Табела 60. Преглед кретања односа броја корисника пензије и броја осигураника из категорије пољопривредника

Година	Број корисника пензије*	Број осигураника**	Однос
0	1	2	1:2
1999	196.198	481.087	1:2,5
2000	207.289	461.904	1:2,2
2001	213.480	441.705	1:2,1
2002	212.778	419.253	1:2,0
2003	213.438	387.433	1:1,8
2004	221.047	368.207	1:1,7
2005	224.178	353.374	1:1,6
2006	229.293	332.538	1:1,5
2007	229.072	314.925	1:1,4
2008	222.986	233.385	1:1,0
2009	224.880	227.089	1:1,0
2010	222.480	228.242	1:1,0
2011	218.948	217.704	1:1,0
2012	215.530	172.509	1:0,8

*Број корисника пензије је стање 31. децембар

**Број осигураника до 2008. године је податак из матичне евиденције Фонда за пензијско и инвалидско осигурање пољопривредника, а од 2008. године Фонда за пензијско и инвалидско осигурање

Пензијско осигурање се у Србији финансира комбинацијом прихода од обавезних доприноса и буџетских трансфера. Ово важи и за пензије пољопривредника. Улога осталих извора је минимална.

Систем социјалног осигурања у Србији, састоји се из три ужа система, или подсистема, и то: пензијско и инвалидско осигурање, здравствено осигурање и осигурање за случај привремене незапослености. Сваки од ових система уређен је посебним законима и то: Законом о пензијском и инвалидском осигурању³⁵⁰, Законом о здравственом осигурању³⁵¹ и Законом о запошљавању и осигурању за случај незапослености.³⁵²

Средства за финансирање права из наведених области обезбеђују се из доприноса. До краја 1996. године, систем доприноса за обавезно социјално осигурање био је регулисан јединственим Законом о доприносима за социјално осигурање. Наведени закон, је јединствено и једнообразно регулисао материју свих елемената доприноса, као и технику наплате. Међутим, од 01. јануара 1997. године, одредбе о доприносима се уграђују у одговарајуће

³⁵⁰ Закон о пензијском и инвалидском осигурању, Службени гласник РС, бр. 34/2003, 64/2004, 84/2004, 85/2005, 5/2009, 107/2009 и 101/2010.

³⁵¹ Закон о здравственом осигурању, Службени гласник РС, бр. 107/2005.

³⁵² Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености, Службени гласник РС, бр. 71/2003.

системске законе, којима се регулишу права и обавезе за поједине видове социјалног осигурања.

Према актуелном Закону о пензијском и инвалидском осигурању предвиђене су три категорије обавезно осигураних лица. То су: запослени, лица која самостално обављају делатност и пољопривредници. Нас највише интересује категорија осигураника у пољопривредни. То су према овом закону:

- лица за која се, према закону, сматра да се баве пољопривредом (пољопривредници, чланови домаћинства пољопривредника и чланови мешовитог домаћинства), ако нису осигураници запослени, осигураници самосталних делатности, корисници пензија и на школовању,
- домаћинством, у смислу става 1. овог члана, сматра се заједница живота, привређивања и трошења прихода остварених радом њених чланова, без обзира на сродство,
- обавезно је осигуран носилац пољопривредног домаћинства, односно најмање један члан домаћинства, док се остали чланови домаћинства могу осигурати, под условима прописаним Законом о пензијском и инвалидском осигурању.

Закон о доприносима за обавезно социјално осигурање³⁵³ из 2004. године, у Србији поново на јединствен начин регулише основни институт доприноса за обавезно социјално осигурање.

Одредбом члана 3. наведеног закона, уводи се допринос за пензијско и инвалидско осигурање и то:

- допринос за обавезно пензијско и инвалидско осигурање
- допринос за стаж осигурања који се рачуна са увећаним трајањем,
- допринос за случај инвалидности и телесног оштећења по основу повреде на раду, професионалне болести
- доприноси за здравствено осигурање:
- допринос за обавезно здравствено осигурање
- допринос за случај повреде на раду и професионалне болести
- доприноси за осигурање за случај незапослености у виду доприноса за обавезно осигурање за случај незапослености.

Чланом 7. наведеног закона, је регулисано, да су осигураници за свака од три наведена вида обавезног социјалног осигурања и то: запослени, послодавци, предузетници и пољопривредници, који нису обвезници доприноса за обавезно осигурање за случај незапослености.

Основица доприноса за сва три вида је регулисана чланом 12. и она је идентична за две најчешће категорије обвезника: запосленог и његовог послодавца.

³⁵³ Закон о доприносима за обавезно социјално осигурање, Службени гласник РС, бр. 84/04, 61/05, 62/06 и 5/09.

Ако је обвезник запослен, односно послодавац, основница је зарада, односно плата и накнада зараде у складу са законом који уређује радне односе, општим актом и уговором о раду, односно решења надлежног органа.

За предузетника основница доприноса је опорезива добит, односно пашално утврђени приход на који се плаћа порез према закону који уређује порез на доходак грађана.

За пољопривреднике, основница доприноса је приход од пољопривредне делатности на који се плаћа порез у складу са законом, који уређује порез на доходак грађана.

На стање делатности осигурања у пољопривреди утичу бројни разлози односно околности. На првом месту то опредељује положај пољопривредне делатности у привредном систему земље. Већ смо раније истакли да се последњих година стање у пољопривреди стално погоршава, без постојања неког нарочитог начина за вођење дугорочног развоја пољопривреде. У нашим условима заштита производње на пољопривредним газдинствима је ниска. Овај став произилази из облика и видова осигуравајуће заштите који се примењују, али и из покривености обрадивих површина и сточног фонда осигурањем. Осигурање у пољопривреди је одређено њеним економским положајем, посебно мерама које држава предузима како би подстакла ову важну делатност.³⁵⁴

4. Компатибилност аграрне политике србије са зједничком аграрном политиком европске уније

4.1. Компаративна анализа усклађености аграрне политике Србије са ЗАП

Компаративну анализу усклађености аграрне политике Србије са ЗАП најбоље ћемо анализирати ако је пратимо преко проблема субвенција. У Србији је претежан део средстава који је намењен субвенцијама односи се на појединачне производе, при чему је врло значајан обим тих средстава (близу 30%) концентрисан на само једу намену (премије за млеко), дакле као облик директне подршке повећању производње само једног производа³⁵⁵

Са друге стране мере аграрне политике у Србији, првенствено тржишна политика – увозна заштита, субвенције производње и извоза као и мере политике руралног развоја, како према врстама и облицима, а нарочито према релативној висини субвенционирања, знатно се разликују од европских параметара.

³⁵⁴ Милордовић Ј. (2006): „Осигурање“, Факултет за услужни бизнис, Сремска Каменица, 112-113.

³⁵⁵ У условима монополизованог тржишта продаје финалних млечних производа, након тзв. "власничке трансформације" (докапитализације и приватизације) млекара, треба озбиљно размотрити сврсисходност оваквог начина подршке сектору производње млека.

Суштинска разлика у усклађености аграрне политике Србије са ЗАП огледа се и у чињеници да су мере аграрне подршке код нас још увек детерминисане секторски а не просторно, односно нема целовите политике регионалног и руралног развоја. Додуше морамо да признамо да је пре пар година донесена стратегије регионалног развоја а да треба ускоро донети стратегију руралног развоја.

Посматрање аграрне политике преко висине пољопривредних субвенција у Србији, у недостатку елемената за израчунавање АМС (укупна мера подршке) за одређени производ, могуће је извршити њиховим сумарним компаративним посматрањима из неколико различитих углова. Овом приликом посебно пажњу треба усмерити посебно на следеће параметре и њихове односе:

- висина субвенција по јединици основних капацитета у пољопривреди – пољопривредног или обрадивог земљишта;
- учешће субвенција у БДП, друштвеном производу саме пољопривреде или пак у новоствореној вредности овог сектора;
- висина субвенција по становнику, имајући у виду укупно становништво, јер је заправо сваки грађанин истовремено и (директни) давалац и (индиректни) корисник тих субвенција;
- учешће субвенција у укупној јавној (буџетској) потрошњи.

У Србији субвенције у пољопривреди обухватају широки дијапазон различитих мера које се могу сврстати у двадесетак различитих, а по значају и обиму финансијских средстава врло неуједначених облика интерне подршке. У последње неколико година укупан обим средстава аграрне подршке номинално је повећан (за око 17%), али је реално мањи за око 15%³⁵⁶. Овде се не бавимо класификацијом и квантификавањем ових мера на оне са минималним дисторзивним утицајем на трговинску размену и које су према Споразуму о пољопривреди СТО дозвољене („зелена кутија“) и на оне које тај споразум забрањује, или пак захтева одређену редукацију њиховог нивоа („жута“ односно „плава кутија“). У аграрној политици приметно је да се у неколико последњих година врши уједначавање прописа и мера које су од општег значаја – стручне саветодавне службе, истраживања, обучавање, инспекција, контрола квалитета, сузбијање заразних болести, заштита здравља животиња и биљака, маркетинг, промоција, инфраструктура, јавне робне резерве, заштита животне средине.

Тежиште аграрне подршке још увек је на директним субвенцијама, које имају за циљ повећање производње. Овакав приступ субвенцијама пољопривреде израз је владајућег схватања које има три битне компоненте:

- да су агро-еколошки ресурси Србије недовољно искоришћени, односно да су економски услови њиховог коришћења неповољни,

³⁵⁶ Аграрни буџет Србије за 2008. годину износио је 26.072.900 милиона динара, или 320 милиона €, а за 2010. годину износио је 17.192.300 милиона динара што према курсу дин/€ крајем марта 2010. године, износи око 172 милиона €.

- да је потенцијал тржишне потрошње знатно већи од садашње понуде, и
- да је ефикасније коришћење ресурса могуће постићи изменом односа трошкови- приходи, и то директним утицајем на једну страну (трошковну, преко регреса) или на другу страну (приходну, преко премија) ове неједначине.

4.2. Усклађивање аграрног развоја и еколошки прихватљиве пољопривреде

Као што је познато под еколошком, органском или биолошком пољопривредом, углавном се мисли на тзв. производњу „здраве хране“, тј. пољопривредну производњу без примене минералних ђубрива, пестицида, хормона и сл. Еколошка пољопривреда представља концепт пољопривредне производње који је много сложенији и чија бит није само у изостављању пољопривредних хемикалија, већ у свеукупном привређивању којим је то могуће постићи.

Еколошки прихватљива пољопривредна производња обухвата све пољопривредне технологије производње које нису штетне за околину, а социјално и економски су прихватљиве за узгој биљака и животиња. Омогућава и помаже деловање снажних закона природе за повећање продуктивности и отпорности биљака и животиња. Органско биолошка производња тежи за успоставом мешовитог газдинства које се састоји од више основних делова: ораница, пашњака, воћњака, повртњака, винограда и узгоја стоке. На тај начин се успоставља равнотежа и склад целине, а уједно стабилност и отпорност према спољним утицајима (природним, економским и др.).

Еколошки прихватљива пољопривреда представља у ствари врсту пољопривредне производње у којој уместо неорганских, неживих материјала (минерална ђубрива и пестициди) користимо оно што производи жива природа (стајско ђубриво и биљни екстракти). Еколошки прихватљива пољопривредна производња углавном се односи на пољопривредну производњу која рационалније и стручније употребљава пестициде, вештачка ђубрива, итд. Не може се назвати еколошком производњом, али може бити први корак ка преусмеравању. Еколошка пољопривреда настоји у потпуности да спречи унос пољопривредних хемикалија у пољопривредно еколошки систем, те их не користи.

Еколошка пољопривреда у задњих неколико година доживљава све већи процват широм света. Еколошка, социјална и привредна криза у коју је запала конвенционална пољопривреда, стварају све веће потребе на тржишта за еколошки прихватљивим производима. У коначном оваква ситуација доводи до све већег пораста биолошке производње.

На нашем тржишту прехранбених производа влада права стихија производа који носе ознаку „Здрава храна“ или неке друге ознаке које на погрешан начин упућују купца да се ради о производу који је произведен према стандардима еколошке производње. То представља сигуран знак да код наших грађана преовладава свест за употребом здраве хране. Произвођачи са

своје стране злоупотребљавају овакво стање за своју финансијску добит јер је познато да су производи еколошке пољопривреде на тржишту скупљи за 20% до 80% од производа конвенционалне пољопривреде.³⁵⁷

Надамо се да ће се ово стање променити доношењем Закона о органској производњи³⁵⁸ чија је примена почела 1. јануара 2011. године. Овим законом детаљно је уређена производња пољопривредних производа добијених методама органске производње, циљеви и начела органске производње, методе органске производње, контрола и сертификација у органској производњи, прерада, обележавање, складиштење, превоз, промет, увоз и извоз органских производа, надзор над вршењем поверених послова као и друга питања од значаја за органску производњу.

Тренутно стање у Србији указује нам да не постоји интерес за еколошке пољопривредне програме. Изузетак од оваквог става постоји у подручјима која су заштићена законом због својих природних вредности. Заштите природне околине од негативних ефеката пољопривредне производње спроводи се кроз еколошке пољопривредне програме. То значи да је ова политика усклађена са политиком која важи у ЕУ, јер управо је развој агро-еколошких програма саставни део процеса приступања ЕУ, који је врло прецизно сагледан унутар Заједничке аграрне политике Европске уније (ЗАП) што значи да је обавезан за све чланице ЕУ.

4.3. Проблематика стандарда квалитета у агропрехрамбеном сектору

Све је више захтева који долазе са међународног тржишта пољопривредних производа који траже производњу здравствено безбедне хране високог квалитета. За производњу овакве хране постоје велики потенцијали у Србији. Из тог разлога агропрехрамбена индустрија треба да се усмери на овакве производне програме. Полазна претпоставка за производњу здравствено безбедне хране, као и њен пласман на међународно тржиште, јесте увођење стандарда ISO 9000³⁵⁹ и ISO 14000,³⁶⁰ као и увођење HASSP³⁶¹ система квали-

³⁵⁷ Средојевић З. (2002): „Економски проблеми еколошке пољопривреде“, Пољопривредни факултет, Београд, 130.

³⁵⁸ Службени гласник РС”, бр. 30/10.

³⁵⁹ Међународна организација за стандардизацију (ISO) је издала стандард ISO 9001, који дефинише захтеве Система менаџмента квалитетом. Ови захтеви су општеприхваћени у пословном свету, свеобухватни и примењиви на све организације, независно од делатности коју организације врше, државе у којој послују и броја радника које упошљавају.

³⁶⁰ Стандарди серије ISO 14000 представљају добровољне, међународне стандарде за управљање заштитом животне средине, који су развијени као практичан скуп алата за спровођење активности које подржавају концепт одрживог развоја.

³⁶¹ Примена начела хасапа HASSP је присутна у развијеном свету. У Европској унији и

тета. То значи да би у оваквим околностима развојна политика земље морала да обрати посебну пажњу агропрехрамбеној индустрији. Са друге стране развојна политика би морала да буде компатибилна са глобалним трендовима који су присутни а огледају у концентрацији капацитета и развијеној технологији. На основу садашњих показатеља наша прехрамбена индустрија има велике шансе да буде лидер у овом сектору у зони југоисточне Европе.

Увођење стандарда квалитета је у непосредној вези с процесом прикључења Србије Европској унији. У том смислу урађено је следеће:

- Донет је Закон о јавним набавкама који уводи захтеве за поседовање сертификата према ISO 9001 или ISO 17025,
- Донет је Закон о заштити животне средине који налаже примену програма заштите, аналогно стандарду ISO 14001,
- Инспекција рада и инспекција заштите на раду почињу координирано да спроводе контролу примене Закона о раду и Закона о заштити на раду,
- Предлогом Закона о ветеринарству уводи се обавезна примене HASSP система (слично се очекује и за биљну производњу).

Савремена агропрехрамбена индустрија базирана је на претпоставци да треба развијати индустрију која је фокусирана на задовољавање потреба и жеља потрошача, са применом иновација, квалитету, виском степену хигијене хране и стандардима безбедности хране. Улога развоја заснована је на природним потенцијалима, карактеристикама националне тражње која апсорбује највећи део породичног буџета за исхрану, динамици тражње у свету, постојању прерађивачких капацитета који захтевају, углавном, само реконструкцију и модернизацију и ценовне конкурентности за неке најважније извозне производе. У складу са тим неопходан је снажан и агресиван маркетинг на појединачном и колективном нивоу уз развијање сарадње са пољопривредницима и удружењима пољопривредних произвођача. Од агропрехрамбене индустрије се очекује да, с једне стране, гарантује високе стандарде квалитета и безбедности хране уз оптимално коришћење капацитета, а да с друге стране, буде у стању да обезбеди довољну профитабилност за потребне инвестиције и придобијање способног и искусног менаџерског кадра. Испуњавајући такве захтеве, агропрехрамбена индустрија би подстицала развој малих и средњих предузећа (МСП) која производе и пласирају на тржиште производе са заштићеном ознаком порекла и производе са заштићеном географском ознаком, као и производе засноване на традиционалним рецептима.³⁶²

Може се закључити да се, упркос евидентним природним погодностима, главни проблеми пољопривреде Србије везују за изразито неповољну

законски обавезујућа (Council Directive 93/43/ЕЕС, замењена 29. 04.2004 регулативом 852/2004/ЕС). У Србији је од 01. 01. 2009. године примена HACCP-система постала је законска обавеза свих произвођача хране на територији Републике.

³⁶² Стратегија пољопривреде и руралног развоја за период од 2010 до 2020, исто, 19.

поседовну и старосну структуру на индивидуалним газдинствима, те неадекватан трансфер знања из области биотехнологије, маркетинга, економије и екологије. Велики део постројења за прераду у прехрамбеној индустрији је застарео и захтева значајна улагања да би се приближио извозним стандардима и успео да добије акредитацију за ISO 9001 и HACCP, што је један од захтева при извозу на платежно јача тржишта.³⁶³

4.4. Трговински преференцијали у сектору пољопривреде и ниво тарифне заштите у светлу споразума о слободној трговини

Проблематика која се односи на преговоре у оквиру СТО је веома сложена поготову она која се односи на сектор пољопривреде. Ове преговоре карактеришу спори помаци и чести застоји. Око доста питања још увек нису завршени преговори. То су питања из области увозног приступа, односно степена увозне заштите домаће пољопривреде који зависи од бројних фактора, међу којима су најзначајнији: степен развијености конкретне земље или групе земаља, значај пољопривреде за дату земљу и њену економију, специфичности положаја у односима размене и сл.³⁶⁴ У даљем нашем тексту обратићемо посебну пажњу на преговоре који су вођени приликом склапању Споразума о стабилизацији и придруживању између Србије и ЕУ а везани су за трговинске преференцијале у сектору пољопривреде. Преговори вођени у делу ССП о пољопривреди су због осетљивости и великог значаја трајали најдуже. Том приликом је утврђено да је у пољопривреди могуће задржавање одређеног нивоа заштите и након истека прелазног периода. Србија је у преговорима успела да договори да око 23.5% пољопривредних производа задржи одређени степен заштите и након протока прелазног периода.³⁶⁵

У делу који се односи на пољопривреду, сви производи су подељени на: примарне пољопривредне производе, прерађене пољопривредне производе, рибу и рибље производе и вина алкохолна пића. Трговина пољопривредним производима регулисана је члановима 24. до 33. ССП.³⁶⁶ Сви чланови представљају стандардне одредбе којима се регулише трговина пољопривредним производима и упућују на анексе и протоколе којима се детаљно регулише динамика либерализације.

³⁶³ Национална стратегија одрживог развоја - предлог, Вада Републике Србије, Београд 2008, исто, 112.

³⁶⁴ Поповић В., Катић Б. (2007): „Увозна заштита и подршка извозу пољопривреде Србије у процесу приступања СТО и ЕУ“, исто, 62-63.

³⁶⁵ Друге државе које су потписале ССП нису прешле 20% производа са обезбеђеном заштитом.

³⁶⁶ Споразум о стабилизацији и придруживању између европских заједница и њихових држава чланица, са једне стране и Републике Србије, с а друге стране, 17-2 1.

Према члану 26. „Концесије Заједнице на увоз пољопривредних производа пореклом из Србије“ садржи концесије које ЕУ одобрава Србији и обавезује се на укидање царина, квантитативних ограничења и других дажбина с једнаким дејством од стране ЕУ за све примарне пољопривредне производе, са изузетком јунетине и шећера којима се Србији додељује годишња квота за јунетину од 8.700 тона и преференцијална царина од 20% од примењене у ЕУ, као и за шећер, за који се утврђује режим бесцаринске квоте на нивоу од 180.000 тона.³⁶⁷

Посебна новина у односу на раније ССП јесте члан 33. којим се Србија обавезује да обезбеди заштиту ознака географског порекла за производе који су регистровани у Европској заједници на основу Уредбе ЕЗ 510/2006 о заштити географских индикација и ознака порекла за пољопривредне и прехрамбене производа.³⁶⁸ Србија се овим обавезује да забрани на својој територији неовлашћену употребу имена заштићених комунитарном ознаком географског порекла за упоредиве пољопривредне производе који нису у складу са спецификацијом географске ознаке. Последица ове одредбе ССП је да ће у Србији постепено из промета бити уклањани производи чији називи су „одомаћени“, односно који се редовно поистовећују са комунитарном ознаком географског порекла.³⁶⁹

Трговина пољопривредним и рибљим производима у ССП обухваћена је садржајем четири анекса и два протокола. Анекси садрже:

- Анекс II – Дефиниција производа од јунетине – „baby beef“ – утврђује квоту од 8700 тона годишње;³⁷⁰
- Анекс IV и V – садрже међусобне концесије за рибе и прерађевине од риба. Овим анексима се утврђује квота за извоз из Србије од 60 тона за шарана и 15 тона за пастрмку и динамику либерализације увоза у Србију из ЕУ до нивоа од 70% царине истеком 5. године;³⁷¹
- Анекс III – Царинске концесије за пољопривредне производе, које Србија даје за увоз из Европске уније.

Садржај Анекса III су царинске концесије за пољопривредне производе које Србија даје за увоз из Европске уније, односно динамика снижавања

³⁶⁷ Исто, 17.

³⁶⁸ Council Regulation (EC) no 510/2006 on 20 march 2006 on the protection of geographical indications and designations.

³⁶⁹ На пример овај став би се могао односити на домаће производе који користе назив „фета“ који треба да укаже на одређену врсту сира, а који је оригинално назив за грчки традиционални прехрамбени производ.

³⁷⁰ Споразум о стабилизацији и придруживању између европских заједница и њихових држава чланица, са једне стране и Републике Србије, са друге стране, 202-203.

³⁷¹ Исто, 324-330.

царина Србије на увоз из Европске уније. Концесије у Споразуму садржане су у четири листе и то: Анекс III (а), Анекс III (б), Анекс III (в) и Анекс III (г).³⁷²

Анекс III не садржи листу производа за које се царине не снижавају ни у току ни након транзиционог периода, јер Србија за те производе није дала Европској унији концесије. Ти производи су: јестиво уље од сунцокрета; шећер и гликозни сируп, фруктоза и фруктозни сируп, шећер и дуван. У ову групу производа спадају и производи из Протокола 1 – цигарете и дуван за пушење и остали прерађени дувани.

Анекс III (а) - Потпуна либерализација даном ступања на снагу трговинског дела ССП - Без царине за неограничене количине од дана ступања на снагу Споразума за увоз из Европске уније.

Анекс III (б) - За производе наведене у овом Анексу царине ће бити смањене и укинуте у току транзиционог периода по договореној динамици.³⁷³

Анекс III (в) - Царине (ad valorem или специфичне царине) за производе наведене у овом Анексу биће смањене у складу са договореном динамиком уз задржавање сезонских царина (20%), које ће се примењивати у току и након транзиционог периода.³⁷⁴ Садржи следеће производе:

Табела 61. Динамика смањивања царина током пет година транзиционог периода, уз задржавање сезонске царине у свим годинама и након транзиционог периода

Парадајз	95%	80%	65%	40%	30%	20%
Слатка паприка	80%	70%	60%	50%	40%	30%
Свеже грожђе	80%	70%	50%	30%	15%	0%
Јабукe	90%	80%	60%	40%	20%	0%
Вишње	80%	60%	45%	30%	15%	0%
Шљиве	90%	75%	60%	40%	20%	0%
Јагоде	90%	80%	60%	40%	20%	0%

Извор: Споразум о стабилизацији и придруживању између европских заједница и њихових држава чланица, са једне стране и Републике Србије.

Задржавање заштите за одређене производе путем сезонских царина за одређени број производа колико је нама познато није садржао ни један до сада потписани ССП који је ЕУ потписала са другим државама западног Балкана.

Анекс III (г) - Снижавање царина по договореној динамици до одређеног нивоа на којем се задржавају и по истеку транзиционог периода.³⁷⁵

³⁷² Исто, 204

³⁷³ Исто, 233.

³⁷⁴ Исто, 283.

³⁷⁵ Исто, 285.

Протокол 1 о трговини прерађеним пољопривредним производима, потврђује бесцарински увоз робе из Србије са изузетком робе која је на посебном режиму (прерађевина од рибе и вина и сви прехранбени производи, пића и дуван) и утврђује динамику либерализације увоза у Србију.

Протокол 2 о винима и жестоким алкохолним пићима.

Анексом I овог протокола Србији је омогућен бесцарински извоз 63.000 хектолитара годишње на тржиште Европске уније и то 53.000 хектолитара за вина пуњена у оригинално паковање и 10.000 хектолитара за вина у ринфузи. Србија је обезбедила опцију прилагођавања квоте, тј. да може количине одређене за вина пуњена у оригинално паковање мењати за количине вина у ринфузи, у зависности од тренда извоза и интереса Републике Србије, уз услов да укупна квота остане непромењена.

Анекс II овог протокола регулише узајамно признавање, заштиту и контролу имена вина, алкохолних пића и ароматизованих вина која су произведена у странама уговорницама.³⁷⁶ Да би се сматрало да је вино произведено у страни уговорници, производни процес у целини мора бити на њеној територији и грожђе коришћено у производном процесу искључиво убрано на њеној територији. За алкохолна пића и ароматизована вина једино производни процес мора бити на територији стране уговорнице. Такође уговорне стране се обавезују да алкохолна пића и ароматизована вина буду произведена у складу са законом Републике Србије који је усаглашен са законодавством Европске уније.³⁷⁷

Ступањем на снагу Прелазног споразума, Заједница се обавезује да ефективно штити ознаке географских производа из Србије који су набројани на Б листи, Прилог I. и спречава њихово коришћење за вина, алкохолна пића и ароматизована вина која нису обухваћена релевантном ознаком. Географске ознаке са поменуте листе искључиво су резервисане за производе са територије Србије и могу се користити само под условима које дозвољавају закони и други прописи Србије, при чему је остављена могућност каснијег проширивања листе заштићених пића под условом њихове заштите у самој Србији. На листи назива алкохолних пића из Србије који ће бити признати у земљама ЕУ се налазе: Српска шљивовица, Лозовача из Поморавља, Вршачка лозовача, Тимочка лозовача, Смедеревска лозовача, Вршачка комовица, Жупска комовица, Јастребачка комовица, Шумадијски чај, Линцура из Шумадије, Пиротска линцура. Траварица са Хомоља, Траварица из Топлице и Клековача Бајина Башта.³⁷⁸

Дали смо детаљан приказ ССП са ЕУ зато што он представља основу за приступање Светској трговинској организацији. Чини нам се да је овакав

³⁷⁶ Исто, 387.

³⁷⁷ Исто, 388.

³⁷⁸ Исто, 461.

приступ неопходан јер гро трговинских односа са Србије са иностранством су односи са Земљама Европске уније.

4.5. Организационо – технолошки развој пољопривредних газдинстава

У процесу приближавања Србије Европској Унији неопходно је сагледати проблематику организационо–технолошког развоја пољопривредних газдинстава. Тренутно наша пољопривредна газдинства доста заостају за европским, како у процесима промена аграрне структуре, тако и у нивоу приноса и укупне продуктивности фактора производње.

Поседована структура пољопривредног земљишта је у периоду после 2000. године карактерисало претварање друштвене својине у приватну. Са друге стране, између приватних власника пољопривредног земљишта промет није био изражен. Постојао је углавном интерес за куповину великих имања која имају потребну инфраструктуру, објекте и механизацију, док приватни поседи и ситна сељачка газдинства нису били предмет значајнијег промета.

Просечно пољопривредно газдинство у Србији је готово 4 пута мање него у ЕУ-15 (три пута мање и од просека ЕУ-25), а 10 пута од највиших националних просека у Европи. Код 871.000 приватних пољопривредних газдинстава колико их има код нас изражена је уситњеност поседа, доминирају газдинства - фарме чији је посед до 3 ха (58,1%), само 0,8% газдинстава имају посед 15 - 20 ха, а 0,5% посед већи од 20 ха (у Великој Британији просечна величина фарме износи 69,3 ха, Француској 41,7 ха; Данској 42,6 ха; Холандији 18,6; Немачкој 31,0; Белгији 20,6 ха). Уочавамо мала газдинства која су у власништву сиромашних пољопривредника или наследника враћеног земљишта, затим мале породичне пољопривредне и мешовите фарме, велики поседи, породични или у власништву слоја транзиционе елите. Према најновијим подацима из 2010. године проценат обрадивих површина у приватном власништву износи (90%), док је преосталих 10% у власништву државе и предузећа. У власничкој структури првенствено доминирају мала газдинства која имају значајно учешће необрађеног земљишта, док се дуална структура фарми евидентира тамо где је развијеније тржиште земљиштем, а нарочито тржиште закупа: Војводина, Посавина и Подунавље.

Продуктивност код предузећа је 30% већа у односу на фарме. Газдинства тако различите величине ангажују (активно запошљавају) релативно исти број радника - пољопривредника³⁷⁹. На овако организованим газдинствима у Србији просечни приноси главних ратарских култура су нижи за 50-90% од европских. Просечна млечност по крави је на српским

³⁷⁹ У Србији, просечно је ангажовано 0,7 пољопривредника по једном газдинству величине 6,5 ха; у ЕУ-15, просечно око 1 радник по газдинству, али на газдинству величине 20,2 ха; у САД, просечно 0,5 радника по једном газдинству али просечне величине 180 ха.

пољопривредним газдинствима готово три пута мања од европских просека итд.

Као што смо већ нагласили процењује се да у Србији тренутно има око 871.000 приватних газдинстава. Већина приватних домаћинстава има мале земљишне поседе који се састоје од неколико одвојених парцела. Од овог броја регистровано је само 441.893 пољопривредних газдинстава. Највећи број регистрованих газдинстава има земљишне поседе од 2-5 ha, а најмање газдинстава има поседе од 15-20 ha и преко 20 ha. То значи да нас тек чека период укрупњавања приватних газдинстава, јер као што је познато мала газдинства нису погодна за неку озбиљнију производњу. Она сама по себи нису довољно конкурентна.

Технолошки развој пољопривредних газдинстава је такође у заостајању у односу на газдинства у ЕУ. Према тренутном стању механизације која се користи на нашим газдинствима можемо да закључимо следеће:

- бројно стање и структура пољопривредне механизације не одговара потребама савремене пољопривредне производње и из тог разлога се не могу очекивати добри, стабилни и економски оправдани приноси у биљној и сточарској производњи;
- постоји велика потреба за бројем трактора и машина и стога је неопходна хитна интервенција државе у овом прелазном периоду, како би се обнављање механизације убрзало;
- домаћа производња се мора активирати јер потенцијали производње хране у Србији су велики и не могу се базирати само на увозу, већ већим делом на производима домаће индустрије и заједничке производње са водећим произвођачима света;
- процењено је да оспособљена домаћа индустрија може да покрије преко 80 % свих потреба домаћег тржишта;
- стратегија развоја пољопривреде треба да дефинише и развој механизације као кључног фактора у примени врхунске технологије у производњи.

4.6. Еколошки проблеми заштите животне средине

Готово све земље у транзицији су усмериле мере својих економских политика у правцу стабилизације дохотка и смањења цена. Независно од облика које те мере имају, било да су у питању гаранције, субвенције и сл., занемарује се чињеница да смањење ризика ценовних варијација директно утиче на повећање аграрне производње са резултирајућим негативним ефектима у погледу еколошке ситуацију. Субвенције аграрних инпута двојако утичу на еколошку позицију националних економија. Са једне стране субвенције неминовно доводе до већег коришћења субвен-

ционираних инпута, док са друге стране субвенције реоријентишу аграрну производњу.³⁸⁰

Главни и основни циљ заштите животне средине је да се она сачува од негативних ефеката пољопривредне производње. Оно што желимо да истакнемо је да у Србији не постоји посебно дефинисана политика за очување екосистема, спречавање уништења природних станишта или нестанка врста и спречавање смањења вредности природних предела, који су везани за пољопривредну производњу. У целом овом периоду пољопривреда, као посебан извор могућих негативних ефеката на околину, није посебно анализирана, нити законски регулисана, нити су пољопривредни фактори укључени у политику заштите природног окружења. Овако формулисана генерална политика о заштити околине, без посебног нагласка на пољопривреду, у пољопривредним областима не омогућава довољан ниво заштите, нарочито знајући да је политика ЕУ у овој области изузетно захтевна.

У правцу усклађивања наших прописа са прописима ЕУ су утврђена полазишта стратешког оквира система заштите животне средине а која су обликована следећим документима: Национална стратегија приступања Србије ЕУ, Студије изводљивости и приоритета дефинисаних Европским партнерством, Стратегија смањења сиромаштва, Стратегија управљања отпадом, Стратегија одрживог развоја, Водопривредна основа Србије, Предлог Националног програма заштите животне средине, План Владе Републике Србије за спровођење приоритета из Европског партнерства и др.

Законски оквир за заштиту животне средине који је у сагласности са ЕУ Директивама почео је да се усваја у Србији 2004. године. Значајни напредак је остварен током 2009. и 2010. године. Усвајање савремених законских решења у области животне средине био би континуирани процес напретка да је сектор животне средине био и јесте међу приоритетима развоја. После 2003. године сектор животне средине није био међу приоритетима, закони из ове области су се од 2001. све до данас (2010. година) само три пута нашли на дневном реду Скупштине (тако да има примера закона који су усвојени 2009. или 2010. године, а били су припремљени још 2002. године).

У фази прикључења Србије ЕУ требало би посебно обратити пажњу на политику заштите животне средине која се спроводи кроз еколошке пољопривредне програме. Интересовање за примену ових програма у Србији је на веома ниском нивоу. Ако Србија жели да постане члан ЕУ, неопходно је да донесе нове и усагласи постојеће стандарде са важећом политиком ЕУ. Такође је неопходно дефинисати основне правце политике заштите животне средине, који су посебно односе на пољопривреду.

³⁸⁰ Гајић М., Ловре К., Тркуља Ђ., Зекић С. (2003): „Еколошки ефекти пољопривредне политике земаља у транзицији“, Институционалне реформе и транзиција агропривреде у Републици Србији“, Економски факултет Београд, 221-222.

Дакле, према томе приоритетни циљеви би ишли у правцу:

- Дефинисања политике заштите околине од негативних ефеката пољопривредне производње
- Започињања припреме за увођење нитратне директиве
- Унапређења сарадње са Министарством за заштиту животне средине и просторно планирање, оснивањем сталних радних група
- Увођењем подршке инвестицијама на фармама са циљем смањења загађења и прилагођавања стандардима ЕУ.
- Подршке процесу сертификације и подржавања развоја органске производње и увођење добре пољопривредне праксе.
- Увођења регистар произвођача органских производа.
- Обезбеђења правне основе за увођење добре пољопривредне праксе и подржати увођење буџетских средстава.
- Развијања стратешких, законских, административних и техничких инструмената за контролу рада са генетички модификованим организмима (ГМО) и смањивање ризика од ГМО на најмању могућу меру.
- Спровођења инвентара стања и досадашње подршке генетичких ресурса, усвојања Националног програма очувања генетичких ресурса и обезбеђење подршке за спровођење програма.

4.7. Заштита културне баштине

Под културном баштином се подразумевају добра која су наслеђена из претходних времена или која настају у садашњем времену. Она имају специфичну вредност за људе и треба да буду сачувана за будућа времена. Предмети који спадају у културну баштину су под режимом заштите, имају значај у свести људи, а са економске стране представљају туристички потенцијал. Значај културна баштине огледа се у томе што она утиче на идентитет одређеног насеља, региона или државе. У случају када су у питању објекти Светске баштине они имају посебну вредност за целокупни људски род.

У културну баштину спадају материјална и нематеријална дела.

У материјалну културну баштину спадају:

- Грађевине од посебног значаја (сакралне или световне)
- Споменици културе
- Уметничка дела

У нематеријалну културну баштину спадају:

- нематеријална уметничка дела
- усмена предања
- начин живота односно традиција и обичаји³⁸¹

³⁸¹ http://www.heritage.gov.rs/nadleznost_zavoda.php

У последње време објекти традиционалне културе све више улазе у круг туристичке потражње, код нас и у свету. Туристичка атрактивност објеката народног неимарства одређује се њиховом културно-историјском и уметничком вредношћу и доступношћу према местима потражње. У том правцу требамо да стварамо услове веће доступности објеката културне баштине јер то може да буде наша шанса у развоју сеоског туризма. А сеоски туризам афирмише поједина села не само по културним добрима већ подспешује и аграрну производњу и помаже да се издвоје и поједини брендови те производње.

Према тренутном стању у коме се налазимо стара и изворна архитектура села у Србији је у фази потпуног ишчежавања и уништења. Нестају карактеристични облици и типови кућа, који су доминирали у последња два века. Захваљујући пажњи ретких појединца, који су свесни вредности и значаја тих објеката, спашен је само делић оваквих објеката. Оваквим стањем на терену долазимо у ситуацију да остајемо без иједног значајног културног фонда у наслеђу. Уништавање последњих примерака народног неимарства доводи нас да отуђење од нашег народног духа и његове суштине. У замаху глобализације народ који изгуби своју културну баштину, лако може да изгуби и свој културни идентитет.

Убрзани научно-технички прогрес оставио је своје дубоке трагове који се огледају у томе, да се производња једне земље практично не разликује од аналогне производње друге земље. Овакав тренд једнообразности у култури је недопустив. Успешан развој туризма зависи не само од одговарајуће материјално-техничке базе, одговарајућих општеприхваћених стандарда и потреба, него и од оригиналности и посебности националног културног наслеђа. Многе земље су укључиле туризам у тзв. политику културних односа. Сам ниво културног развитка може бити важан за стварање повољног имица конкретног региона и целе земље на туристичком тржишту.

На крају желимо да истакнемо да је добро што је Министарство културе Србије пратећи процес дигитализације културне баштине, пре свега у Европи, а потом и у свету, а у складу с иницијативама земаља ЕУ, је препознало дигитализацију културног наслеђа као значајан елемент изградње и развоја информационог друштва и друштва знања, који је, као такав, битан чинилац културног развитка земље и, у складу са тим, одредило дигитализацију културне баштине као стратешки приоритет свог деловања.³⁸²

4.8. Развој локалних заједница

Свака локална развојна иницијатива мора да води рачуна да територију чини систем односно скуп сложених елемената који делују на основу

³⁸² <http://www.kultura.gov.rs/?p=567>

сопствене сложене природе и својства. Не може се негирати да наметање спољних (туђих) модела развоја често доприноси банализацији тих територија које су биле предмет оваквих модела. Свака локална самоуправа би требало да сама пронађе најбољи модалитет за израду сопственог плана. Суштина плана локалног развоја треба да се огледа у добијању документа који се заснива на целовитости и интегративности у циљу добијања истинског процеса одлучивања. Приликом дефинисања стратегије треба да постоје три кључна елемента: партиципација грађана и локалних власти, друштвени консензус, одрживост. Општи циљ локалног развоја треба да буде усмерен у правцу побољшања материјалног и друштвеног статуса локалног становништва, промовисања модела интегралног руралног развоја који се заснива на повезивању руралне са градском привредом, поларизације аграрне структуре и диверсификације економских активности на селу. Да би се остварили постављени приоритети локалног развоја требало би предузети следеће активности:

- доношење стратегије развоја насеља,
- формирање центра за пружање информација,
- обнављање и модернизација инфраструктуре.

Треба очекивати следеће резултате:

- повећање конкурентности,
- потпуније коришћење свих ресурса,
- усклађивање пољопривредне производње,
- повећање запослености и прихода становништва.

Оптимална стратегија за развој локалне средине у SWOT окружењу је мини – макси стратегија којом се подразумева минимизирање слабости као што су застарела технологија, неадекватна привредна структура на једној страни, и на другој страни, максимизирање шанси у окружењу као што су регионалне интеграције, повратак на тржишта изгубљена у периоду санкција и др.³⁸³

³⁸³ Михаиловић Б., Параушић В., Симоновић З., (2007): „Анализа фактора пословног амбијента Србије у завршној фази економске транзиције“, исто, 102.

Табела 62. SWOT матрица

ШАНГЕ	СЛАБОСТИ
Природни ресурси <ul style="list-style-type: none"> • Обновљиви извори енергије • Климатски фактори • Повољни услови за пољопривреду • Туристичке атракције • Културно историјска баштина Привредни ресурси <ul style="list-style-type: none"> • Припремање програма гринфилд инвестиција Људски ресурси <ul style="list-style-type: none"> • Незапосленост радне снаге 	Природни ресурси <ul style="list-style-type: none"> • Неревалоризоване биљне културе по тржишној и производној успешности – реонизација и специјализација Привредни ресурси <ul style="list-style-type: none"> • Неадекватна привредна структура • Низак степен коришћења капацитета • Застарела технологија • Високи локални порези и доприноси • Недовршена својинска транзиција Људски ресурси <ul style="list-style-type: none"> • Велика незапосленост • Неповољно старосна структура становништва • Неповољна образовна структура становништва • Одсуство предузетничке културе
ШАНСЕ	ОПАСНОСТИ
Природни ресурси <ul style="list-style-type: none"> • Обновљиви природни ресурси Привредни ресурси <ul style="list-style-type: none"> • Предузетништво и МСП • Регионалне интеграције • Интресовање страних инвеститора за гринфилд инвестиције Макро – окружење <ul style="list-style-type: none"> • Улазак Србије у Европску унију 	Привредни ресурси <ul style="list-style-type: none"> • Скупи извори финансирања • Неразвијена инфраструктура за финансијску подршку расту и развоју • Тешкоће праћења убрзаног техничко – технолошког прогреса Људски ресурси <ul style="list-style-type: none"> • Старење становништва

Управо стратешко планирање на локалном нивоу у Србији има важну улогу у развоју локалних заједница. Процес израде стратешких развојних докумената у многим општинама је у току. Желимо да истакнемо да су проблеми на нашем селу вишеслојни. То значи да захтевају активно ангажовање свих заинтересованих субјеката. Локална заједница мора да зна шта може и да то заиста жели да уради. Треба да се тежи за добром координацијом, која није често присутна код нас.

На крају желимо да истакнемо да имплементација програма развоја локалних заједница према LEADER³⁸⁴ приступу посебно је интересантна земљама кандидатима за чланство у Унији, у којима, током предприсупног периода, развојни пројекти бивају иницирани од стране међународних донатора на локалном нивоу, те захтевају ефикасан одговор локалних актера.³⁸⁵

³⁸⁴ Leader програм је, као једна од четири Иницијативе Заједнице, функционисао у програмском периоду 2000-2006. и охрабрујући примену оригиналних стратегија одрживог територијалног развоја, промовисао је пројекте диверсификације локалне економије на принципу партнерства, међурегионалне сарадње и размене искустава (Commission Notice 2000/C 139/05). У програмском периоду 2007-2013. Leader, као четврта оса политике руралног развоја ЕУ представља оквир за реализацију мера подршке руралном развоју (Reg. 1698/2005, Art. 61- 65).

³⁸⁵ Поповић В., Катић Б., Савић М. (2011): „Рурални развој у Србији и локалне заједнице“, Економика пољопривреде бр 1, 35-41.

4.9. Праћење процеса реформи политике аграрног развоја до приступа ЕУ

Србија је потписивањем Споразума о стабилизацији и придруживању преузела обавезу, поштовања постављених критеријума, пре свега „копенхагенских критеријума“ и *acquis communautaire* (правне тековине ЕУ). Тим чином Србија је ушла у прву фазу прикључења ЕУ. У наредном периоду Србији предстоји да у институционалном и у функционалном смислу дефинише циљ како би у најкраћем периоду постала пуноправна чланица ЕУ. Након потписивања а потом и ратификације Споразума о стабилизацији и придруживању, Србија је ушла у другу фазу која подразумева либерализацију тржишта која је позната као „double profit“. Одредбе Поглавља II Наслова IV Слободан про-ток робе, Споразума, односе се на трговину производима пољопривреде и рибарства пореклом из Заједнице или из Србије. Одредбама овог поглавља се повећава сигурност становништва и јавног здравља уопште. Делотворна заштита потрошача је нужна како би се обезбедило ваљано функционисање тржишне економије. У делу пољопривреде и рибарства, она зависи од развоја административне, аграрне инфраструктуре и система осигурања надзора над пољопривредним тржиштем уз могућности спровођења закона из области пољопривреде. За пољопривреду Србије од изузетног је значаја правилно утврдити и преговорима договорити динамику постепеног смањења царина на производе из ЕУ. Искуство показује да је то једно од најосетљивијих подручја у току преговора. Споразумом се дају посебно могућности царинске заштите за групу осетљивих производа: жита, јунећег меса и млечних производа, који у пракси имају највећу увозну заштиту на светском тржишту.

Споразум о стабилизацији и придруживању, као и Прелазни споразум Србије са ЕУ представља само једну од степеница који чека Србију на њеном дугом путу до потпуног приступања овој заједници европских држава. Сама ратификација Споразума у земљама чланицама ЕУ одобрена је почетком јуна 2010. и очекује се да ће трајати од две године. Србија је са друге стране отпочела примена Прелазног споразума, једнострано, од фебруара 2009. године. Желимо да нагласимо да је кашњење у примени Прелазног споразума од стране ЕУ није неповољно утицало на пласман производа из Србије на тржиште Европске Уније, из разлога што се даље примењују раније одобрени преференцијали.

Предприступни период и преговори имаће значајан утицај на домаћу аграрну политику. Посебно мислимо на нормативно уређење, али и мера везаних за буџетска средства. Србију очекује усклађивање законодавства које ће по свему судећи бити обимно и захтевно нарочито у области ветеринарских и фитосанитарних мера нарочито у подручју безбедности хране.

VI ИСТРАЖИВАЊЕ РЕЗУЛТАТА ПРИМЕНЕ САВРЕМЕНОГ КОНСЕКТА УПРАВЉАЊА АГРАРОМ СРБИЈЕ У УСЛОВИМА ТРАНЗИСИЈЕ НА ПРИМЕРУ НИШАВСКОГ ОКРУГА (ЈУН-АВГУСТ 2013. ГОДИНЕ)

Уводне напомене

Силъ овог истраживања био је да се сагледају резултати примене модерног концепта управљања аграром Србије у процесу транзиције. За ово истраживање припремљен је посебан анкетни упитник који је, разуме се, састављен у складу са истраживањима у монографији. Анкетни упитник садржи три дела (Општа питања, Питања везана за производњу и продају пољопривредних производа, питања везана за примену аграрне политике) и деветнаест питања.

Нишавски округ има према стању из 2012. године 31.709 пољопривредних газдинстава. Ако се узме узорак од 0,5% онда је то 159 газдинства које треба анкетирати (види табелу).

Табела. Број газдинстава Нишког округа према стању 2012.

Општина	Пољопривредна газдинства	Потребан број за анкетање 0,5%
Алексинач	7116	36
Гацин Хан	2159	11
Дољевац	3733	19
Мершина	3074	15
Ниш	10244	51
Ражањ	2332	12
Сврљиг	3051	15
Укупно	31709	159

Извор: Завод за статистику РС и прорачун аутора.

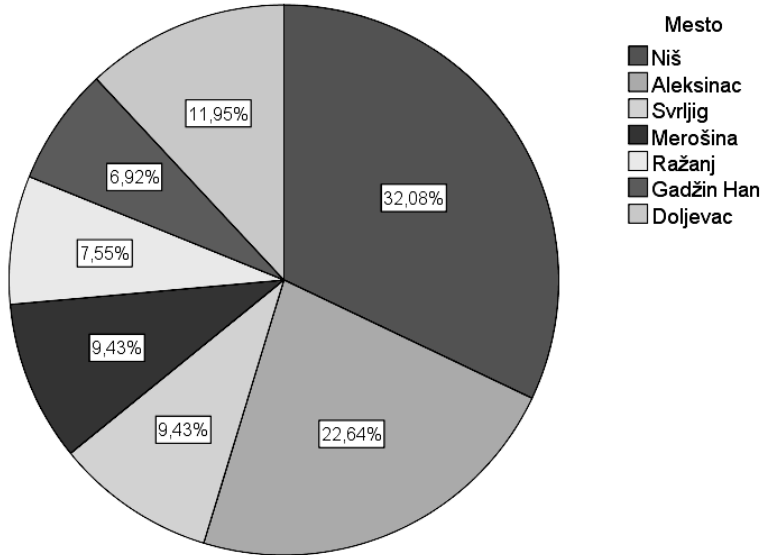
Добар број анкетних листова попунио је сам аутор. Приликом попуњавања водио је разговор са анкетираним лицима, упознавао се са стањем средстава за рад, објеката, засадима и сл. То ће рећи да је поред методе анкетања донекле заступљен и метод интервјуа (разговор као метод непосредног посматрања и увид у газдинство). Обрада анкетираних материјала извршена је на бази χ^2 теста и помоћу рачунара. И SWOT анализа урађена је на основу овог емпиријског истраживања а у првом реду анкетног упитника.

НАПОМЕНА. Сличну анализу по методу χ^2 тест налазимо у раду: „Analysis of the agricultural producers vision in relation to farm development ways in Arges County“. Рад је објављен у Румунији 2012. године.

1. Обрада истраживања χ^2 тестом

1.1. Демографске и социоекономске карактеристике анкетираних

Графикон бр. 1. Место носиоца пољопривредних газдинства по процентној структури

Најзаступљенији су пољопривредници са територије града Ниша и општине Алексинац, осталих пет општина их прате у мањем, али приближно једнаком проценту.

Табела бр. 1. Дескриптивни статистички параметри за године старости носиоца пољопривредних газдинства

		Статистика
Године старости	Просек година старости	53,66
	95% интервал поверења	Доњи
		Горњи
	Median	54,00
	Std. Deviation	12,783
	Minimum	26
	Maximum	83

Просечна старост носиоца пољопривредног газдинства у испитиваним општинама Југоисточне Србије је око 54 године. Одступање од просечне вредности је врло велико и креће се плус/минус 13 година од просека, на то указује и опсег од 26 до 83 године старости.

Табела бр. 2 . Дескриптивни статистички параметри за године старости по месту газдинства

		Године старости			
		Просек	Std. девијација	Minimum	Maximum
Место	Ниш	52,1	13	30	75
	Алексинач	52,0	14	26	83
	Сврљиг	54,1	13	36	78
	Мерошина	52,1	12	32	69
	Ражањ	55,9	11	30	69
	Гацин Хан	62,2	10	46	81
	Дољевац	55,9	14	32	78

Просечна старост по општинама показује незнатна одступања, тако да најстарије носиоце пољопривредних газдинстава имамо у Гацином Хану (62 године), а просечно нешто млађе у граду Нишу и општинама Алексинач и Мерошина (око 52 године).

Табела бр. 3. Број и структура регистрованих газдинства по месту обитавања

			Регистрација		Тотал
			Да	Не	
Место	Ниш	Број	38	13	51
		%	74,5%	25,5%	100,0%
	Алексинач	Број	32	4	36
		%	88,9%	11,1%	100,0%
	Сврљиг	Број	14	1	15
		%	93,3%	6,7%	100,0%
	Мерошина	Број	11	4	15
		%	73,3%	26,7%	100,0%
	Ражањ	Број	11	1	12
		%	91,7%	8,3%	100,0%
	Гацин Хан	Број	9	2	11
		%	81,8%	18,2%	100,0%
	Дољевац	Број	10	9	19
		%	52,6%	47,4%	100,0%
Тотал		Број	125	34	159
		%	78,6%	21,4%	100,0%

Највећи број регистрованих газдинства је у општинама Сврљиг и Ражањ (преко 90% газдинстава), у осталим општинама креће се у интервалима од 70 до 90% регистрованих. Најмање регистрованих је у општини Дољевац (око 53%).

Табела бр. 4 . Број и структура носиоца газдинства која уплаћају доприносе за пензију по месту обитавања

			Пензионо		Тотал
			Да	Не	
Место	Ниш	Број	13	38	51
		%	25,5%	74,5%	100,0%
	Алексинач	Број	19	17	36
		%	52,8%	47,2%	100,0%
	Сврљиг	Број	6	9	15
		%	40,0%	60,0%	100,0%
	Мерошина	Број	3	12	15
		%	20,0%	80,0%	100,0%
	Ражањ	Број	5	7	12
		%	41,7%	58,3%	100,0%
	Гацин Хан	Број	1	10	11
		%	9,1%	90,9%	100,0%
	Дољевац	Број	0	18	18
		%	0,0%	100,0%	100,0%
Тотал		Број	47	111	158
		%	29,7%	70,3%	100,0%

Број носиоца газдинства која уплаћују доприносе за пензију је врло разнолик у зависности од општина обитавања. Најревноснији у погледу плаћања доприноса за пензионо и здравствено осигурање налазе се у Алексинцу (53%), прате их Ражањ и Сврљиг са око 40% анкетираних, нешто мање је у Нишу (25%) и Гацином Хану (9%), док је забрињавајући податак везан за општину Дољевац, где ни један од носиоца газдинства не уплаћује доприносе.

Табела бр. 5. Дескриптивни статистички параметри за обрадиву површину по месту обитавања газдинства

		Обрадива површина			
		Просек	Std. devijacija	Minimum	Maximum
Место	Ниш	4,3	2,56	0,50	11,00
	Алексинач	6,3	6,11	0,50	27,00
	Сврљиг	3,3	2,82	0,50	10,00
	Мерошина	4,4	2,02	1,50	10,00
	Ражањ	5,6	2,12	2,50	10,00
	Гацин Хан	3,7	3,27	0,50	10,00
	Дољевац	3,1	1,80	0,50	7,00

Просечна обрадива површине показује одређена одступања у зависности од општина обитавања газдинства. Просечно се највише земље обрађује у Алексинцу (6,3 ха) и Ражњу (5,6 ха), затим следе остали региони где је просечна обрадива површина у интервалу од 3 до 5 ха по газдинству. Минималне обрадиве површине крећу од 50 ари до 27 хектара у региону

Алексинца. Одступање од просечне обрадиве површине такође је највеће у Алексинцу и износи читавих 6 хектара, док је тај податак код осталих региона између 2 и 3 хектара.

Табела бр. 6. Дескриптивни статистички параметри за закупљену површину по месту обитавања газдинства

		Закупљена површина			
		Просек	Std. devijacija	Minimum	Maximum
Место	Ниш	6,5	11,4	0,5	55,0
	Алексинац	10,5	11,1	0,5	40,0
	Сврљиг	2,0	1,8	0,5	6,0
	Мерошина	0,9	.	0,9	0,9
	Ражањ	1,2	.	1,2	1,2
	Гацин Хан	3,2	2,0	0,9	6,0
	Дољевац	2,4	0,8	1,5	3,0

Пресечна закупљена обрадива површина доминира у општини Алексинац (10,5 ха) и граду Нишу (6,5 ха). Остале општине су далеко испод наведених просека. Постоје газдинства у граду Нишу која закупљују и преко 50 хектара ораница, а ништа мањи број је и у општини Алексинац са 40 хектара закупа.

Табела бр. 7. Број и структура за примарну производну оријентацију по месту обитавања газдинства

			Примарна производња						Тотал	
			Ратарство	Сточарство	Повртарство	Виноградарство	Пчеларство	Воћарство		
Место	Ниш	Број	9	15	3	5	0	16	48	
		%	18,8%	31,3%	6,3%	10,4%	0,0%	33,3%	100,0%	
	Алексинац	Број	11	11	8	0	3	2	35	
		%	31,4%	31,4%	22,9%	0,0%	8,6%	5,7%	100,0%	
	Сврљиг	Број	6	4	3	0	1	1	15	
		%	40,0%	26,7%	20,0%	0,0%	6,7%	6,7%	100,0%	
	Мерошина	Број	0	0	7	0	0	8	15	
		%	0,0%	0,0%	46,7%	0,0%	0,0%	53,3%	100,0%	
	Ражањ	Број	0	10	0	0	0	1	11	
		%	0,0%	90,9%	0,0%	0,0%	0,0%	9,1%	100,0%	
	Гацин Хан	Број	3	1	5	0	1	1	11	
		%	27,3%	9,1%	45,5%	0,0%	9,1%	9,1%	100,0%	
	Дољевац	Број	6	0	9	1	0	2	18	
		%	33,3%	0,0%	50,0%	5,6%	0,0%	11,1%	100,0%	
	Тотал		Број	35	41	35	6	5	31	153
			%	22,9%	26,8%	22,9%	3,9%	3,3%	20,3%	100,0%

Примарна производња је врло разнолика у зависно од општина. Носиоци пољопривредних газдинстава на територији града Ниша углавном се баве воћарством и сточарством, у Алексинцу сточарством и повртарством, Сврљигу ратарством, у Мерошини преовлађује воћарство и повртарство, 90% газдинства у Ражњу су сточарског карактера, Гаџин Хан и Дољевац су углавном опредељени за повртарство.

Табела бр. 8. Број и структура за начин реализације производње по месту обитавања газдинства

			Како продајете своје производе					Тотал	
			Преко задруге	Лично - на пијаци	Предузећима	Преко накупаца	Директно прерађивачима		
Место	Ниш	Број	5	31	4	7	1	48	
		%	10,4%	64,6%	8,3%	14,6%	2,1%	100,0%	
	Алексинац	Број	1	20	4	3	7	35	
		%	2,9%	57,1%	11,4%	8,6%	20,0%	100,0%	
	Сврљиг	Број	2	8	1	3	1	15	
		%	13,3%	53,3%	6,7%	20,0%	6,7%	100,0%	
	Мерошина	Број	8	7	0	0	0	15	
		%	53,3%	46,7%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	
	Ражањ	Број	0	5	5	1	0	11	
		%	0,0%	45,5%	45,5%	9,1%	0,0%	100,0%	
	Гаџин Хан	Број	1	10	0	0	0	11	
		%	9,1%	90,9%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	
	Дољевац	Број	0	16	3	0	0	19	
		%	0,0%	84,2%	15,8%	0,0%	0,0%	100,0%	
	Тотал		Број	17	97	17	14	9	154
			%	11,0%	63,0%	11,0%	9,1%	5,8%	100,0%

Начини реализације производње показују истоврсну опцију која се огледа у директној продаји на пијаци. Просечно преко 50 газдинства опредељено је да на овај начин реализује своју производњу. Доминанту улогу у директној продаји на пијаци имају Гаџин Хан и Дољевац (преко 84%) одмах иза њих је град Ниш (65%). Интересантно је да у Ражњу 45% газдинства директно продаје предузећима. Није занемарљива а врло значајна је продаја преко задруга у Мерошини (53%).

Табела бр. 9. Број и структура ограничавајућих фактора производње по месту обитавања газдинства

		Највећа ограничења				Тотал	
		Пласман	Извори финансирања	Неприпадност удружењу или задрузи	Ниска подршка из аграрног буџета		
Место	Ниш	Број	32	11	1	7	51
		%	62,7%	21,6%	2,0%	13,7%	100,0%
	Алексинац	Број	22	1	3	10	36
		%	61,1%	2,8%	8,3%	27,8%	100,0%
	Сврљиг	Број	8	1	1	5	15
		%	53,3%	6,7%	6,7%	33,3%	100,0%
	Мерошина	Број	9	0	0	6	15
		%	60,0%	0,0%	0,0%	40,0%	100,0%
	Ражањ	Број	11	0	0	1	12
		%	91,7%	0,0%	0,0%	8,3%	100,0%
	Гаџин Хан	Број	7	1	1	2	11
		%	63,6%	9,1%	9,1%	18,2%	100,0%
	Дољевац	Број	13	2	0	4	19
		%	68,4%	10,5%	0,0%	21,1%	100,0%
Тотал		Број	102	16	6	35	159
		%	64,2%	10,1%	3,8%	22,0%	100,0%

Преко 60% газдинстава има проблем са плсаманом своје произведене робе. Није занемарљив број оних које су се изјаснили да је изостанак подршке из аграрног буџета такође битан фактор: Мерошина са 40% анкетираних, 33% у Сврљигу, 27% у Алексинцу, око 20% у Гаџин Хану и Дољевцу итд.

Табела бр. 10. Број и структура обавештених о подстицајним средствима по месту обитавања газдинства

		Подстицајна средства				Тотал	
		Пуно познато	Средње	Мало	Није позната уопште		
Место	Ниш	Број	10	20	18	3	51
		%	19,6%	39,2%	35,3%	5,9%	100,0%
	Алексинац	Број	14	12	9	1	36
		%	38,9%	33,3%	25,0%	2,8%	100,0%
	Сврљиг	Број	3	11	1	0	15
		%	20,0%	73,3%	6,7%	0,0%	100,0%
	Мерошина	Број	2	5	6	2	15
		%	13,3%	33,3%	40,0%	13,3%	100,0%
	Ражањ	Број	3	7	2	0	12
		%	25,0%	58,3%	16,7%	0,0%	100,0%
	Гаџин Хан	Број	1	5	5	0	11
		%	9,1%	45,5%	45,5%	0,0%	100,0%
	Дољевац	Број	3	7	7	2	19
		%	15,8%	36,8%	36,8%	10,5%	100,0%
Тотал		Број	36	67	48	8	159
		%	22,6%	42,1%	30,2%	5,0%	100,0%

Сазнања које имају носиоци пољопривредних газдинства о подстицајним средствима за аграр су врло мала и не могу се похвалити потпуном обавештеношћу о истим. Врло је мали број анкетираних који нешто зна о подстицајним програмима- у Нишу (41%), Меровини (53%), Гаџини Хану и Дољевцу (преко 45%). Највише сазнања о програмима имају носиоци газдинства у Алексинцу, Сврљигу и Ражању.

Табела бр. 11. Број и структура задовољних корисника по месту обитавања газдинства

		Да ли сте задовољни са подршком			Тотал	
		Да	Не	Делимично		
Место	Ниш	Број	11	2	2	15
		%	73,3%	13,3%	13,3%	100,0%
	Алексинац	Број	4	4	11	19
		%	21,1%	21,1%	57,9%	100,0%
	Сврљиг	Број	3	3	6	12
		%	25,0%	25,0%	50,0%	100,0%
	Меровина	Број	1	2	5	8
		%	12,5%	25,0%	62,5%	100,0%
	Ражањ	Број	0	3	8	11
		%	0,0%	27,3%	72,7%	100,0%
	Гаџин Хан	Број	1	0	0	1
		%	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%
	Дољевац	Број	0	3	0	3
		%	0,0%	100,0%	0,0%	100,0%
	Тотал	Број	20	17	32	69
		%	29,0%	24,6%	46,4%	100,0%

Подстицајна средства кроз програме за аграр нису користили сви носиоци газдинства тако да се закључивање односи само на оне које су дали одговор у вези са тим (њих 69). Може се закључити да су углавном делимично задовољни са програмима који треба да подстакну аграр у Србији. Најзадовољнији су у граду Нишу (73%).

Табела бр. 12. Број и структура ноциоца према ставу државе по месту обитавања газдинства

			Однос државе према пољопривреди					Тотал
			Врло лош	Лош	Ни добар, ни лош	Задовољава	Добар	
Место	Ниш	Број	12	19	15	5	0	51
		%	23,5%	37,3%	29,4%	9,8%	0,0%	100,0%
	Алексинач	Број	6	11	11	6	1	35
		%	17,1%	31,4%	31,4%	17,1%	2,9%	100,0%
	Сврљиг	Број	3	2	6	4	0	15
		%	20,0%	13,3%	40,0%	26,7%	0,0%	100,0%
	Мерошина	Број	8	3	3	1	0	15
		%	53,3%	20,0%	20,0%	6,7%	0,0%	100,0%
	Ражањ	Број	1	9	2	0	0	12
		%	8,3%	75,0%	16,7%	0,0%	0,0%	100,0%
	Гацин Хан	Број	2	6	3	0	0	11
		%	18,2%	54,5%	27,3%	0,0%	0,0%	100,0%
	Дољевац	Број	3	7	8	1	0	19
		%	15,8%	36,8%	42,1%	5,3%	0,0%	100,0%
Тотал		Број	35	57	48	17	1	158
		%	22,2%	36,1%	30,4%	10,8%	0,6%	100,0%

Из претходне табеле може се закључити да изузев Сврљига (27%) и Алексинача (17%) изјаве носиоца газдинства су суздржане односно врло лоше када је однос државе према пољопривреди (58% лоших коначних тогала и 30% неодређених).

Табела бр. 13. Број и структура корисника банкарских кредита по месту обитавања газдинства

			Кредити комерцијалних банка		Тотал
			Нисам користио кредит	Користио сам кредит	
Место	Ниш	Број	47	4	51
		%	92,2%	7,8%	100,0%
	Алексинач	Број	32	4	36
		%	88,9%	11,1%	100,0%
	Сврљиг	Број	15	0	15
		%	100,0%	0,0%	100,0%
	Мерошина	Број	14	1	15
		%	93,3%	6,7%	100,0%
	Ражањ	Број	12	0	12
		%	100,0%	0,0%	100,0%
	Гацин Хан	Број	11	0	11
		%	100,0%	0,0%	100,0%
	Дољевац	Број	17	2	19
		%	89,5%	10,5%	100,0%
Тотал		Број	148	11	159
		%	93,1%	6,9%	100,0%

Врло мали број газдинства користи кредите у пољопривреди (у просеку око 7%). Највише пољопривредних кредита користили су носиоци у Алексинцу (11%) и Дољевцу (10,5%). У Сврљигу, Ражању и Гацин Хану нико није користио кредит за пољопривреду.

Табела бр. 14. Број и структура чланова удружења по месту обитавања газдинства

			Члан удружења		Тотал
			Да	Не	
Место	Ниш	Број	24	24	48
		%	50,0%	50,0%	100,0%
	Алексинац	Број	13	23	36
		%	36,1%	63,9%	100,0%
	Сврљиг	Број	6	9	15
		%	40,0%	60,0%	100,0%
	Мерошина	Број	13	2	15
		%	86,7%	13,3%	100,0%
	Ражањ	Број	4	8	12
		%	33,3%	66,7%	100,0%
	Гацин Хан	Број	2	9	11
		%	18,2%	81,8%	100,0%
	Дољевац	Број	3	16	19
		%	15,8%	84,2%	100,0%
Тотал		Број	65	91	156
		%	41,7%	58,3%	100,0%

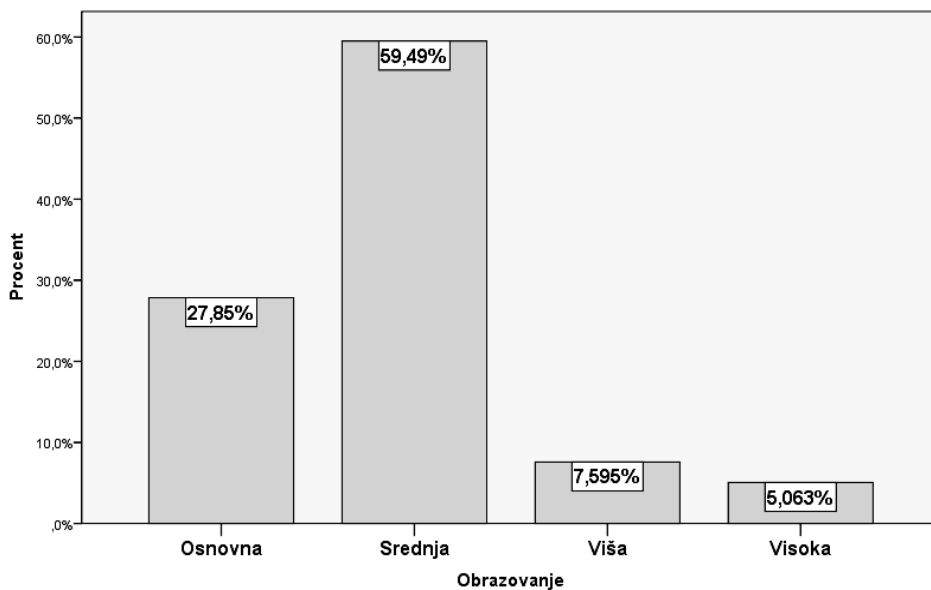
Чланство у удружењима је врло разнолико и зависи од присуства истих на територијама општина. Највише учлањених газдинства у је у Мерошини - њих 87% , затим следи град Ниш са 50% и општина Сврљиг са 40%. Сви остали су испод овог просека. Преко 80% газдинстава у Гацином Хану и Дољевцу нису чланови ни једног удружења.

Табела бр. 15. Број и структура поседовања рачунарске и комукационе опреме по месту обитавања газдинства

			Да ли поседујете компјутер и интернет?		Тотал
			Да	Не	
Место	Ниш	Број	31	20	51
		%	60,8%	39,2%	100,0%
	Алексинац	Број	21	13	34
		%	61,8%	38,2%	100,0%
	Сврљиг	Број	10	5	15
		%	66,7%	33,3%	100,0%
	Мерошина	Број	9	6	15
		%	60,0%	40,0%	100,0%
	Ражањ	Број	8	4	12
		%	66,7%	33,3%	100,0%
	Гацин Хан	Број	5	6	11
		%	45,5%	54,5%	100,0%
	Дољевац	Број	12	7	19
		%	63,2%	36,8%	100,0%
Тотал		Број	96	61	157
		%	61,1%	38,9%	100,0%

За ову табелу нема посебног коментара јер углавном преко 60% газдинстава поседује компјутер повезан на интернет. Нешто мањи број је само у Гацином Хану (45,5%).

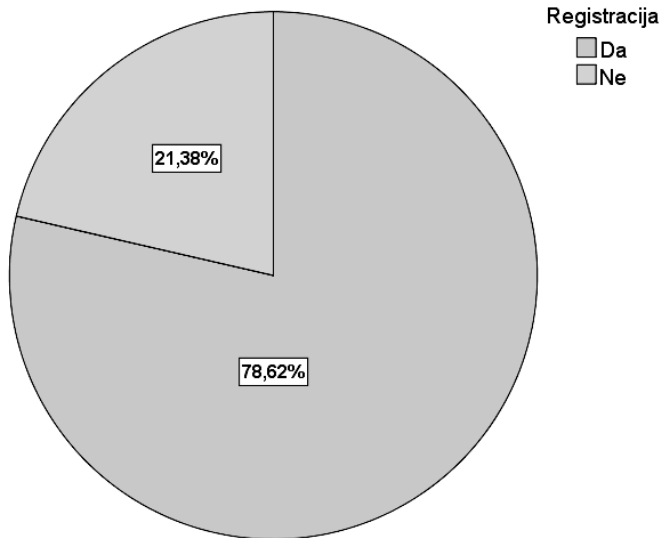
Графикон бр. 2. Образовање носиоца пољопривредних газдинства по процентној структури

Образовање носиоца гадинстава у овом дели Србије је углавном средње (60%) док је са основном двоцифрени број (28%). Нешто преко 10% носиоца газдинстава ја са вишом и високом.

1.2. Питања везана за производњу и продају пољопривредних производа

Графикон бр. 3. Регистрава пољопривредна газдинства у процентима

Преко 78% домћинстава у овом делу Србије је уписано у јединствен регистар пољопривредних газдинстава.

Табела бр. 16. Одређивање χ^2 теста на основу једнаке расподеле одговора по броју регистрованих газдинства

Регистрација			
	Број опсервација	Очекиван број	Residual
Да	125	79,5	45,5
Не	34	79,5	-45,5
Тотал	159		
Статистички параметри			
Chi-Square	$\chi^2_{e} = 52,082$		
df	1		
p	P < 0,05 => H1		

Вредност је статистички значајна на првом прагу значајности ($\chi^2_{0,05} = 52,082$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели одговора две категорије од 79,5 регистрованих и нерегистрованих газдинства која тврди да ниједна разлика није системски настала, већ случајно, тест је одбацио хипотезу са преко 95%, сигурности да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - учесталост регистрације као масовна појава.

Табела бр. 17. Обрадива површина регистрованих и нерегистрованих пољопривредних газдинстава

			Обрадива површина	Закупљена површина
Регистрација	Да	Просек	5,2	6,4
		Std. devijacija	3,98	9,9
		Minimum	0,5	0,5
		Maximum	27,00	55,0
	Не	Просек	2,5	2,4
		Std. devijacija	1,50	0,8
		Minimum	0,50	1,5
		Maximum	6,00	3,0

Више него очигледна разлика је у просечној обрадивој површини између регистрованих (5,2 ха) и нерегистрованих (2,5 ха) газдинстава. Разлика се уочава и код закупа земљишта тако да имамо да скоро три пута више обрађују земљу регистровани пољопривредни произвођачи.

Табела бр. 18. Број и структура регистрованих газдинстава по пензионом осигурању

			Регистрација		Тотал
			Да	Не	
Пензионо	Да	Број	45	2	47
		%	36,3%	5,9%	29,7%
	Не	Број	79	32	111
		%	63,7%	94,1%	70,3%
Тотал		Број	124	34	158
		%	100,0%	100,0%	100,0%

Pearson Chi-Square	$\chi^2=11,806$	DF=1	$p < 0,05 \Rightarrow H1$
--------------------	-----------------	------	---------------------------

Статистички је потврђена уочена разлика у табели за први праг значајности ($\chi^2_{0,05}=11,806$) што значи да је разлика системског карактера и никако није случајна. Регистрована газдинства у просеку више уплаћују пензионе доприносе (36%) него нерегистрована (6%), тј. тачно пет пута више.

Табела бр. 19. Број и структура регистрованих газдистава по оријентацији производње

			Регистрација		Тотал
			Да	Не	
Примарна производња	Ратарство	Број	29	6	35
		%	23,8%	19,4%	22,9%
	Сточарство	Број	38	3	41
		%	31,1%	9,7%	26,8%
	Повртарство	Број	21	14	35
		%	17,2%	45,2%	22,9%
	Виноградарство	Број	4	2	6
		%	3,3%	6,5%	3,9%
	Пчеларство	Број	4	1	5
		%	3,3%	3,2%	3,3%
	Воћарство	Број	26	5	31
		%	21,3%	16,1%	20,3%
Тотал		Број	122	31	153
		%	100,0%	100,0%	100,0%
Pearson Chi-Square		$\chi^2=13,866$	DF=5	p< 0,05=>H1	

Статистички је потврђена уочена разлика у табели за први праг значајности ($\chi^2_{0,05}=13,866$) што значи да су разлике системског карактера и никако нису случајне. Регистрована газдинства се углавном баве сточарством, ратарством и воћарством, док код нерегистрованих у већем обиму преовлађују повртарске културе.

Табела бр. 20. Број и структура регистрованих газдистава по начину реализације производа

			Регистрација		Тотал	
			Да	Не		
Како продајете своје производе	Преко задруге	Број	15	2	17	
		%	12,2%	6,5%	11,0%	
	Лично - на пијаци	Број	73	24	97	
		%	59,3%	77,4%	63,0%	
	Предузећима	Број	15	2	17	
		%	12,2%	6,5%	11,0%	
	Преко накупаца	Број	11	3	14	
		%	8,9%	9,7%	9,1%	
	Директно прерађивачима	Број	9	0	9	
		%	7,3%	0,0%	5,8%	
	Тотал		Број	123	31	154
			%	100,0%	100,0%	100,0%
Pearson Chi-Square		$\chi^2=5,046$	DF=4	P> 0,05=>H0		

Нису статистички потврђене уочене разлике у табели, што је потврђује тест са првим прагом значајности ($\chi^2_{0,05}=5,046$) који говори у прилог самој случајности у разлици, а не некој системској појави на пољу реализације производње. Регистрована газдинства нешто више (једноцифрена разлика) имају могућности продаје преко задруге и директно прерађивачима од нерегистрованих.

Табела бр. 21. Број и структура регистрованих газдинстава по ограничавајућим факторима окружења

			Регистрација		Тотал
			Да	Не	
Највећа ограничења	Пласман	Број	79	23	102
		%	63,2%	67,6%	64,2%
	Извори финансирања	Број	10	6	16
		%	8,0%	17,6%	10,1%
	Неприпадност удружењу или задруги	Број	4	2	6
		%	3,2%	5,9%	3,8%
	Ниска подршка из аграрног буџета	Број	32	3	35
		%	25,6%	8,8%	22,0%
Тотал		Број	125	34	159
		%	100,0%	100,0%	100,0%
Pearson Chi-Square		$\chi^2e=6,482$	DF=3	P> 0,05=>H0	

Нису статистички потврђене уочене разлике у табели, што је потврђује тест са првим прагом значајности ($\chi^2_{0,05}=6,482$) који говори у прилог самој случајности у разлици, а не о некој системској појави ограничавајућих фактора. Нерегистрована газдинства нешто више (једноцифрена разлика) имају проблема са пласманом и финансирањем производње од регистрованих.

Табела бр. 22. Број и структура регистрованих газдинстава по обавештености за подстицајна средства

			Регистрација		Тотал
			Да	Не	
Подстицајна средства	Пуно познато	Број	33	3	36
		%	26,4%	8,8%	22,6%
	Средње	Број	58	9	67
		%	46,4%	26,5%	42,1%
	Мало	Број	29	19	48
		%	23,2%	55,9%	30,2%
	Није позната уопште	Број	5	3	8
		%	4,0%	8,8%	5,0%
Тотал		Број	125	34	159
		%	100,0%	100,0%	100,0%
Pearson Chi-Square		$\chi^2e=16,860$	DF=3	p< 0,05=>H1	

Статистички је потврђена уочена разлика у табели за први праг значајности ($\chi^2_{0,05}=16,860$) што значи да су разлике системског карактера и никако нису случајне. Регистрована газдинства су углавном боље упозната са програмима подршке пољопривредним газдинствима, док нерегистровани у већем обиму имају мања сазнања.

Табела бр. 23. Број и структура регистрованих газдинстава и корисника програмима Министарства пољопривреде

			Регистрација		Тотал
			Да	Не	
Мере Министарства пољопривреде	Да	Број	68	1	69
		%	55,3%	2,9%	43,9%
	Не	Број	55	33	88
		%	44,7%	97,1%	56,1%
Тотал		Број	123	34	157
		%	100,0%	100,0%	100,0%

Pearson Chi-Square	$\chi^2=29,626$	DF=1	$p < 0,01 \Rightarrow H1$
--------------------	-----------------	------	---------------------------

Статистички је потврђена уочена разлика у табели за први праг значајности ($\chi^2_{0,05}=29,626$) што значи да су разлике системског карактера и никако нису случајне. Више од пола регистрованих газдинства су се користили програмима подршке пољопривредним газдинствима, док нерегистровани у 97% случајеве нису користили никакве програме подршке.

Табела бр. 24. Број и структура регистрованих газдинстава и задовољство програмима Министарства пољопривреде

			Регистрација		Тотал
			Да	Не	
Да ли сте задовољни са подршком	Да	Број	20	0	20
		%	29,4%	0,0%	29,0%
	Не	Број	16	1	17
		%	23,5%	100,0%	24,6%
	Делимично	Број	32	0	32
		%	47,1%	0,0%	46,4%
Тотал		Број	68	1	69
		%	100,0%	100,0%	100,0%

Pearson Chi-Square	$\chi^2=3,104$	DF=2	$P > 0,05 \Rightarrow H0$
--------------------	----------------	------	---------------------------

Нису статистички потврђене уочене разлике у табели јер је само један носиоц газдинства одговорио на постављено питање, тако да поређења нису могућа.

Табела бр. 25. Број и структура регистрованих газдинстава и однос државе према пољопривреди

			Регистрација		Тотал
			Да	Не	
Однос државе према пољопривреди	Врло лош	Број	23	12	35
		%	18,5%	35,3%	22,2%
	Лош	Број	45	12	57
		%	36,3%	35,3%	36,1%
	Ни добар, ни лош	Број	38	10	48
		%	30,6%	29,4%	30,4%
	Задовољава	Број	17	0	17
		%	13,7%	0,0%	10,8%
	Добар	Број	1	0	1
		%	0,8%	0,0%	0,6%
Тотал		Број	124	34	158
		%	100,0%	100,0%	100,0%

Pearson Chi-Square	$\chi^2=8,334$	DF=4	P> 0,05=>H0
--------------------	----------------	------	-------------

Нису статистички потврђене уочене разлике у табели, што је потврђује тест са првим прагом значајности ($\chi^2_{0,05}=8,334$) који говори у прилог самој случајности у разлици, а не о некој системској појави када је однос Државе према пољопривреди. Нерегистрована газдинства су врло лоше (двоцифрена разлика) оценили однос државе према њима.

Табела бр. 26. Број и структура регистрованих газдинстава и коришћење кредита комерцијалних банака

			Регистрација		Тотал
			Да	Не	
Кредити комерцијалних банака	Нисам користио кредит	Број	116	32	148
		%	92,8%	94,1%	93,1%
	Користио сам кредит	Број	9	2	11
		%	7,2%	5,9%	6,9%
Тотал		Број	125	34	159
		%	100,0%	100,0%	100,0%

Pearson Chi-Square	$\chi^2=0,072$	DF=1	P> 0,05=>H0
--------------------	----------------	------	-------------

Нису статистички потврђене уочене разлике у табели, што је потврђује тест са првим прагом значајности ($\chi^2_{0,05}=0,072$) који говори у прилог самој случајности у разлици а не о некој системској појави када је коришћење комерцијалних кредита у питању. И једни и други у преко 93% случајева не користе никакве кредитне линије за пољопривредну производњу.

Табела бр. 27. Број и структура регистрованих газдинстава и чланство у удружењима

			Регистрација		Тотал
			Да	Не	
Члан удружења	Да	Број	58	7	65
		%	47,5%	20,6%	41,7%
	Не	Број	64	27	91
		%	52,5%	79,4%	58,3%
Тотал		Број	122	34	156
		%	100,0%	100,0%	100,0%

Pearson Chi-Square	$\chi^2=7,947$	DF=1	$p < 0,05 \Rightarrow H_1$
--------------------	----------------	------	----------------------------

Статистички је потврђена уочена разлика у табели за први праг значајности ($\chi^2_{0,05}=7,947$) што значи да су разлике системског карактера и никако нису случајне. Скоро око половине регистрованих газдинства су чланови удружења, док нерегистровани у 80% случајева то нажалост нису.

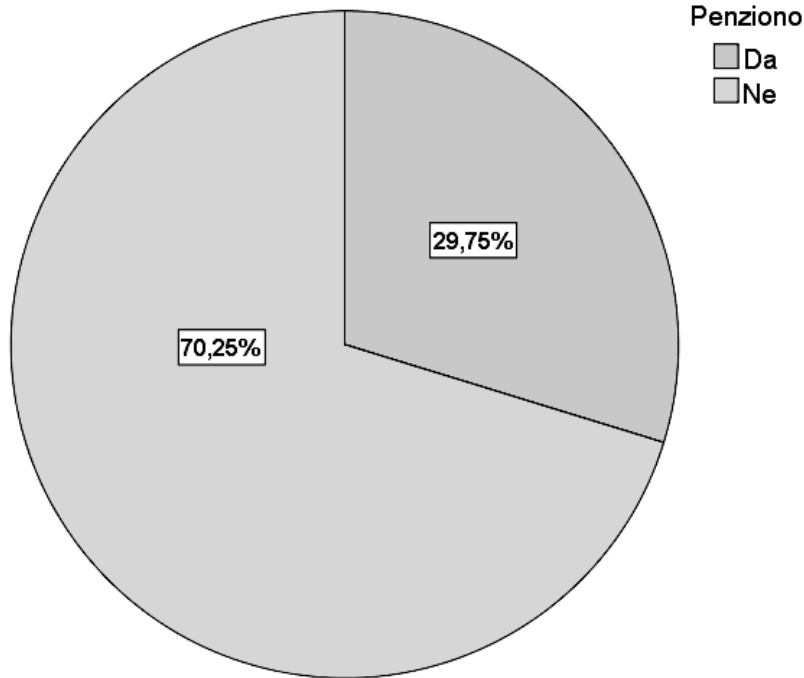
Табела бр. 28 Број и структура регистрованих газдинстава и поседовање компјутерске опреме

			Регистрација		Тотал
			Да	Не	
Да ли поседујете компјутер и интернет?	Да	Број	79	17	96
		%	64,2%	50,0%	61,1%
	Не	Број	44	17	61
		%	35,8%	50,0%	38,9%
Тотал		Број	123	34	157
		%	100,0%	100,0%	100,0%

Pearson Chi-Square	$\chi^2=2,270$	DF=1	$P > 0,05 \Rightarrow H_0$
--------------------	----------------	------	----------------------------

Нису статистички потврђене уочене разлике у табели, што је потврђује тест са првим прагом значајности ($\chi^2_{0,05}=2,270$) који говори у прилог самој случајности у разлици а не о некој системској појави када поседовање компјутерске опреме повезане на интернету. Нерегистрована газдинства су мало оскуднија са опремом (14% мање од регистрованих).

Графикон бр. 4. Носиоци газдинства који самостално уплаћују доприносе за пензионо и здравствено осигурање

Готово једна трећина анкетираних у овом делу Србије самостално уплаћује доприносе за пензионо и здравствено осигурање.

Табела бр. 29. Одређивање χ^2 теста на основу једнаке расподеле одговора по броју носиоца који самостално уплаћују доприносе за пензионо и здравствено осигурање.

Пензионо			
	Број опсервација	Очекиван број	Residual
Да	47	79,0	-32,0
Не	111	79,0	32,0
Тотал	158		
Статистички параметри			
Chi-Square	$\chi^2_e = 25,924$		
df	1		
p	$p < 0,05 \Rightarrow H_1$		

Вредност је статистички значајна на првом прагу значајности ($\chi^2_{0,05} = 25,924$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели одговора две категорије од 79 платиша и неплатиша која тврди да ниједна разлика није системски настала, већ случајно. Тест је одбацио хипотезу са

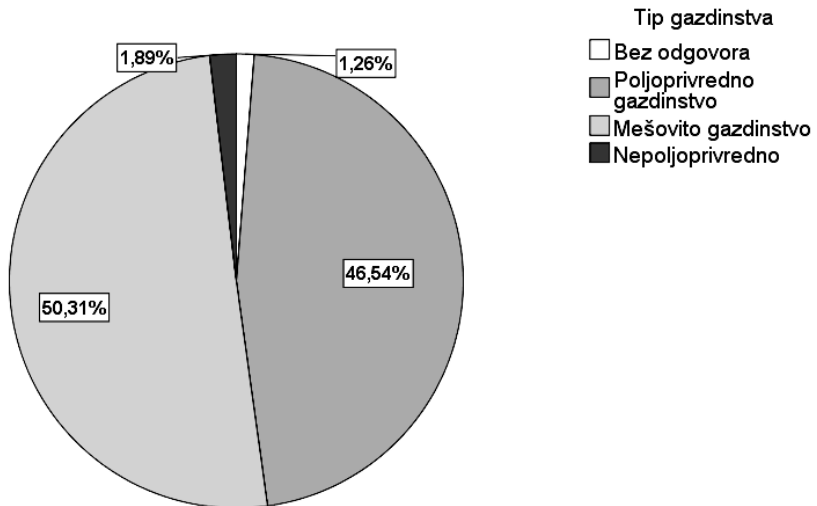
преко 95%, сигурности да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - већа учесталост неплаћања пензиних доприноса као масовне појаве

Табела бр. 30. Дескриптивни статистички параметри за обрадиву површину коју користе пољопривредна газдинства у овом делу Србије

	Просек по домаћинству	Std. Devijacija	Minimum	Maximum	Sum
Обрадива површина	4.6	3.75	0,50	27,00	720,22
Закупљена површина	6.1	9.60	0,5	55,0	325,0

Обрадива површина се у просеку креће између 4,6 и 6,1 хектар. Постоје мало већа одступања од просечне обрадиве закупљене површине јер постоје газдинства која закупљују и читавих 50 хектара ораница. Опште узевши сабирањем свих површина закључујемо да је незакупљена (720 ха) два пута већа од закупљене површине (325 ха).

Графикон бр. 5. Типови газдинства на основу самих извора прихода

Табела бр. 31. Одређивање χ^2 теста на основу једнаке расподеле која дефинише тип газдинства на селу сврстаним у класе по извору финансирања истих у овм делу Србије.

Тип газдинства			
	Број опсервација	Очекиван број	Residual
Пољопривредно газдинство	74	52,3	21,7
Мешовито газдинство	80	52,3	27,7
Непољопривредно	3	52,3	-49,3
Тотал	157		
Статистички параметри			
Chi-Square	$\chi^2_e = 70,102$		
df	2		
p	$p < 0,05 \Rightarrow H_1$		

Вредност је статистички значајна на првом прагу значајности ($\chi^2_{0,05} = 70,102$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели три категорије која дефинишу 52 типа газдинства тј. тезу која тврди да ниједна разлика није системски настала, већ случајно. Тест је одбацио хипотезу са преко 95%, сигурности да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - према извору прихода домаћинства на селу су пољопривредна и мешовита у 99% случајева је то масовна појава у овом делу Србије.

Табела бр. 32. Примарна производња у овом делу Србије

		Број газдинства	Процент
	Ратарство	35	22,0%
	Сточарство	41	25,8%
	Повртарство	35	22,0%
	Виноградарство	6	3,8%
	Пчеларство	5	3,1%
	Воћарство	31	19,5%
	Тотал	153	96,2%
Без одговора		6	3,8%
Тотал		159	100,0%

Из табеле јасно се види заступљеност и орјентација пољопривредних газдинства ка одређеном типу производње. Сточарство и ратарство су главно опредељење, а ништа мање повртарство и воћарство, док су виноградарство и пчеларство на нивоу статистичке грешке тј. не прелазе 5 процената.

Табела бр. 33. Одређивање χ^2 теста на основу једнаке расподеле која дефинише тип пољопривредне оријентације

Примарна производња			
	Број опсервација	Очекиван број	Residual
Ратарство	35	25,5	9,5
Сточарство	41	25,5	15,5
Повргарство	35	25,5	9,5
Виноградарство	6	25,5	-19,5
Пчеларство	5	25,5	-20,5
Воћарство	31	25,5	5,5
Тотал	153		
Статистички параметри			
Chi-Square	$\chi^2 = 49,078$		
df	5		
p	$p < 0,05 \Rightarrow H_1$		

Вредност је статистички значајна на првом прагу значајности ($\chi^2_{0,05} = 49,078$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели шест категорије која дефинишу 25 типа пољопривредне производње тј. тезу која тврди да ниједна разлика није системски настала, већ случајно. Тест је одбацио хипотезу са преко 95%, сигурности да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - масовна појава у овом делу Србије када је пољопривредна оријентација у питању приближно подједнако је заступљено сточарство, ратарство, воћарство и повргарство. То је примарно чиме се газдинства оријентишу у пољопривреди.

Табела бр. 34. Секундарна производња у овом делу Србије

		Број газдинства	Процент
	Ратарство	26	16,4%
	Сточарство	22	13,8%
	Повргарство	14	8,8%
	Виноградарство	4	2,5%
	Пчеларство	2	1,3%
	Воћарство	10	6,3%
	Тотал	78	49,1%
Без одговора		81	50,9%
Тотал		159	100,0%

Постоје газдинства у овом делу Србије која поред основне производње организују и помоћне (78 носиоца газдинстава ради и друге послове на пољопривреди). Тако смо код питања о пољопривредној оријентацији анкетиранима дали могућности да упишу све активности којима се газдинство бави поред основне. Нема неке посебне оријентације од примарне тако да и код додатних активности преовлађује ратарство и сточарство.

Табела бр. 35. Одређивање χ^2 теста на основу једнаке расподеле која дефинише тип секундарне пољопривредне орјентације

Секундарна производња			
	Број опсервација	Очекиван број	Residual
Ратарство	26	13,0	13,0
Сточарство	22	13,0	9,0
Повртарство	14	13,0	1,0
Виноградарство	4	13,0	-9,0
Пчеларство	2	13,0	-11,0
Воћарство	10	13,0	-3,0
Тотал	78		
Статистички параметри			
Chi-Square	$\chi^2_e = 35,538$		
df	5		
p	p < 0,05 => H1		

Вредност је статистички значајна на првом прагу значајности ($\chi^2_{0,05} = 35,538$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели шест секундарних категорије која дефинишу 13 газдинства пољопривредне производње тј. тезу која тврди да ниједна разлика није системски настала, већ случајно. Тест је одбацио хипотезу са преко 95%, сигурности да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - масовна појава у овом делу Србије када је секундарна пољопривредна орјентација у питању приближно подједнако је заступљено ратарство, сточарство и повртарство.

Табела бр. 36. Начини продаје производа у овом делу Србије као прва опција

	Број газдинства	Процент
Преко задруге	17	10,7%
Лично - на пијаци	97	61,0%
Предузећима	17	10,7%
Преко купаца	14	8,8%
Директно прерађивачима	9	5,7%
Тотал	154	96,9%
Без одговора	5	3,1%
Тотал	159	100,0%

Прва опција реализације производње је лично на пијаци у 61% случајева, следе задруге и предузећа са 10% и нешто мањи број је преко купаца.

Табела бр. 37. Одређивање χ^2 теста на основу једнаке расподеле која дефинише начин реализације производње

Како продајете своје производе			
	Број опсервација	Очекиван број	Residual
Преко задруге	17	30,8	-13,8
Лично - на пијаци	97	30,8	66,2
Предузећима	17	30,8	-13,8
Преко накупаца	14	30,8	-16,8
Директно прерађивачима	9	30,8	-21,8
Тотал	154		
Статистички параметри			
Chi-Square	$\chi^2_{e=179,247}$		
df	4		
p	$p < 0,05 \Rightarrow H_1$		

Вредност је статистички значајна на првом прагу значајности ($\chi^2_{0,05} = 179,247$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели пет начина продаје производа која дефинишу 30 газдинства пољопривредне производње тј. тезу која тврди да ниједна разлика није системски настала, већ случајно. Тест је одбацио хипотезу са преко 95%, сигурности да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - масовна појава у овом делу Србије када је начин продаје је пијаца.

Табела бр. 38. Остали начини продаје као друга опција за коју се опредељују анкетирани у овом делу Србије

		Број газдинства	Процент
	Лично - на пијаци	2	1,3%
	Предузећима	6	3,8%
	Преко накупаца	14	8,8%
	Директно прерађивачима	15	9,4%
	Тотал	37	23,3%
Без одговора		122	76,7%
Тотал		159	100,0%

Носиоци газдинства који су навели и другу опцију продаје има 37. То су углавном начини продаје директно прерађивачима и преко накупаца.

Табела бр. 39. Одређивање χ^2 теста на основу једнаке расподеле која дефинише друге начине реализације производње

Остали начини продаје			
	Број опсервација	Очекиван број	Residual
Лично - на пијаци	2	9,3	-7,3
Предузећима	6	9,3	-3,3
Преко накупаца	14	9,3	4,8
Директно прерађивачима	15	9,3	5,8
Тотал	37		
Статистички параметри			
Chi-Square	$\chi^2_{e=12,838}$		
df	3		
p	$p < 0,05 \Rightarrow H_1$		

Вредност је статистички значајна на првом прагу значајности ($\chi^2_{0,05} = 12,838$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели четири додатна начина продаје производа која дефинишу 9 газдинства пољопривредне производње тј. тезу која тврди да ниједна разлика није системски настала, већ случајно. Тест је одбацио хипотезу са преко 95%, сигурности да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - масовна појава у овом делу Србије када су друге опције продаје у питању која иду директно прерађивачима и накупцима.

Табела бр. 40. Највећа ограничења пољопривредној производњи у овом делу Србије

	Број газдинства	Процент
Пласман	102	64,2%
Извори финансирања	16	10,1%
Неприпадност удружењу или задрузи	6	3,8%
Ниска подршка из аграрног буџета	35	22,0%
Тотал	159	100,0%

Највећи број анкетираних носиоца газдинства је изнео да пласман пољопривредних производа представља највеће ограничење, такође није мали број и оних који су се определили да највеће ограничење представља изостанак подршке из аграрног буџета државе.

Табела бр. 41. Одређивање χ^2 теста на основу једнаке расподеле која дефинише проблеме у аграру и ограничења

	Број опсервација	Очекиван број	Residual
Пласман	102	39,8	62,3
Извори финансирања	16	39,8	-23,8
Неприпадност удружењу или задрузи	6	39,8	-33,8
Ниска подршка из аграрног буџета	35	39,8	-4,8
Тотал	159		
Статистички параметри			
Chi-Square	$\chi^2_e = 140,899$		
df	3		
p	$p < 0,05 \Rightarrow H_1$		

Вредност је статистички значајна на првом прагу значајности ($\chi^2_{0,05} = 140,899$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели четири ограничавајућа фактора аграра која дефинишу 40 газдинства пољопривредне производње тј. тезу која тврди да ниједна разлика није системски настала, већ случајно. Тест је одбацио хипотезу са преко 95%, сигурности да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - масовна појава у овом делу Србије када су ограничавајући фактори у питању је пласман производње и мала подршка за аграр из државног буџета.

Табела бр. 42. Остала ограничења у пољопривредној производњи у овом делу Србије

	Број газдинства	Процент	
Извори финансирања	Извори финансирања	4	2,5%
	Неприпадност удружењу или задрузи	3	1,9%
	Ниска подршка из аграрног буџета	19	11,9%
	Тотал	26	16,4%
Без одговора	133	83,6%	
Тотал	159	100,0%	

Носиоци пољопривредних газдинстава су имали могућност да приликом попуне анкета наведу више од једног ограничавајућег фактора тако да су њих 26 искористили то право. Овде имамо случај да је то на првом месту мањак средстава и програма из државног буџета.

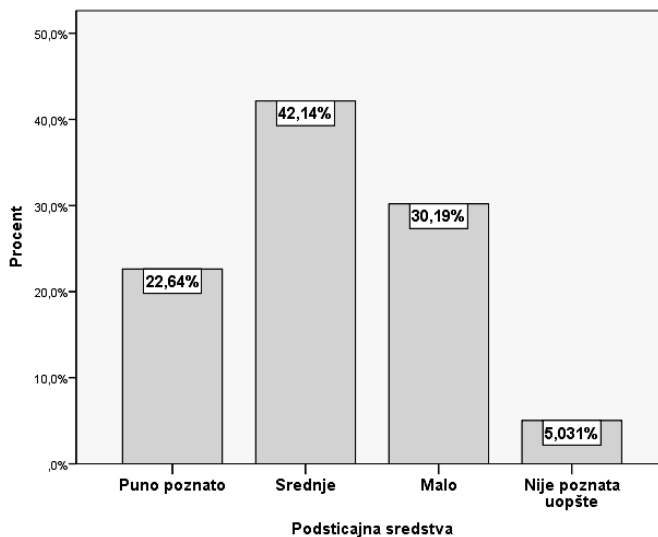
Табела бр. 43. Одређивање χ^2 теста на основу једнаке расподеле која дефинише остале проблеме у аграру и ограничења

Остала ограничења			
	Број опсервација	Очекиван број	Residual
Извори финансирања	4	8,7	-4,7
Неприпадност удружењу или задрузи	3	8,7	-5,7
Ниска подршка из аграрног буџета	19	8,7	10,3
Тотал	26		
Статистички параметри			
Chi-Square	$\chi^2_e = 18,538$		
df	2		
p	$p < 0,05 \Rightarrow H_1$		

Вредност је статистички значајна на првом прагу значајности ($\chi^2_{0,05} = 18,538$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели три остала ограничавајућа фактора аграра која дефинишу 9 газдинства пољопривредне производње тј. тезу која тврди да ниједна разлика није системски настала, већ случајно. Тест је одбацио хипотезу са преко 95%, сигурности да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - масовна појава у овом делу Србије када су други ограничавајући фактори за које су могли да се одреде анкетирани (наведено у претходној табели) је мала подршка за аграр из државног буџета као други важан фактор који детерминише одређење носиоца газдинстава.

1.3. Питања везана за примену аграрне политике

Графикон бр. 6. Колико Вам је познато да Министарство пољопривреде даје подстицајна средства за развој и унапређење пољопривредне производње?

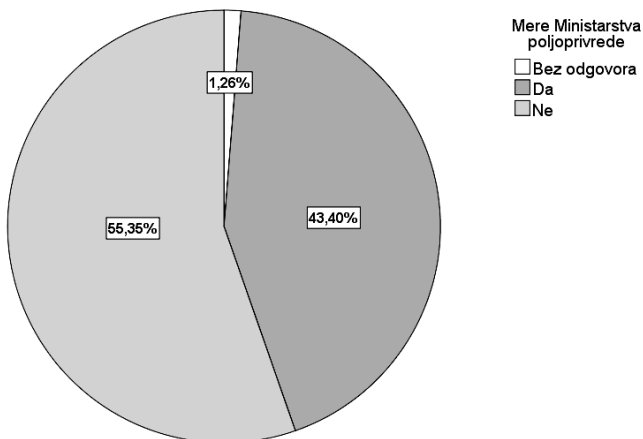
Као што се из графикана може закључити једна трећина носиоца врло мало односно нема никакво сазнања о мерама Министарства пољопривреде и подстицајним средствима која су опредељена за пољопривредну производњу.

Табела бр. 44. Одређивање χ^2 теста на основу једнаке расподеле која дефиниша обавештеност носилаца газдинстава овом делу Србије а тиче се аграрне политике Државе

	Број опсервација	Очекиван број	Residual
Пуно познато	36	39,8	-3,8
Средње	67	39,8	27,3
Мало	48	39,8	8,3
Није позната уопште	8	39,8	-31,8
Тотал	159		
Статистички параметри			
Chi-Square	$\chi^2_e = 46,107$		
df	3		
p	$p < 0,05 \Rightarrow H_1$		

Вредност је статистички значајна на првом прагу значајности ($\chi^2_{0,05} = 46,107$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели четири критеријума обавештености која дефинишу 40 пољопривредних газдинства која се баве производњом тј. тезу која тврди да ниједна разлика није системски настала, већ случајно. Тест је одбацио хипотезу са преко 95%, сигурности да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - масовна појава је да су носиоци углавном на овај или онај начин обавештени о аграрној политици у овом делу Србије, односно четвртина истих испитаника потпуно обавештена.

Графикон бр. 7. Корисници мера Министарства пољопривреде у 2012. години

Скоро половина испитаника је користила програме подршке Министарства пољопривреде.

Табела бр. 45. Одређивање χ^2 теста на основу једнаке расподеле корисника се аграрне политике Државе

	Број опсервација	Очекиван број	Residual
Да	69	78,5	-9,5
Не	88	78,5	9,5
Тотал	157		
Статистички параметри			
Chi-Square	$\chi^2_e = 2,299$		
df	1		
p	$p > 0,05 \Rightarrow H_0$		

Вредност није статистички значајна на првом прагу значајности ($\chi^2_{0,05} = 2,299$) тако да прихватамо хипотезе о једнакој расподели две категорије која дефинишу 78 газдинства пољопривредне производње тј. тезу која тврди да ниједна разлика није системски настала, већ случајно. Тест је потврдио хипотезу са преко 95%, сигурности да су разлике толике да их можемо сматрати случајним а никако стварним – подељен је број корисника аграрног буџета.

Табела бр. 46. Број и структура корисника мера за аграр и коришћење банкарских кредита

		Мере Министарства пољопривреде		Тотал	
		Да	Не		
Кредити комерцијалних банка	Нисам користио кредит	Број	62	84	146
		%	89,9%	95,5%	93,0%
	Користио сам кредит	Број	7	4	11
		%	10,1%	4,5%	7,0%
Тотал		Број	69	88	157
		%	100,0%	100,0%	100,0%
Pearson Chi-Square		$\chi^2_e = 1,861$	DF=1	$P > 0,05 \Rightarrow H_0$	

Нису статистички потврђене уочене разлике у табели, што је потврђује тест са првим прагом значајности ($\chi^2_{0,05} = 1,861$) који говори у прилог самој случајности у разлици а не о некој системској појави када је коришћење комерцијалних кредита у питању. И једни и други у преко 90% случајева не користе никакве кредитне линије за пољопривредну производњу.

Табела бр. 47. Број и структура корисника мера за аграр и чланство у удружењима

			Мере Министарства пољопривреде		Тотал
			Да	Не	
Члан удружења	Да	Број	40	24	64
		%	58,8%	27,9%	41,6%
	Не	Број	28	62	90
		%	41,2%	72,1%	58,4%
Тотал		Број	68	86	154
		%	100,0%	100,0%	100,0%
Pearson Chi-Square		$\chi^2_e = 14,945$	DF=1	p< 0,05=>H1	

Статистички је потврђена уочена разлика у табели за први праг значајности ($\chi^2_{0,05}=7,947$) што значи да су разлике системског карактера и никако нису случајне. Преко половине газдинства која су користила подстицајна средства Министарства пољопривреде су чланови неког од удружења пољопривредника, док они који нису користили у преко 70% случајева то нажалост нису.

Табела бр. 48. Број и структура корисника мера за аграр по месту обитаваја газдинства

			Мере Министарства пољопривреде		Тотал	
			Да	Не		
Место	Ниш	Број	14	36	50	
		%	20,3%	40,9%	31,8%	
	Алексинач	Број	21	15	36	
		%	30,4%	17,0%	22,9%	
	Сврљиг	Број	11	3	14	
		%	15,9%	3,4%	8,9%	
	Мерошина	Број	8	7	15	
		%	11,6%	8,0%	9,6%	
	Ражањ	Број	11	1	12	
		%	15,9%	1,1%	7,6%	
	Гацин Хан	Број	1	10	11	
		%	1,4%	11,4%	7,0%	
	Дољевац	Број	3	16	19	
		%	4,3%	18,2%	12,1%	
	Тотал		Број	69	88	157
			%	100,0%	100,0%	100,0%
Pearson Chi-Square		$\chi^2_e = 38,169$	DF=6	p< 0,05=>H1		

Статистички је потврђена уочена разлика у табели за први праг значајности ($\chi^2_{0,05}=38,169$) што значи да су разлике системског карактера и никако нису случајне. Нису сва газдинства користила подједнако мере за

аграр у зависности од региона. Највише корисника подстицајне политике је у Алексинцу (30%), Нишу (20%), Сврљигу и Ражњу (по 16%), Меровини (око 12%), док су Гаџин Хан и Дољевац на нивоу статистичке грешке (испод 5% корисника подстицајних средстава за аграр).

Табела бр. 49. Број и структура корисника мера за аграр и регистрација газдинстава

			Мере Министарства пољопривреде		Тотал
			Да	Не	
Регистрација	Да	Број	68	55	123
		%	98,6%	62,5%	78,3%
	Не	Број	1	33	34
		%	1,4%	37,5%	21,7%
Тотал		Број	69	88	157
		%	100,0%	100,0%	100,0%

Pearson Chi-Square	$\chi^2_e = 29,626$	DF=1	$p < 0,05 \Rightarrow H_1$
--------------------	---------------------	------	----------------------------

Статистички је потврђена уочена разлика у табели за први праг значајности ($\chi^2_{0,05} = 29,626$) што значи да су разлике системског карактера и никако нису случајне. Скоро сва газдинства које су уписана у јединствен регистар пољопривредних газдинства су користила мере за аграр, мада једна мања половина није, што не може да се каже за нерегистрована где је само један носиоц користио програме за аграр.

Табела бр. 50. Број и структура корисника мера за аграр и тип организовања газдинства

			Мере Министарства пољопривреде		Тотал
			Да	Не	
Тип газдинства	Пољопривредно газдинство	Број	33	39	72
		%	47,8%	45,3%	46,5%
	Мешовито газдинство	Број	35	45	80
		%	50,7%	52,3%	51,6%
	Непољопривредно	Број	1	2	3
		%	1,4%	2,3%	1,9%
Тотал		Број	69	86	155
		%	100,0%	100,0%	100,0%

Pearson Chi-Square	$\chi^2_e = 0,221$	DF=2	$P > 0,05 \Rightarrow H_0$
--------------------	--------------------	------	----------------------------

Нису статистички потврђене уочене разлике у табели, што је потврђује тест са првим прагом значајности ($\chi^2_{0,05} = 0,221$) који говори у прилог самој случајности у разлици а не о некој системској појави када су мере за аграр у питању и тип организовања газдинства. Углавном су у равномерним односима и корисници и они који нису када је у питању тип газдинства, тако да се налазе у односу 50-50 пољопривредно –мешовито.

Табела бр. 51. Број и структура корисника мера за аграр и производна орјентација газдинстава

			Мере Министарства пољопривреде		Тотал
			Да	Не	
Примарна производња	Ратарство	Број	14	21	35
		%	20,6%	25,3%	23,2%
	Сточарство	Број	25	15	40
		%	36,8%	18,1%	26,5%
	Повртарство	Број	10	25	35
		%	14,7%	30,1%	23,2%
	Виноградарство	Број	2	4	6
		%	2,9%	4,8%	4,0%
	Пчеларство	Број	3	2	5
		%	4,4%	2,4%	3,3%
	Воћарство	Број	14	16	30
		%	20,6%	19,3%	19,9%
Тотал		Број	68	83	151
		%	100,0%	100,0%	100,0%

Pearson Chi-Square	$\chi^2_{e} = 9,937$	DF=5	P> 0,05=>H0
--------------------	----------------------	------	-------------

Нису статистички потврђене уочене разлике у табели, што је потврђује тест са првим прагом значајности ($\chi^2_{0,05} = 9,937$) који говори у прилог самој случајности у разлици а не о некој системској појави када су мере за аграр у питању и производна орјентација газдинства. Углавном су се подстицајна средства нешто више користила у сточарству (37%), воћарству/ратарству (20,6%), повртарству (15%), док су виноградарство и пчеларство на нивоу статистичке грешке од 5% анкетираних.

Табела бр.52. Број и структура корисника мера за аграр и начин пласмана производа

			Мере Министарства пољопривреде		Тотал
			Да	Не	
Како продајете своје производе	Преко задруге	Број	12	5	17
		%	17,6%	6,0%	11,2%
	Лично - на пијаци	Број	35	60	95
		%	51,5%	71,4%	62,5%
	Предузећима	Број	10	7	17
		%	14,7%	8,3%	11,2%
	Преко накупаца	Број	4	10	14
		%	5,9%	11,9%	9,2%
	Директно праерађивачима	Број	7	2	9
		%	10,3%	2,4%	5,9%
Тотал		Број	68	84	152
		%	100,0%	100,0%	100,0%

Pearson Chi-Square	$\chi^2_{e} = 13,809$	DF=4	p< 0,05=>H1
--------------------	-----------------------	------	-------------

Статистички је потврђена уочена разлика у табели за први праг значајности ($\chi^2_{0,05} = 13,809$) што значи да су разлике системског карактера и

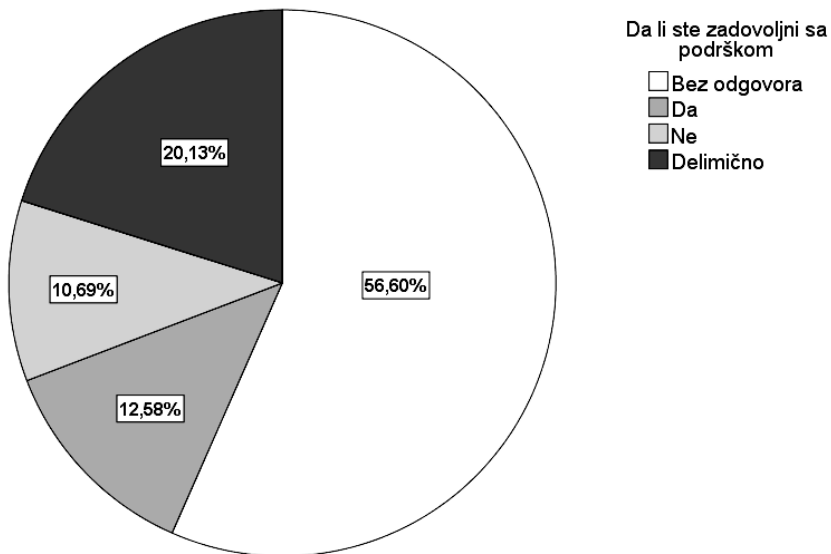
никако нису случајне. Газдинства која су користила програме за аграр имају мање-више избалансиран пласман производње на тржишту, тако да поред основног облика продаје на пијаци (у 50% случајева) већи део дистрибуције одвија се преко задруга (18%), предузећа и прерађивача (15%). Газдинства која нису користила програме за аграр у преко 70% продају су вршила на пијаци и преко накупаца (12%).

Табела бр. 53. Број и структура корисника мера за аграр и ограничења са којим се сусреће пољопривредно газдинство

			Мере Министарства пољопривреде		Тотал
			Да	Не	
Највећа ограничења	Пласман	Број	45	56	101
		%	65,2%	63,6%	64,3%
	Извори финансирања	Број	5	10	15
		%	7,2%	11,4%	9,6%
	Неприпадност удружењу или задрузи	Број	1	5	6
		%	1,4%	5,7%	3,8%
	Ниска подршка из аграрног буџета	Број	18	17	35
		%	26,1%	19,3%	22,3%
Тотал		Број	69	88	157
		%	100,0%	100,0%	100,0%
Pearson Chi-Square		$\chi^2_e = 3,3^0$	DF=3	P> 0,05=>H0	

Нису статистички потврђене уочене разлике у табели, што је потврђује тест са првим прагом значајности ($\chi^2_{0,05} = 3,309$) који говори у прилог самој случајности у разлици а не о некој системској појави када су мере за аграр у питању и ограничења производње газдинства. Сами корисници и они који то нису су се у преко 60% случаја изјаснили да је пласман производа главни ограничавајући фактор. Овде запажамо интересантну чињеницу које се огледа у томе да корисници мера за аграр су мање задовољни финансијском подршком из аграрног буџета (једноцифрена разлика) од оних који је у ствари нису ни користили подстицајна средства.

Графикон бр. 8. Да ли сте задовољни са подршком коју добијате од Министарства?

Процентна структура се односи само на кориснике мера из аграрне политике којих је мање од 50% анкетираних. Као што се види број оних коју су задовољни је различит.

Табела бр. 54. Одређивање χ^2 теста на основу једнаке расподеле корисника се аграрне политике Државе

Да ли сте задовољни са подршком			
	Број опсервација	Очекиван број	Residual
Да	20	23,0	-3,0
Не	17	23,0	-6,0
Делимично	32	23,0	9,0
Тотал	69		
Статистички параметри			
Chi-Square	$\chi^2_e = 5,478$		
df	2		
p	$p < 0,05 \Rightarrow H_1$		

Вредност је статистички значајна на првом прагу значајности ($\chi^2_{0,05} = 5,478$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели три критеријума задовољства која дефинишу 23 газдинства пољопривредне производње тј. тезу која тврди да ниједна разлика није системски настала, већ случајно. Тест је одбацио хипотезу са преко 95%, сигурности да су разлике

толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - закључујемо да су корисници мера аграрне политике у већини делимично задовољни, односно незадовољни уопште.

Табела бр. 55. Број и структура корисника мера аграрне политике и комерцијални кредити банака

			Да ли сте задовољни са подршком			Тотал
			Да	Не	Делимично	
Кредити комерцијалних банака	Нисам користио кредит	Број	16	17	29	62
		%	80,0%	100,0%	90,6%	
	Користио сам кредит	Број	4	0	3	7
		%	20,0%	0,0%	9,4%	
Тотал		Број	20	17	32	69
		%	100,0%	100,0%	100,0%	

Pearson Chi-Square	$\chi^2_e = 4,071$	DF=2	P> 0,05=>H0
--------------------	--------------------	------	-------------

Нису статистички потврђене уочене разлике у табели, што је потврђује тест са првим прагом значајности ($\chi^2_{0,05} = 4,071$) који говори у прилог самој случајности у разлици а не о некој системској појави када су мере за аграр у питању и коришћење кредита банака. Преко 80% корисника није користило кредитне линије банака за пољопривреду, мада 20% задовољних корисника јесте, што треба имати у виду као чињенично стање.

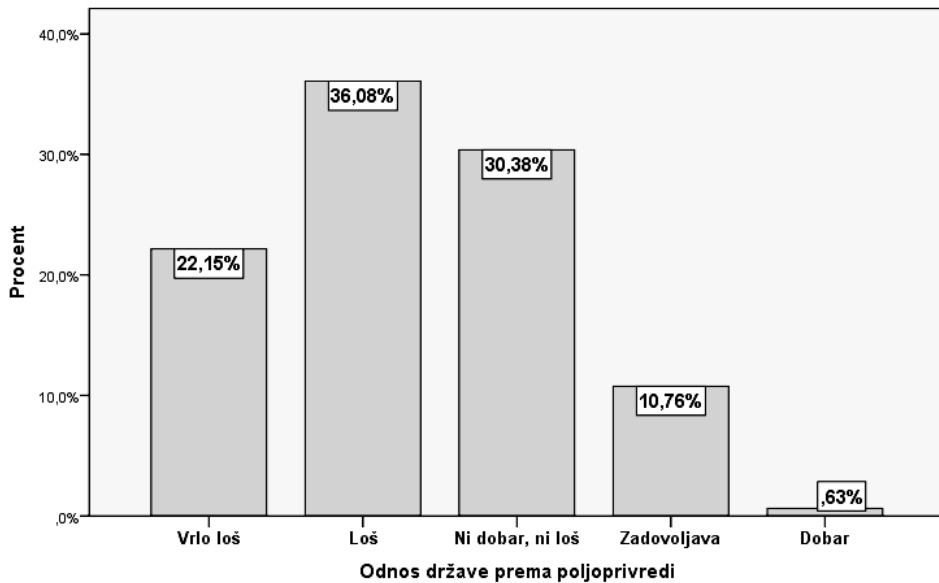
Табела бр. 56. Број и структура корисника мера аграрне политике и чланство у удружењима

			Да ли сте задовољни са подршком			Тотал
			Да	Не	Делимично	
Члан удружења	Да	Број	12	11	16	39
		%	63,2%	64,7%	50,0%	
	Не	Број	7	6	16	29
		%	36,8%	35,3%	50,0%	
Тотал		Број	19	17	32	68
		%	100,0%	100,0%	100,0%	

Pearson Chi-Square	$\chi^2_e = 1,345$	DF=2	P> 0,05=>H0
--------------------	--------------------	------	-------------

Нису статистички потврђене уочене разлике у табели, што је потврђује тест са првим прагом значајности ($\chi^2_{0,05} = 1,345$) који говори у прилог самој случајности у разлици, а не о некој системској појави када су мере за аграр у питању и чланство у удружењима. Преко 50% корисника је члан неког од удружења пољопривредника у својој општини.

**Графикон бр. 9. Однос државе према пољопривреди
у овом делу Србије**

Више од половине носиоца газдинства мисли да је однос Државе лош према пољопривредницима.

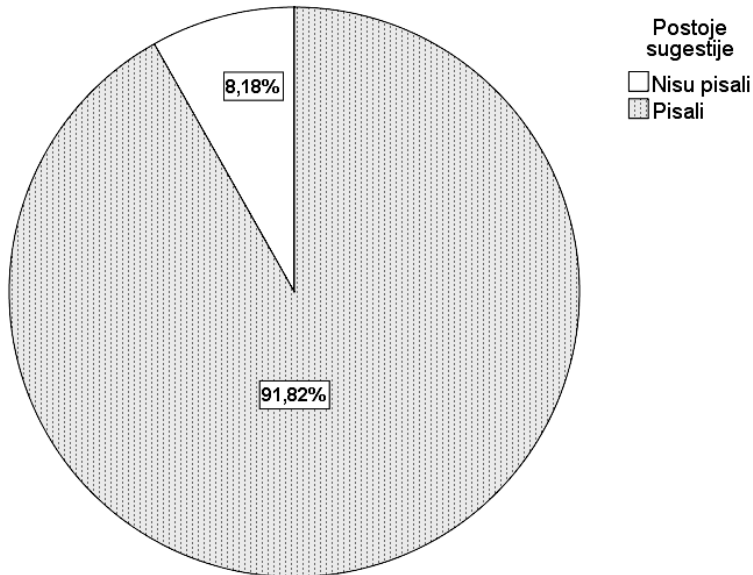
Табела бр. 57. Одређивање χ^2 теста на основу једнаке расподеле задовољства/незадовољства према аграру Државе

Однос државе према пољопривреди				
	Број опсервација	Очекиван број	Residual	
Врло лош	35	31,6	3,4	
Лош	57	31,6	25,4	
Ни добар, ни лош	48	31,6	16,4	
Задовољава	17	31,6	-14,6	
Добар	1	31,6	-30,6	
Тотал	158			
Статистички параметри				
Chi-Square	$\chi^2_e = 65,671$			
df	4			
p	$p < 0,05 \Rightarrow H_1$			

Вредност је статистички значајна на првом прагу значајности ($\chi^2_{0,05} = 65,671$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели одговора (пет категорије од 32 газдинства) која тврди да ниједна разлика није системски настала, већ случајно. Тест је одбацио хипотезу са преко 95%,

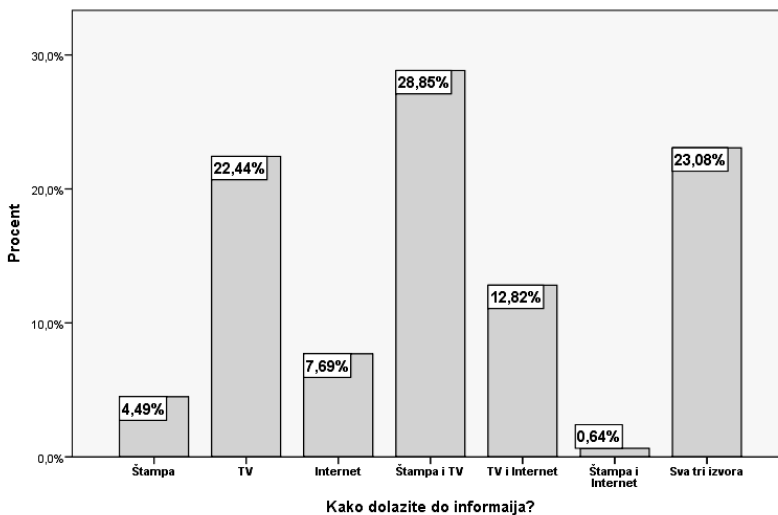
сигурности да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - лошем односу државе према аграру и то као масовне појаве која је заступљена међу пољопривредницима.

Графикон бр. 10. Да ли имате сугестије или предлоге Министарству пољопривреде у будућем усмеравању и подстицању пољопривреде?

Преко 90% анкетираних је уписало сугестије на анкетном упитнику.

Графикон бр. 11. Како долазите до сазнања о мерама Министарства пољопривреде?

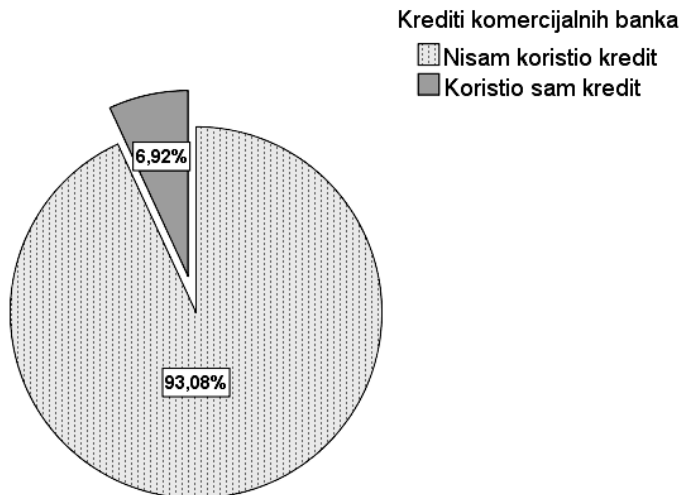
Сазнајни процес се одвија углавном преко телевизије и новина, мада није занемарљив и интернет, односно чак и сва три извора информисања.

Табела бр. 58. Одређивање χ^2 теста на основу једнаке расподеле извора информисаности носиоца газдинстава

	Број опсервација	Очекиван број	Residual
Штампа	7	22,3	-15,3
ТВ	35	22,3	12,7
Интернет	12	22,3	-10,3
Штампа и ТВ	45	22,3	22,7
ТВ и Интернет	20	22,3	-2,3
Штампа и Интернет	1	22,3	-21,3
Сва три извора	36	22,3	13,7
Тотал	156		
Статистички параметри			
Chi-Square	$\chi^2_e = 74,641$		
df	6		
p	$p < 0,05$ H_1		

Вредност је статистички значајна на првом прагу значајности ($\chi^2_{0,05} = 74,641$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели одговора (седам категорије од 22 газдинства) која тврди да ниједна разлика није системски настала, већ случајно. Тест је одбацио хипотезу са преко 95%, сигурности да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - носиоци газдинстава углавном добијају обавештења из комбинације два и више извора информисања где и интернет заузима значајно место одмах после телевизије.

Графикон бр. 12. Да ли сте током 2012. године или током ове године користили неке од кредитних линија комерцијалних банка?

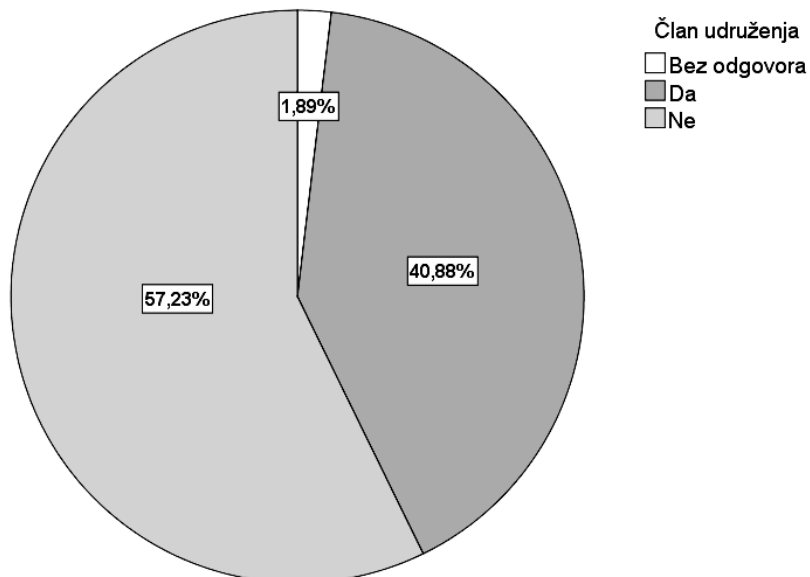
Закључујемо да се кредити врло мало користе у овом делу Србије када је у питању пољопривредна и са њом повезана производња.

Табела бр. 59. Одређивање χ^2 теста на основу једнаке расподеле коришћења кредита за газдинстава

Кредити комерцијалних банка			
	Број опсервација	Очекиван број	Residual
Нисам користио кредит	148	79,5	68,5
Користио сам кредит	11	79,5	-68,5
Тотал	159		
Статистички параметри			
Chi-Square	$\chi^2_e = 118,044$		
df	1		
p	$p < 0,05 \Rightarrow H_1$		

Вредност је статистички значајна на првом прагу значајности ($\chi^2_{0,05} = 118,044$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели одговора (две категорије од 79 газдинства) која тврди да ниједна разлика није системски настала, већ случајно. Тест је одбацио хипотезу са преко 95%, сигурности да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - носиоци газдинстава угланом не користе комерцијале кредите у овом делу Србије што је уствари масовна појава.

Графикон бр.13. Да ли сте члан или кооперант неког удружења пољопривредника или земљорадничке задруге?

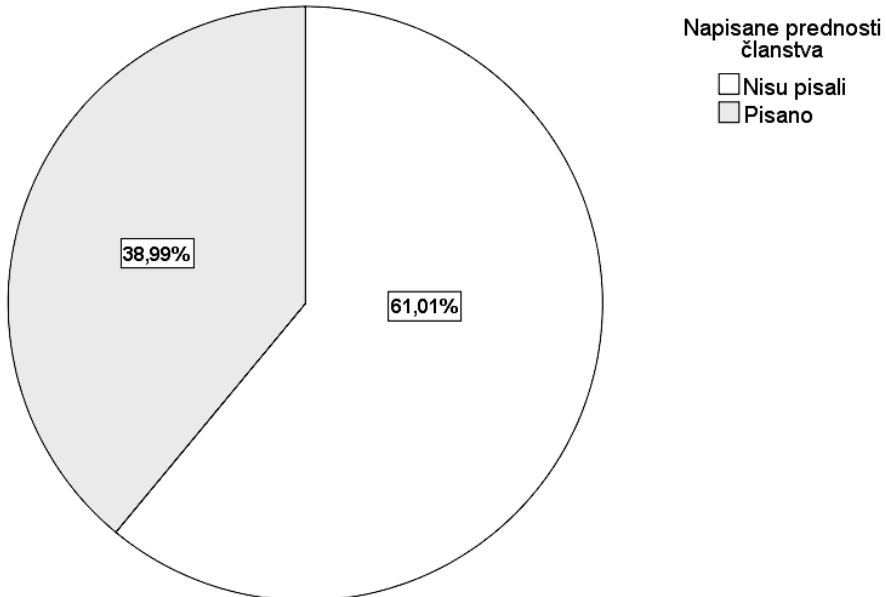
Скоро половина анкетираних носиоца газдинстава је члан неког од удружења у свом крају.

Табела бр. 60. Одређивање χ^2 теста на основу једнаке расподеле чланства у задругама и удружењима

Члан удружења			
	Број опсервација	Очекиван број	Residual
Да	65	78,0	-13,0
Не	91	78,0	13,0
Тотал	156		
Статистички параметри			
Chi-Square	$\chi^2_e = 4,333$		
df	1		
p	$p < 0,05 \Rightarrow H_1$		

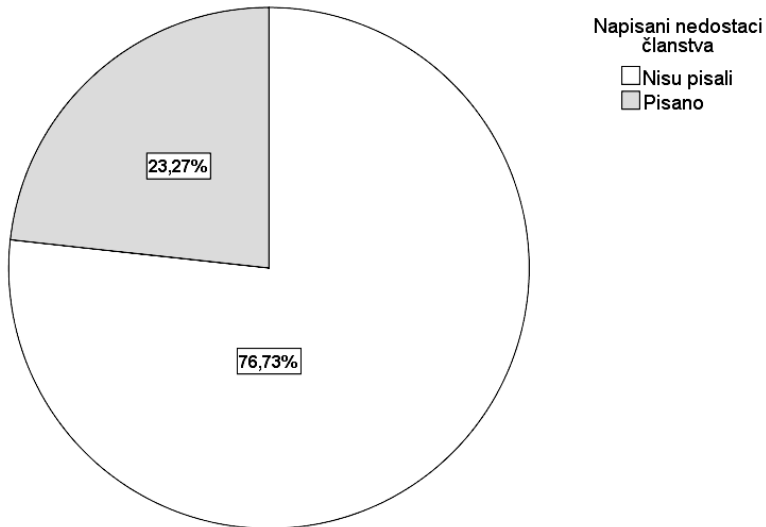
Вредност је статистички значајна на првом прагу значајности ($\chi^2_{0,05} = 4,333$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели одговора (две категорије од 78 газдинства) која тврди да ниједна разлика није системски настала, већ случајно. Тест је одбацио хипотезу са преко 95%, сигурности да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - носиоци газдинстава су у мањем броју у чланству од броја у коме би требало да буду.

Графикон бр. 14. Писани коментари предности за чланство само оних газдинстава која им припадају

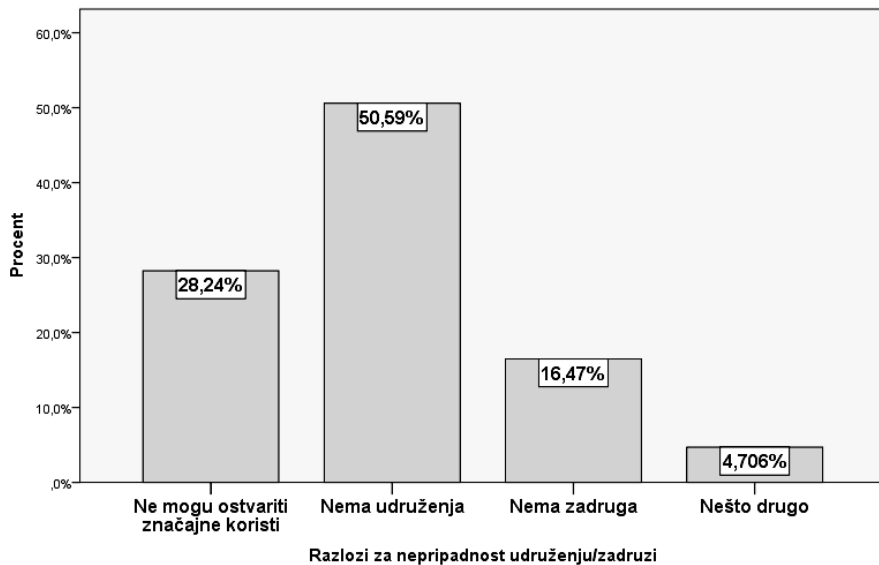
Близу 40% анкетираних коју су чланови у удружењима дало је писане коментаре у анкети приликом попуњавања, а односе се на предности у истим.

Графикон бр. 15. Писани коментари недостатака за чланство само оних газдинстава која им припадају

Око 23% анкетираних коју су чланови у удружењима дало је писане коментаре у анкети приликом попуњавања, а тичу се недостатака у истим.

Графикон бр. 16. Који су разлози за неприпадност удружењу/задрузи?

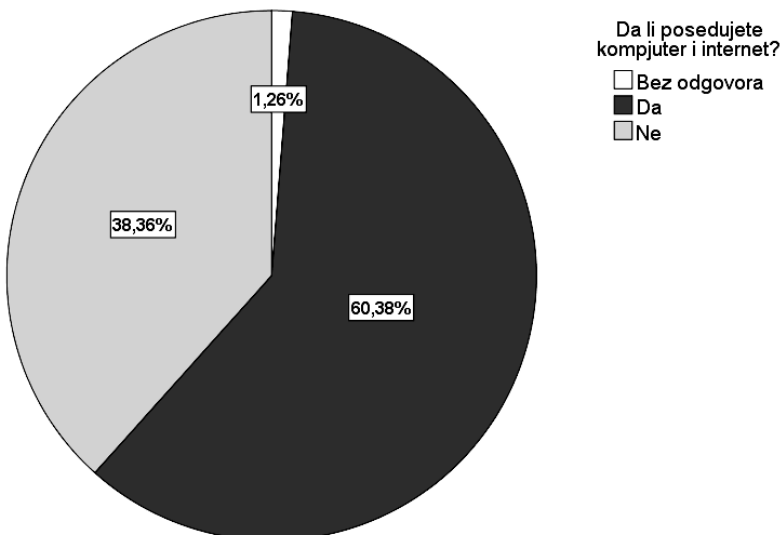
Више од 60% анкетираних носиоца газдинства на својој територији нема задруге и удружења, мада није мали број носиоца газдинства који тврде да не могу имати користи од истих.

Табела бр. 61. Одређивање χ^2 теста на основу једнаке расподеле за чланство у задругама и удружењима

Разлози за неприпадност удружењу/задрузи			
	Број опсервација	Очекиван број	Residual
Не могу остварити значајне користи	24	21,3	2,8
Нема удружења	43	21,3	21,8
Нема задруга	14	21,3	-7,3
Нешто друго	4	21,3	-17,3
Тотал	85		
Статистички параметри			
Chi-Square	$\chi^2_e = 39,094$		
df	3		
p	$p < 0,05 \Rightarrow H_1$		

Вредност је статистички значајна на првом прагу значајности ($\chi^2_{0,05} = 39,094$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели одговора (четри категорије од 21 газдинства) која тврди да ниједна разлика није системски настала, већ случајно. Тест је одбацио хипотезу са преко 95%, сигурности да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - носиоци газдинстава намају довољно задруга/ удружења и тврде да не могу имати користи од истих.

Графикон бр. 17. Да ли поседујете компјутер и интернет?

Табела бр. 62. Одређивање χ^2 теста на основу једнаке расподеле поседовања компјутерске опреме

Да ли поседујете компјутер и интернет?			
	Број опсервација	Очекиван број	Residual
Да	96	78,5	17,5
Не	61	78,5	-17,5
Тотал	157		
Статистички параметри			
Chi-Square	$\chi^2_e = 7,803$		
df	1		
p	p < 0,05 => H1		

Вредност је статистички значајна на првом прагу значајности ($\chi^2_{0,05} = 7,803$) тако да не прихватамо хипотезе о једнакој расподели одговора (две категорије од 78 газдинства) која тврди да ниједна разлика није системски настала, већ случајно. Тест је одбацио хипотезу са преко 95%, сигурности да су разлике толике да их не можемо сматрати случајним, већ стварним, - носиоци газдинстава углавном у већем броју имају компјутере повезане на интернет .

Табела бр. 63. Сугестије или предлози Министарству пољопривреде

RB	Sugestije i predlozi	Procenti
1	Subvencija	35,84%
2	Povoljniji krediti	17,34%
3	Bolji plasman	12,72%
4	Organizovniji otkup	5,20%
5	Zagarantovana otkupna cena	4,05%
6	Bolja informisanost	4,05%
7	Otvaranje zadruga	2,89%
8	Zaštita domaćih proizvoda	2,89%
9	Niža cena semena	2,31%
10	Redovnija isplata	2,31%
11	Zabrana uvoza	2,31%
12	Organizovaniji izvoz	1,73%
13	Sprečiti monopol hladnjačara	1,73%
14	Veće ulaganje u navodnjavanje	1,16%
15	Pomoć stručnjaka	1,16%
16	Povoljnija cena goriva	1,16%
17	Formiranje udruženja	1,16%
Total		100,00%

Табела бр. 64. Предности и од чланства у задругама и удружењима

<i>RB</i>	<i>Prednosti članstva</i>	<i>Procenti</i>
1	<i>Bolji plasman</i>	49,23%
2	<i>Bolja informisanost</i>	20,00%
3	<i>Dobijanje repromaterijala</i>	12,31%
4	<i>Veća podrška zadruge</i>	9,23%
5	<i>Novčana pomoć</i>	6,15%
6	<i>Bolja isplata</i>	3,08%
<i>Total</i>		100,00%

2. Дискусија о резултатима истраживања χ^2 тест-ом

1. На основу обављене анкете утврдили смо да се највише пољопривредних газдинстава налази на територији града Ниша и општине Алексинац. Најмање их има на територији Ражња и Гациног Хана. Просечна старост носиоца пољопривредног газдинства у испитиваним општинама Југоисточне Србије износи око 54 године. Најмлађи носиоци пољопривредних газдинстава налазе се у општинама Алексинац, Меровина, и граду Нишу, а најстарији у општинама Гацин Хан, Дољевац и Ражањ.

У скоро свим општинама, као и у Граду Нишу број регистрованих пољопривредних газдинстава прелази 70% у односу на нерегистрована газдинства. Изузетак представља општина Дољевац где је однос регистрованих у односу на нерегистроване скоро износи 50% на према 50%.

Број пољопривредних газдинства која уплаћују доприносе за пензију различит је по општинама. Највише испитаних уплаћује доприносе у Алексинцу 53%, а у Дољевцу нико. Разлог овако малом уплаћивању доприноса за пољопривреду по нашем мишљењу је то што је код нас заступљен велики број мешовитих газдинства, односно газдинства која имају и друге изворе прихода.

Што се тиче величине пољопривредног газдинства запажа се неуједначеност по општинама. Највећи поседи су у Алексинцу (6,3 ха) и Ражњу (5,6 ха) док је величина посуда у осталим општинам креће од 3 до 5 хектара. Да додамо овде податке о закупљеном земљишту у Алексинцу она доминира и износи 10,5 ха и Нишу 6,5 ха. На подручју осталих општина земља која се узима у закуп је испод наведених просека.

Структура сточарске и биљне производње у Нишавском округу је неуједначена. Тако у Алексинцу доминира сточарство и повртарство, у Сврљигу ратарство, у Меровини преовлађује воћарство и повртарство, 90% газ-

динства у Ражњу су сточарског карактера, док су се Гаџин Хан и Дољевац углавном определили за повртарство.

Директна продаја на пијаци је доминантан облик реализације произведене робе. Више од 63 % анкетираних газдинства опредељено је да на овај начин реализује своју производњу. Следећи начини који је присутан у реализацији произведене робе је продаја предузећима и задругама (по 11%).

Као највећи проблем у ограничењу пољопривредне производње наведен је пласман. Преко 60% газдинстава има проблем са пласманом своје произведене робе. Не мањи број носиоца пољопривредних газдинстава 22% се изјаснило да је изостанак подршке из аграрног буџета такође ограничавајући фактор. Анкета показује да један број газдинстава мало зна о коришћењу подстицајних средстава. Само 69 газдинства је користило подстицајна средства од (159). Из анкете се види да су две оцене о односу државе према газдинствима доминантне - лош и веома лош (36,1% и 22,2%).

Када су у питању пољопривредни кредити које дају банке слика је поражавајућа што је резултат наведених услова у којима се одвија производња. Заправо само 6,9% газдинстава користило је кредит.

Удруживање земљорадника преко задруга и других удружења је разнолико. Највише учлањених газдинстава је у Меровини 87% и Нишу 50%, најмање у Гаџином Хану и Дољевцу преко 80% није члан ниједног удружења.

Рачунарска и комуникациона опрема је углавном присутна. Преко 60% газдинстава поседује компјутер повезан на интернет.

Образовање носиоца газдинстава је углавном средња школа (59,49%) и основна школа (27,85%), а нешто преко 10% је виша и висока школа.

2. Регистрација пољопривредних газдинстава у Нишавском округу је доста висока. Од 159 анкетираних 125 је регистровано. Из овог податка види се да пољопривредни произвођачи у овом округу су опредељени за модерну организацију производње и савремени концепт управљања аграром Србије. Као што се могло очекивати, регистрована газдинства су напреднија и организованија од нерегистрованих. Ово потврђује податак о просечној величини газдинства која код регистрованих износи 5,2 ха, а код нерегистрованих 2,5 ха. Још је занимљивија разлика у погледу узимања земљишта у закуп. Тако да имамо чињеницу да скоро три пута више закупљују пољопривредно земљиште регистровани произвођачи. Ово се види из података да регистрована газдинства уплаћују допринос за пензионо осигурање у знатно већем броју (36%) од нерегистрованих (6%), што је тачно пет пута више. Регистрована газдинства су углавном оријентисана на сточарство, ратарство и воћарство, док код нерегистрованих доминира повртарство. У погледу реализације производње може се уочити да регистрована газдинства имају поред директне продаје и веће могућности за реализацију преко задруга и

предузећа, док су нерегистровани упућени углавном на пијацу. Из анкете се такође види да нерегистрована газдинства имају проблема са пласманом и финасирањем производње од регистрованих, што се могло очекивати. Истраживање такође показује да су регистрована газдинства боље информисана о могућностима коришћења подстицајних средстава за пољопривреду од нерегистрованих. Више од половине регистрованих газдинства (55,3%) користило је подстицајна средства државе, а нерегистровани уопште нису користили подстицајна средства. На питање у анкети упућено произвођачима да ли су задовољни државном подршком делимично су задовољни 30%, а делимично су незадовољни 50%. Присутно је незадовољство према државној аграрној политици пре свега код нерегистрованих газдинства. Њихова оцена је врло лош и лош, а оцена регистрованих варира од врло лош до добар. Анкетирана газдинства у Нишавском округу углавном избегавају кредите за пољопривредну производњу (90% не користи кредит), што је знак ниског нивоа производње и организације. Регистрована газдинства су углавном чланови разних удружења пољопривредника и боље су опремљенији модернијим средствима за рад као што су компјутери и сл.

Скоро једна трећина газдинства уплаћују допринос за пензионо и здравствено осигурање. Преостале две трећине не уплаћује допринос јер оваква пракса још није заживела.

Из анкете се види да доминира производња на сопственом земљишту 720 хектара а да је закуп присутан такође на 325 хектара. Уочена је појева да има закупаца који држе и преко 50 хектара земље.

Од анкетираних газдинстава доминирају пољопривредна и мешовита газдинства што карактерише углавном цео Нишавски округ. У структури пољопривредне производње доминира сточарство, ратарство, повртарство и воћарство. Занимљиво је да је виноградарство пало испод 5% упркос чињеници да је нишко виноградарство било веома познато. Управо се тек сада отпочело са обнављањем нишког виногорја, о чему још нема података.

Анкетирана газдинства реализују своје производе и то: лично на пијаци 61%, затим следе задруге и предузећа са 10% и око 8% преко закупаца. Као што се види доминира пијачна продаја. Што се тиче продаје прерађивачима и накупцима таквих газдинстава има 37.

Ограничавајући фактори за већу пољопривредну производњу у Нишавском округу су углавном два. Немогућност или несигурност пласмана и слаба, недовољна и неуједначена подршка из аграрног буџета.

3. На основу добијених одговора из анкете скоро две трећина носиоца је упознато са мерама Министарства пољопривреде и подстицајним средствима која се дају за пољопривредну производњу. Ово указује на недовољну организованост и ефикасност државе у управљању аграром. Само 43% анкетираних користи нека од подстицајних средстава које даје министар-

ство пољопривреде, а од овог процента њих преко 90% није користило кредит комерцијалних банака. Такође смо на основу анкете приметили да преко половине газдинства које су користила подстицајне мере су чланови неког од удружења пољопривредника, док они који нису користили мере подршке у преко 70% случајева то нажалост нису. Што се тиче територијалне заступљености највећи број корисника је из општине Алексинац (30%), града Ниша (20%), а најмањи број из општина Гацин Хан и Дољевац испод 5%. Скоро сва газдинства које су уписана у јединствен регистар пољопривредних газдинства су користила неку од мера за аграр, што не може да се каже за нерегистрована газдинства. Највећи корисници подстицајних средстава су пољопривредна и мешовита газдинства. Корисници подстицајних средстава су углавном користили средства за унапређење сточарства, воћарства, ратарства и повртарства. Када је у питању продаја коју врше газдинства која су користила подстицајна средства она су своје производе углавном пласирала (у 50% случајева) на пијаци, преко задруга (18%), предузећа и прерађивача (15%). Газдинства која нису користила програме за аграр у преко 70% продају су вршила на пијаци и преко купаца (12%). Корисници подстицајних средстава и они који то нису су у преко 60% случаја изјаснили да је пласман производа главни ограничавајући фактор. Примећујемо интересантну чињеницу које се огледа у томе да корисници мера за аграр су мање задовољни финансијском подршком из аграрног буџета од оних који нису ни користили подстицајна средства.

Питање: Да ли сте задовољни са подршком коју добијате од Министарства? се односи само на кориснике мера из аграрне политике којих је мање од 50% анкетираних. Они су дали следеће оцене у вези са коришћењем подстицајних средстава и то: 12,5% да, 10,7% не и 20,1% делимично. Преко 80% корисника није користило кредитне линије банака за пољопривреду, мада 20% задовољних корисника јесте, што треба имати у виду као чињенично стање. Преко 50% корисника је члан неког од удружења у својој општини.

Више од половине носиоца газдинства мисли да је однос Државе лош према пољопривредницима. Велики број пољопривредника мало више од 90% имало сугестије које је написало на анкетном упитнику.

На основу анкете утврдили смо да се носиоци пољопривредних газдинстава углавном информису преко телевизије и новина, мада није занемарљив и интернет односно чак и сва три извора информисања.

Анкетирани (њих преко 60%) указали су на потребу оснивање удружења пољопривредника ради координирања рада а посебно стварања услова за приступ тржишту, мада су неки изричито да не виде корист од удруживања.

3. SWOT анализа стања пољопривреде Нишавског округа

SWOT матрица

СНАГЕ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • Перспективе развоја пољопривредне производње у директној су функцији са припремама пољопривредно-прехранбеног сектора за европске интеграције. • Перспективе развоја пољопривредне производње у директној су функцији са припремама пољопривредно-прехранбеног сектора за европске интеграције. • Укупна површина Округа је 2728 квадратних километара, од тог броја на пољопривредне површине отпада 63,8%. • У Србији су усвојени стандарди и правилници који се односе на квалитет производње хране и контролу квалитета пољопривредних производа, попут Хасапа. • Произвођачи у примарној пољопривредној производњи, као и прерађивачи хране, међусобно се удружују у различите видове организација. • Закон о пољопривреди Србије поред мера аграрне политике (тржишно-ценовне, структурне, земљишне и мера новчане подршке), регулише и питања везана за пољопривредна газдинства. • У правцу развоја и унапређења пољопривреде, у Србији, као и на нивоу градова и општина, примењује се систем субвенција, подстицаја и других дотација. • Битна чињеница за аграрну политику у Србији представља то што је уведен аграрни буџет којим су јасно прописани новчани износи који се односе на пољопривреду. Они у просеку износе око 4% укупног буџета Србије на годишњем нивоу. • Споразум о стабилизацији и придруживању ЕУ (ССП) је почео да се примењује у пуном обиму од ове 2013. године. 	<ul style="list-style-type: none"> • У Србији постоји и даље лош или недовољно добар однос према пољопривреди. • Приватизација у пољопривредно прерађивачком сектору који је везан за пољопривреду је завршена без неких добрих резултата. • Уситњена пољопривредна производња (ситни произвођачи мале економске и тржишне снаге). • Екстензивна и нестандартизована пољопривредна производња. • Велика заступљеност природних, односно полунатуралних пољопривредних газдинстава. • Проблем пласмана пољопривредних производа, односно недовољне уговорне повезаности примарне пољопривредне производње и прехранбене индустрије. • Слаба материјална и кадровска опремљеност задруга; непоштовање задружних принципа, недовољан број удружења пољопривредника, као и кластера. • Многа приватизована пољопривредна предузећа су у стечају или су престала са радом. • Органска пољопривреда још увек није довољно развијена. • Недовољно развијена и изграђена путна инфраструктура, на територији самог Округа као и у погледу повезивања општина. • Србија (према стратегији развоја пољопривреде) треба да прође кроз следеће фазе транзиције пољопривреде. У првој фази реформи субвенције ће се смањивати преусмеравањем средстава у инвестиције које би пољопривреду у Србији чиниле профитабилнијом. У наредној фази, која се окончава придруживањем ЕУ, у Србији ће бити створени услови за прихватање система подршке ЗАП.

ШАНСЕ	ОПАСНОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> • Аграрна политика мора посветити већу пажњу малим, односно примарним произвођачима. • За потпунију валоризацију пољопривреде као стратешког ресурса неопходно је променити аграрну политику и то правцу повећавања средстава аграрног буџета. • Потребно је подржати одрживу пољопривреду, која треба да буде безбедна за околину. • Евидентан је раст тражње производа са ознакама географског порекла, воћем, поврћем, лековитим биљем и за говеђим и месом. • Газдинства која могу задовољити сопствене потребе, као и газдинства делимично оријентисана на тржишну производњу, остају доминантни облик структуре газдинстава у Србији. • У наредном периоду у делатности прерађивачке индустрије треба тежити повећању извоза и треба давати подршку извозно оријентисаној прерађивачкој индустрији. • Развој пољопривреде има велике шансе у повећавању запослености и то формирањем мањих породичних бизниса, заснованих на пољопривредној производњи. • Приоритети који се од аграрне политике очекују су: да се, у што већој мери, обезбеди довољна понуда квалитетних производа из домаће производње; да се повећава конкурентност и, у могућој мери, повећају извозни ефекти. • Крајњи циљ транзиције је да пољопривредни и прехрамбени производи из Србије могу да се такмиче са производима из ЕУ. 	<ul style="list-style-type: none"> • С уласком у ЕУ, предстоји суочавање са проблемима као што су: (1) отворене границе за трговину са свим земљама чланицама ЕУ, (2) изузимање производних субвенција и дотација из државног буџета, (3) изузимање субвенција за неке пољопривредне производе, (4) прописани стандарди квалитета и услови трговања, (5) већа администрација и контрола и (6) право на извозне субвенције. • У постојећим политичким и економским приликама у Србији, уз недовољне и оскудне подстицајне мере. • Домаће тржиште је малог обима и ниске куповне моћи, што условљава и отежава могућности пласмана пољопривредних производа. • Постоји константна нестација капитала за нове инвестиције у пољопривреди. • Још увек је присутна недовољна подршка домаћој производњи на државном нивоу. • Недовољна подршка задругама и другим удружењима пољопривредника од стране ресорног министарства пољопривреде. • Неадекватна законска основа, тј. царинска заштита домаћег тржишта од нелојалне конкуренције. • Солидан део становништва Округа бави пољопривредом због сиромаштва и ^немогућности запошљавања у другим привредним гранама. • Повећање свих облика запослености и запошљавања је услов који је веома важан за побољшање живота и подизање животног стандарда становника Округа.

Закључак

Из овог детаљног статистичког и аналитичког приказа резултата анкете може се закључити следеће:

1. Као што се могло и очекивати реалност је много сложенија и бременитија проблемима од уобичајеног теоријског приступа економско-аграрном проблему какав је проблем савременог управљања и транзиција.
2. Из овог приказа резултата анкете недвосмислено се може уочити да је савремени концепт управљања аграром Србије заживео, у некој општини више у некој мање, али се јасно уочава да је његова примена аграрна стварност у Нишавском округу.
3. Транзиција аграра Србије у смислу тржишне оријентације односно веће продуктивности, економичности и рентабилности и самим тим конкурентности на европском тржишту, све је више доминантна идеја у глави савременог аграрног произвођача Србије.
4. Савремено управљање аграром Србије подразумева и стално емпиријско проверавање о дејству и учинку сваке комплетне мере.
5. SWOT анализа такође потврђује изнете констатације, а неке чини видљивим и маркантним што чини ову анализу комплетном.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Почетком деведесетих година усвојен је читав низ докумената који су имали за циљ да изврше реформу аграрне политике. Аграрна политика у Србији је на основу ових докумената конципирана на принципу тржишне економије. Дефинисани су дугорочни правци и циљеви развоја пољопривреде, структурне, својинске и организационе промене, механизми стабилизације и управљања тржиштем, уведена је институција аграрног буџета, дефинисана је улога робних резерви у систему тржишног привређивања и сл. Опредељен је став друштва према земљорадничким газдинствима као привредним субјектима. Том приликом је наглашено да су управо земљорадничка газдинства основни субјекти развоја пољопривреде. Извршена је делимитација величине њиховог поседа и отворен је процес њихове трансформације у робне произвођаче, односно започет је процес фармеризације.

Транзиција је дала нове импулсе за мењање аграрне политике и њено прилагођавање европским стандардима. Нажалост те промене нису праћене на одговарајући начин аграрним законодавством, озбиљним инвестицијама и финансијама. Чести проблем представља и појава незадовољства све већег броја пољопривредних актера, институција и многих других субјеката. Још увек није постигнут концепт одрживе пољопривреде. Из свега тога произилази да реформа аграрне политике није још увек дала неке резултате. Стиче се утисак да је главна карактеристика реформе аграрне политике у периоду од 2000. до 2012. године била њена непредвидивост и неконзистентност.

Желимо да истакнемо да се суштинска разлика у усклађености аграрне политике Србије са ЗАП огледа у чињеници да су мере аграрне подршке код нас још увек детерминисане секторски а не просторно, односно нема целовите политике регионалног и руралног развоја. Додуше морамо да признамо да је пре пар година донесена стратегије регионалног развоја а да треба ускоро донети стратегију руралног развоја. То значи да је наша аграрна политика на добром путу да се у неко скорије време прилагоди ЗАП.

На основу свих актуелних докумената Владе Србије може се закључити да пољопривреда представља важан елемент економског развоја Србије. Значај пољопривреде за националну економију се огледа у томе да поред економске има и социјалну и еколошку компоненту. На основу тога можемо

констатовати да пољопривреда Србије има потребан ниво који је неопходан за производњу хране. Ипак, и поред великог потенцијала у сектору пољопривредне производње који је резултат повољних климатских услова, природних карактеристика земљишта и расположивих водних ресурса, он није још увек довољно искоришћен. Још увек пољопривреда Србије својим сопственим капацитетима може да задовољи домаће тржиште хране и пољопривредних производа. Може се слободно рећи да се у Србији производи све изузев јужног воћа. Са друге стране снабдевање тржишта храном и пољопривредним производима у Србији није уређено према стандардима који важе у земљама Европске уније.

У нашој пољопривреди још увек постоји одсуство „базе“ на којој је могуће градити конкурентност домаћих произвођача, посебно на иностраном тржишту. У последњих неколико година уназад сектор продаје хране и живих животиња је једини сектор са суфицитом у спољнотрговинској размени Србије. Робна структура извоза пољопривредних производа је даље остала изузетно неповољна. Раст продуктивности и иновативности уступа место извозу сировина, односно исцрпљивању природних и људских ресурса, а веома тешко успевамо да иностраном тржишту понудимо цену, квалитет, континуитет и потребну количину производа.

Желимо да нагласимо да су у претходним годинама занемаривани општи услови стручног образовања пољопривредника. Наш школски систем је био углавном усмерен на развој непољопривредних делатности. Образовање скоро да није било подређено раду у пољопривреди. Као да је циљ образовног система био подстицање напуштања пољопривреде и села. Пољопривредници су у већини случајева обављали пољопривредну делатност на породичном газдинству без претходног школовања за своју струку. Овакво наслеђе доводи до потребе да се омогући накнадно стручно образовање пољопривредника. Потребно је створити услове да се пољопривредним произвођачима пружи прилика да стекну нова знања која би могли да употребе у производњи.

1. Србију као земљу транзиције карактерише период од више од пола века дугог социјалистичког, једнопартијског уређења у почетку заснованог на централно – планској привреди, а касније на договорној економији. У овом периоду основно полазиште развоја пољопривреде Србије било је засновано на идеолошким и политичким критеријумима, који су од самог почетка имали дуални односно биомодални карактер. То значи да је у целом овом периоду у пољопривреди превладала производна структура, са истовременим постојањем пољопривредних комбината и индивидуалних пољопривредних газдинстава, односно стратегија развоја пољопривреде

одређена је постојањем два сектора пољопривреде. Били су то друштвени и приватни сектор. У целом периоду социјализма друштвени сектор је означен као прогресиван. Пољопривредна индустрија је била у државним рукама односно била је монополизована. Друштвени сектор је изграђиван и подржаван путем концентрације земљишта и капитала и интензивном употребом биолошко-хемијских и механичких инпута. Другим речима, овај сектор је сматран као развојни и представљао је будућност у развоју пољопривреде. Сасвим другачији однос је постојао према приватном сектору. Овај сектор је означаван као традиционални сектор робне производње. Главна карактеристика овог сектора је била мали посед и полу натурална производња. Приватном сектору није дозвољавано проширење земљишног фонда. У периоду који је трајао више од две деценије ограничавано му је да набавља механизацију и да модернизује процес производње. Ствари су постављене тако да је напредак приватног сектора зависио од сарадње са друштвеним сектором. Последица оваквог развоја допринела је, да се пољопривреда није развијала као целина. Током целог овог периода цене су одређиване на државном нивоу. Са друге стране тржиште земљишта, тржиште рада и других фактора производње није функционисало у потпуности.

До политичких промена не само у Србији већ и у свим земљама централне и источне Европе долази крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог века. Додуше ове промене су у Србији биле успорене и одложене због вођења ратова на простору бивше СФРЈ, као и због постојања економских санкција готово у целом периоду деведесетих година прошлог века. Но и поред свега тога ове промене су омогућиле трансформацију дотадашње социјалистичке привреде засноване на договорној економији и омогућиле су њен прелазак на капиталистички систем тржишне привреде. Сама трансформација пољопривреде почела је доношењем законског оквира који је ишао у прилог трансформације. Приватизација великих пољопривредних комбината у друштвеној својини постао је један од главних циљева аграрне реформе у првој фази транзиције. У пракси процес приватизације у Србији дао је лоше резултате. Главни проблеми у приватизационом процесу су пре свега лош модел приватизације, недовољно изграђена законска регулатива и недовољна транспарентност. Изостало је интересовање страних инвеститора за приватизацију предузећа у Србији, а сматрало се да ће она после демократских промена постати атрактивна за страна улагања. Приватизација се у Србији одвијала и одвија се у условима постојања сукоба интереса. То значи да агенција за приватизацију врши припрему предузећа за продају, затим саму продају и на крају контролише поступак продаје.

Са друге стране питање земљишта у државној својини није још увек решено на адекватан начин. Но и поред свега сам процес транзиције у Србији условио је повећање удела приватног власништва над земљиштем. Приватизациони процес није променио структуру индивидуалних пољоприв-

вредних газдинстава која је и даље остала неповољна. У Србији и даље доминирају газдинства са релативно малом просечном величином, са и даље присутном полу натуралном производњом.

У процесу транзиције неопходно је извршити и реформу аграрне политике. Сама реформа аграрне политике у Србији одвија се по унапред утврђеним етапама. У првој етапи постојећи систем директног субвенционисања биће подвргнут постепеној редукацији премија и субвенција. Ова средства ће бити коришћена за инвестиције у пољопривреди и то кроз повољније кредите и субвенцију инпута. У наредној етапи доћи ће до постепеног укидања субвенционисања инпута, јер ће то бити захтевано у вези прикључења Србије СТО.

2. Значај Заједничке аграрне политике у развоју пољопривреде Европске уније је велики. Слободно може да се каже да није било ЗАП не би било ни ЕЕЗ, а касније ни ЕУ. У периоду који је претходио настанку Европске заједнице пољопривреда је представљала осетљиво питање за већину влада у Европи. Стање у пољопривреди у већем делу Европе после Другог светског рата је било лоше. Није било довољно хране. Нису постојали одговарајући механизми који би обезбедили довољну количину хране за сво становништво. Из тог разлога главни циљ ЗАП је био раст продуктивности пољопривреде и обезбеђење довољне производње прехранбених производа, уз обезбеђење квалитетног животног стандарда сеоског становништва. ЗАП је у свом почетку био базиран на производњи која је везана ценовном подршком, још увек није било говора о решавању структурних проблема пољопривреде. Оваква политика је омогућила стварање вишкова неких пољопривредних производа. То све је довело до мишљења да треба извршити формулисање свеобухватније структурне аграрне политике ЕЕЗ. У том правцу је ишао и Маншолтов план из 1968. године. Према овом плану, Комисија је предложила радикалне промене у заједничкој пољопривреди. Сама суштина Маншолтовог плана огледала се у ограниченој политици цена и тржишној подршци као и охрабривању скоро пет милиона пољопривредника да одустане од нерентабилне производње. У целом периоду седамдесетих година било је одређених покушаја увођења нових реформи. Неки озбиљнији реформски захвати урађени су тек средином осамдесетих година доношењем Зеленог папира који је дао нови однос према аграрној политици ЕЕЗ.

Комесар за пољопривреду Ирац Реј Мекшери покренуо је план реформи који је назван његовим именом „Мекшеријев план“. Заједничка аграрна политика је промењена у својој основи са овим реформским пакетом. Мекшеријев план садржао је четири главне промене политике: Прво, дошло је до смањења цена у одређеним секторима. Друго, даје се непосредна подршка приходима пољопривредника. Треће, важну карактеристику ове реформе представљало је увођење тзв. „схеме за некоришћење“ која је предвиђала

да се комерцијалним произвођачима у одређеним секторима (првенствено сектору житарица) у одређеним регионима плаћа да држе земљу необрађеном, уместо да узгајају културе које би ЕУ морала да откупљује и четврта, тачка која се односила на пропратне мере које су подразумевале увођење нових програма подршке руралном развоју, еколошкој пољопривреди, замени пољопривредних добара шумама и раном пензионисању пољопривредника.

Подстицај проширења заједно са све израженијом бригом за животну средину као и забринутост потрошача чинили су основу предлога за реформу ЗАП-а у Агенди 2000, стратегији Комисије за „јачање и ширење Уније у првим годинама двадесет првог века.“ Агенда 2000 је донешена 1999. године на Берлинском самиту са циљем даљег дугорочног развоја и наставка трговинских преговора са СТО. Шефови држава и влада ЕУ су се сложили да нову пољопривредну стратегију чини кохерентна политика која би представљала оквир за пољопривреду и регионални развој у ЕУ. Реформа из 2003. године је у сагласности са претходним реформама и односи се углавном на одрживу пољопривреду и рурални развој. Реформа је садржана у неколико главних елемената и то су: Наставак спровођења Агенде 2000 о приступу, раздвајање и директна подршка, увођење обавезног смањења директних плаћања у случају непоштовања стандарда ЕУ везаних за животну средину, безбедност хране, здравље животиња и њихова добробит, јачање и унапређење руралног развоја, ојачавање политике руралног развоја ЕУ, и помоћ пољопривредницима да задовоље стандарде Европске уније у производњи почевши од 2005. године. И на крају, уводе се механизми за фискалну дисциплину како би се осигурало да трошкови ЗАП-а не прелазе ограничење буџета.

Реформа ЗАП-а из 2006. године представља радикалне промене у производњи шећера. Министри пољопривреде Европске уније су 20. фебруара 2006. године формално усвојили радикалне реформе у сектору шећера. Реформом је омогућено да се обезбеди дугорочна и одржива будућност производње шећера у Европској унији са циљем побољшања конкурентности и тржишног опредељење сектора шећера као и јачање позиција у самој ЕУ у тренутној рунди разговора са Светском трговинском организацијом.

Овако формулисана Заједничка аграрна политика требала би да будне поново реформисана у периоду од 2013. године. У вези са тим покренуте су расправе о будућности Заједничке аграрне политике, њених циљева, начела и доприноса за стратегију Европа 2020.

Промене ЗАП-а које су усвојене пред улазак земаља источне Европе у Унију, указују на слабљење централне политике према пољопривреди и својеврсну рационализацију пољопривредних политика. Уопштено посматрано аграрну политику земаља источне и централне Европе у периоду транзиције карактерише велика нестабилност која је изражена у погледу примењених инструмената и мера као и у погледу производа, на које се од-

носи. У првој фази либерализације цена и трговине већина земаља је укинула или значајно смањила нецаринске увозне и извозне баријере за широку гаму производа. Такође већина земаља је смањила или укинула производне субвенције и оставила увозне тарифе као основни инструмент заштите произвођача. Цене инпута су знатно порасле за произвођаче, а то је проузроковало смањење дохотка у пољопривреди. Ова фаза се у већини од десет земаља у источној и централној Европи одвијала негде између 1990. и 1992. године.

У каснијој фази транзиције због негативних ефеката саме транзиције и реалног пада дохода, у многим земљама су уведене ад-хок ценовне и спољнотрговинске интервенције у функцији стабиловања пољопривреде и заштите потрошача и произвођача. У последњим годинама примене нове аграрне политике у земљама из првог круга кандидата за приступ, Европска унија је увела мере буџетске подршке произвођачима, углавном у облику плаћања по хектару односно грлу. Ова буџетска плаћања вршена су према узору на Заједничку аграрну политику ЕУ. Желимо да нагласимо да преговори са земљама ЦИЕ представљају следећи значајан корак у развоју ЗАП-а. Земље у транзицији су у принципу пољопривредне земље са ниском продуктивношћу и ниским ценама пољопривредних производа које треба у потпуности реструктурирати. У 2004. години повећана је помоћ фармерима, када се Европској унији прикључило осам земаља Источне и Средње Европе. Дошло је до интегрисања режима аграрних политика ових осам земаља са Заједничком аграрном политиком ЕУ.

Задаци, који су везани за транзицију сложени су и уз најбољу аграрну политику и уз највећу бригу државе не могу се успоставити преко ноћи, то је проблем који може трајати и неколико деценија. Уз све ове реформе аграрне политике, треба поштовати и савремене захтеве у технологији, у заштити животне средине, производњи органске хране и др. Реформисана аграрна политика са применом техничко – технолошких и еколошких стандарда у аграру једне земље у транзицији треба да буде у стању да формира савремене моделе аграрних произвођача и предузетника, који би били равноправни са аграрним предузетницима у Европској унији.

Процес либерализације цена у земљама централне источне Европе довео је до раста ценовног нивоа и пада домаће агрегатне тражње уз не тако лак приступ страним тржиштима. Тржиште Европске уније је било углавном затворено за највећи број аграрних производа земаља у транзицији. Мере које су државе предузимале у првој половини деведесетих година прошлог века биле су ад хок и односиле су се на увозне тарифе, извозне субвенције, минималне гарантоване цене, одређивање максималних мера и ограничења у увозу. У периоду који следи у другој половини деведесетих и касније долази до потпуније либерализације цена и трговинских токова пољопривредних производа, као и формулисања свеобухватније аграрне политике.

У фази прилагођавања аграрне политике земаља у транзицији интегралном аграрном развоју, пажња националних влада требало би да се усмери, упоредо са примарном оријентацијом у правцу окончавања либерализације цена и тржишта, реформе земљишта, приватизације, институционалне реформе и то пре свега на онај део пољопривредне инфраструктуре који је везан за јавна добра и јавне услуге.

Земље у транзицији имају различита искуства у процесу организовања јавних служби за пољопривреду. Земље ЦИЕ у великој већини случајева имају јавне службе за пољопривреду које су у државној својини. Ове службе су оријентисане на пружање основних савета од стране агената односно овлашћених представника ових служби који су везани за агротехничку проблематику. Лоша организованост ових служби на државном нивоу утиче на њихову ефикасност и способност пружања адекватних савета фармерима.

Пореске реформе у земљама у транзицији спроводиле су се за веома кратко време. Тај процес је трајао неколико година и био је у координацији са другим фундаменталним променама у привреди. „Пореска реформа“ у овом случају није иста као она у стандардним привредама. У привредама у транзицији то значи успостављање новог пореског система и нових пореских закона без континуитета са претходним системима.

Општа пореска култура је била веома мала и наметала је стварање једноставних пореских прописа. Брзина којом су пореске реформе морале да буду спроведене довела је до низа проблема које је требало постепено решавати. То је довело до конфузне природе пореских прописа. Било је веома уобичајено да се прописи о одређивању пореске основице мењају неколико пута у току једног пореског периода.

3. Главна карактеристика Србије у процесу транзиције је релативно велико учешће удела пољопривреде у националној економији у односу на друге земље у транзицији, споро спровођење потребних земљишних реформи и кашњење примене закона о реституцији. Ово су само неки од елемената који доста утичу на развој пољопривреде Србије у транзиционим условима. Држава је путем аграрне политике у периоду транзиције желеле да има утицај на промене у обиму производње. Може се уочити да постоји жеља да се код нас пољопривредна производња организује на савремен начин, а то значи да оваква производња захтева продуктивност рада која је на нивоу индустрије. Овакав став је сасвим прихватљив ако се има у виду да модерна пољопривреда мора располагати интензивним капиталом тј. она мора располагати великим капиталом.

Управо се ефикасност пољопривреде сагледава преко достигнутог нивоа продуктивности, који се посматра кроз однос броја запослених и обима обрадивих површина. Оно што је реалност је да је продуктивност ниска у оба сектора. Ниска продуктивност индивидуалног газдинства се може

објаснити тиме што је оно оптерећено низом отежавајућих околности. Неке од њих су да се налази на ограниченом поседу и на њему раде сви чланови домаћинства.

Према подацима о обиму и структури извоза пољопривредних производа из Србије можемо да закључимо да постоји неконкурентност домаће агропривреде, посматрано са становишта ценовних и неценовних елемената маркетинга. Званична подаци указује на позитивне трендове у спољнотрговинској размени пољопривредно-прехранбених производа из Србије, који су започели од 2002. године. Важно је истаћи да је то превасходно резултат већег извоза сировина (житарица и шећера).

Разлози који ограничавају извоз пољопривредних производа из наше земље условљени су интерним факторима који су домаће природе: неповољним кредитима, домаћом валутном нестабилношћу, нерегуларним плаћањем производа, што је утицало на успорену модернизацију пољопривредне производње и квалитет производа за извоз. Ограничени су постојећим условима складиштења, који истовремено смањују могућност зараде извозом. Због тога се већи део наших пољопривредно-прехранбених производа продаје на домаћем тржишту само у време сезоне, те су мање конкурентни на међународном тржишту.

Питање еволуције аграрног развоја оријентисано је на приватну својину и тржишни начин пословања. Еволуција аграрног развоја такође, подразумева и модерну технологију, органску производњу, одржив развој, примену науке и струке, мултифункционални развој агара, територијалну руралну уређеност. Када се све ово постигне можемо имати следеће импликације на аграрни сектор: модеран аграрни сектор, економски дефинисан аграрни сектор у смислу врсте аграрне производње, квалитета, брэнда, стандарда и места на тржишту, већу продуктивност, већи доходак аграрних произвођача.

У Србији је присутна уситњеност поседовне структуре као што смо то већ напред напоменули. Уситњеност уједно производи и три групе проблема. Прво, на ситним газдинствима није могућа адекватна савремена технологија и рационална примена машина, нити технолошки прогрес, што је окосница развоја савремене аграрне економије. Друго, доходак, у ситној производњи не може да прати доходке у привреди, па отуда напуштање села и пољопривреде и демографско пражњење села. Треће, ниска продуктивност у ситној производњи доприноси расту цена аграрних производа и тешко подноси конкуренцију развијених земаља света. Другим речима, наша приватна газдинства су до те мере уситњена, ослабљена и депрофесионализована да се поставља питање да ли је на њима уопште могућа нека већа економски рационална производња.

У процесу транзиције пољопривредне институције (организације) су постале приватне. Сам чин приватизације произвео је велике промене и то у својинској структури, али и у начину привређивања. Промена власништва

је довела до разних проблема не само новим власницима већ и запосленима у разним АИК-овима и ПИК-овима као и у другим до скоро друштвеним предузећима. Тај проблем ће сигурно бити присутан и у наредном периоду.

Тренутно се земљорадничко задругарство у Србији налази у специфичном положају који је изазван процесом транзиције. Општа оцена је да су задругарство и пољопривреда запали у велике тешкоће. У Србији данас постоји свега 257 земљорадничких задруга које имају неколико хиљада задругара и пар стотина хиљада коопераната. Поред Задружног савеза Србије постоје и два покрајинска и дванаест окружних савеза. Неке од ових задруга су традиционално познате фирме са дугом традицијом задругарства. Због лоше економске ситуације која је присутна, многе задруге су престале са радом. Неадекватна аграрна политика такође је допринела да су многе задруге изгубиле своје послове.

Несумњиво је велика економска предност малих предузећа која се огледа у већој флексибилности, односно, бржем прилагођавању променама у окружењу. Ова предузећа имају већи простор за стварање нових послова и радних места. Поред свега тога мала и средња предузећа су локалног карактера и доприносе развоју локалне заједнице. И на крају представљају хуманије окружење за рад у односу на велика предузећа. Због тог разлога треба поспешивати оснивање ових предузећа у што већем броју.

Генерално посматрано инвестиције у пољопривреду су још увек недовољне. Капитални коефицијент у пољопривреди је око седам пута нижи од капиталног коефицијента за привреду у целини. Из тог разлога неопходно је да се успоставе пропорције у погледу доприноса појединих привредних грана у стварању бруто друштвеног производа и издвајања за инвестиције у те привредне гране. Чињеница је да пољопривреда доприноси друштвеном производу са око 15% па би било сасвим у реду да се исто толико узима од укупног износа укупних инвестиција, како би ова грана могла да има темпо развоја као остале привредне гране. Једино на овај начин пољопривреда може да достигне потенцијално високи ниво земаља са којима треба да се надмеће на светском тржишту. Из тог разлога је неопходно повећати средства аграрног буџета ради инвестиционих улагања у пољопривредне, прерадне и складишне капацитете.

4. Почетком деведесетих година усвојен је читав низ докумената који су имали за циљ да изврше реформу аграрне политике. Аграрна политика у Србији је на основу ових докумената конципирана на принципу тржишне економије. Дефинисани су дугорочни правци и циљеви развоја пољопривреде, структурне, својинске и организационе промене, механизми стабилизације и управљања тржиштем, уведена је институција аграрног буџета, дефинисана је улога робних резерви у систему тржишног привређивања и сл. Опредељен је став друштва према земљорадничким газдинствима као привредним субјектима. Том приликом је наглашено да су управо земљо-

радничка газдинства основни субјекти развоја пољопривреде. Извршена је делимитација величине њиховог поседа и отворен је процес њихове трансформације у робне произвођаче, односно започет је процес фармеризације.

Демократске промена које су се десиле 5. октобра 2000. године дале су нове импулсе за мењање аграрне политике и њено прилагођавање европским стандардима. Нажалост те промене нису праћене на одговарајући начин аграрним законодавством, озбиљним инвестицијама и финансијама. Чести проблем представља и појава незадовољства све већег броја пољопривредних актера, институција и многих других субјеката. Још увек није постигнут концепт одрживе пољопривреде. Из свега тога произилази да реформа аграрне политике није још увек дала неке резултате. Стиче се утисак да је главна карактеристика реформе аграрне политике у периоду од 2000. до 2007. године била њена непредвидивост и неконзистентност.

Србија се тренутно налази у фази спровођења процеса хармонизације односно шеме подстицаја пољопривреде према захтевима ЕУ и СТО. Ови захтеви се односе на смањење плаћања према обиму производње, попут премије за млеко, смањење извозних субвенција. Са друге стране Србија користи и предприступни период за задржавање извесних мера, којима директно утиче на раст продуктивности и смањење необрађених површина (регресирање инпута). Домети ове хармонизације су, генерално, недовољно видљиви, имајући у виду да је ниво укупне подршке у Србији неупоредиво нижи од одговарајућег у ЕУ.

Мере и инструменти, које ће Србија у будућности предузимати и усмеравати кроз буџетску подршку у много чему зависиће од реформских решења у Заједничкој аграрној политици ЕУ. Значајне промене у тој области у ЕУ се очекују после 2013. године, с обзиром да су последње анализе, поред евидентних позитивних резултата на раст конкурентности и еколошку и социјалну одрживост, указале и на крупне недостатке постојеће шеме подршке пољопривреди и руралном развоју.

Желимо да истакнемо да се суштинска разлика у усклађености аграрне политике Србије са ЗАП огледа у чињеници да су мере аграрне подршке код нас још увек детерминисане секторски а не просторно, односно нема целовите политике регионалног и руралног развоја. Додуше морамо да признамо да је пре пар година донесена стратегије регионалног развоја а да треба ускоро донети стратегију руралног развоја. То значи да је наша аграрна политика на добром путу да се у неко скорије време прилагоди ЗАП.

На основу свих актуелних докумената Владе Србије може се закључити да пољопривреда представља важан елемент економског развоја Србије. Значај пољопривреде за националну економију се огледа у томе да поред економске има и социјалну и еколошку компоненту. На основу тога можемо констатовати да пољопривреда Србије има потребан ниво који је неопходан за производњу хране. Ипак, и поред великог потенцијала у сектору

пољопривредне производње који је резултат повољних климатских услова, природних карактеристика земљишта и расположивих водних ресурса, он није још увек довољно искоришћен. Још увек пољопривреда Србије својим сопственим капацитетима може да задовољи домаће тржиште хране и пољопривредних производа. Може се слободно рећи да се у Србији производи све изузев јужног воћа. Са друге стране снабдевање тржишта храном и пољопривредним производима у Србији није уређено према стандардима који важе у земљама Европске уније.

Током последњих неколико година пољопривреда Србије је доста смањила негативан утицај на природну средину. Негативан утицај се огледао кроз пад потрошње минералог ђубрива и заштитних средстава. Разлог за некоришћење минералних ђубрива и заштитних средстава је био висока неликвидност која је заступљена у пољопривреди. Због присутности и даље неповољног општег стања у пољопривреди, овакав тренд се и даље наставља, а у складу са тим, смањује се и учешће пољопривредне производње у загађењу животне средине.

Према постојећем стању у структури прихода домаћинстава у Србији највише су заступљени приходи од запослених који раде ван пољопривреде, затим следе приходи од продаје пољопривредних производа и на крају приходи од пензија. Структура запослености и прихода сеоске популације указују да у Србији доминира диверсификација доходка која је последица неповољног економског окружења и сиромаштва. При томе, највеће учешће у укупним приходима сеоске популације свих подручја имају зараде запослених, иза којих су зараде од пољопривреде. На основу овог података можемо да уочимо несразмеран однос запослених у пољопривреди (45%) и њеног учешћа у укупним приходима домаћинстава (25%), што још једном потврђује ниску остварену продуктивност пољопривреде.

У нашој пољопривреди још увек постоји одсуство „базе“ на којој је могуће градити конкурентност домаћих произвођача, посебно на иностраном тржишту. У последњих неколико година уназад сектор продаје хране и живих животиња је једини сектор са суфицитом у спољнотрговинској размени Србије. Робна структура извоза пољопривредних производа је даље остала изузетно неповољна. Раст продуктивности и иновативности уступа место извозу сировина, односно исцрпљивању природних и људских ресурса, а веома тешко успевамо да иностраном тржишту понудимо цену, квалитет, континуитет и потребну количину производа.

Стручне пољопривредне службе имају основну улогу, да као мера аграрне политике буду усмерене на пружање савета и информација пољопривредницима у прихватању и примени нових знања. Рад ове службе обавља се или директно преко одређених специјализованих институција, или преко различитих медијских средстава као што су: разне брошуре, штампа, радио, телевизија, интернет. У најопштијем смислу пољопривредна служба има

затак да повезује пољопривредне произвођаче са образовним и научним институцијама ради стицања нових знања која би могла да се примене у пољопривредној производњи. Од скоро је законом регулисана могућност да предузетници и друга правна лица могу да пружају саветодавне услуге у пољопривреди. Ово представља новину у организацији саветодавних и стручних служби које раде у области пољопривреде.

Саветодавне службе је неопходно приближити потребама пољопривреде и то тако што се мора извршити децентрализација и умрежавање саветодавног рада. Суштина би била у децентрализацији саветодавних тела. Тако би дошла до изражаја министарства надлежна за ову област. На овај начин се обезбеђује партнерски однос у решавању актуелних пословних проблема.

Желимо да нагласимо да су у претходним годинама занемаривани општи услови стручног образовања пољопривредника. Наш школски систем је био углавном усмерен на развој непољопривредних делатности. Образовање скоро да није било подређено раду у пољопривреди. Као да је циљ образовног система био подстицање напуштања пољопривреде и села. Пољопривредници су у већини случајева обављали пољопривредну делатност на породичном газдинству без претходног школовања за своју струку. Овакво наслеђе доводи до потребе да се омогући накнадно стручно образовање пољопривредника. Потреба је створити услове да се пољопривредним произвођачима пружи прилика да стекну нова знања која би могли да употребе у производњи.

Пореска политика у Србији се у периоду од после 1990. године мења. Постоји тенденција да се наша пореска политика прилагоди стандардима који већ постоје у земљама у Европској унији. У том смислу уведени су многи порези који су у складу са тим трендовима. Један од видова подстицаја пољопривредне производње могу да буду пореске олакшице, али у Србији још увек не постоји довољан обим пореских ослобађања и умањења пореза на приходе из пољопривреде. Сматрамо да је неопходно да се створе услови за давање пореских олакшица пољопривредним произвођачима. Дobar пример за ослобођење од пореза би била она газдинства која примењују иновације. Такође, адекватном применом пореске политике могу се створити услови за стварање већег степена специјализације у пољопривредној производњи.

У пред транзиционом периоду у нашој земљи је било познато само социјално државно осигурање. Главна карактеристика овог осигурања огледа се у његовој социјалној функцији, као и у праведности у накнади медицинских трошкова, без обзира на различите доприносе који су запослени уплаћивали. Од периода транзиције код нас се паралелно уводи и систем приватног здравственог осигурања. Овај систем се назива „Допунско добровољно здравствено осигурање“. Коришћење овог термина правда се у

непотпуности ове заштите од медицинских трошкова, јер ово осигурање не покрива изгубљене зараде за време лечења. Увођење приватног здравственог осигурања представља добру меру којом држава уводи конкурентност у области здравственог осигурања и пружање више могућности за додатно осигурање.

На осигурања у пољопривреди утичу бројни разлози односно околности. То пре свега опредељује положај пољопривредне делатности у привредном систему земље. Много пута до сада смо истакли да се последњих година стање у пољопривреди стално погоршава, без постојања неког нарочитог начина за вођење дугорочног развоја пољопривреде. У нашим условима заштита производње на пољопривредним газдинствима је ниска. Овај став произилази из облика и видова осигуравајуће заштите који се примењују, али и из покривености обрадивих површина и сточног фонда осигурањем. Осигурање у пољопривреди је одређено њеним економским положајем, посебно мерама које подразумева држава како би подстакла ову важну делатност. Код нас још увек велики део пољопривредних произвођача не осигурава своју производњу. Разлози за то су бројни. Сматрамо да је неопходно је да се створе повољнији услови за осигурање. Такође је неопходно да се упознају пољопривредни произвођачи са предностима овог вида осигурања.

Желимо да истакнемо да се суштинска разлика у усклађености аграрне политике Србије са ЗАП огледа у чињеници да су мере аграрне подршке код нас још увек детерминисане секторски а не просторно, односно нема целовите политике регионалног и руралног развоја. Додуше морамо да признамо да је пре пар година донесена стратегије регионалног развоја а да треба ускоро донети стратегију руралног развоја. То значи да је наша аграрна политика на добром путу да се у неко скорије време прилагоди ЗАП.

Према тренутном стању у Србији не постоји интерес за еколошке пољопривредне програме. Изузетак од оваквог става постоји у подручјима која су заштићена законом због својих природних вредности. Заштита природне околине од негативних ефеката пољопривредне производње спроводи се кроз еколошке пољопривредне програме. То значи да је ова политика усклађена са политиком која важи у ЕУ, јер управо је развој агро-еколошких програма саставни део процеса приступања ЕУ, који је врло прецизно сагледан унутар Заједничке аграрне политике Европске уније, што значи да је обавезан за све чланице ЕУ.

Србија има проблеме у спровођењу стандарда квалитета у агропрехрамбеном сектору јер је велики део постројења за прераду у прехрамбеној индустрији застарео и захтева значајна улагања да би се приближио извозним стандардима и успео да добије акредитацију за ISO 9001 и HACCP, што је један од захтева при извозу на платежно јача тржишта. То је још један од проблема у низу који би Србија морала да отклони ако би желела да повећа сопствени извоз.

Српска пољопривредна газдинства у технолошком развоју су у застојању у односу на газдинства у ЕУ. Највећи проблем представља непостојање адекватне механизације. Према тренутном стању ствари можемо да закључимо следеће: да бројно стање и структура пољопривредне механизације не одговара потребама савремене пољопривредне производње и из тог разлога се не могу очекивати добри, стабилни и економски оправдани приноси у биљној и сточарској производњи; постоји потреба за великим бројем трактора и машина и стога је неопходна хитна интервенција државе у овом прелазном периоду, како би се обнављање механизације убрзало.

Србија је дужна да у свом процесу прикључења у ЕУ обрати посебну пажњу на политику заштите животне средине која се спроводи кроз еколошке пољопривредне програме. Интересовање за примену ових програма у Србији је још увек на веома ниском нивоу. Ако Србија жели да постане члан ЕУ, неопходно је да донесе нове и усагласи постојеће стандарде са важећом политиком ЕУ. Такође је неопходно дефинисати основне правце политике заштите животне средине, који се посебно односе на пољопривреду.

Емпиријско истраживање усмерено на примену савремене концепције управљања аграром Србије у периоду транзиције показало је како ова примена изгледа у пракси на једном ужем простору какав је Нишавски округ. Из статистичке анализе може се уочити да се примена модерног концепта тек пробила, то јест неки произвођачи су задовољавајуће успешни, а неки још нису у току. У сваком случају за модерне менаџере има довољно индикација из праксе да би се побољшао систем управљања аграром.

Нишавски округ, по слободној оцени је средње развијен те анкетаирање у овом округу је било оправдано са гледишта укупне аграрне политике.

SWOT анализа са четри параметра снаге, слабости, шансе и опасности у потпуности се уклапа у потребу емпиријског сагледавања, како би се основне идеје овог рада емпиријски потврдиле, што је верујемо постигнуто.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Књиге и научне публикациије

- Акер, А, В. Кумар, С. Деј, (2008): „Мартетиншко истраживање“, Економски факултет Београд.
- Anderson K., Swinnen J.F.M., (2008): „Distortions to Agricultural Incentives in Europe’s Transition Economies“, The World Bank, Washington, D.C.
- Андрић Ј., Васиљевић З., Средојевић З.Ј. (2005): „Инвестиције, Основе планирања и анализе“, Пољопривредни факултет, Београд.
- Baldwin R., Wyplosz C., (2010): „Економија европских интеграција“, Дата статус, Београд.
- Binswanger-Mkhize H. P., Bourguignon C., Rogerius Johannes Eugenius van den Brink, (2009): „Agricultural land redistribution: toward greater consensus“, The World Bank, Washington D.C.
- Бировљев Ј., Томић Р. (1996): „Менаџмент у пољопривреди“, Економски факултет Суботица.
- Богданов Н. (2007): „Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољовредна економија“, УНДП, Београд.
- Божић Д., Богданов Н., Шеварлић М. (2011): „Економика пољопривреде“, Пољопривредни факултет, Београд.
- Buchenrieder G., Möllers J., Happe K., Davidova S., Fredriksson L., Bailey A., Gorton M., D’artis Kances, Swinnen J., Vranken L., Hubbard C., Ward N., Juvančić L., Milczarek D., Mishev P. (2007): „Conceptual Framework for Analysing Structural Change in Agriculture and Rural Livelihoods“, Discussion Paper No.113, Leibniz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe, Halle, Germany.
- Van den Ban, A.W., Hawkins, H., S. (1996): “Agricultural Extension“, Blackwell Science, UK.
- Васић В. (1982): „Економска политика Југославије“, Савремена администрација, Београд.
- Васиљевић А., (2008): „Финансијски менаџмент у пољопривреди“, Mediterran publishing, Нови Сад.
- Васиљевић З. (1998):“Економска ефикасност инвестиција у пољопривреди“, Задужбина Андрејевић, Београд.

- Велч, Ц. (2005): „Вештина побеђивања“, Адигес, Нови Сад.
- Волк Т. (2004): „Утицај аграрне политике на развој пољопривреде Словеније у периоду транзиције и прикључења Европску унију“, ДАЕС, Београд, 2004.
- Вујичић М. и Ристић Л. (2006): „Економика пољопривреде“, Крагујевац.
- Вујичић М., Ристић Л., Малешњић Љ. (2006): „Менаџмент у агробизнису“, Крагујевац.
- Вучковић М. и Радић М., (1973): Економика пољопривреде са задругарством, Београд.
- Вучо Н., (1955): „Привредна историја Србије до Првог светског рата“, Научна књига, Београд.
- Вучо Н., (1968): „Аграрна криза у Југославији 1930-1934“, Просвета, Београд.
- Welch, J., Byrne, J. (2001): „What I’ve learned leading a great company and great people“, Hodder Headline, London.
- Гајић М., Ловре К., Тркуља Ђ., Зекић С. (2003): „Еколошки ефекти пољопривредне политике земаља у транзицији“, Институционалне реформе и транзиција агропривреде у Републици Србији“, Економски факултет Београд.
- Гајић М., Ловре К., Зекић С., (2005): „Проширење Европске уније и пољопривреда, Институционалне реформе и транзиција агропривреде у Републици Србији“, Економски факултет Београд, Београд.
- Гајић М., Ловре К., Тркуља Ђ., (2006): „Рурални развој и мултифункционална пољопривреда у контексту развојних циљева земаља југоисточне Европе у транзицији,“ Економика пољопривреде – тематски број, Београд.
- Гајић М., Тошин М., (2008): „Развојне перформансе пољопривредног сектора и економски развој земаља југоисточне Европе у транзицији“, Анали економског факултета у Суботици, број 20, Суботица.
- Говедаревић Д. (2004): „Стање и развојне могућности пољопривредног задругарства Србије“, Задружни савез Србије, Београд.
- Грбић В. (2005): „Економија Европске уније“, Мегатренд универзитет примењених наука, Београд.
- Група аутора. (2007): „Међународна искуства у транзицији аграрног сектора и руралних подручја (монографија), Пољопривредни капацитети земаља чланица Европске уније“, ДАЕС, Београд.
- Група аутора, (2007): „Међународна искуства у транзицији аграрног сектора и руралних подручја, Реформа трговинске политике земаља централне и источне Европе – могућа поука за Републику Србију“, ДАЕС, Београд.
- Група аутора, (2011): „Развој националног агроеколошког програма за Србију“, ICUN Gland, Швајцарска и Београд Србија у сарадњи са Avalon-ом, IIEP-ом, Naturom Balkanikom, Београд.
- Daugbjerg C., Swibank A. (2004) „The CAP and EU Enlargement: Prospects for an Alternative Strategy to Avoid the Lock-in of CAP Support“, JCMS: Journal of Common Market Studies, Volume 42, Number 1.
- Динан Д. (2009): „Све ближе Унија“, Службени гласник, Београд.

- Дробац М. (2008): „Значај фактора производње у мерењу продуктивности у пољопривреди (теоријски аспект)“, Економика пољопривреде број 1, Београд.
- Друкер Р. (1974): „Management“, Harper and Row (Publishers), New York.
- Drucker, P. (septembar 1992): „The New Society of Organizations“, Harvard Business Review.
- Drucker, P. (2. februar 1993): „A Turnaround Primer“, The Wall Street Journal.
- Ђекић С. (2005): „Економика пољопривреде“, Свен, Ниш.
- Ђекић С. (2005): „Мала и средња предузећа као пословни субјекти у производњи хране“, Економске теме, број 4, Ниш.
- Ђекић С. (2010): „Аграрни менаџмент“, Економски факултет, Ниш.
- Ђоровић М. (1993): „Истраживање тражње и потрошње пољопривредних производа“, Наука, Београд.
- Ђорђевић Б. (1998): „Принципи менаџмента“ Економика, Ниш.
- Ерић М., (1958): Аграрна реформа у Југославији 1918-1941, Веселин Маслеша, Сарајево.
- Закић З. (2001): „Аграрна економија“, ЦИД, Економски факултет Београд.
- Закић З., Стојановић Ж. (2008): „Економија аграра“, ЦИД, Економски факултет у Београд.
- Зекић С., Ловре К. (2004): „Трансформациони процеси у пољопривреди земаља југоисточне Европе“, Анали Економског факултета у Суботици, број 12, Суботица, 2004.
- Зекић С. (2008): „Реформа аграрних политика и реструктуирање пољопривреде земаља Југоисточне европе у процесу европских интеграција“, Докторска дисертација, Суботица.
- Златковић Ж. (1985): „Економика трговине“, Научна Књига, Београд.
- Ивановић С., Богавац В. (2003): „Усаглашавање аграрне политике Србије са Заједничком аграрном политиком ЕУ и СТО“, Институционалне реформе и транзиција агропривреде у Републици Србији, Београд.
- Илијић Н., (1999): „Историја задруге код Срба“, ЈП Службени лис СРЈ, Београд.
- Илић Б., Михајловић Д., Симоновић, (2013): „Стратегијски правац развоја Гамзиградске бање“, Економика, број 1, Ниш
- Исић М., (2001): „Селаштво у Србији 1918-1941“, Завод за уџбеника и наставна средства, Београд.
- Јанковић Д., (2006): „Организациони модели пољопривредног саветодавства у Немачкој“, Економика пољопривреде, Тематски број, Београд.
- Јовановић Д., (1930): „Аграрна политика“, Београд.
- Јовановић, М., Кулић Ж., Цветковски Т., (2004): „Менаџмент људских ресурса“, Мегатренд, Београд.
- Јовановић, М. (2009): „Увод у бизнис: са основним принципима Менаџмента, Мегатренд, Београд.

- Kornai J. (2006): „The great transformation central eastern Europe, Success and disappointment“, *Economics of Transition*, Volume 14 (2).
- Косић М., (1925): *Основи економне политике*, Београд.
- Костадиновић Д., Цвијановић Д., Куновац Г. (2009): „Стање и перспектива извоза агроиндустријских производа из Србије“, *Економика* број 6, Ниш.
- Крстић Б., Андрић Ј., Бајчетић Б. (1995): „Модели земљорадничких газдинстава усмерених на сточарску производњу“, *Александрија*, Београд.
- Лазић М., (1999): *Пољопривредна производња у Краљевини Југославији*, Завод за уџбеника и наставна средства, Београд.
- Lekrman Z. (2001): „Agriculture in transition economies: from common heritage to divergence“, *Agricultural Economics* 26.
- Lekman Z., Csaki C., Feder G. (2002): „Land Policies and Evolving Farm structures in Transition Countries“, *The World Bank*, Washington.
- Lekman Z, Csaki C, Feder G. (2004): „Agriculture in transition Land Policies and Evolving Farm Structures in Post-Soviet Countries“, *Lexington Books*, Lanham.
- Leon N. Lindberg L. N. (1963): „The political dynamics of Economic Integration“, *Stanford University Press*, Stanford, California.
- Лекић Б., (2002): „Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1918-1941“, *Службени лист СРЈ*, Београд.
- Ловре К. (1986): „Технички прогрес у развоју југословенске пољопривреде“, *Институт за међународне економске односе*, Нови Сад.
- Ловре К. (1997): „Економски модели у пољопривреди“, *Невкош*, Нови Сад.
- Ловре К., Тркуља Ђ. (2003): „Интегрална политика аграрног и руралног развоја Европске уније и импликације на аграрну политику земаља у транзицији“, *Анали економског факултета у Суботици*, број 9, Суботица.
- Ловре К., Зекић С., (2008): „Противуречност и комплементарност аграрне политике и руралног развоја“, *Анали економског факултета у Суботици* број 20, Суботица.
- Малетић Р., Церанић С., Поповић Б. (2011): „Мала и средња предузећа као чиниоци смањења сиромаштва у руралним заједницама Србије“, *Економика пољопривреде*, број 1, Београд.
- Malme J. H., Youngman J. M. (2001): „The Development of Property Taxation in Economies in Transition, Case Studies from Central and Eastern Europe“, *The World Bank*, Washington D.C.
- Марковић П., Симоновић Д. (1973): „Економика пољопривреде“, *Савремена Администрација*, Београд.
- Марковић П. и сарадници, (1986): „Економика пољопривреде“, *Културни центар*, Горњи Милановац.
- Маровић Б., Авдаловић В. (2004): „Осигурање и управљање ризиком“, *Биографика*, Суботица.
- Маровић Б., Авдаловић В. (2006): „Осигурање и теорија ризика“, *Центар за механизацију и мехатронику*, Нови Сад.

- Марсенић Д. (1978): „Привредни систем Југославије“, Савремена администрација, Београд.
- Машић, Б., (ур) (2004): „Методе радикалних промена у организацијама“, Зборник радова, Београд.
- Милановић М. (2002): „Прехрамбена индустрија СР Југославије“, ДАЕЈ и Институт за економику пољопривреде, Београд.
- Милановић Р.Ж. (2006): „Мали бизнис и предузетништво у пољопривреди и селу“, Институт за економику пољопривреде, Београд.
- Millns J., (2006): „Promoting Farmer entrepreneurship through producer organization in Central and Eastern Europe“, Food and Agricultural Organization of the United Nations, Rome.
- Милордовић Ј. (2006): „Осигурање“, Факултет за услужни бизнис, Сремска Каменица.
- Милосављевић Б., (1958): „Економика пољопривреде (скрипта)“, Београд.
- Мирковић М., (1958): „Економика аграра ФНРЈ“, Загреб.
- Мирковић М., (1968): „Економска историја Југославије“, Информатор, Загреб.
- Митровић Б. (2007): „Економика транзиције“, Економски факултет у Нишу, Ниш, 2007.
- Митровић Љ, (2012): „У вртлогу транзиције“, Филозофски факултет, Ниш.
- Михаиловић Б., Параушић В., Симоновић З. (2007): „Анализа фактора пословног амбијента Србије у завршној фази економске транзиције“, Институт за економику пољопривреде, Београд.
- Михаилович Б., Симонович З., (2008): „Некторы видах сельскохоззяйственных кооперативов Франции“ Вестник Елецкого Государственного Университета, выпуск 19, Елец, Россия.
- Михаиловић Б., Симоновић З., Параушић., (2011): „Транзиција привреде у Србији“, Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања, Научни скуп Традиција, модернизација и идентит, Ниш.
- Михаиловић Б. (2011): „Развој консултантских услуга у Србији и њихов утицај на перформансе предузећа у агрокомплексу“, Институт за економику пољопривреде, Београд.
- Михајловић Д., (2008): „Лексикон појмова у менаџменту“, монографија, Факултет за менаџмент, Зајечар.
- Mihajlović D., Ilić B., Stojanović D. (2011): „Companies management in function of sustainable development“. Zbornik radova 4th international conference Science and higher education in function of sustainable development SED 2011. Užice, 7-8.10., 230-240.
- Mihajlović, D., Ilić B., Stojanović D. (2011): „Optimal use of natural funds“, International scientific session, University of Mining and Geology “St. Ivan Rilski” “Studentski grad”, Sofia (Bugarska): University of Mining and Geology “St. Ivan Rilski”, 19–20.10., 225-234.

- Mulroneу, В. (1991): „The Quick and the Dead, Big Business and the Seduction of Canada“, New York, Viking.
- Мунђан П., Живковић Д (2006): „Менаџмент ратарске производње“, Пољопривредни факултет Земун – Београд.
- Norton R.D., (2004): „Agricultural Development Policy: concepts and experiences“, Food and Agricultural Organization of the United Nations, John Wiley&Sons Ltd, West Sussex.
- Остојић М.(2006):“ Златарски сир“, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2006.
- Пејчић Х. (2004): „Економика пољопривреде“, Економика, Ниш.
- Petit M. (1989): „Pressures on Europe’s common agricultural policy“, International food policy research Institute, Washington i Ecole Nationale superieure des sciences agronomiques appliquees, Dijon.
- Пејановић Р., Тица Н. (2005): „Аграрни проблем у процесу транзиције Републике Србије“, Летопис научних радова Пољопривредног факултет, Нови Сад.
- Пејановић Р., Његован З., Тица Н. (2007): „Транзиција рурални развој и аграрна политика“, Пољопривредни факултет, Нови Сад.
- Пејановић Р. (2007): „Велика и мала газдинства у пољопривреди Републике Србије“, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 123, Нови Сад.
- Пејановић Р. (2008): „Економија II, Увод у макроекономију“Пољопривредни факултет, Нови Сад.
- Петровић Ј., (1930): Окућје или заштита земљишног минимума, Београд.
- Пејановић Р., Милић Д. (2008): „Инвестиције у пољопривреди Републике Србије“, Економика пољопривреде, бр.1, Београд.
- Поповић В., Катић Б. (2007): „Ниво и структура интерне подршке пољопривреди Србије у Процесу приступања СТО и ЕУ“, Институт за економику пољопривреде, Београд.
- Поповић В., Катић Б., (2007): „Увозна заштита и подршка извозу пољопривреде Србије у процесу приступања СТО и ЕУ“, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2007.
- Поповић В., Катић Б. (2007): „Доха рунда преговора у СТО и интерна подршка пољопривреди Србије“, Економски анали, 52(172).
- Поповић В., Катић Б., Савић М. (2011): „Рурални развој у Србији и локалне заједнице“, Економика пољопривреде бр 1.
- Поповић Р. (2001): „Економски положај пољопривреде у Југославији“, Анали економског факултета у Суботици, број 6, Суботица.
- Прокопијевић М. (2009): „Европска унија“, Службени гласник, Београд.
- Просторни план Републике Србије 2010-2014-2021 (нацрт), Министарство животне средине и просторног планирања, Републичка агенција за просторно планирање, Београд, фебруар, 2010.

- Ранђеловић В. (1999): „Основи задругарства и земљорадничко задругарство“, Пољопривредни факултет Београд, Задружни савез Србије, Београд.
- Robbins, P. Stephen i Coulter, M. (2005): „Menadžment“, Data Status, Београд.
- Sarker R., Jayasinghe S. (2007): „Regional trade agreements and trade in agri-food products: evidence for the European Union from gravity modeling using disaggregated data, *Agricultural Economics* 37.
- Секуловић М. (2004): „Огледи о транзицији“, Економски факултет, Ниш, 2004.
- Симоновић Д., Ђекић С. (2000): „Економика пољопривреде“, Економски факултет, Ниш.
- Симоновић Д. (2005): „Функције пољопривреде и рурални развој“, Научни скуп, Мултифункционална пољопривреда и рурални развој, Институт за економику пољопривреде, Београд.
- Симоновић Д., Симоновић З. (2005): „Проблеми транзиције Србије и процеси интеграције у Европи“, Економске теме бр. 1-2, Ниш.
- Симоновић Д., Симоновић З. (2007): „Проблеми стратегије аграрног развоја Србије са освртом на регионални развој и демографске токове“, Научни скуп, Регионални развој и демографски токови балканских земаља, број 12, Економски факултет Ниш.
- Симоновић Д., Симоновић З. (2010): „Србија без сељака, аграрни и рурални ексокус“, Свен и Економика, Ниш.
- Симоновић З. (2004): „Проблеми земљишне својине у транзицији“, Економика пољопривреде, број 3-4, Београд.
- Симоновић З., (2006): „Производња шљива у Србији од 1900. до 1941. године“, Економика, 5-6, Ниш.
- Симоновић З., Цвијановић Д. (2007): „Коришћење пољопривредног земљишта у државној својини према новом закону“, Економика пољопривреде, број 1.
- Симоновић З., Цвијановић Д. (2008): „Неки актуелни проблеми задругарства Србије у транзиционим кретањима“, Економика, Ниш, бр. 1-2.
- Симоновић З., Арсенијевић Ж., Михаиловић Б. (2008): „Задругарство Србије у условима еволуције и транзиције“, Економика пољопривреде, број 3, Београд.
- Симоновић З., Михаиловић Б., Симоновић Д. (2009): „Карактеристике кретања пољопривредног становништва Београда према попису из 2002. Године“, Економске теме, број 2, Ниш.
- Симоновић З., Параушић В., Пушкарић А. (2009): „Трансформација пољопривредне производње Србије и неки аспекти светске економске кризе“, Научни скуп, „Пословно окружење у Србији и светска економска криза“, Висока послована школа струковних студија, Нови Сад.
- Simonovic Z., Mihailovic B., Hamovic V., (2009): “The Serbian System of Cooperative Society in Conditions of Evolution and Transition”, Simpozional International cu tema, Competitivitatea agriculturii Romanesti in procesul de integrare Europeana, ARS Academica, Bucuresti, 534.

- Simonovic Z., Simonovic D., Gligic P., (2009): "Agrarian Regions in Serbia as Natural Foundation and Market in Circumstance of Transition, EAAE and IEA, 113 Seminar of EAAE, The role of Knowledge, Innovation and Human Capital in Multifunctional Agriculture and Territorial Rural Development, Thematic Proceedings, Belgrade.
- Симоновић З. (2010): „Институционалне промене у структури агрокомплекса Србије“ Научни скуп „Институционалне промене као детреминанта привредног развоја Србије“, Економски Факултет, Крагујевац, 414.
- Simonović Z., Simonović D., Miletić S., (2010): "Problems in Organization of Agrarian Industry Production in Serbia in Transition", International scientific meeting: Multifunctional Agriculture and Rural Development (V), Економика пољопривреде, специјални број 2, Book I, Београд.
- Simonović Z., Simonović D. (2010): „A Review of Agricultural Policy of Serbian in the Period of First Serbian Uprising to World War II (1804-1941)“, Facta Universitatis, series Economics and Organization, Vol.7, N 4, University of Nis.
- Simonović Z., Jelocnik M., Vasić Z.: (2012). „Economic Position of Serbian Agriculture in the Period Transition“, str. 539-540, Ekonomika poljoprivrede, Beograd, broj 3/2012.
- Симоновић З. Хамовић В., Михаиловић Б.: (2012). „Задачи аграрне политике у хармонизацији и пружању интерне подршке пољопривреди Србије“, стр. 547-556, International Scientific Conference: Хармонизација законодавства Републике Србије са правом Европске Уније II, Институт за међународну политику и привреду, Институт за упоредно право, Hans Seidel Stiftung.
- Simonović Z., Jeločnik M., Subić J.: (2013): „Tax policy in Serbian agriculture“, Journal Economics of Agriculture, Vol. LX, Issue 3/2013, pp. 637-651.
- Симоновић З., Симић В., Тодоров Ј., (2014): „The health, pension and disability insurance farmers in Serbia, Економика, Ниш, бр. 1.
- Средојевић З. (2002): „Економски проблеми еколошке пољопривреде“, Пољопривредни факултет, Београд.
- Стевановић С., Ђоровић М., Милановић М. (2008): „Анализа неких резултата досадашње транзиције у Србији и у Источноевропским земљама“, Економске теме, бр.3, Ниш.
- Стефановић Ж., (1999): „Менаџмент“, Економски факултет, Крагујевац.
- Стипетић В.(1968): „Економика Југославије, II део“, Информатор, Загреб.
- Стипетић В. (1969): „Пољопривреда и привредни развој“, Информатор, Загреб.
- Стипетић В. (1982): „Мјесто и улога пољопривреде у задовољавању дугорочних потреба југословенске економије“, Економски зборник књига 2, „Дугорочни развој Југославије – остварени циљеви и потребе“, САНУ, Београд.
- Стојановић Ж., (2007): „Аграрна политика као пратилац тржишних законитости“, Аграрна и рурална политика у Србији 1,“ Реформе у периоду транзиције и предлог мера за 2008. годину, Тематски зборник, ДАЕС, Београд.

- Стојановић Ж. (2008): „Реформа финансијског система и тржишно финансирање агропривреде у Србији,“ *Аграрна и рурална политика у Србији 2, Почетна искуства придруживања ЕУ и предлог мера за 2009. годину, Тематски зборник, ДАЕС, Београд.*
- Стојичић С., (1987): *Аграрно питање у новоослобођеним крајевима Србије после српско-турских ратова 1878-1907, Лесковац.*
- Субић Ј. (2010): „Специфичности процеса инвестирања у пољопривреди“, *Институт за економику пољопривреде, Београд.*
- Sutton W. R. (2008): „Integrating Environment into Agriculture and Forestry: Progress and Prospects in Eastern Europe and Central Asia“, *The World Bank, Washington D.C.*
- Swinbank A. (2005): „Developments in the Doha Round and WTO dispute settlement: some implications for EU agricultural policy“, *European Review of Agricultural Economics, 32(4).*
- Tangernann S. (2011): „Direct Payments in the CAP post 2013“, *Directorate General for Internal Policies, European Parliament, Brussels.*
- Тица Н., В. Зекић, и Д. Милић. (2008): „Порез на додатну вредност у пољопривреди“. *Агроекономика (39-40), Нови Сад.*
- Тошић Д. (2002): „Колективизација у Југославији 1949–1953“, *ЈП Службени лист СРЈ, Београд.*
- Увалић М., (2012): „Транзиција у Србији –ка бољој будућности“, *Завод за уџбенике Београд.*
- Хамовић В., Параушић В., Михаиловић Б. (2006): „Конкурентност српске привреде у функцији подстицања извозних активности“, *Економика пољопривреде, број Тематски број, Београд.*
- Hamel, G. (2009): „Budućnost menadžmenta“, *Mate, Zagreb.*
- Harding, D., Rovit, S. & others, (2004): „Mastering the Merger“, *Harvard Business School Press, Boston, Massachusetts.*
- Хикс С. (2007): „Политички систем Европске уније“, *Службени гласник, Београд.*
- Хрустић Х.. (2012). „Повећање стопе пореза на додатну вредност у ЕУ“. *Економика број 3, Ниш.*
- Certo, S., (2008): „Moderni menadžment“, *Mate Zagreb.*
- Цвијановић Д., Субић Ј. (2005): „Оцена продуктивности рада у пољопривреди Србије“, *Економика, број 3, Ниш.*
- Цвијановић Д., Симоновић З., Михаиловић Б., (2011): „Тежишта и циљеви нове реформе ЗАП и политике ЕУ према новим члановима“, *Економика пољопривреде број 3, Београд.*
- Cvijanović, D., Simonović, Z., Mihailović, B. (2011): “The Common Agricultural Policy in the function of organic production development in EU“, *European Union Food Sector after the last enlargements – conclusion for the future CAP, Multi-annual programme: Competitiveness of the Polish food economy under the conditions of globalization and European intergration, no 6.1. Warsaw 2011, ISBN 978-83-7658-134-7, pp. 67-68.*

- Церанић С., Малетић П. Јанковић-Шоја С. (2006): „Мала и средња предузећа неизбежни економски изазови за рурални развој“, Пољопривреда и рурални развој Србије у транзиционом периоду, ДАЕС, Београд.
- Csaki C., Nash J. (1998): “The Agrarian Economies of Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent State, Situation and Perspectives 1997”, World Bank Discussion Paper no 387, Washington.
- Csaki C., Lekman Z. (2000): „Structural Change in the Farming sectors in Central and Eastern Europe”, World Bank Technical Paper no 465, Washington.
- Csaki C. (2000): „Agricultural reforms in Central and Eastern Europe and the former Soviet Union, Status and Perspectives“, Agricultural Economics 22.
- Fayol H., (1949): „General and Industrial management“, Pitman, London.
- Филиповић Е., (1913): Аграрна политика, Београд.
- Шеварлић М., Томић Д. (2007): „Аграрна и рурална политика у Србији: Компатибилност са другим земљама“, Аграрна и рурална политика у Србији 1, Реформе у периоду транзиције и предлог мера за 2008. годину“, ДАЕС, Београд.

2. Законодавство

- Bulletin of the European Communities, No.3/1985.
- Закон о претварању друштвене својине на пољопривредном земљишту у друге облике својине, Службени гласник РС, бр 49/92.
- Закон о пољопривредном земљишту, Службени гласник РС, бр. 62/06, 65/08, и 41/09.
- Закон о буџету Републике Србије за 2010. годину, Службени гласник РС, бр. 107/09.
- Закон о порезу на доходак грађана, Службени гласник РС, бр. 24/01, 80/02, 135/04, 62/06 и 65/06, 31/09, 44/09 и 18/10.
- Закон о порезу на добит правних лица, Службени гласник РС, бр. 25/01, 80/02, 43/03, 84/04, 18/10.
- Закон о порезу на добит корпорација, Службени гласник РС, бр. 76/91, 20/92, 20/93, 67/93, 19/94.
- Закон о порезу на додату вредност, Службени гласник РС, бр. 84/04, 86/04, 61/05 и 61/07.
- Закон о изменама и допунама Закона о порезу на додату вредност. Службени гласник РС” бр. 93/12.
- Закон о здравственом осигурању, Службени гласник РС, бр. 107/05, 109/05 и 57/11.
- Закон о доприносима за обавезно социјално осигурање, Службени гласник РС, бр. 84/04, 61/05, 62/06 и 5/09.

- Закон о пензијском и инвалидском осигурању, Службени гласник РС, бр 34/2003, 64/2004, 84/2004, 85/2005, 5/2009, 107/2009 и 101/2010.
- Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености, Службени гласник РС, бр. 71/2003.
- Official Journal the European Union, L 303.
- Official Journal the European Union, L 339.
- ПДВ приручник за примену прописа о порезу на додату вредност, Савез рачуновођа и ревизора Србије, Рачуноводство, Београд 2007.
- Службене новине КСХС, бр.11/1919 и Службене новине КСХС, бр.276/1922.
- Службене новине КЈ, бр. 142/ 1931 од 26 јуна 1931.
- Службене новине КЈ, бр.134/1931, са изм .и доп. у бр. 285/1931 и 141/1933.
- Службене новине КЈ, бр.285/1931.
- Службени лист ДФЈ, бр. 89/45, 1945.
- Службени лист ФНРЈ, бр. 22/53, 27/53, 4/57, 46/62.
- Службени лист СФРЈ, бр. 10/65.
- Службени гласник СР Србије, бр. 59/1989.
- Службени лист СФР Југославије бр 3/1990.
- Службени гласник СРС, бр. 35/90.
- Службени гласник РС, бр 80/91.
- Службени лист СР Југославије бр. 41/96.
- Службени гласник РС, бр. 38/01.
- Службени лист СР Југославије бр. 71/02.
- Службени гласник РС, бр 41/09.
- Службени гласник РС, бр. 30/10.
- Службени гласник РС, бр. 38/11.
- Уредба о субвенционисању производње и складиштења пшенице рода 2005. године, Службени гласник РС бр. 60/05, 71/05.
- Уредба о начину коришћења подстицајних средстава за субвенционисање трошкова складиштења пшенице., Службени гласник РС бр. 46/10 и 43/11.
- Уредба о условима и начину коришћења премије за млеко за 2010. годину, Службени гласник РС, бр. 7/10, Службени гласник РС, бр. 9/11 и Службени гласник РС, бр. 24/12.
- Уредба о условима и начину коришћења средстава за регресирање репроматеријала за ратарску и повртарску производњу у 2010. години, Службени гласник РС, бр. 7/10.
- Уредба о утврђивању програма о расподели и коришћењу подстицајних средстава за очување и одрживо коришћење генетских ресурса домаћих животиња за 2010. годину, Службени гласник РС, бр. 15/10.
- Уредба о коришћењу подстицајних средстава за подизање подизање производних засада воћака, винове лозе и хмеља за 2010. годину, Службени гласник РС, бр. 24/10.

- Уредба о условима и начину коришћења подстицаних средстава за набавку нових ројева пчела и квалитетних приплодних матица за 2010. годину, Службени гласник РС, бр. 25/10.
- Уредба о коришћењу подстицајних средстава за подршку развоју органске производње за 2010. годину, Службени гласник Републике Србије бр. 33/10.
- Уредба о условима и начину коришћења средстава за регресирање репроматеријала за ратарску и повртарску производњу у 2011. години. Службени гласник РС, 39/11 од 3 јуна 2011. године.
- Уредба о подстицању пољопривредне производње путем кредитне подршке кроз субвенционисање дела каматне стопе у 2011. години, Службени гласник РС, бр. 33/11 и 38/11.
- Уредба о коришћењу подстицајних средстава за подизање подизање производних засада воћака, винове лозе и хмеља за 2011. годину, Службени гласник РС, бр. 39/11.
- Уредба о коришћењу подстицајних средстава за подизање подизање производних засада воћака, винове лозе и хмеља за 2012. годину, Службени гласник РС, бр. 38/12.
- Уредба о измени уредбе о коришћењу подстицајних средстава за тов јунади, Службени гласник РС, бр. 96/12
- Уредба о измени уредбе о коришћењу подстицајних средстава за тов свиња у 2012. години, Службени гласник РС, бр. 96/12.
- Уредба Европске Комисије број 1782/2003.
- Уредба Европске Комисије број 73/2009.
- Commission Notice 2000/C 139/05.
- Council Directive 93/43/EEC
- Council Directive 852/2004/EC
- Council Regulation (EC) no 510/2006 on 20 march 2006 on the protection of geographical indications and designations.
- Council Regulation (EC) no 1698/2005, Art. 61- 65
- Council Directive 2006/112/EC of 28 November 2006 on the common system of value added tax, *Official Journal* L 347 of 11.12.2006;
- Council Directive 2006/138/EC of 19 December 2006 amending Directive 2006/112/EC on the common system of value added tax as regards the period of application of the value added tax arrangements applicable to radio and television broadcasting services and certain electronically supplied services, *Official Journal* L 384/92 of 29.12.2006;
- Council Directive 2007/75/EC of 20 December 2007 amending Directive 2006/112/EC with regard to certain temporary provisions concerning rates of value added tax, *Official Journal* L 346/13 of 29.12.2007;
- Council Directive 2008/9/EC of 12 February 2008 laying down detailed rules for the refund of value added tax, provided for in Directive 2006/112/EC, to taxable persons not established in the Member State of refund but established in another Member State, *Official Journal* L 44, 20.2.2008;

- Council Directive 2008/117/EC of 16 December 2008 amending Directive 2006/112/EC on the common system of value added tax to combat tax evasion connected with intra-Community transactions, *Official Journal L 14/7*, 20.1.2009;
- Council Directive 2009/47/EC of 5 May 2009 amending Directive 2006/112/EC as regards reduced rates of value added tax, *Official Journal L 116/18* of 9.5.2009;
- Council Directive 2009/69/EC of 25 June 2009 amending Directive 2006/112/EC on the common system of value added tax as regards tax evasion linked to imports, *Official Journal L 175*, 4.7.2009;
- Council Directive 2009/162/EU of 22 December 2009 amending various provisions of Directive 2006/112/EC on the common system of value added tax, *Official Journal L 10*, 15.1.2010;
- Council Directive 2010/23/EU of 16 March 2010 amending Directive 2006/112/EC on the common system of value added tax, as regards an optional and temporary application of the reverse charge mechanism in relation to supplies of certain services susceptible to fraud, *Official Journal L 72*, 20.3.2010.

3. Остали извори

- Agenda 2000 for a stronger and wider Union, COM (97) 2000 final VOL. I. Brussels: Commission of the European Communities, 15.07.1997.
- Аграрна политика СР Југославије – дугорочни циљеви макроекономског решења, Савезно Министарство за пољопривреду, редактор мр Милан Р. Милановић, Београд, децембар 1992.
- Дугорочна политика аграрног развоја СР Југославије – стратешки циљеви; правци развоја и структурне промене; макроекономски инструменти, Савезна Влада СРЈ, Службени лист СРЈ, бр. 71/99, Дневник, Нови Сад, 2000.
- European Commission. (1997): „The Common Agricultural policy in Transition“, Secretariat General, Directorate General for Communication, Brussels.
- European Commission. (1999): „Prospects for Agricultural market, Chapter II, Prospects for agricultural markets in the CEEs“, Directorate-General for Agriculture, Brussels.
- European Commission. (2005): „The Agricultural Situation in the European Union, 2003. report, European Communities“, Brussels, Luxembourg.
- European Commission, Brussels, 18 novembar 2010 (COM 2010) 672 final.
- Измењени и допуњени национални програм за интеграцију Републике Србије у Европску унију, Република Србија, Влада, Београд, 2009.
- Le plan Mansholt, (1969): Paris.
- Национална стратегија одрживог развоја - предлог, Влада Републике Србије, Београд 2008.
- Национална стратегија одрживог развоја, Република Србија, Влада, Београд 2009.

- Национални програм руралног развоја 2011-2013, Република Србија, Влада, Београд 2011.
- Нацрт стратегије руралног развоја 2010-2013, МПШВ, Београд 2010.
- OECD. (1999): „Agricultural Policies in Emerging and Transition“, OECD, Paris.
- OECD. (2002): „Agricultural policies in transition Economies, trends in policies and suport“, OECD, Paris.
- OECD. (2005): „Taxation and Social Security in Agriculture“, OECD, Paris.
- Просторни план Републике Србије 2010-2014-2021 (нацрт), Министарство животне средине и просторног планирања, Републичка агенција за просторно планирање, Београд, фебруар, 2010.
- Резолуција Савезне Народне Скупштине о перспективном развоју пољопривреде и задругарства, Зборник одабрани текстови о пољопривреди и задругарству, Задружна Књига, Београд, 1959.
- Резолуција о развоју земљорадничког задругарства, Задружни савез Србије, Конгрес задругара, Београд, 2002.
- Споразум о стабилизацији и придруживању између европских заједница и њихових држава чланица, са једне стране и Републике Србије, са друге стране.
- Стратегија просторног развоја Републике Србије 2009-2013-2020, Министарство животне средине и просторног планирања, Републичка агенција за просторно планирање, Београд, 2009.
- Стратегија развоја пољопривреде Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 78/05.
- Стратегија развоја пољопривреде Србије, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије, Београд, 2005.
- Стратегија пољопривреде и руралног развоја за период од 2010 до 2020, Република Србија, Влада, Београд, 2010.

4. Статистички извори

- Agriculture in the European Union Statistical and Economic Information 2008, European Union, Directorate General for Agriculture and Rural Development, Brussels, 2009.
- Општине у Србији. (2010): Републички завод за статистику, Београд.
- Пенев Г. и сарадници, (2006): „Становништво и домаћинства према попису 2002. године“, Републички завод за статистику, Београд.
- Републички завод за статистику. (1998): „Пољопривреда Србије 1947-1996 – педесетгодишње серије статистичких података“, Београд.
- Становништво и домаћинства Србије према попису 2002, Београд 2006.
- Статистички годишњак, Краљевине Србије, пета књига, 1900, Београд 1904.

5. Интернет адресе

<http://www.ena.lu/treaty-establishing-european-economic-community-rome-25-march-1957-020302318.html>, 08.02.2010.

http://ec.europa.eu/agenda2000/public_en.pdf

http://ec.europa.eu/agriculture/capreform/index_en.htm

<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/194&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>

http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/debate/index_en.htm

http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/communication/index_en.htm

http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-621_en.htm

Agricultural statistics, Main results 2007- 08, Eurostat European Comission, 2009, 75-78, <http://ec.europa.eu/eurostat>.

<http://www.hidmet.gov.rs>

www.parlament.sr.gov.yu/content/lat/akta/ustav/Ustav_Srbije_lat.pdf

<http://www.mpt.gov.rs/articles/view/294/2317>

<http://www.poljoprivreda.info/?p=vesti&od=2010-01-10&do=2010-01-23>

<http://www.minpolj.gov.rs/>

<http://195.178.57.140/slglasnik-public/main.iface>

http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=119789

http://www.siepa.gov.rs/site/sr/home/1/sporazumi/evropska_unija/

<http://www.reformthecap.eu/blog/cap-reform-beyond-2013-an-idea-for-a-longer-view>

<http://www.arhiva.srbija.gov.rs/cms/view.php?id=1024>

<http://www.arhiva.srbija.gov.rs/cms/view.php?id=1017>

<http://agroekonomija.wordpress.com/category/proizvodnja-i-promet-hrane/>

<http://www.ekoplan.gov.rs/src/upload-centar/dokumenti/razno/npzss.pdf>, 99-100.

<http://www.tehnologijahrane.com/standardi/nacionalni-program-poljoprivrede-srbije-2009-2011-16#toc-iii-1-poveanje-konkurentnosti>

<http://www.pks.rs/Default.aspx?tabid=2917>

<http://www.psss.rs/news.php>

<http://www.polj.savetodavstvo.vojvodina.sr.gov.yu/index.php?module=subjects&func=listpages&subid=1>

<http://www.poljoprivreda.info/?oid=12&id=650>

www.mpriv.sr.gov.yu, 4

http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678

<http://en.wikipedia.org/wiki/Management>

http://www.heritage.gov.rs/nadleznost_zavoda.php

<http://www.kultura.gov.rs/?p=567>

ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ 1

Анкетни упитник емпиријског истраживања

АНКЕТА ЗА ПОЉОПРИВРЕДНА ГАЗДИНСТВА

I ОПШТА ПИТАЊА

1. Име и презиме носиоца пољопривредног газдинства и контакт телефон: _____

2. Место становања, општина и округ _____

3. Године старости носиоца пољопривредног газдинства: _____

4. Школска спрема

а) Основна

б) Средња

ц) Виша

д) Висока

II ПИТАЊА ВЕЗАНА ЗА ПРОИЗВОДЊУ И ПРОДАЈУ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА

1. Да ли је Ваше газдинство било регистровано у 2012. години?

а) Да

б) Не

1а. Да ли уплаћујете пољопривредно пензионо осигурање?

а) Да

б) Не

2. Колико ха обрађујете (ваше површине и површине у закупу) – подаци које сте пријавили при регистрацији газдинства?

УКУПНО ХЕКТАРА КОЈИ СЕ ОБРАЂУЈУ: _____

ЗЕМЉИШТЕ У ЗАКУПУ _____

3. Да ли сте према изворима прихода: пољопривредно или мешовито газдинство³⁸⁶?

³⁸⁶ Пољопривредна газдинства су она газдинства у којима сви приходи потичу од индивидуалних пољопривредника на газдинству. Мешовита газдинства су она у којима

- а) Пољопривредно газдинство;
- б) Мешовито газдинство;
- в) Непољопривредно;

4. Којом производњом или производњама се бавите као тржишни произвођач (које производе продајете)?

5. Како продајете своје производе:

- а) Преко задруге;
- б) Лична продаја на пијаци;
- ц) Предузећима која су регистрована за откуп (уз уплату на рачун);
- д) Преко купаца;
- е) Директна продаја прерађивачима (кланице, млекаре, шећеране);

6. Који фактор по Вама представља највеће ограничење за бављење пољопривредном производњом у Србији:

- а) Пласман (ризик наплате/спора наплата потраживања, монополизовано тржиште и мала преговарачка моћ пољопривредника, осцилације цена и тражње);
- б) Недостатак повољних и дугорочних извора финансирања (кредита);
- ц) Неприпадност удружењу или задрузи (разједињеност пољопривредника);
- д) Ниска подршка из аграрног буџета;

III ПИТАЊА ВЕЗАНА ЗА ПРИМЕНУ АГРАРНЕ ПОЛИТИКЕ

1. Колико Вам је познато да Министарство пољопривреде даје подстицајна средства за развој и унапређење пољопривредне производње:

- а) Пуно познато;
- б) Средње;
- ц) Мало;
- д) Није позната уопште;

2. Да ли сте током 2012. године или током ове године користили мере Министарства пољопривреде и које?

- а) Да (навести које);
- б) Не (одмах прећи на питање 4);

се истовремено остварују и приходи који карактеришу пољопривредна и приходи који карактеришу непољопривредна газдинства.

3. Уколико је претходни одговор са (Да); да ли сте задовољни са подршком коју добијате од Министарства?

- а) Да
- б) Не
- в) Делимично

4. Према Вашем мишљењу какав је однос државе према пољопривреди?

- а) Врло лош. Чак је и препрека за бржи развој пољопривреде;
- б) Лош, не ради се довољно на развоју пољопривреде;
- в) Ни добар, ни лош;
- г) Задовољава, а могло би бити боље;
- д) добар.

5. Да ли имате сугестије или предлоге Министарству пољопривреде у будућем усмеравању и подстицању пољопривреде?

6. Како долазите до сазнањима о мерама Министарства пољопривреде (штама, тв, интернет)

7. Да ли сте током 2012. године или током ове године користили неке од кредитних линија комерцијалних банка?

- а) Нисам користио кредит;
- б) Користио сам кредит (навести које банке, за које потребе и под којим условима)

8. Да ли сте члан или кооперант неког удружења пољопривредника или земљорадничке задруге?

- а) Да
- б) Не

8а. Ако је одговор Да, навести ког удружења, задруге _____

8б. Ако одговор под Да, набројте предности и недостатке која имате од чланства:

Предности _____

Недостаци _____

8ц. Ако је одговор под б Не, Који су разлози за неприпадност удружењу/задрузи:

- а) Мислите да са постојећим удружењима/задругама пољопривредници не могу остварити значајне користи (удруживање нема смисла);
- б) Нема удружења/задруге у најближем окружењу/општини;
- ц) Нема задруга/удружења које задовољавају ваше потребе;
- д) Нешто друго, навести _____

9. Да ли поседујете компјутер и интернет?

- а) Да
- б) Не.

ПРИЛОГ 2.

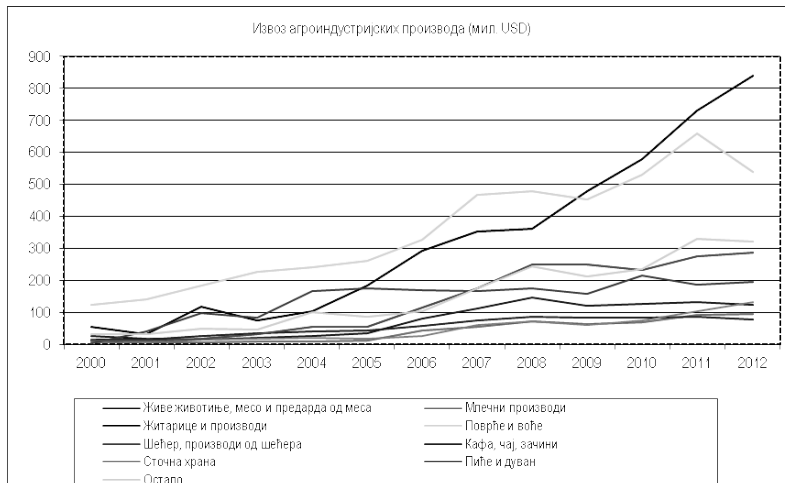
Статистичко графички приказ извоза и увоза аграрних производа Србије

Табела 1. Извоз агроиндустријских производа из Србије (у мил. USD)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Живе животиње	6,9	7,0	4,6	4,1	2,8	2,4	2,3	17,0	58,2	56,6	66,6	74,1	59,3
Месо и прерада од меса	18,8	10,0	10,6	16,3	22,7	32,9	76,7	95,6	88,3	64,5	59,5	58,8	63,6
Млечни производи и птичја јаја	4,8	4,7	5,2	8,9	8,6	11,7	42,3	54,7	70,4	64,3	68,9	90,7	94,1
Рибе, љускарки, мекушци и прерађевине	0,5	0,6	0,3	0,6	0,5	2,2	2,9	3,2	6,9	5,4	4,3	4,4	4,1
Житарице и производи на бази житарица	54,0	30,9	117,0	76,0	103,8	183,6	291,8	352,5	361,3	477,3	578,6	731,8	838,4
Поврће и воће	122,0	139,3	183,3	227,2	240,2	261,9	326,0	466,5	479,3	452,4	528,9	657,6	539,3
Шећер, производи од шећера	2,8	41,4	96,5	82,5	166,9	175,7	168,0	166,3	175,8	158,6	215,8	187,3	195,3
Кафа, чај, какао, зачини	14,0	15,3	24,6	35,4	38,8	44,5	58,7	73,4	85,1	83,7	84,1	84,9	77,9
Сточна храна	15,8	7,0	14,2	18,5	20,1	18,5	27,0	60,3	70,7	61,6	74,0	102,1	132,5
Разни производи за исхрану	13,7	14,0	20,3	29,4	37,0	42,6	69,5	75,4	87,8	84,4	87,3	99,6	103,6
Пиће	12,7	12,6	17,0	23,7	47,7	51,0	99,9	146,6	204,9	193,0	176,5	215,0	213,1
Дуван и производи од дувана				7,9	8,0	3,7	13,6	29,0	45,1	56,1	55,3	58,8	73,1
Животињска уља и масти				0,1	0,6	0,6	1,3	1,5	1,8	1,5	1,6	3,3	3,1
Чврсте биљне масти и уља	16,5	17,9	29,4	11,7	55,7	38,0	25,4	90,0	137,5	115,7	137,9	189,1	184,4
Животињске и биљне масти				4,9	5,4	3,9	4,2	6,0	9,3	4,6	4,8	32,7	29,9
Укупно	341	343	559	612	829	947	1269	1683	1949	1940	2217	2590	2612

Извор: Статистички годишњак Србије 2007, 2011.

Графикон 1. Извоз агроиндустријских производа (мил. УСД)

Извор: табела 1

Графикон 2. Структура извоза агроиндустријских производа

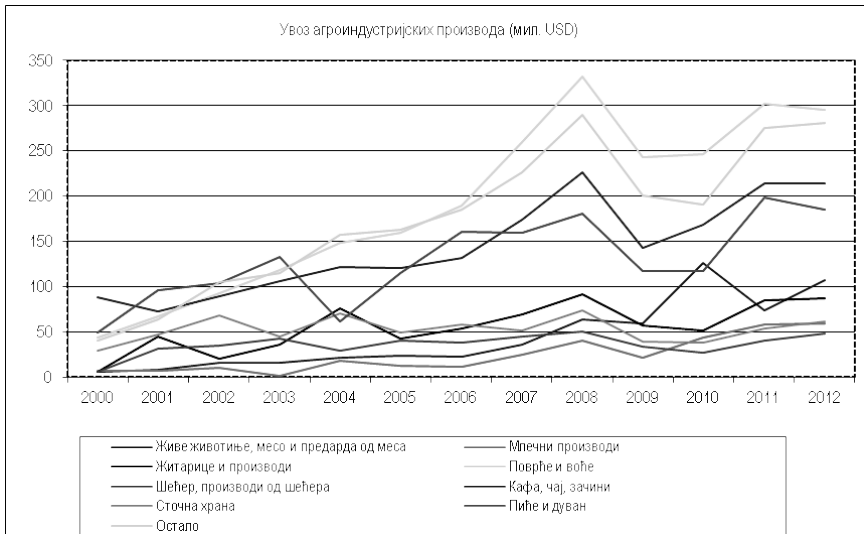
Извор: табела 1

Табела 2. Увоз агроиндустријских производа из Србије (у мил. USD)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Живе животиње	2,5	2,7	3,6	4,2	4,5	8,3	5,8	10,3	15,4	14,5	6,3	16,3	27,9
Месо и прерада од меса	2,5	5,5	11,6	11,7	17,2	15,2	17,0	25,4	48,6	44,6	42,4	57,1	79,2
Млечни производи и птичја јаја	6,8	6,3	10,6	1,5	18,2	12,4	11,6	24,0	39,6	21,4	43,5	57,8	59,0
Рибе, љускарни, мекушци и прерађевине	10,3	21,7	27,0	35,2	49,4	53,4	61,4	84,8	100,0	74,8	64,2	96,7	95,2
Житарице и производи на бази житарица	5,1	44,2	20,0	36,1	76,2	42,8	53,4	68,8	91,7	56,6	51,5	84,2	86,6
Поврће и воће	43,3	67,1	92,5	117,6	147,8	159,3	189,8	259,8	332,0	242,5	246,2	302,4	295,3
Шећер, производи од шећера	5,2	30,7	34,5	42,4	29,1	40,7	37,5	44,8	50,7	33,6	27,1	39,9	48,4
Кафа, чај, какао, зачини	88,3	73,0	89,1	105,5	121,8	120,4	131,2	174,2	226,3	142,4	167,9	217,1	214,0
Сточна храна	29,1	46,5	67,9	44,6	69,9	49,0	57,7	51,0	73,1	38,7	37,6	53,1	60,8
Разни производи за исхрану	22,6	33,4	46,7	63,7	90,3	89,1	84,0	98,5	129,2	81,5	87,4	133,6	134,1
Пиће	49,6	95,4	103,9	42,4	37,9	29,9	60,9	77,4	91,4	62,6	53,1	81,4	82,5
Дуван и производи од дувана				90,0	23,8	85,4	99,5	81,5	88,7	53,9	63,4	116,4	102,6
Животињска уља и масти	7,3	8,7	30,5	2,0	1,1	1,5	1,5	2,0	4,2	3,7	2,9	4,5	6,9
Чврсте биљне масти и уља				10,3	11,1	12,9	31,9	34,0	47,4	35,2	30,9	36,2	40,4
Животињске и биљне масти				3,6	5,6	6,0	6,1	6,6	9,2	5,7	5,2	4,2	3,7
Укупно	314	482	591	611	766	783	915	1098	1397	990	989	1301	1337

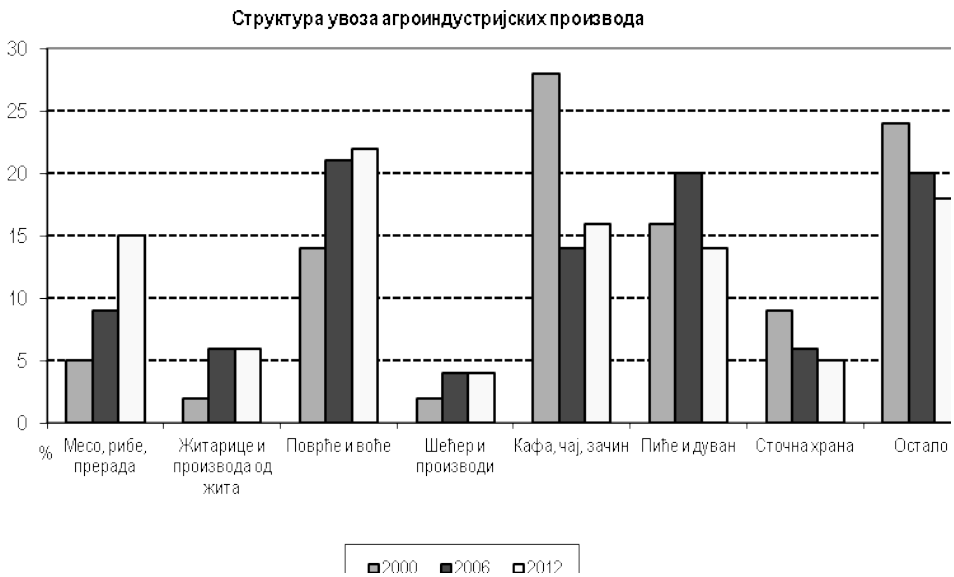
Извор: Статистички годишњак Србије 2007, 2011.

Графикон 3. Увоз агроиндустријских производа

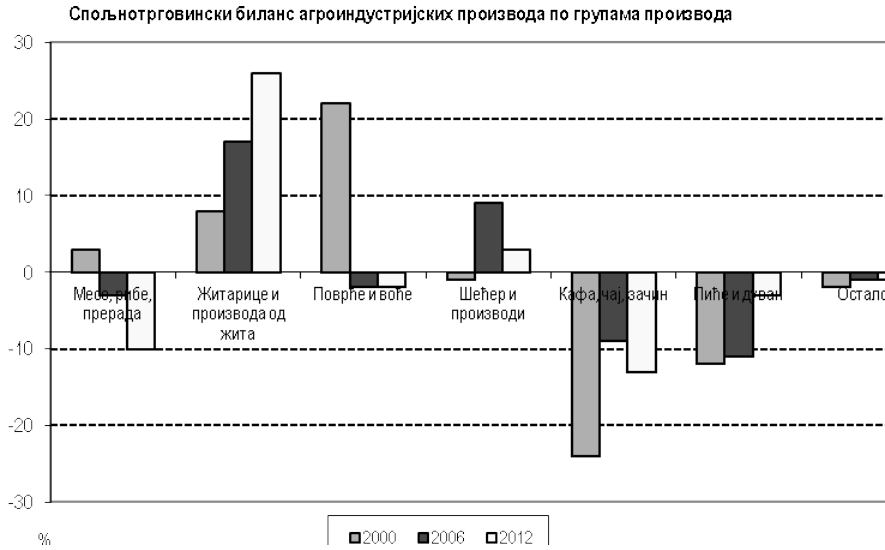
Извор: табела 2

Графикон 4. Структура увоза агроиндустријских производа

Извор: табела 2

Графикон 5. Спољнотрговински биланс агроиндустријских производа по групама производа

Извор: табеле 1, 2

Табела 3. Извоз и увоз (вредност у мил. USD)

	1990	1999	2003	2006	2009	2011
Извоз						
Храна и живе животиње	412	287	563	1117	1569	2091
Пиће и дуван	36	18	32	114	249	274
Животињске и биљне масти	6	8	17	31	122	225
Укупно	454	313	612	1262	1940	2590
Индекс 1990=100	100	69	135	278	427	570
Увоз						
Храна и живе животиње	698	225	462	715	829	1058
Пиће и дуван	35	32	133	160	116	198
Животињске и биљне масти	24	7	16	40	45	45
Укупно	757	264	611	915	990	1301
Индекс 1990=100	100	35	81	121	131	172

Извор: Статистички годишњак Србије 2007, 2011. Београд 2007, 2011. страна 286.

Табела 4. Извоз и увоз пољопривредне производње (Република Србија)

Година	Извоз		Увоз		Салдо трговинског биланса
	у милионима динара	ланчани индекси претходна година =100	у милионима динара	ланчани индекси претходна година =100	
1991	303	-	429	-	- 126
1992	439	145	268	62	171
1996	760	173	839	313	- 79
1997	377	50	1353	161	- 976
2000	849	225	1926	142	- 1077
2001	2873	338	10709	556	- 7836
2002	8392	292	9915	93	- 1523
2003	5410	64	10647	107	- 5237
2004	6863	127	14206	133	- 7350
2005	12841	187	15293	108	- 2452
2006	19435	151	17476	114	1959
2007	19795	102	17638	101	2157
2008	21079	106	22758	129	- 1679
2009	35800	170	25511	112	10289
2010	56083	157	37376	164	18707
2011	68219	122	41209	110	27010

Извор: Статистички годишњак Србије за одговарајућу годину, Издаје Републички завод за статистику, Београд.

РЕЦЕНЗИЈА

Наслов монографије:
„Управљање аграром Србије у Транзицији“

Аутор монографског дела:
Др Зоран Д. Симоновић

Управљање аграром (аграрна политика) Србије постала је актуелна тема када су тржишни односи у аграру добили значајан утицај. Сам прелазак на тржишне односе значио је и нову политику. Разуме се да је у овоме утицај развијених економија био све већи и израженији. Мисли се на систем менаџмента и аграрне политике Европске уније и САД. Менаџмент као управљање и руковођење, као организација рада и пословања, као стратегија и философија у економији је снажан подстицајни систем и за вођење политике у аграру са циљем да се достигне конкурентност односно продуктивност и рентабилност на европском и светском нивоу.

Аграрни развој и управљање у савременом схватању сматра се да су то доста сложени појмови. Обухватају многа питања везана за агро-економску, социокултурну и просторно – еколошку проблематику. Како је познато та се питања ефикасније решавају ако се својим мерама поред државе ангажују и други релевантни субјекти. Све је то питање аграрног развоја, односно томе доприносе адекватан менаџмент и адекватне мере аграрне политике што је и предмет ове монографије.

Аграр је сам по себи сложен и развијен систем јер обухвата природне, биолошке, друштвене, економске, финансијске проблеме. Из тих разлога, а и многих других, вођење аграрне политике може бити продуктивно ако се полази од принципа менаџмента. Менаџмент је према свему увек присутан као систем економске философије или стратегије без обзира да ли се помиње имплицитно или експлицитно. У овим истраживањима менаџмент је био идеја водиља разумевању и схватања аграрне политике Србије. Отуда се приступање Србије Европској унији види као сложен процес у коме су менаџмент и аграрна политика важне компоненте.

Ово истраживање односи се на менаџмент аграрне политике Србије. Самим тим је јасан циљ. Он је спознавање менаџмента ради стварања основа за конзистентније планирања и вођења аграрне политике што и представља оригиналан допринос ове монографије.

Ово истраживање је, значајно како за аграрну и економску науку тако и за праксу. Посредно, циљ је дакле да се овим истраживањем расветли транзициони период и процени аграрни развој Србије, разуме се имајући у виду укупан напор да се испуне услови за приступ у Европску унију.

Остварени резултати истраживања у овој монографији представљају допринос обогаћивању наших, сазнања о савременом концепту управљања аграром Србије у условима транзиције. Конкретан допринос овог рада огледао би се у следећем:

Наслов, делови и главе, како су обрађени упућују на закључак да је остварени резултат овог истраживања приказ аграрне политике српске државе са гледишта савременог управљања. Задатак није био лак, али тај резултат је значајан како за аграрно – економску науку тако и за текућу праксу.

Како је већ указано, аграр је често био компаративна предност, а то значи да би и данас на њега требало тако гледати, посебно имајући у виду савремено схватање аграрног развоја. И остварени резултат овог истраживања је спознавање пуне улоге и пуног значаја аграрног развоја за бржи излазак из транзиције и за брже покретање привредних активности и укључења у ЕУ. Што се види из текста монографије.

Научни резултат ових истраживања и ове анализе је и боље упознавање аграрних токова у различитим условима међународног окружења – што је био један од оријентира менаџмента аграрне политике данас. Ово тим више што се жели укључења у Европску унију.

У монографији је дат преглед садашњег развоја аграра у Србији, и то на основу програмских циљева владе Републике Србије, Стратегије развоја аграра и других релевантних докумената, уз примену менаџмента, а у складу са најновијим трендовима и најбољом праксом развијених аграрних земаља ЕУ. Конципирани су принципи који уважавају реалност пољопривреде Србије, чиме се ствара основа за евентуалну нову аграрну политику.

У овој монографији је остварен целовит увид у менаџмент и аграрну политику Србије. То је било неопходно када се српски аграр налази у транзицији са друштвене на тржишну и када се врше припреме за приступање у Европску Унију.

Посебан и оригиналан допринос је остварен у седмом делу монографије, који је обрађен на основу истраживања спроведеног у Нишавском округу. Анкетирани су пољопривредна газдинства у овом округу на узорку од 0,5% и резултати анкете обрађени су методом анализе X^2 тест. Приказ ових резултата истраживања је оригинални допринос спознању управљања аграром Србије у пракси. Ово емпиријско истраживање потврђује концепт који је развијен у тексту докторске дисертације.

На основу изложеног слободан сам да предложим објављивање ове монографије др З. Симоновића.

Рецензент:
Проф. др Драган Михајловић,
Мегатренд Универзитет Београд,
Факултет за менаџмент-Зајечар

РЕЦЕНЗИЈА

Наслов монографије:
„Управљање аграром Србије у Транзицији“

Аутор монографског дела:
Др Зоран Д. Симоновић

Монографија З. Симоновића је занимљиво и обимно дело у којој је обрађена сложена материја везана за управљање аграром у Европској унији и Србији и то посебно и компаративно. Аутор је користио веома обимну литературу и ослањао се у истраживању како на европску статистику тако и на домаћу. Његове анализе су стога аргументоване и засноване на сигурним изворима.

Посебна вредност ових истраживања предствала ауторово емпиријско истраживање на подручју Нишавског округа на узорку од 0,5 %. Ово истраживање показује да са применом концепта управљања аграром са гледишта транзиције иде споро и и тешко, али ипак иде.

Из наслова монографије „Управљање аграром Србије“ у транзицији види се, као што смо рекли да обухвата два аспекта истраживања. Први је управљање аграром у условима који пружа Европска унија у фази укључивања аграра Србије у ЕУ. Други аспекти истраживања односе се на транзицију, односно на стварање услова за превазилажење нетржишних односа у аграру и исправљање погрешака те политике.

Проблем је сам по себи сложен, јер се ради о промени у грани привреде која је традиционално била и остала најзначајнија за живот и рад у Србији. Ради се дакле, о радикалној промени концепта управљања, односно ради се о оријентацији на тржишни облик привређивања, и о превазилажењу друштвеног концепта схватања аграра. Модерно газдинство мора бити организовано по моделу који важи у Европској унији и то по правилу на већој површини земље уз савремену технику и опремљености, а самим тим уз високу продуктивност и рентабилност производње.

У монографији читав један део посвећен је проблему интеграције, уређењу и организацији аграрне производње у Европској унији. Анализирани су сви важни аспекти управљања аграром да би се детаљно сагледали принципи функционисања аграрне политике Европске уније. Сматрало се да је то потребно ради спознавања метода управљања и припреме за лакшу и бржу транзицију и интеграцију српског аграра.

Разуме се да је главна пажња посвећена аграру Србије. Истражене су и анализиране све важније мере аграрне политике, дакле сви важнији аспекти изградње савременог концепта управљања аграром у условима припреме

за његово укључење и функционисање у систему какав је аграрни систем Европске уније. Овом проблему компаративне анализе посвећена је одговарајућа пажња. Настојало се да се испитају битнији компаративни услови интеграције и транзиције у аграрној структури Србије.

Из укупне ауторове анализе произилази да на основу свих актуелних докумената Владе Србије пољопривреда представља важан елемент економског развоја. Значај пољопривреде за националну економију се огледа у томе да поред економске има и социјалну и еколошку компоненту. На основу тога можемо констатовати да пољопривреда Србије има потребан ниво који је неопходан за производњу хране. Ипак, и поред великог потенцијала у сектору пољопривредне производње који је резултат повољних климатских услова, природних карактеристика земљишта и расположивих водних ресурса, он није још увек довољно искоришћен. Још увек пољопривреда Србије својим сопственим капацитетима може да задовољи домаће тржиште хране и пољопривредних производа. Може се слободно рећи да се у Србији узгајају скоре све пољопривредне културе. Са друге стране снабдевање тржишта храном и пољопривредним производима у Србији није уређено према стандардима који важе у земљама Европске уније.

Сматрам да ову монографију треба објавити јер је по свему интересантна и постоји велики број заинтересованих за ова питања у нашој аграрној струци. Овим тим више што монографија покрива два аспекта истраживања – теоријски и емпиријски.

Рецензент:
Проф. др Драго Цвијановић,
Институт за економику пољопривреде Београд

РЕЦЕНЗИЈА

Наслов монографије:
„Управљање аграром Србије у Транзицији“

Аутор монографског дела:
Др Зоран Д. Симоновић

У уводном делу аутор, др Зоран Симоновић најпре је образложио циљ своје монографије. А он је: спознати процесе, односе и резултате управљања аграром Србије у условима транзиције. Имајући у виду да на ову тему не постоји обимна литература овај циљ је занимљив и интересантан, али је и добродошао за нашу агроекономску науку. Пошто се пред аутором отворило широко подручје истраживања - Европска унија и Србија - стога је аутор, своје поље интересовања поделио на неколико области, које су од битног значаја за сагледавање постављеног циља. Монографијом су обухваћене следеће области:

Предговор

I Развој теорије менаџмента и његова примена у Србији

II Аграрна политика Србије у предтранзиционом периоду

III Управљање аграром у процесу европске интеграције

IV Управљање аграром Србије у процесу транзиције

V Реформа аграрне политике Србије у процесу транзиције и европских интеграције

VI Истраживање резултата примене савременог концепта управљања аграром Србије у условима транзиције на примеру Нишавског округа (јун - август 2013. године) Закључна разматрања

Литература и извори

Прилог 1

Прилог 2

Аутор нас путем ове монографије упознаје и са методом свога рада. Он истражује пре свега главну литературу, затим статистичке изворе, практична решења у аграрној политици (законодавство), програме, пројекте, стратегије и најновија научна саопштења дата у многим домаћим и страним часописима или на интернету. Дакле, аутор др Зоран Симоновић је не само остварио пуни увид у постојећу литературу и изворе, углавном домаћу, али и страну, већ је презентирао своје резултате истраживања на бази најновијих сазнања науке саопштених у периодици и на интернету.

Управљање аграром Србије у транзицији је у овој монографији дата у једном целовитом облику. Др З. Симоновић је путем ове монографије ис-

црно и детаљно изложио материју о управљању аграром Србије у транзицији. Посебно треба истаћи компаративност анализе управљања аграром у Европској унији и Србији. Можда се највећи допринос ове монографије може сагледати у овој анализи. Др З. Симоновић је такође испољио солидно познавање аграрних токова како у Европској унији тако и у Србији што му је омогућило дуго бављење овим проблемима.

У последње време у свету, али и код нас, посвећује се све већа пажња аграру - са гледишта одрживости, еколошког аспекта, производње здраве хране и сл. Ово су императиви за наш аграр пре свега због успешности нашег агара, али и због пријема у чланство у ЕУ. Пошто се ова монографија односи на једно од најзначајних питања савремене привреде Србије имајући у виду природне услове наше пољопривреде и њених компаративних предности као и њен значај за раст наше економије и платно билансну позицију наше земље.

Сматрам да ову монографију из наведених разлога треба објавити.

Рецензент
Проф.др Снежана Ђекић
Економски факултет,
Универзитета у Нишу

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

338.43(497.11)
330.342(497.11)

СИМОНОВИЋ, Зоран Д., 1970-

Управљање аграром Србије у транзицији :
монографија / Зоран Д. Симоновић. - Београд :
Институт за економику пољопривреде, 2014
(Београд : Dis public). - 335 стр. : илустр.
; 25 cm

Тираж 500. - Стр. 331-336: Рецензија /
Драган Михајловић, Снежана Ђекић. -
Библиографија: стр. 301-317.

ISBN 978-86-6269-037-1

а) Пољопривреда - Транзиција - Србија б)
Србија - Аграрна политика

COBISS.SR-ID 210050316

